

Kęstutis Kilkus

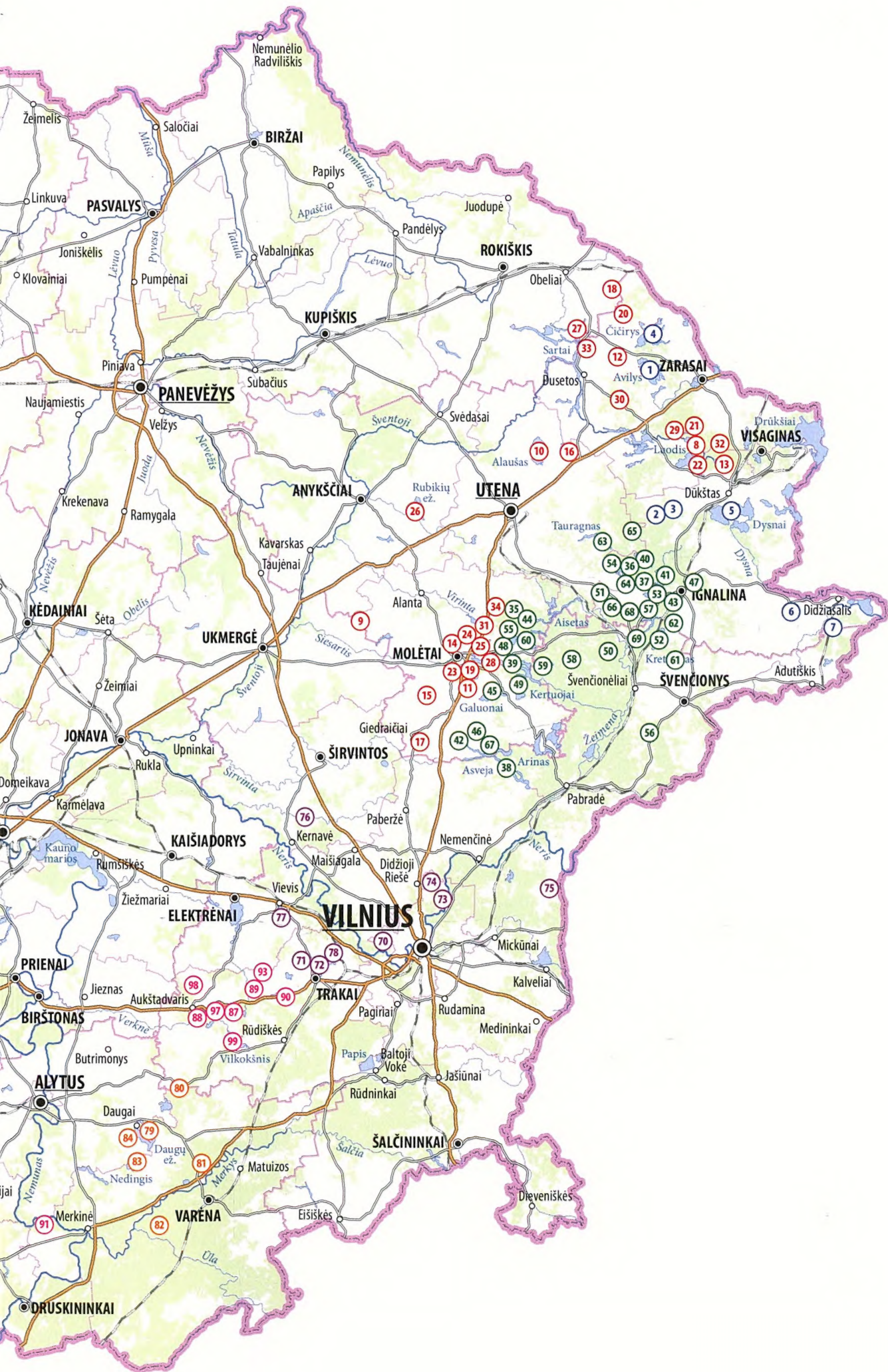
- 200 aprašomų lankytinų objektų
- detalūs žemėlapiai
- batimetriniai planai

EŽERAI

119 Lietuvos ežerų

Alma littera

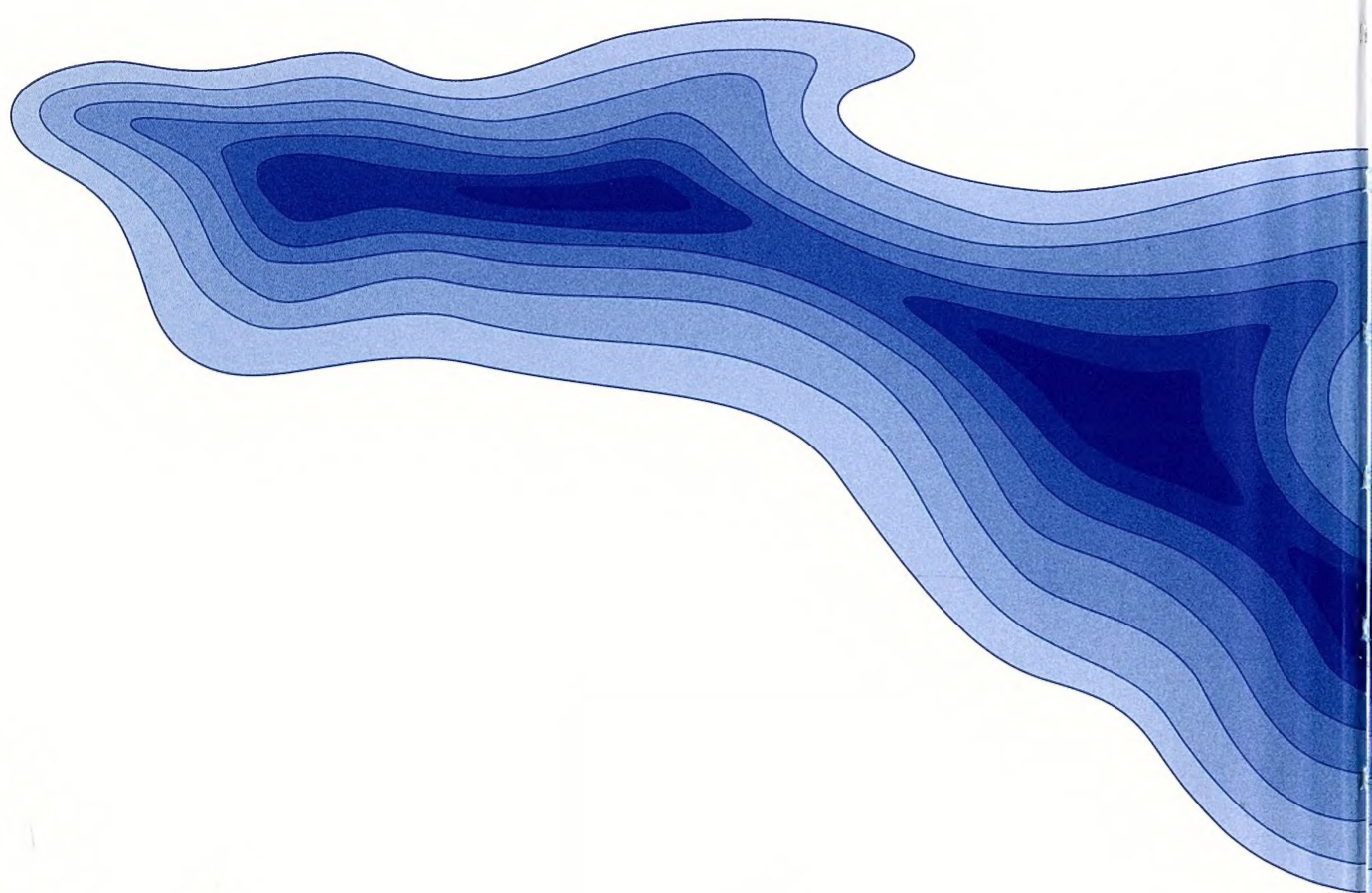

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z

EŽERAI

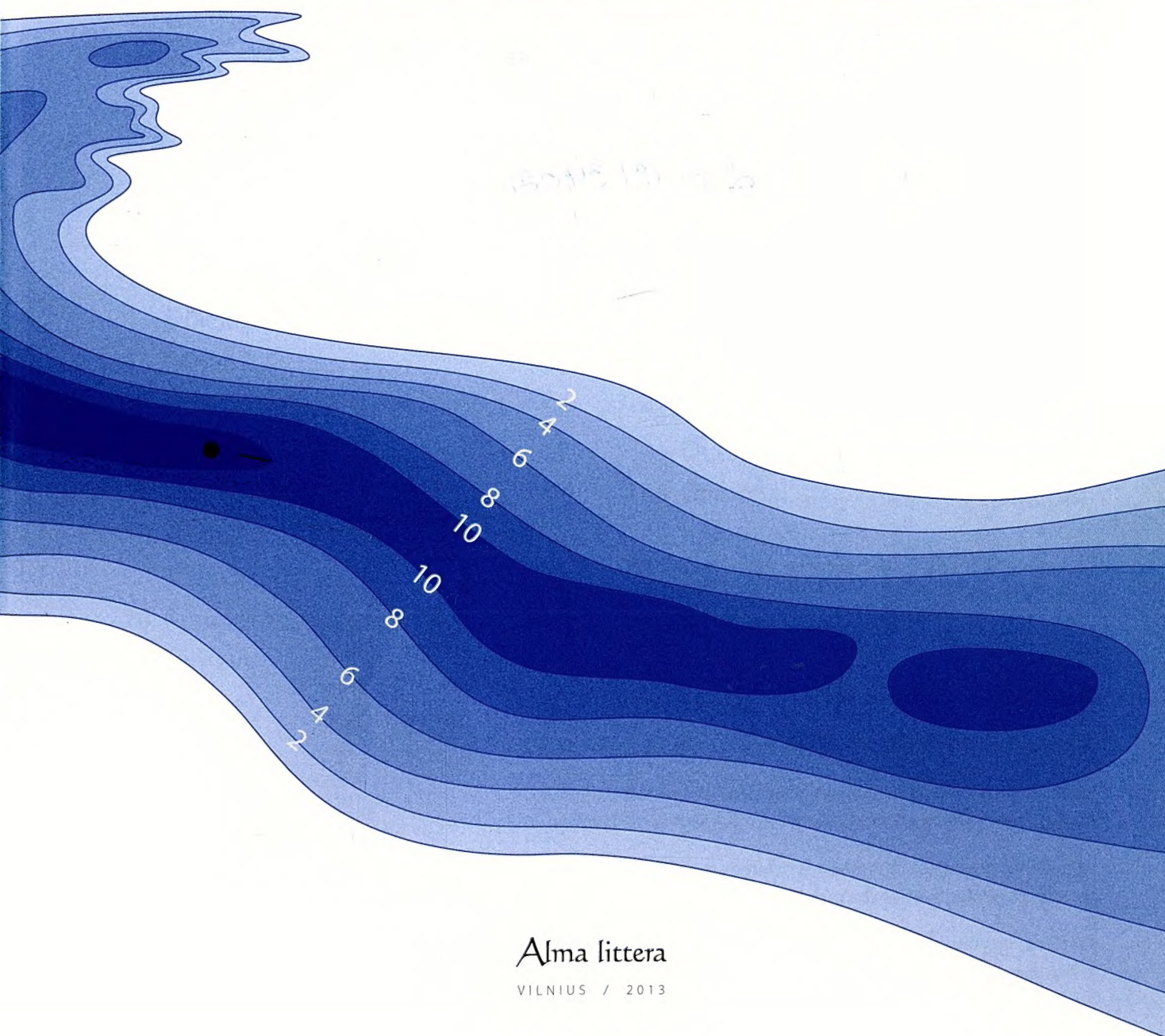
119 Lietuvos ežerų

Kęstutis Kilkus

EŽERAI

119 Lietuvos ežerų

Alma littera

VILNIUS / 2013

UDK 556.5(474.5)
Ki75

Šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo ir mokslo įstaigų bibliotekose, muziejuose arba archyvuose, draudžiama mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

ISBN 978-609-01-0965-6

© Leidimas lietuvių kalba, leidykla „Alma littera“, 2013

© Kęstutis Kilkus, 2013

Žemėlapiams sudaryti panaudota:

GDB10LT © Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, 2013

Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų valstybės kadastro duomenys

© Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos, 2013

Valstybinės geologijos informacinės sistemos duomenys.

© Lietuvos geologijos tarnyba prie Aplinkos ministerijos

Kultūros vertybių registro duomenys

© Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos

TURINYS

EŽERINGOJI LIETUVOS JUOSTA . . . 7

Kaip naudotis šia knyga 10

I. Dauguvos baseino ežerai 11

1. Avilys	12
2. Ažvintis	14
3. Sungardas	15
4. Čičirys	16
5. Dysnai	18
6. Erzvėtas	20
7. Svirkų ež.	22

II. Šventosios pabaseinio ežerai . . 24

8. Asavas (su Asavėliu)	25
9. Alaušai	26
10. Alaušas	28
11. Bebrusai	30
12. Dūburys	32
13. Dūkštas	34
14. Dūriai	36
15. Grabuostas	38
16. Indrajai	40
17. Kiementas	42
18. Dirdų ež.	44
19. Kirneilis	45
20. Kumpuolis	46
21. Samavas	47
22. Luodis	48
23. Luokesai	50
24. Malkėstaitis	52
25. Malkėstas	53

26. Rubikių ež.	54
-------------------------	----

27. Sartai	56
----------------------	----

28. Siesartis	60
-------------------------	----

29. Šiurpys	62
-----------------------	----

30. Vencavas	63
------------------------	----

31. Virintai	64
------------------------	----

32. Šventas	66
-----------------------	----

33. Zaduojys	67
------------------------	----

34. Želva	68
---------------------	----

III. Žeimenos pabaseinio ežerai . . 70

35. Baltis	71
----------------------	----

36. Almajas	72
-----------------------	----

37. Asalnai	74
-----------------------	----

38. Asveja	76
----------------------	----

39. Baltieji ir Juodieji Lakajai	80
--	----

40. Baluošas	82
------------------------	----

41. Dringis	84
-----------------------	----

42. Berža	86
---------------------	----

43. Gavys	87
---------------------	----

44. Duobulis ir Kreivasis	88
-------------------------------------	----

45. Galuonai	90
------------------------	----

46. Ilgis (Molėtų)	92
------------------------------	----

47. Ilgis (Ignalinos)	93
---------------------------------	----

48. Ilmėdas	94
-----------------------	----

49. Kertuojai	95
-------------------------	----

50. Liedis	96
----------------------	----

51. Pakalas	97
-----------------------	----

52. Kretuonas	98
-------------------------	----

53. Lūšiai	100
----------------------	-----

54. Pakasas	102
55. Paštys	103
56. Sariai	104
57. Šakarvai	105
58. Peršokšnai	106
59. Rašia	108
60. Stirniai	110
61. Šaminis ir Šaminėlis	112
62. Vajuonis	113
63. Tauragnas	114
64. Ūkojas	117
65. Utenas ir Utenykštis	118
66. Žiezdras	120
67. Žvernas	121
68. Ūsiai	122
69. Žeimenys	124

IV. Neries mažųjų intakų pabaseinio ežerai

70. Gelūžė	127
71. Akmena	128
72. Trakų ežerai	129
73. Balsys	134
74. Gulbinas ir Mažasis Gulbinas	136
75. Lynas ir Raukovė	137
76. Spėra	138
77. Vievis	140
78. Šulininkų ež.	142

V. Merkio pabaseinio ežerai

79. Didžiulis (Daugų)	144
---------------------------------	-----

80. Didžiulis (Dusmenų)	146
81. Glūkas	147
82. Lavysas	148
83. Nedingis	149
84. Suvingis	150

VI. Nemuno vidurupio mažųjų intakų pabaseinio ežerai

85. Ančia	152
86. Atesys	154
87. Drabužis ir Drabužaitis	155
88. Aukštadvario tvenkinys	156
89. Ilgai	158
90. Margis	159
91. Kuleinis	160
92. Metelys	162
93. Monis	164
94. Prapuntas	165
95. Seirijis	166
96. Snaigynas	167
97. Šamukas	168
98. Škilių ežerai	169
99. Vilkokšnis	170
100. Vilkas	172

VII. Šešupės pabaseinio ežerai

101. Babrai	174
102. Dusia	175

Svarbiausi literatūros šaltiniai

Apie autorių

ŽEMĖLAPIAI

EŽERINGOJI LIETUVOS JUOSTA

Dažnai sakome: „Lietuva – ežerų kraštas“, nors skaičiai byloja priešinga: bendras Lietuvos ežerų plotas yra 914 km², o teritorijos ežeringumas siekia tik 1,4 %, t. y. artimas vidutiniam pasaulio sausumos (be Antarktidos) ežeringumui. Bet vidurkis suniveliuoja teritorinius kontrastus. Antai ežeringiausia yra rytinė Lietuvos dalis, kurios šerdis – jaunos Švenčionių ir Baltiškosios aukštumos bei jų papėdės, turtingos gilių vandens pripildytų duburių.

Ežerų kilmė

Didžiausi ežerai telkšo ledyno liežuvių išgulėtose ir galinių morenų patvenktose dubumose, o giliausi – riniiniai ežerai, kurių dubenis išplovė ledyninės upės. Jos vertėsi triukšmingais kriokliais nuo ledyno pakraščio, smuko į jo plyšius – šulinius ir jau po ledu gremžė gilių duobių virtines – rinas. Taip gimė mūsų gilusis Tau-ragnas, ilgoji Asveja, Sartai ir daug (apie 65 %) kitų Lietuvos ežerų.

Prie Baltiškųjų aukštumų išorinio šlaito šliejasi smėlingosios lygumos. Ledynui tirpstant ir aižėjant, jose liko daug didesnių ar mažesnių ledo luistų, kuriuos palaidojo klaidžiojančių prieledyninių upių sąnašos. Poledynmetyje atšilus klimatui ir ištirpus palaidotiems ledo luistams, smėlynuose atsivėrė termokarstinių ežerų akys. Pasagos formos, išlinkusi iš šiaurės rytų į pietvakarius ežeringoji Lietuvos juosta išsiplėtė, atjau-nėjo, jos vandenys galiausiai atrado kelius į artimiausius upynus.

Daugiausia ežerų – net 632 (jei skaičiuosime tik didesnius kaip 0,5 ha ežerus), pasirinko Šventąją, šiek tiek mažiau (479) – Žeimeną, o likusius pasidalijo Dysna (250), Šešupė (201), Merkys (161) ir mažesni, tiesiai į Nemuną, Nerį ar Dauguvą srūvantys upeliai. Šitaip pačios gamtos į upių baseinus ir pabaseinius suskirstyta ežeringoji Lietuvos juosta pateikiama ir mūsų leidinyje. Paantraštė skelbia, kad jame apibūdinti 119 ežerų, bet įdėmesnis skaitytojas pastebės, kad jų yra šiek tiek daugiau. Šio nesutapimo priežastis labai paprasta: dažnas didesnis ežeras turi mažybiniu vardu pavadintą prielipą, be to, savarankiškais ežerais kartais laikomos sudėtingos konfigūracijos ežerų (pavyzdžiui, Trakų) įlankos.

Batimetrinis planas

Ežero vizitinė kortelė – batimetrinis planas, kuriame linijomis (izobatėmis), jungiančiomis vienodo gylio taškus, pavaizduotas ežero duburio povandeninės dalies (dubens) reljefas. Batimetriniai planai yra daug darbo reikalaujantys kartografiniai kūriniai, todėl „vizitines korteles“ turi tik išrinktieji – apie 800 Lietuvos ežerų, tarp jų ir aprašomi šioje knygoje. Ežerų batimetrinių planų skaitmeninės versijos pagamintos iš originalų, kuriuos sukaupė garsus ežerotyryninkas prof. Vaclovas Chomskis (rinkinys saugomas Vilniaus universite-to Hidrologijos ir klimatologijos katedroje), be to, panaudoti studentų geografo mokomosiose praktikose gimę kai kurių (iš viso devynių) mažųjų ežerų batimetriniai planai.

Vandens šaltiniai ir sudėtis

Ežerų dubenyse telkšantis vanduo yra sudėtingas mišinys, kurio fizikinės ir ypač cheminės ypatybės pri-klauso nuo mišinio sudedamųjų kilmės ir jų tarpusavio santykio. Į ežerą vanduo patenka trimis būdais: 1) iškrinta iš atmosferos tiesiog į ežero vandens ar ledo paviršių, 2) suplaukia iš maitinančiojo baseino upeliais ir duburio šlaitais (paviršinė prietaka), 3) išsilieja šaltiniais į povandeninę dubens dalį (požeminė prietaka).

Visais minėtais būdais gautas vandens kiekis per tiriamąjį laikotarpį (savaitę, mėnesį, metus ir pan.) su-daro ežero vandens balanso pajamas. Kuri balanso pajamų sudedamoji vyrauja ežere, daugiausia priklauso nuo santykinio baseino dydžio, t. y. santykio tarp maitinančiojo baseino ploto ir paties ežero vandens pa-viršiaus ploto: didesnis santykis – didesnė paviršinės prietakos ir, priešingai, mažesnė į vandens paviršių iš-krintančių kritulių dalys vandens balanso pajamose. Didėjant santykiniam baseinui, didėja ir ežero vandens lygio svyravimų per metus amplitudė, greičiau atsinaujina ežero vandens tūris.

Tačiau su paviršiniu nuotėkiu atplaukia daug biogeninių medžiagų (azoto, fosforo ir kt. junginių), kurias greitai pasisavina dumbliai ir aukštesnieji vandens augalai; todėl didelius santykinius baseinus turintys ežerai sparčiau dumblių, užauga (žydi), mažėja jų vandens skaidrumas, o prie dugno dažniau pastebimas deguonies stygius – net ir vasarą.

Kitaip yra mažus santykinius baseinus turinčiuose ežeruose, ypač jei jų nemaitina požeminiai vandens. Šių ežerų vandens balanso pajamose vyrauja minkštas, t. y. mažai mineralinių druskų turintis kritulių vanduo, kuriame labai stinga karbonatų, galinčių neutralizuoti iš baseino, ypač miškingo, patenkančias organines rūgštis. Šios kaupiasi, vanduo darosi rusvas, bet gana skaidrus, nes rūgštis aplinka ir biogeninių medžiagų stygius slopina dumblių dauginimąsi. Mažą santykinį baseiną turintys ežerai dažniau aptinkami prie upelių takoskyrų, neretai jie būna uždari (neturi paviršinio nuotėkio), todėl kartais net sunku pasakyti, kuriam upės baseinui jie priskirtini. Paviršinio nuotėkio neturintys ežerai yra geri ilgalaikių klimato pokyčių indikatoriai. Nors per metus jų vandens lygis nelabai svyruoja (keliasdešimt centimetrų), daugiametė svyravimų amplitudė gali siekti 3 m ir daugiau.

Terminiai sluoksniai

Dauguma Lietuvos ežerų yra dimiktiniai, t. y. jų vandens masė du kartus per metus – pavasarį ir rudenį – gali savaime išsimaistyti, kai šylančio arba, atvirkščiai, vėstančio vandens temperatūra paviršiuje yra artima didžiausio tankio temperatūrai (apie 4 °C). Tačiau savaiminės sąmaišos trunka neilgai, ir likusią metų dalį ežerų vanduo būna stratifikuotas, t. y. susisluoksniavęs į skirtingos temperatūros, taigi ir tankio zonas.

Žiemą ši stratifikacija būna atvirkštinė (vandens temperatūra dugno link didėja), o vasarą – tiesioginė (žemiausia temperatūra – prie dugno). Jei temperatūrą gebėtume regėti, matytume, kaip vasarą po ilgesnio ramių orų tarpsnio susisluoksniuoją ežero vandens masė. Paviršiuje – plonas vienodos temperatūros sluoksnis, ežerotyrininkų vadinamas epilimnionu. Giliau – temperatūros šuolio sluoksnis, arba metalimnionas; vandens temperatūra čia krinta labai staigiai – keliais laipsniais viename metre. Paskutinė – santykinės energinės rimties zona – hipolimnionas, kurioje vandens temperatūra beveik nekinta iki pat dugno.

Tačiau vasaros pradžioje, kai intensyviai kraunamas ežero šilumos „akumulatorius“, šių sluoksnių ribos dar labai nepastovios: gaivesniam vėjo šuorui pašiaušus ežero veidrodį, šiluma skverbiasi į gelmes. Plečiasi epilimniono valdos, išnyksta arba labai susispaudžia metalimnionas – visi sistemos elementai derinasi prie naujų sąlygų. Kiekvieno ežero – vis kitoks terminis susisluoksniavimas. Seklieji, taip pat ir gilesni, bet atviri vėjams (santykinai seklūs) ežerai dažniausia tik epilimnioną teturi. Ramiuose, santykinai giliuose miško ežerėliuose, atvirkščiai, šis sluoksnis labai plonas.

Žiemą šiluma pasiskirsto pagal gylį visuose ežeruose panašiai: vandens temperatūra monotoniškai didėja nuo 0 °C – paviršiuje (prie ledo) iki užšalimo metu buvusios vandens temperatūros – prie dugno. Pastaroji santykinai giliuose ežeruose būna artima 4 °C, o sekliuose ežeruose – žemesnė. Tačiau šitokį šilumos pasiskirstymą gali gerokai sujaukti į ežerą įsiliejantis požeminis vanduo. Kadangi jo temperatūra per metus kinta labai mažai (priklausomai nuo gylio – 6–8 °C), žiemą į povandeninę ežero duburio dalį įsiliejančio šiltesnio vandens tankis yra mažesnis už aukščiau slūgsančio ežero vandens sluoksnio (temperatūra žemesnė kaip 4 °C), todėl susidaro kylančioji vandens cirkuliacija po ledu.

Jeigu požeminio vandens debitas yra didelis, dėl kylančiosios cirkuliacijos išsimaišo visa ežero vandens masė ir jos temperatūra po ledu gali siekti net 5 °C ir daugiau. Stiprios kylančiosios srovės pakelia nuo dugno dumblių ir net vandens augalus, o šioms organinėms medžiagoms mineralizuoti naudojamos žiemą beveik nepasipildančios deguonies atsargos. Jos neatsinaujins ir pavasarį, nes ištirpus ledui ežero vandens temperatūra bus jau aukštesnė už didžiausio tankio temperatūrą, ir deguonies turintis paviršinis vandens sluoksnis nebegalės savaime grimsti gilyn – nebus „normaliems“ ežerams būdingos pavasarinės konvekcinės sąmaišos laikotarpio. Pasekmės – anaerobinės bakterijos ežero priedugnyje, nepalanki aplinka aukštesniesiems organizmams, visiškai kita ežero raidos linija. Šitokie ežerai dažniausia būna nedideli (iki 10–20 ha), jų vandens skaidrumas, priešingai nei kitų ežerų, yra didžiausias vasarą (iki 5–6 m), o žiemą po ledu kartais nesiekia ir 2 m.

Jeigu į ežerą įsiliejančio požeminio vandens debitas yra menkesnis, o mineralizacija, priešingai, kelis kartus didesnė už ežero vandens mineralizaciją, iš požeminio vandens priedugnyje susidaręs ežero „lęšis“ gali išvis niekada neišsimaistyti – nei pavasarį ežerui šylant, nei rudenį vėstant. Šitokie ežerai, o jų yra ir tarp mūsų pačių ežerų, vadinami meromiktiniais (iš dalies išmaišomais), arba chemiškai susisluoksniavusiais, ežerais.

Ežerų ekosistema

Ežeras nėra amžinas: jo vandenyje ir dubenyje kaupiasi iš maitinančiojo baseino suplautos medžiagos ir per sudėtingus tarpusavio ryšius veikia visas ekosistemas (limnosistemas) grandis. Dulsvėja ežero vilnis, platėja atabrado augalų vainikas. Natūrali evoliucija – užaugantis, pelkėjantis ežeras. Šio proceso intensyvumas priklauso nuo ežero dydžio, gylio, pratakumo, aplinkinių uolienų tirpumo.

Geografai yra apskaičiavę, kad dabar Lietuvoje telkšo tik nedidelė paskutinio ledynmečio paliktų ežerų dalis. Daugelis jų jau nunyko: beveik du trečdaliai mūsų pelkių – ežerinės kilmės. Lėtas maisto medžiagų kaupimasis ežere ir gausėjanti pirminė organinė produkcija (dumblių ir aukštesniųjų vandens augalų) yra natūralus reiškinys. Ežerotyriminkai jį vadina eutrofikacija. Šiuo pagrindu ežerai net klasifikuojami į oligotrofinius (mažamaisčius), mezotrofinius (vidutinamaisčius) ir eutrofinius (daugiamaisčius). Tokia yra ežero natūralios evoliucijos seka.

Į kintančią aplinką reaguoja ir žuvis, todėl gilūs, skaidrūs, deguonies niekada nestokojantys sėliavų ežerai palengva virsta karšiams, kuojoms, lydekoms, karosams veistis tinkamais ežerais. Tačiau ichtiologų prisegta etiketė ne visada atspindi tikrąjį turinį, ypač jei ežero dubuo sudėtingas – su duobėmis ir sėkliais, gilesnėmis ir seklesnėmis įlankomis, salomis ir pan. Taigi reikia atidžiai skaityti batimetrinį planą ir tikėti, kad ežere yra ir kitų žuvų... Sėkmės!

Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys
prof. habil. dr. Kęstutis Kilkus

LIETUVOS UPIŲ BASEINAI

KAIP NAUDOTIS ŠIA KNYGA

Aprašomo ežero eilės numeris

2

8 B 7

AŽVINTIS

Žemėlapis lapo ir koordinacių tinkelio numeris, kuris palengvina ežero paiešką knygos gale esančiuose žemėlapiuose

Ignalinos r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutus aukštis – 164,5 m BS.
Ežero plotas – 262 ha, maitinančiojo baseino plotas – 17,6 km², santykinis baseinas – 6,8.
Kranto linijos ilgis – 10,5 km, vingiuotumas – 1,83.
2 salos.
Didžiausias gylis – 23 m, vidutinis – 5,7 m, santykinis – 1,26 %.
Vandens tūris – 14,9 mln. m³.

Ežero charakteristikos

Ežeras telkšo apie 15 km į vakarus nuo Dūkšto miestelio, ilgos, beveik per 10 km nutįsios rinos centrinėje dalyje. Toje pačioje rinoje į vakarus nuo jo įsitaisęs prielipas Ažvintaitis (plotas – 33 ha, didžiausias gylis – 6,5 m), o į rytus – Sungardo (Šagardo) ežeras (plotas – 123 ha, didžiausias gylis – 26,5 m). Su Ažvintu Ežerą juosia Ažvinės aukštesni ir sausesnės, prie jų priartėja ir duburio dalis išgudavęs daug seklesnė, o pelkėjusios. Pakrantės (Margavonė, Trakų tėje įsikūrusiam Krikštytojo bažnyčia, pastatyta 1933 m., yra kaimo turizmo sodybų.

Žemėlapis lapo ir koordinacių tinkelio numeris, kuris palengvina lankytinos vietos paiešką knygos gale esančiuose žemėlapiuose

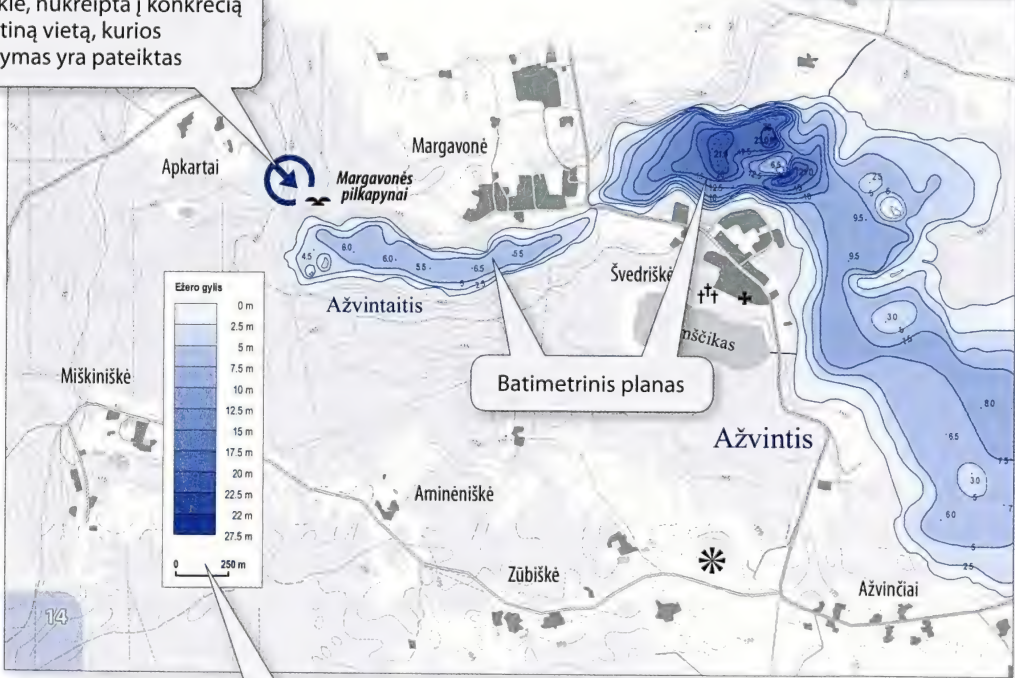
Kalbininkas Kazimieras Būga ežero pavadinimą išvedė iš šaknies *vent-*, kurią siejo su žvejyboje naudojamu tinklu venteriu. Ažvintį maitina nedidelis baseinas (tik nepilnus 7 kartus didesnis už paties ežero plotą), todėl ežero vandens balansui labai reikšmingi krituliai, išskiriantys į ežero vandens paviršių. Dėl to ir vanduo itin minkštas (ištirpusių druskų – apie 140 mg/l) ir skaidrus (vasarą – apie 4 m).

Margavonės pilkapiai (Švedkapiai) archeologų išsamiau netyrinėti, V–XII a. būdingi laidojimo paminklai. Ypatingas jų bruožas – iš žemės supiltų pilkapių samplių aukštis, viršijantis 2 m. (8 A6)

Rodyklė, nukreipta į konkrečią lankytiną vietą, kurios aprašymas yra pateiktas

Aprašomi lankytini objektai

Žemėlapis mastelis ir gylis

I

DAUGUVOS BASEINO EŽERAI

Zarasų r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutusias aukštis – 154,2 m BS.

Ežero plotas – 1258 ha, maitinančiojo baseino plotas – 73,7 km², santykinis baseinas – 5,8.

Kranto linijos ilgis – 39,4 km, vingiuotumas – 3,13.

31 sala, plotas – 60 ha, salingumas – 4,7 %.

Didžiausias gylis – 13,5 m, vidutinis – 3 m, santykinis – 0,034 %.

Vandens tūris – 36,3 mln. m³.

Ežeras telkšo apie 8 km į vakarus nuo Zarasų, ta-
koskyriniame moreniniame masyve, kurio pa-
kraštyje supleišėjusio ledyno liežuvis paliko erdvią
dubumą. Ją iš šiaurės ir pietų remia moreninių kalvų
grandinės, o pati dubuma – švelniai banguota, išly-
ginta kadaise patvenktų tirpsmo vandenų. Ištirpusio
ledyno paviršiuje ir plyšiuose buvusi moreninė me-
džiaga virto išsiliejusio ežero salomis – jų daugiau-
sia kyšo pietrytinėje dalyje. Didesnės salos ir vardus
turi: Ažuolų, Liepų, Ledų, Sumnė, Relinė, Varnų ir kt.
Ežero dugno reljefas panašus į banguoto apyeže-
rio paviršių, vyrauja 4–6 m gylis. Atabradas platus,
smėlingas ir žvyringas, tik upelių žiotyse padengtas
dumblu. Aukštesni, bet plikesni krantai – vakaruose,
o didesni miškų masyvai driekiasi šiaurinėje (Balta-
miškis, Ažumiškis) ir rytinėje (Avilių, Romancų miš-
kas) duburio dalyje.

Ežeras labai sudėtingos, vingiuotos formos, ištį-
sęs iš šiaurės vakarų į pietryčius per 8 km ir šiek tiek
primena sparnus išskleidusį drugelį. Šiaurvakarinis
sparnas siauresnis, kranto linija mažiau vingiuota, o
pietrytinis – išplatėjęs, su daugybe įlankų ir pusia-
salių. Aplinkui ežerą išsimėtę Rutuliškių, Ažuraisčių,
Rapkiškių, Avilių, Petkūnų, Mozūrėlių, Karvelinės,
Maršoniškių kaimai, yra populiarių kaimo turizmo
sodybų (Mukulių kaimas), užpelkėjusiam Avilio-
Imbrado tarpežeryje kyšo Golubiškių piliakalnio
salelė.

Ežero pavadinime kai kas įžvelgia senosios dre-
vinės bitininkystės pėdsaką, tačiau kalbininkai jį sie-
ja su indoeuropietišku žodžiu *aulo-s* „pailga įduba,
vamzdis“. Beje, įpiečiau Avilio telkšo ir pirminį pava-
dinimą mažai pakeitęs Auslo ežeras – tartum ištįsęs
vamzdis, į kurio šiaurinį galą įteka Avilė, plukdanti
perteklinį Avilio ežero vandenį. Jį Avilio ežerui tie-
kia 15 upelių, iš kurių didžiausi – Kiaulinis (3,4 km),
tekantis Avilių miestelio pietinėmis galulaukėmis,
ir Izita (2,1 km), ištekanti iš tokį pat pavadinimą tu-
rinčio ežero. Kadangi Avilį maitinančiojo baseino
plotas tik 6 kartus didesnis už paties ežero vandens

paviršiaus plotą, vandens lygis ežere per metus
svyruoja labai mažai – apie 35 cm, o ežero vandens
balanso pajamose labai didelę dalį (28,5 %) sudaro
ir krituliai, iškrintantys į paties ežero vandens pavir-
šių. Ežeras, palyginti su plotu, yra itin sekus, vėjas
jį nuolat išmaišo iki pat dugno, todėl vandens tem-
peratūra nedaug skiriasi nuo oro temperatūros, o
priedugnyje niekada nestinga deguonies. Vandens
skaidrumas, kaip ir daugelyje kitų Lietuvos ežerų,
priklauso nuo metų laiko (sumažėja dumblių žydė-
jimo laikotarpiu) ir siekia vidutiniškai 3 m. Ežere ne-
stinga vandens paukščių, tarp jų ir juodakaklių narų,
baublių, gyvena 28 rūšių žuvys (įveisti unguriai, kar-
piai, storkiai).

Asavytų piliakalnis įrengtas atskiros
kalvos viršuje. Jo aikštelė 35 × 10 m dydžio,
pietiniame šlaite – 20 m pločio terasa. Pilia-
kalnio šlaitai statūs, iki 12 m aukščio. Piliakalnis išsamiau
netyrinėtas, datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pr. (8 B1)

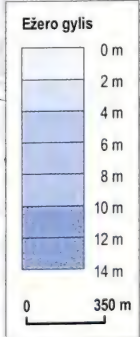
Golubiškių (Ažuraisčių) piliakalnis įrengtas atski-
roje kalvoje. Aikštelė 57 × 30 m dydžio, su terasomis, šlai-
tai statūs, 7 m aukščio. Piliakalnio papėdėje būta senovės
gyvenvietės, čia rasta akmeninių kirvių, lipdytos kerami-
kos fragmentų, geležies lydymo šlako. Radiniai datuojami
I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pr. (3 E5)

Imbrado Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčią 1787 m.
pastatė vietos dvarininkas Pranciškus Molis (atnaujinta
1891 m.). Bažnyčia liaudies klasicizmo stiliaus, su keturių
mūrinių kolonų portiku ir dailiu bokšteliu ant stogo. Vidu-
je išlikę trys vertingi barokiniai altoriai. (3 E5)

Raistiniškių sentikių maldos namai pastatyti XIX a. pr.
Per II pasaulinį karą ten gyvenusių žmonių vos neištiko
Pirčiupių tragedija. Jie buvo uždaryti į maldos namus ir
būtų buvę sudeginti už dalyvavimą nužudant vokiečių
kareivį. Tačiau juos išgelbėjo rusų belaisviai, tą kaltę prisi-
ėmę sau. Dabar mediniai maldos namai tušti. (8 D2)

Ignalinos r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutusias aukštis – 164,5 m BS.

Ežero plotas – 262 ha, maitinančiojo baseino plotas – 17,6 km², santykinis baseinas – 6,8.

Kranto linijos ilgis – 10,5 km, vingiuotumas – 1,83.

2 salos.

Didžiausias gylis – 23 m, vidutinis – 5,7 m, santykinis – 1,26 %.

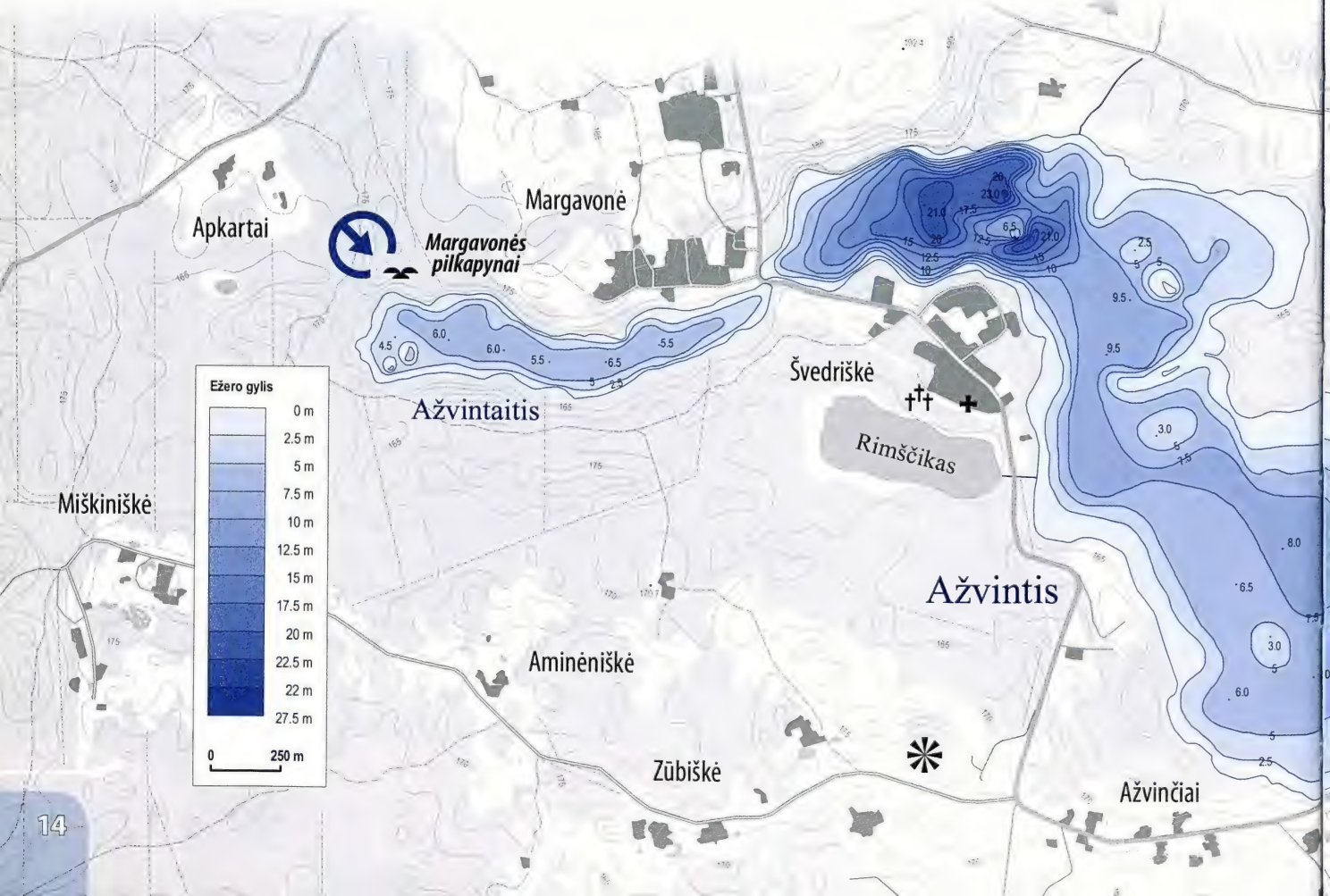
Vandens tūris – 14,9 mln. m³.

Ežeras telkšo apie 15 km į vakarus nuo Dūkšto miestelio, ilgos, beveik per 10 km nutįsios rinos centrinėje dalyje. Toje pačioje rinoje į vakarus nuo jo įsitaisęs prielipas Ažvintaitis (plotas – 33 ha, didžiausias gylis – 6,5 m), o į rytus – Sungardo (Sągardo) ežeras (plotas – 123 ha, didžiausias gylis – 26,5 m). Su Ažvinčiu juos jungia trumpos protakos. Ežerą juosia Ažvinčių girios pakraščiai; plikesni, bet aukštesni ir sausesni – šiaurės vakariniai krantai, prie jų priartėja ir giliausios rinos duobės. Pietinė duburio dalis išgulėta čia likusio ledo luisto, todėl daug seklesnė, o pakrantės – žemesnės ir kai kur užpelkėjusios. Pakrančių pakilumose yra senų kaimų (Margavonė, Trakai, Ažvinčiai); vakarinėje pakrantėje įsikūrusiame Švedriškės kaime stovi Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, pastatyta 1933 m., yra kaimo turizmo sodybų.

Kalbininkas Kazimieras Būga ežero pavadinimą išvedė iš šaknies *vent-*, kurią siejo su žvejyboje naudojamu tinklu venteriu. Ažvintį maitina nedidelis baseinas (tik nepilnus 7 kartus didesnis už paties ežero plotą), todėl ežero vandens balansui labai reikšmingi krituliai, iškrintantys į ežero vandens paviršių. Dėl to ir vanduo itin minkštas (ištirpusių druskų – apie 140 mg/l) ir skaidrus (vasarą – apie 4 m).

Margavonės pilkapiai (Švedkapiai) archeologų išsamiau netyrinėti, V–XII a. būdingi laidojimo paminklai. Ypatingas jų bruožas – iš žemės supiltų pilkapių sampilų aukštis, viršijantis 2 m. (8 A6)

SUŅGARDAS (SĄGARDAS)

Ignalinos r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutusias aukštis – 164,3 m BS.

Ežero plotas – 123 ha, maitinančiojo baseino plotas – 34,4 km², santykinis baseinas – 28.

Kranto linijos ilgis – 8,8 km, vingiuotumas – 2,23.

1 sala.

Didžiausias gylis – 26,5 m, vidutinis – 7,6 m, santykinis – 2,11 %.

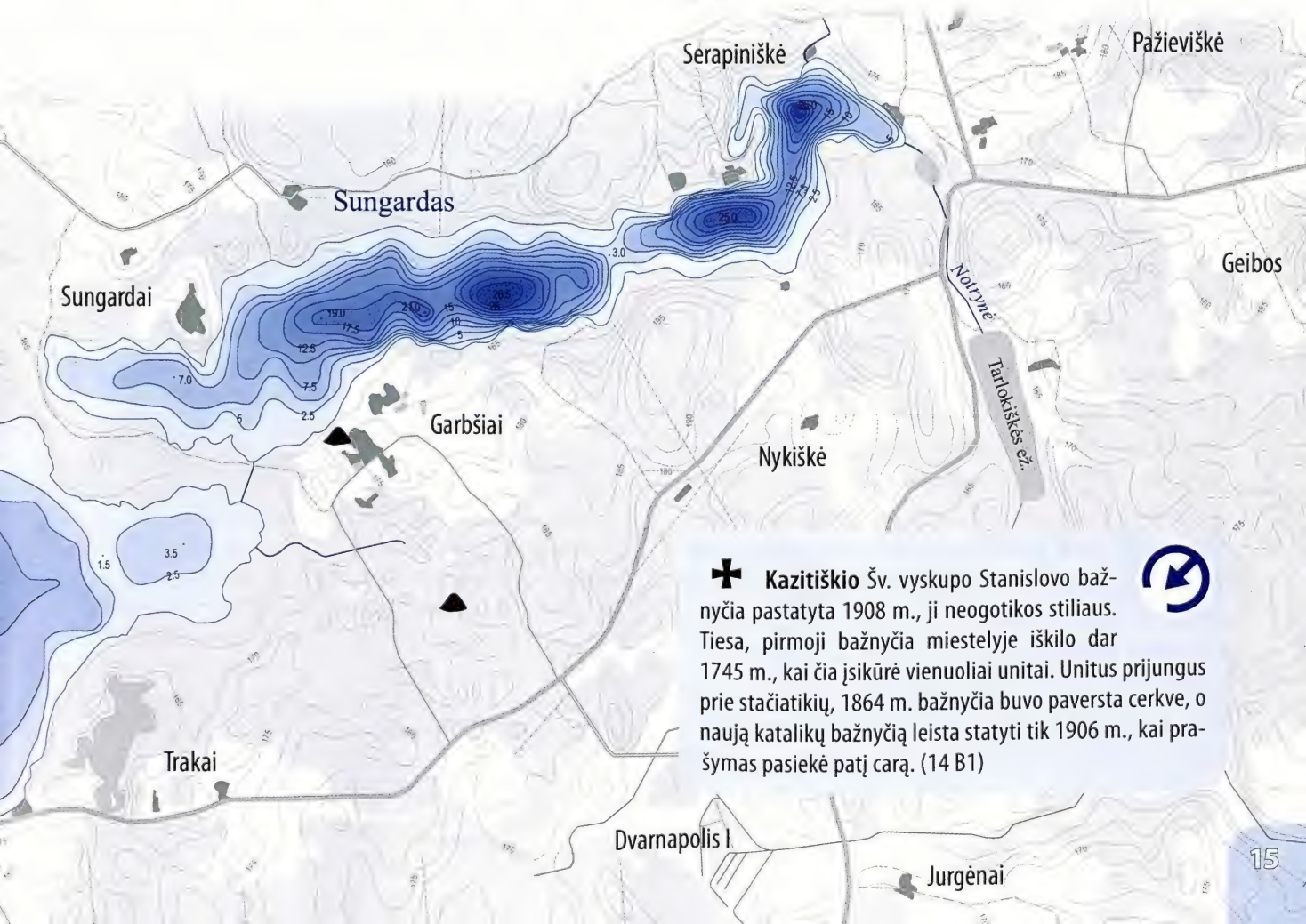
Vandens tūris – 9,38 mln. m³.

Ežeras yra apie 7 km į šiaurę nuo Kazitiškio ir 12 km į vakarus nuo Dūkšto, telkšo ilgos Ažvintaičio–Ažvinčio–Sungardo rinos giliausioje – rytinėje dalyje. Dugne ritmiškai kaitaliojasi daugiau kaip 20 m gylio duobės ir jas skiriantys seklesni balnai. Krantai aukšti, rytinėje duburio dalyje – skardingi, daug kur apaugę mišku (šiauriniame krante – Sungardų miškas, pietiniame – Gūrių, Balčio miškai); plikesnės pakrantės – ties didžiaisiais kaimais (Sungardų ir Garbšių). Yra šiuolaikiškų kaimo turizmo sodybų („Paežerinė“, „Ramybės uostas“), populiarių festivalių ir kitokių renginių vietų (Garbšių km.). Ežeras yra santykinai labai gilus, aukšti krantai ir miškas jį dengia nuo vėjo gūsių, todėl vandens sąmaiša vasarą siekia tik keletą metrų. Giliau vandens temperatūra sparčiai žemėja ir priedugnyje beveik nesikeičia ištisus metus (ter-

miškai gilus ežeras). Šitokius vėsius ežerus mėgsta seliavos. Be jų, ežere pagaunama didelių karšių, yra vėžių – tai švaraus vandens rodiklis. Sungardas yra ypatinga gamtinė buveinė – retai aptinkamų mentudumblų namai.

Sungardą maitina palyginti mažas baseinas, jo plotas tik 28 kartus viršija ežero plotą, be to, baseine vyrauja smėlėti, gerai vandenį filtruojantys dirvožemiai, todėl ežero vandens lygis per metus svyruoja nedaug – apie 0,5 m. Nuo Ažvintaičio ir Ažvinčio ežerų atplaukiantį vandenį iš Sungardo toliau plukdo trumpas (0,7 km), bet sraunus upelis (Notrynės aukštupis), įtekantis į Taramo ežerą.

Vandenvardis Sungardas yra vedinys iš šaknies *gard-* ir kildintinas iš liet. *gardas* „aptvaras“. Gali būti, kad vardo kilmė susijusi ir su užtvaru, atsiradusiu upės vagoje.

✚ **Kazitiškio Šv. vyskupo Stanislovo bažnyčia** pastatyta 1908 m., ji neogotikos stiliaus. Tiesa, pirmoji bažnyčia miestelyje iškilo dar 1745 m., kai čia įsikūrė vienuoliai unitai. Unitus prijungus prie stačiatikių, 1864 m. bažnyčia buvo paversta cerkve, o naują katalikų bažnyčią leista statyti tik 1906 m., kai prašymas pasiekė patį carą. (14 B1)

Zarasų r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutusias aukštis – 142,7 m BS.

Ežero plotas – 715 ha, maitinančiojo baseino plotas – 60,9 km², santykinis baseinas – 8,5.

Kranto linijos ilgis – 35,4 km, vingiuotumas – 3,73.

6 salos, plotas – 15,4 ha, salingumas – 2,2 %.

Didžiausias gylis – 39,2 m, vidutinis – 7,7 m, santykinis – 1,31 %.

Vandens tūris – 53,9 mln. m³.

Kai paskutinis ledynas paliko Avilių ežero duburį, jo pakraštys kurį laiką slūgsojo 10 km įšiauriau – Stelmužės–Suvieko linijoje. Ledyno liežuviui vėl šiek tiek suaktyvėjus ir pasistūmėjus į priekį, susidarė moreniniai kalvagūbriai, kurie atskyrė Avilių duburį iš šiaurės. Plačiuose tarpugūbriuose ir ledyno pakrastyje išplautose rinose tvenkėsi tirpsmo vandenys, radosi nauji ežerai, o tarp jų ir Čičirys. Šio sudėtingos formos ežero ilgoji šiaurės rytų šaka – klasikinė rina su jai būdingu gelmių bei jas skiriančių balnų ritmu ir įspūdingu 39 m gylio šuliniu šakos viršūnėje. Ežerą puošia 6 kuplios salos (Šienaujama, Didžioji, Perkasas, Astraviukas, Juodoji, Didėjos), didžiausios iš jų spiečiasi pietinėje dalyje. Čičirio krantai daugiausia aukšti, kai kur – ardomi, pasikaišę miškeliais (Suvieko, Skynimų, Duogių – šiauriniame apyežeryje, Baltmiškio, Grybinės – pietuose), atabradai siauri, smėlėti. Pakrantėse daug kaimų (Meiriškės, Vėdariai, Astraučizna, Čičiriai, Cibulinė, Rudinės ir kt.), šiaurės rytų įlankos link nusidriekia lietuvių kovas su Livonija menančio Suvieko miestelio galulaukės, kuriose Lietuvos šaulių sąjungos 90-mečiui ir Lietuvos vardo tūkstantmečiui pažymėti pasodintas 1000 ąžuolų parkas. Didėjos kaime įsikūrusi kaimo turizmo sodyba „Čičiriai“, šiaurystiniame įlankos gale – „Lauryno“ sodyba.

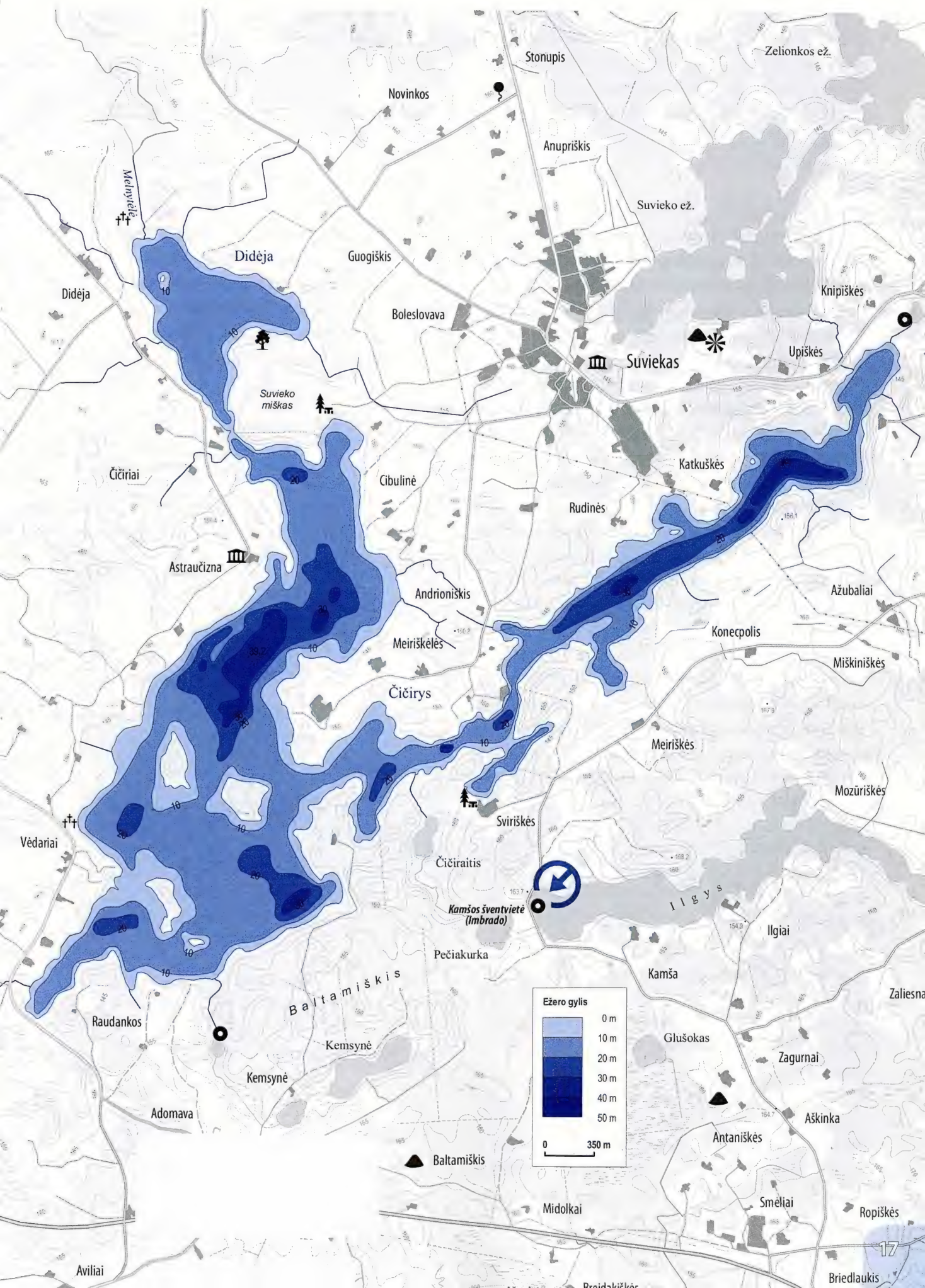
Ežerą maitina keliolika upelių, iš jų didžiausias – Melnyčėlė (ilgis – 8,7 km), įtekanti į šiaurinę įlanką. Iš šiaurės rytų įlankos galo išteka Upiškių upelis, plukdantis Čičirio vandens perteklių į Suvieko ežerą, o iš jo tolyn – per Raudos, Lukštos upes į Dauguvą. Ankstyvajame poledynmetyje šį kelią dar blokavo ledynas, todėl Čičirio vanduo liejosi į Avilių dubumą, o iš jos – į Šventosios aukštupį. Iš tų laikų, matyt, išliko pasakojimai apie Čičirio–Avilių tarpežeryje telkšojusį, bet ilgainiui akivaringa pelke virtusį ežerą, kuriuo kadaise plaukiojo dideli mediniai laivai. Kai kas netgi yra radę tų laivų liekanų – išlenktų lentgalių su medinėmis vinimis. Kitas padavimas – apie velnią, su kaušu nešiojusį vandenį iš Čičirio į Dirdų ežerą; gaidžiui užgiedojus kaušas iškritęs, vanduo

nutekėjęs į nuolaidesnę vietą ir iš jo radosi Kaušelio ežerėlis – priminimas apie poledynmetyje vykusius termokarstinius procesus.

Kalbininkai mano, kad Čičirys yra sėliškas vandenvardis, kilęs iš *Kikiry*s ir sietinas su lietuvišku žodžiu *kiras* „laukinis vandens paukštis“. Per visą vasarą vandens temperatūra ežero gelmėse yra artima 4 °C, todėl ežere gyvena šaltavandenės žuvys (seliavos, stintos), o žvejus mėgėjus bene labiausiai vilioja karšiai, kurie čia užauga itin stambūs.

 Kamšės šventvietė (Imbrado) yra vakarinėje Ilgio ežero pakrantėje, ties jau sunykusiu Kvintiškių kaimu. Anot liudijimų, 1967 m. birželio 30 d. vėlų vakarą čia dviem jaunuoliams apsireiškė Švč. Mergelė Marija – jauna, graži, aukso spalvos plaukais mergaitė, apšviesta saulėlydžio spalvomis. Paskelbus apie stebuklą, į šią vietą pradėjo važiuoti žmonės. Sovietų valdžia griovė statomus kryžius, visaip trukdė maldininkams. Apsireiškimo vietoje, ežero atabrado, ant akmens pastatyta Švč. Mergelės Marijos statula, pakrantėje kyla vis nauji kryžiai, statoma koplyčia. (3 E4)

Stelmužė. Ją garsina seniausias ir storiausias Lietuvos ąžuolas. Jis čia keroja jau apie 1500 metų, iškėlęs šakas į 23 m aukštį. Medžiui apjuosti reikėtų 10 m ilgio juostos, aukščiau jis buvo dar storesnis – 13,5 m. Deja, senolis jau merdi – be viršūnės, išpuviusiu vidumi, paramstytas. Kiekvienais metais sužaliuoja vis mažiau šakų. Įvairiomis progomis žmonės vis pasodina iš Stelmužės gilių sudai gintų ąžuoliukų. ąžuolo kaimynystėje – medinė Viešpaties Jėzaus Kryžiaus bažnyčia, stovinti čia nuo 1650 m. (kartą rekonstruota 1713 m.). Altoriuje, prie baroko stiliaus sakyklos – drožiniai, grakščios kolonos, medinės skulptūros. Dabar čia veikia liaudies skulptūrų muziejus. Greta stovinčioje varpinėje įkelti dar 1613 m. nulietai varpai. XVIII–XIX a. Stelmužėje būta didelio dvaro. Išlikęs kumetynas, tvartas, rūsys ir vadinamasis Vergų bokštas. Ant rūmų pamatų buvo pastatyta mokykla. Į vakarus nuo Stelmužės, Lygumų miške, guli didžiausias Zarasų krašto akmuo. Jis 8 × 3,5 × 2 m dydžio, pasakojama, kad ant jo tilpdavo suilpti trisdešimt mėdžiotojų, kai susirinkdavo aptarti reikalų. (3 F3)

Ignalinos r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutusias aukštis – 144,5 m BS.

Ežero plotas – 2439,4 ha, maitinančiojo baseino plotas – 231 km², santykinis baseinas – 9,5.

Kranto linijos ilgis – 36,7 km, vingiuotumas – 2,10.

6 salos, plotas – 25,6 ha, salingumas – 1,05 %.

Didžiausias gylis – 6 m, vidutinis – 3,1 m, santykinis – 0,11 %.

Vandens tūris – 74,9 mln. m³.

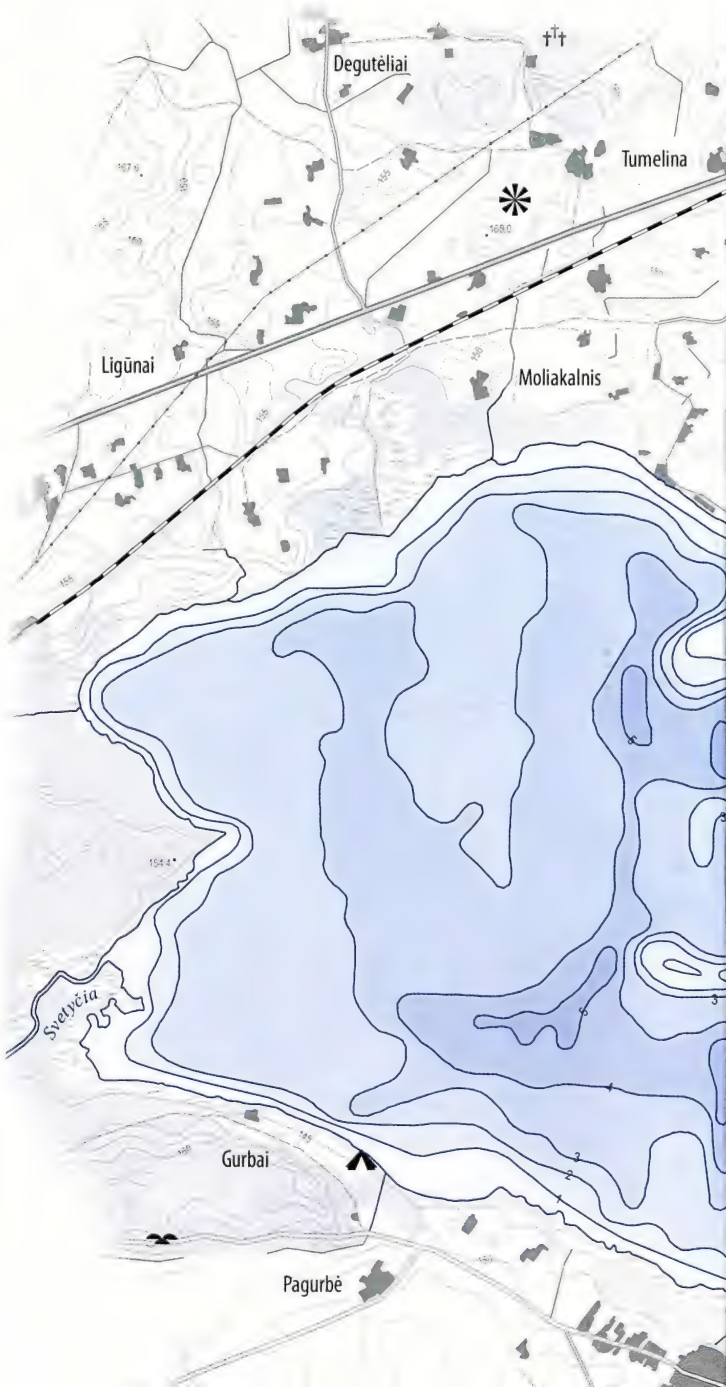
Antras pagal dydį Lietuvos ežeras telkšo Dūkšto miestelio pietinėse prieigose, dubumoje, kurią kadaise išslėgė čia gulėjusio ledyno liežuvis. Nuo įšiauriau esančios Drūkšių dubumos ją skiria ilgų sustumtinių moreninių gūbrių virtinės. Dubuo patvenktinis, ledynui tirpstant jame radosi prieledyninės marios, kurios apskalavo ir išlygino pirminį paviršių, vėliau tapusį Dysnų ežero dugnu su padrikai išsimėčiusiomis duobėmis, seklumomis ir iš vandens išnyrančiomis salomis. Gal iš tų tvano laikų atėjo ir ežero pavadinimas, kurį kalbininkai laiko priesagos *-sna* vediniu iš veiksmazodžio *dysti* „didėti“. Ežeras ištis didelis: stipriausi vakarų krypties vėjai gali skrieti virš vandens netrukdomi per 10 km, todėl sukeltos bangos ir sukuria išmaišo vandenį iki pat dugno. Itin mažas santykinis gylis – viena iš priežasčių, kodėl vandens skaidrumas vasarą siekia tik 0,5 m, o žiemą po ledu padidėja iki 2,5–3 m.

Ežerą maitinantis baseinas beveik 10 kartų didesnis už ežero vandens paviršiaus plotą, todėl vandens lygis pavasarį pakyla apie 45 cm, o metinė vandens lygio svyravimų amplitudė siekia 60 cm. Natūralus vandens lygio svyravimų ciklas šiek tiek sutriko 1958 m., kai Dysnos upė (protaka tarp Dysnų

ir Dysnykščio ežerų vadinama Dysnykščia) žemiau Dysnykščio ežero buvo patvenkta pastačius Padysnio HE (galia – 150 kW, užtvankos aukštis – 6 m): jos sukeltos patvankos aukštis Dysnų ežere siekia 0,1 m, o žemiau telkšančiame Dysnykščio ežere – 0,3 m. Vandeningiausi ežero intakai – Svetyčia (ilgis – 2 km, baseino plotas – 113 km²) ir Parsvytė (ilgis –

● Añtakmenės šventvietė – viena žymiausių Rytų Lietuvoje. Aukų akmeniu vadinamas 4,3 m aukščio ir 5,5 m pločio konglomerato (susicementavusio smėlio ir žvirgždo) luistas, kurio papėdėje archeologai rado didelę ugniavietę ir apie 1 m ilgio ažuolinį stulpą. Pasak padavimų, ant Aukų akmens nuo seno buvo deginamos aukos. Dar XX a. pr. maldininkai, važiuodami į atlaidus Paringio bažnyčion, užsukdavo čia paaukoti linų grįžtės vilnų kuodelio, smulkių monetų. Aukos buvo dedamos įduboje ant akmens. (14 C1)

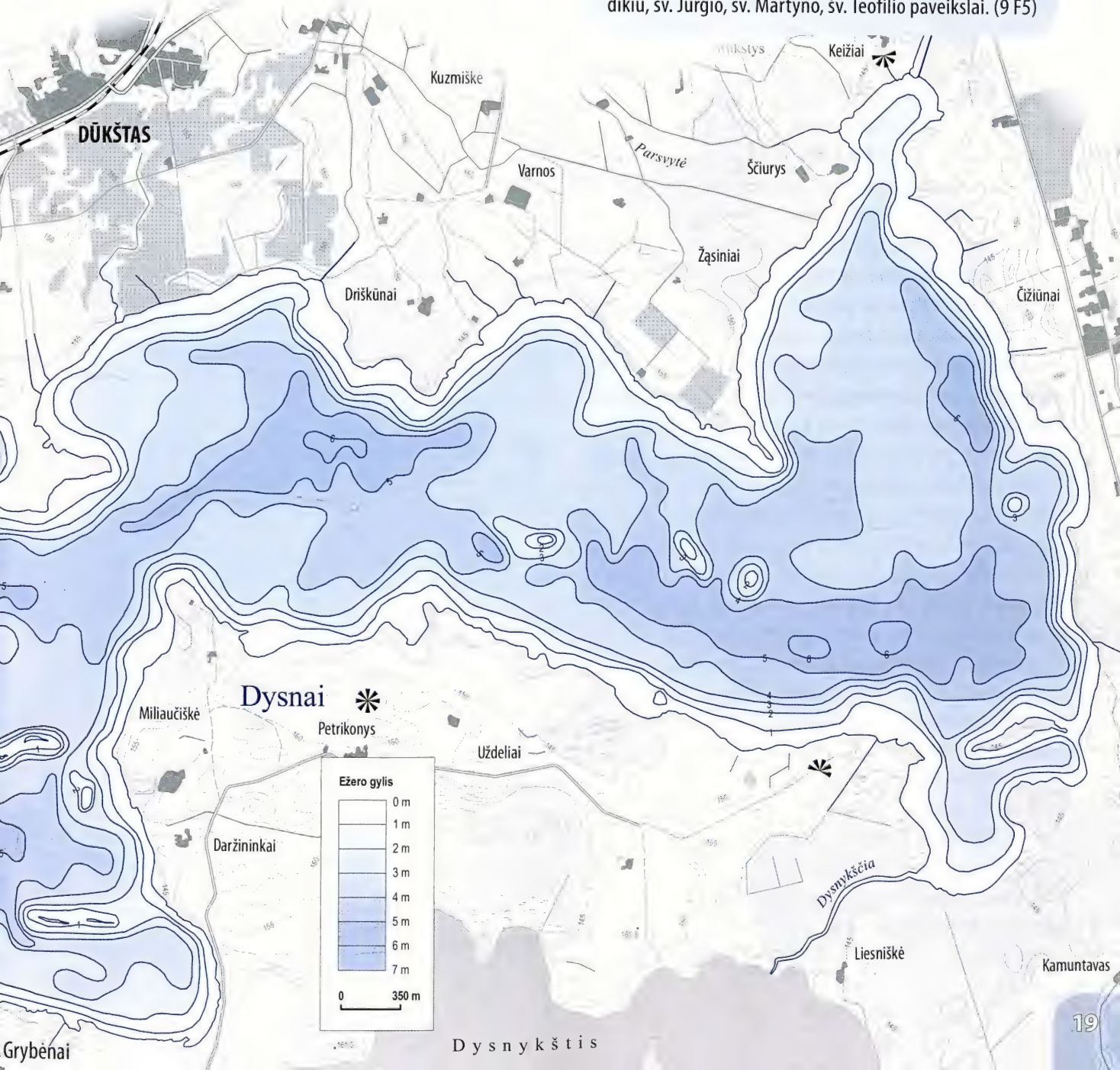
➤ Gedžiūnėlių pilkapynas yra didžiausia priešistorinė laidojimo vieta Lietuvoje. Jame suskaičiuota net apie 560 pilkapių, jie išsidėstę 30 ha plote, 5–25 m atstumu vienas nuo kito. Pilkapių skersmuo – 6–18 m, aukštis – iki 1,5 m. Pilkapynas nuodugniau netyrinėtas, o lobių ieškotojai degintinių kapų rado ir tarp pilkapių. (8 E7)

10,9 km, baseino plotas – 10,8 km²). Pirmasis atplukdo vandenį iš Ažvinčio ežero, o per intaką Dūdą – ir iš Švoginos (Žeimenos) baseino rytinių prieigų, o antrasis drenuoja smulkiai ežerėtą šiaurinę Dysnų baseino dalį. Intakų žemupiai užpelkėję, juose plyti Svetyčios, Gurbų (vakariniame apyežeryje), Žąsinų (šiaurės rytų pakrantėje) pelkės. Pakrantės žemos, todėl dauguma kaimų (Moliakalnis, Driškūnai, Kuzmiškė, Čižiūnai, Medeišiai, Petrikonys, Grybėnai ir kt.) pabiro šiek tiek atokiau esančiose apyežerio pakilumose. Ežeras garsus karšiais, storkiais, lynais, unguriais, kitų rūšių žuvimis. Platus atabradas rytiniame krante ties Čižiūnais tapo populiaria jėgos aitvarų aikšte.

Meikštų dvaro sodyba minima nuo XVIII a. Ji priklausė Naruševičiams, vėliau atiteko Augustinui Vavžekiui. XIX a. pab. dvarininkas Simonas Meištovičius (vietiniai pavardę tarė – Meikštavičius, nuo jos kilo ir dvaro pavadinimas) pastatė į neogotikinę pilį panašius rūmus. Tai buvo vienas iš trijų Lietuvoje angliškos neogotikos statinių. Rūmai tinkuoto mūro, su bokšteliais, įdomi jų frontono, langų ir durų puošyba. Išliko apgriuvusi puošnaus fasado akmenų ir tinkuoto plytų mūro oficina, medinis svirnas, spirito varyklos ir ledainės griuvėsiai, dalis parko. Dvare nuo 2000 m. veikia didžiausias Lietuvoje priklausomybių reabilitacijos centras. (15 F1)

Rimšės Švč. Trejybės bažnyčia pastatyta 1803 m. (perstatyta 1925 m.). Ji medinė, vienabokštė. Interjere yra vertingų dailės kūrinių – Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu, šv. Jurgio, šv. Martyno, šv. Teofilio paveikslai. (9 F5)

Ignalinos r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutusias aukštis – 132,3 m BS.

Ežero plotas – 197,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 205,5 km², santykinis baseinas – 104.

Kranto linijos ilgis – 10 km, vingiuotumas – 2,0.

1 sala, plotas – 0,3 ha.

Didžiausias gylis – 19 m, vidutinis – 8,1 m, santykinis – 1,19 %.

Vandens tūris – 16 mln. m³.

Kai iš Švenčionių–Naručio aukštumų ruožo ledynas pasitraukė į šiaurę, išsilaisvinusioje iš ledo dubumoje pasitvenkė didžiulės priedėdyninės marios, kurių dugne klostėsi molis, intakų žiotyse – smėlio deltos, o pakrantėse buvo perskalaujami marias įrėminę moreniniai gūbriai. Šitaip formavosi kraštovaizdžio, kuriame šiandien driekiasi Dysnos lyguma, pamatas. Jos reljefui būdingi pailgi žemi gūbriai ir tarp jų tįsantys lobai. Manoma, kad pastarieji yra ledo tuneliais tekėjusių upių išplautos rinos. Seklesni lobai virto pelkaitėmis, kitais ėmė tekėti šio krašto upės (Kančiogina, Erzvėta, Birvėta), treči – giliausieji – išsiliejo ežerais. Viename iš jų, esančiame apie 5 km į vakarus nuo Tverėčiaus miestelio, telkšo ir Erzvėto ežeras. Galimas daktas, kad beveik 4 km iš pietų į šiaurę ištįsusi rina kadaise buvo užkonservuota jos duobėse užsilikusio ledo luistų, kurie ištirpo priedėdyninių marių dugne (povandeninis termokarstas). Didžiausios ežero gelmės – išilgai rytinio kranto, ant kurio išsidėstę nykstantys Andriejaukos, Kalviškės ir Erzvėto kaimai. Priešingame krante – Ryžiškės ir Kukutėliai, nuo jų šiek tiek atokiau – Vaboliškės ir Žvyriai. Ežero krantai sausi, pakilę virš vandens 10–15 m, plikoki. Tolimesniame apyžėryje yra įdomių gamtos objektų: itin įmantriai Lietuvos–Baltarusijos siena vingiuojantis Dysnos ruožas – hidrografinis draustinis, nuo Erzvėto ežero už kilometro kito į rytus plytinti Vytėnų pelkė – telmologinis draustinis, o nuo šio į pietus – dešiniajame Erzvėtos upelės krante – dunkso Ažušilio miškas, kuriame Čelniukų akmenį su įspausta velnio pėda.

Erzvėtą maitinantis baseinas daugiau nei 100 kartų didesnis už paties ežero plotą, t. y. santykinai yra labai didelis, todėl vandens lygis ežere per metus svyruoja apie 1,5 m, o ežero vandens tūris per metus atsinaujina daugiau nei du kartus. Pagrindinis ežero maitintojas – Kančiogina, o vandens perteklių išplukdo Erzvėtos upelė, kuri žemiau Svylos žiočių jau vadinama Birvėta.

Vandenvardžio Erzvėtas kilmė nėra aiški, bet kai kurie kalbininkai įžvelgia jo ryšį su liet. *aržyti* „draskyti, raižyti“.

Erzvėtas priskiriamas prie vadinamųjų termiškai gilių ežerų, kurių vandens temperatūra priedugnyje per metus kinta labai mažai, t. y. vasarą vanduo yra susisluoksniavęs pagal temperatūrą, ir vėsiaus vandens zona sudaro didžiąją ežero vandens tūrio dalį. Tokie ežerai tinka seliavoms, todėl čia bandoma jas įveisti.

 Čelniukų akmuo su velnio pėda minimas jau 1622 m. Kukutėlių kaimo ir Erzvėto dvaro dovanojimo Tverėčiaus vienuolynui raštinėje. Akmuo 1,75 × 0,75 × 1,35 m dydžio, netaisyklingos formos. Jame yra 28 cm ilgio ir 10 cm pločio įdubimas, panašus į žmogaus pėdos žymę, vadinamas velnio pėda. Pasakojama, kad Perkūno vejamas velnias šokęs iš eglės ant šio akmens ir palikęs pėdsaką. XX a. pr. dar buvo tikima šio akmens gydomosiomis galiomis. (15 G5)

✦ **Dysnės** upė priklauso Dauguvos baseinui, teka per Lietuvą ir Baltarusiją. Upės ilgis – 196 km (Lietuvos teritorijoje – 77 km, iš jų 39 km teka Lietuvos ir Baltarusijos siena). Ji išteka iš Parsvėto ežero prie Dūkšto. Didžiausi intakai: Erzvėta (Birvėta), Mūnelis, Šeškinė, Raukėta, Marūga, Drūkša, Janka, Šaminė, Ringė, Gulbija, Berezba, Mniuta, Auta. (15 G3)

■ **Mėčionių** etnokultūrinis dvipusis gatvinis rėžinis kaimas išsidėstęs Dysnos upės slėnyje. Stovi aštuonios paminklinės sodybos ir septyni pavieniai pastatai. Kaimas pirmą kartą minimas 1644 m. Iš pradžių jis priklausė Astraviškių dvaro Dietkauščiznos palivarkui, o 1692 m. Feliksas Pacas Dysnos dvarą kartu su Mėčionimis ir Tverėčiumi užrašė Vilniaus benediktinų vienuolynui. Šiam vienuolynui kaimas priklausė iki 1841 m. (15 F5)

✦ **Mielagėnų** Šv. Jono bažnyčia buvo pastatyta 1790 m., kai dvarininkė Justina Kublickienė, vykdydama savo mirusio vyro valią, paskyrė sklypą naujai mūrinei bažnyčiai, vargonininkui ir mokyklai. 1838 m. ši bažnyčia iš pagrindų atnaujinta. Tai į Vilniaus katedrą panašus klasicistinio stiliaus statinys su keturių kolonų portiku. Daugelio šios bažnyčios dailės vertybių autorius – dailininkas Vincas Smakauskas (1797–1876): fasadą puošia šv. Petro ir šv. Povilo statulos, altoriuose – jo paveikslai ir skulptūros. 1830 m. pastatyta vėlyvojo klasicizmo su romantizmo bruožais varpinė ir vartai. (15 F5)

SVIRKŲ EŽERAS

Ignalinos r. savivaldybė, Dauguvos baseinas, absoliutusias aukštis – 126,8 m BS.

Ežero plotas – 91,4 ha, maitinančiojo baseino plotas – 343,3 km², santykinis baseinas – 376.

Kranto linijos ilgis – 8,5 km, vingiuotumas – 2,52.

Didžiausias gylis – 3,9 m, vidutinis – 1,37 m, santykinis – 0,36 %.

Vandens tūris – 1,25 mln. m³.

Ežeras telkšo toliausiai į rytus nutolusiame Lietuvos iškyšulyje – Dysnos lygumoje, apie 3 km į pietus nuo Didžiasalio. Nėra kuo nors ypatingas, nebent kaip visiška priešingybė netoliese už 7 km į vakarus nuo jo giliame lobe tįsančiam Ervėtui. Svirkų ežeras taip pat lobinis, bet jo dubenį formavusi poledinė upė tikriausiai buvo silpnesnė ir nesugebėjo išplauti gilių duobių, o gal šiose neužsiliko ledo luitų, kurie būtų apsaugoję lobus, kad jų neužneštų nuosėdos, besikaupiančios prieledyninių marių dugne. Šiaip ar taip, itin sekus ir dumblėtas Svirkų ežeras nuo aukštesnio kranto žvelgiant atrodo kaip klasikinis rininis ežeras – upė, kurio ilgoji ašis nutįsta iš pietvakarių į šiaurės rytus per 2 km, o plotis tesiekia 300–350 m. Vandeningais pavasariais ežeras tampa dar ilgesnis, nes patvinsta užpelkėję lobo galai ties Kurtiškės ir Kudabiškės kaimais; vanduo semia ir vakariniame krante įsikūrusių kaimų – Svirkų, Petrošiūnų – galulaukes. Rytinį ežero krantą remia Adutiškio giria – tamsi, eglėta, pašlapusi. Netoli ir iki Adutiškio pelkės – telmologinio draustinio, kuriame saugomos retų paukščių (tetervinių, tripirščių genių, vapsvaėdžių, uralinių pelėdų) ir pelkinių augalų (liekninio beržo, mėlynialapio karklo, aukštosios gegūnės) buveinės.

Svirkų ežeras yra itin pratakus, jo vandens tūris per metus atsinaujina vidutiniškai 52 kartus. Šią ežero ypatybę daugiausia lemia vandens tiekėjas – baseinas, kuris yra net 375 kartus didesnis už paties ežero plotą, ir, žinoma, svarbiausia jo arterija – Kamoja. Upelės vaga nuo Adutiškio iki Svirkų ežero yra ištiesinta, tačiau srovė – tingi, atgyjanti tik pavasarį. Tąsyk ir vandens daugiausia atplukdoma, o vandens lygis ežere pakyla arti 2 m. Per durpynus tekanti Kamoja plukdo ne tik vandenį, bet ir organines rūgštis, dumbliaus maitinančias medžiagas, todėl ežero vanduo rusvas, neskaidrus (skaidrumas mažesnis kaip 1 m), jame palyginti daug azoto ir fosforo junginių. Nereti atvejai, kai ežero vandenyje nelieta deguonies, dūsta žuvis. Pratekėjusi Svirkų ežerą, Kamoja už 3 km įteka į Birvėtą.

Guntauniškų ir Raščiūnų gynybiniai

įtvirtinimai. 1915 m. rudenį per Ignalinos–Švenčionių kraštą ėjo Vokietijos rytų fronto linija. Beveik trejus metus čia užsitęsė pozicinis karas, kuris nepaprastai išvargino vietos gyventojus. Tverėčiaus ir Mielagėnų apylinkėse buvo sudarytos kelios gynybos linijos. Viena jų ėjo per Raščiūnų, Guntauninkų ir aplinkinius kaimus. Teigiama, kad miške tuo metu buvo įsikūrusi net Vokietijos X armijos vyriausioji būstinė, didelis bunkerio kompleksas atrodė kaip miestas – į jį vedė geležinkelis, iš paklotų rąstų buvo nutiestos gatvės ir šaligatviai, buvo gaminama elektra. Iki šių dienų Guntauninkų ir Raščiūnų kaimuose išliko šeši iš betono išlieti bunkeriai. Vokiečiai iš jų pasitraukė 1918 m. pradžioje po Bresto taikos. (15 H5 ir 15 G5)

Senosios Katinautiškės etnokultūrinis kaimas – tai vienintelis valstybės saugomas kupetinis kaimas Lietuvoje. Dokumentuose jis pirmą kartą paminėtas 1775 m. I pasaulinio karo metais Senoji Katinautiškė (XIX a. netoliese įsikūrė Naujoji Katinautiškė) labai nukentėjo, bet 1926 m. buvo atstatyta. Kupetiniai kaimai yra vienas seniausių gyvenviečių tipų. Pastatų ir gatvių laisvą išdėstymą Senojoje Katinautiškėje lėmė vietos reljefas ir aplinka – miškas ir upelis. Visos sodybos telkiasi prie C formos aikštės kaimo viduryje, čia pat prigludusios ir senosios kapinės. Ypatinga šio kaimo etnografinė vertybė – Aukštaitijai būdinga pirklių puošyba: vėjalentės, langų apvadaai, pastogės skydo ornamentavimas, tvorelės. Iš viso yra devynios paminklinės sodybos. (15 H5)

Tverėčius minimas nuo XV a. pab. 1501 m. čia buvo pastatyta pirmoji bažnyčia, įkurdinti atgailos kanauninkų vienuoliai. Dabartinė dvibokštė Švč. Trejybės bažnyčia – raudonų plytų, neogotikinė. Ji pradėta statyti 1905 m., bet sutrukdžius I pasauliniam karui užbaigta tik 1924 m. Bažnyčioje yra ypač vertinga šv. Kristupo skulptūra (XVI a.). Šventoriuje auga ąžuolas – gamtos paminklas. Jo apimtis – 8 m, amžius – apie 600 metų. Pasakojama, kad medis išaugo iš lazdos, kurią kumščiu į žemę įkalė vaidila, kai krikščionys užliejo Tverėčiuje rusenantią šventąją ugnį. (15 H4)

II

ŠVENTOSIOS PABASEINIO EŽERAI

ĀSAVAS (su ASAVĒLIU)

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 148,7 m BS.

Ežero plotas – 203 ha, maitinančiojo baseino plotas – 135,3 km², santykinis baseinas – 66,6.

Kranto linijos ilgis – 8,8 km, vingiuotumas – 1,8.

2 salos, plotas – 2,8 ha, salingumas – 1,4 %.

Didžiausias gylis – 6,9 m, vidutinis – 4,2 m, santykinis – 0,4 %.

Vandens tūris – 8,4 mln. m³.

Šventosios aukštupio pratekamas ežeras telkšo Gražutės regioninio parko Šventosios hidrografiniame draustinyje, apie 6 km į šiaurės rytus nuo Salako. Asavas priskiriamas prie ledo luistų išgulėtų ežerų. Kodėl? Bene vienintelis geografų argumentas labai paprastas – lygus dugno reljefas: beveik pusės ežero gylis iki 5 m, o kitos dalies – nuo 5 iki beveik 7 m. Panašiai gelmės pasiskirsčiusios ir vakariniame ežero gumbe – Asavykštyje (didžiausias gylis – 6,6 m). Bet ar visada Asavo dugnas buvo toks lygus? Turbūt ne. Ežeras ir šiandien labai pratakus (per metus jo vandens masė atsinaujina beveik 4 kartus), o praityje Šventosios vandenys, matyt, jį dar dosniau maitino. Būtų keista, jei tokioomis sąlygomis dugno nelygumai po sąnašomis nebūtų išnykę. Taip, beje, yra ir žemiau telkšančiame Ūparto ežere. Jo siauro, smailaus tarsi žuvies ašaka dubens ledo guoliu nepavadinsi – tipiška rina, ir tiek. Tačiau koks gylis šioje rinoje? Didžiausias, pasirodo, nesiekia 3 m. Ar buvo Ūpartas anksčiau gilesnis ir duobėtas? Be abejonės, tik nuosėdų čia susikaupė dar daugiau negu Asave, nes ežero san-

tykinis pratakumas – apie 50 kartų per metus. Taigi esama daugiau argumentų, kad Asavo dubuo yra ilgos rinos fragmentas.

Ežeras ištįsęs iš vakarų į rytus 3,1 km, palyginti siauras (plotis – iki 1,1 km). Šiauriniai krantai – aukšti, statūs, apaugę senais pušynais. Čia ir smėlingi arba žvyringi atabrada, tad poilsiautojų nestinga – jiems įrengtos net kelios stovyklavietės. Pietiniai krantai žemesni, kai kur užpelkėję, atviresni vėjams. Palyginti su plotu, ežeras labai sekus, vasarą vėjo sukeltos bangos išmaišo vandenį iki pat dugno, tad vandens temperatūra ten beveik tokia pat, kaip ir paviršiuje. Vanduo nėra skaidrus, vasarą – apie 2,5–3 m. Ežere gyvena apie 10 rūšių žuvys, iš jų daugiausia kuojų. Pasitaiko ir stambesnių lydekų bei ešerių, ypač apie salas; tankiau vandens augalais apželsiose įlankose pagaunama lynų ir raudžių, upelių žiotyse ir ištakose – meknių.

Žr. Samavas, p. 47, Šiurpys, p. 62.

Molėtų r. savivaldybė; Šventosios up. pabaseinis; absoliutusias aukštis – 114,8 m BS.

Ežero plotas – 262 ha, maitinančiojo baseino plotas – 24,9 km², santykinis baseinas – 9,5.

Kranto linijos ilgis – 9,1 km, vingiuotumas – 1,6.

2 salos, plotas – 0,5 ha.

Didžiausias gylis – 16,2 m, vidutinis – 6,2 m, santykinis – 0,9 %.

Vandens tūris – 16,2 mln. m³.

Nusidriekęs per 3,5 km, ežeras skalauja vakari-nius Balninkų miestelio kiemus. Ežero duburį išgulėjo nuo Siesarties ledyno liežuvio paliktas ledo luistas, kurį atskyrė po ledynu tekėjusios upės. Jų išplautuose rininiuose kloniuose telkšo visi arti-miausi Alaušų kaimynai: ilgoje Žemaitkiemio–Per-kalių rinoje – Kliepšių, Karališkių, Uosio ir kiti ežerai, o trumpesnėje pietinėje rinoje – Piršeno ir Gėlių ežerėliai.

Ežero krantai pakyla virš vandens 5–10 m, bet nėra labai statūs, ypač bangų ardomame ruože į šiaurės vakarus nuo Balninkų miestelio. Apyežeris kalvotas, priemolingas ir plikas: ganyklos, dirbami, bet kai kur jau apleisti ir apžėlę krūmais laukai, vaka-riniame krante – pašlapusių pievų juosta. Plačiosios ežero dalies – gumbo – atabrada daugiausia platūs ir smėlėti, o į šiaurės vakarus nutįstančios šakos – padumblėjusios, apžėlusios vandens augalais.

Ežerą maitinantis baseinas yra palyginti ma-žas (tik 9,5 karto didesnis už paties ežero plotą), todėl vandens lygis per metus svyruoja mažai – apie 30 cm. Daugiausia vandens atplukdo upelis, atsirūvantis nuo Gėlių ir Piršeno ežerėlių. Vandens skaidrumas vasarą – apie 2–3 m, druskingumas – 300 mg/l. Alaušų vandens perteklių išplukdo upelis, įtekantis į Karališkių ežerą, o iš jo – į Plaštaką, Siesar-ties intaką.

Alaušai – karšių ežeras, bet jame pagaunama ir lydekų, lynų, ešerių, kuojų, raudžių, plakių; yra selia-vų. Nors žvejai – nelepūs žmonės, norintys pabūti šiose paežerėse ilgiau gali apsistoti Antalaušių kai-mo poilsiavietėje ir stovyklavietėje.

✦ **Bálninkų Šv. vyskupo Stanislovo bažnyčia** pasta-tyta 1910 m. Jos architektūroje dera neoromaninio ir neo-gotikinio stiliaus bruožai. Bažnyčia su dviem stambiais keturių tarpsnių bokštais, frontone – didelis apskritas langas ir trikampis atikas. Bažnyčios interjeras neogotiki-nio stiliaus. (10 C5)

Bežganių piliakalnį juosia dviejų bevardžių upelių slėnis ir aukštuma. Aikštelė 43 × 25 m dydžio, su dviem pylimais, šlaitai statūs, apie 20 m aukščio. Piliakalnis naudotas I tūkst. Apie XIII–XIV a., manoma, čia stovėjo viena iš stipriausių krašto pilių. (10 B5)

🏠 **Karališkiai.** Čia gimė rašytojas, archeologas Petras Tarasena (1892–1962). 1919–1926 m. jis tarnavo Lie-tuvos kariuomenėje, dalyvavo Nepriklausomybės kovose. Mokslininkams P. Tarasena žinomas kaip knygų „Lietuvos archeologijos medžiaga“, „Lietuvos piliakalniai“ ir „Pėdos akmenyje“, visuomenei – kaip knygų „Užburti lobiai“, „Pa-bėgimas“, „Rambyno burtininkas“ autorius. Archeologo gimtosios sodybos vietoje išlikę tik statinių pamatai. (10 C4)

☉ **Kliepšiai.** Šio kaimelio laukuose 1933 m. vasario 2 d. nukrito meteoritas. Jis sprogo ore ir išsibarstė dideliame plote. Surastos dvi dešimtys meteorito gabalų (iš viso 44 kg), jie saugomi valstybiniuose muziejuose ir priva-čiuose rinkiniuose. (10 A4)

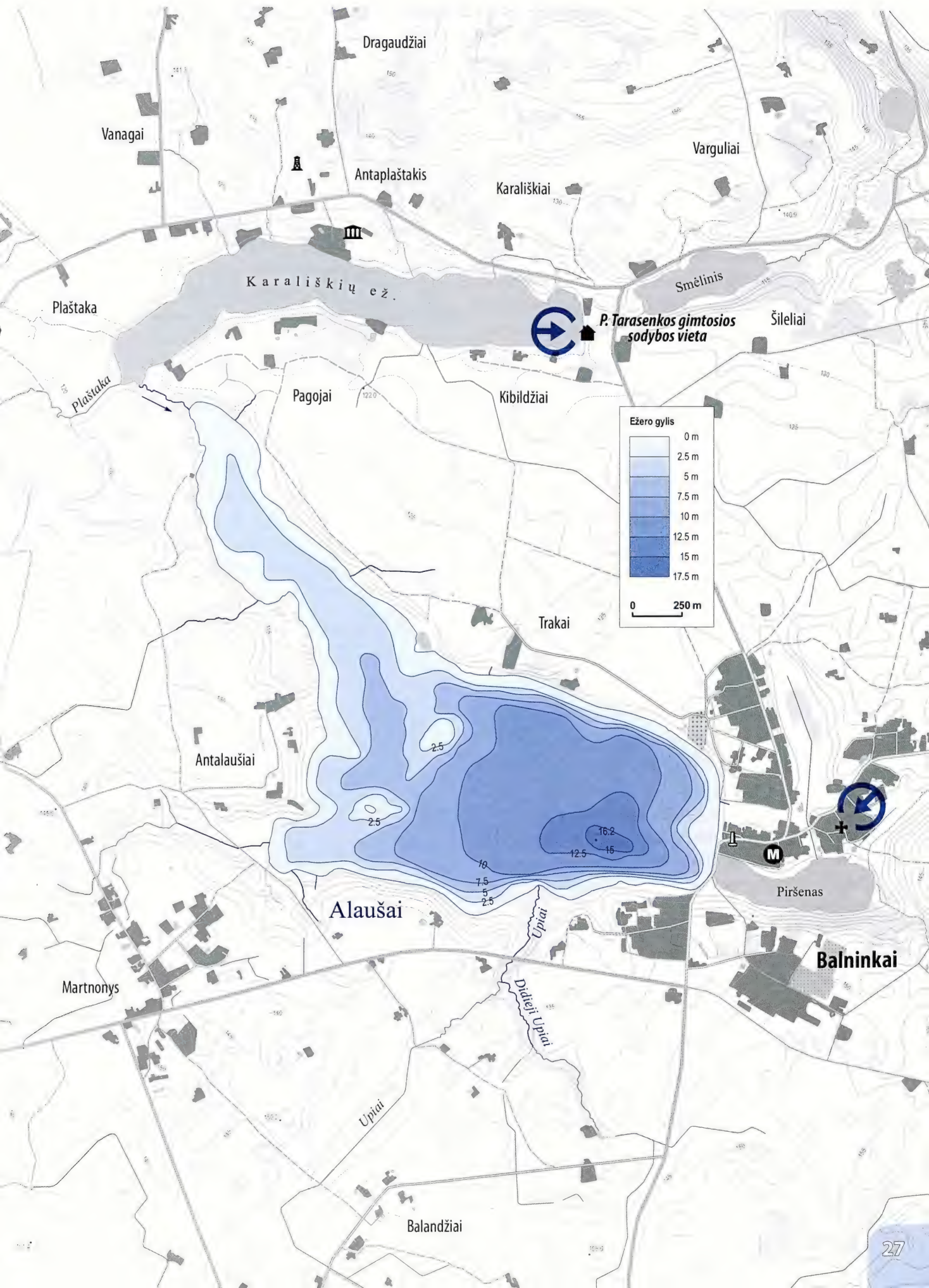
✦ **Žemaitkiemio Šv. Kazimiero bažnyčia** iškilo 1901 m. Pirmąją bažnyčią dar 1586 m. čia pastatė jėzuitai, bet 1892 m. ji sudegė. Pasklidus gandui, kad vietoj bažnyčios bus stačiatikių cerkvė, parapijiečiai paskubomis pastatė iš Želvos nupirktą laikiną bažnyčią, o paskui ilgai laukė caro valdžios leidimo, kad galėtų pradėti dabartinę raudonply-tę neobaroko stiliaus bažnyčią. Šventovėje yra vertingų meno kūrinių: paveikslas „Švč. Mergelės Marijos Žengimas į dangų“ (XIX a.), medinės liaudies meistrų skulptūros „Jė-zus Nazarietis“ ir „Prisikėlęs Kristus“ (XIX a.). (10 A4)

Pāraudinės dvaro sodyba kūrėsi XIX a. I p. Nuo 1911 m. dvarą valdė Juozas Narkevičius, tačiau per žemės reformą buvo išdalyta beveik visa dvaro žemė. Sodyboje stovi medinis ponų namas su mezoninu ir atviru priean-giu, akmenų mūro ledainė. Ponų name išlikę senų lipdi-niais puoštų krosnių. (10 D4)

Siesartiės vandens malūnas, pastatytas 1914 m., yra pats didžiausias Rytų Lietuvoje, 11 × 17 m dydžio, dviejų aukštų, raudonų plytų mūro, čerpėmis dengtu sto-gu. Siesarties vanduo, sukauptas tvenkinyje, nuo 1912 m. suko Rygoje gamintą „Pirvitc“ firmos turbiną. (10 D6)

Utenos r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 138,2 m BS.

Ežero plotas – 1054 ha; maitinančiojo baseino plotas – 51,7 km², santykinis baseinas – 4,9.

Kranto linijos ilgis – 22 km, vingiuotumas – 1,85.

2 salos, plotas – 5,3 ha.

Didžiausias gylis – 42 m, vidutinis – 7,8 m, santykinis – 1,15 %.

Vandens tūris – 125,5 mln. m³.

Vienuliškas pagal dydį Lietuvos ežeras telkšo apie 10 km į šiaurės rytus nuo Utenos ledyno liežuvio išgulėtoje ir rinų performuotoje dubumoje. Tik 3 km pločio kalvų ruožas skiria jį nuo rytuose plytinčios analogiškos Indrajų dubumos. Ši miškėta (Ažuolaušio, Ruklių, Voriškės, Šešėlių miškai) pertvarka iškyla virš Alaušo vandens paviršiaus 20–30 m, rytiniame apyežeryje ja driekiasi piliakalnių – Bobinio, Ruklių, Maneičių, Šikšnių – grandinė. Yra alkaviečių, pilkapynų, dubenuotų akmenų iš paslaptingos senovės, pagimdžiusios legendas apie ežere nuskindantį ir retsykais gaudžiantį varpą, apie čia gyvenusį karalaitį Ruklį ir kt. Ežero pavadinimas priklauso didelei grupei lietuviškų hidronimų, turinčių šaknį *al-*, kuri siejama su „tekėti, varvėti“.

Ežeras ištįsęs iš šiaurės į pietus beveik per 6 km, jo atabradai platūs, smėlingi, bet daug kur apaugę vandens augalais. Dugne apstu duobių ir vienos iš jų, esančios tik 250 m nuo kranto, gylis siekia net 42 m. Ežerą maitinantis baseinas tik 5 kartus didesnis už patį ežerą, todėl striukų upelių, ištekančių iš aplink pabirusių ežerėlių (Alksno, Šiekščio, Giedrio, Bagdonišio, Limino), vanduo visiškai atnaušina Alaušą tik per 11 metų. Vandens lygis per metus svyruoja taip pat nedaug – apie 30–40 cm, vandens skaidrumas vasarą siekia 4–6 m. Iš šiaurinio ežero galo išteka Alaušos upelis, kuris už 8,3 km įteka į Šventąją. Nors ežeras gilus, tačiau plačiaerdvis, vėjo gerai išmaišomas, ir vandens temperatūra prie dugno per metus svyruoja nuo 2 °C žiemą iki 8 °C vasarą. Taigi šiuo požiriu Alaušas yra tik vidutiniškai gilus ežeras, bet deguonies visada prisotintas jo vanduo labai tinka seliavoms. Ežeras verslovinis, jame sugaunama 11 rūšių žuvų.

Visame apyežeryje yra daug lankytinų vietų. Be jau minėtų piliakalnių, alkakalnių, dubenuotų akmenų (jų galima pamatyti ir pietiniame krante įsikūrusiame Sudeikių miestelyje), vakarinės pakrantės pusiasalyje šviečia restauruotas Bikuškių dvaras, įšiauriau – Daugilio dvarvietė; Sudeikiuose kiekvieną vasarą organizuojami tapytojų plenerai „Alaušas“.

Užpaliai minimi nuo XIV a., kai jų pilis stovėjo Šeimyniškių kaimo piliakalnyje. Jo aikštelė 70 × 40 m dydžio, šlaitai statūs, 16 m aukščio.

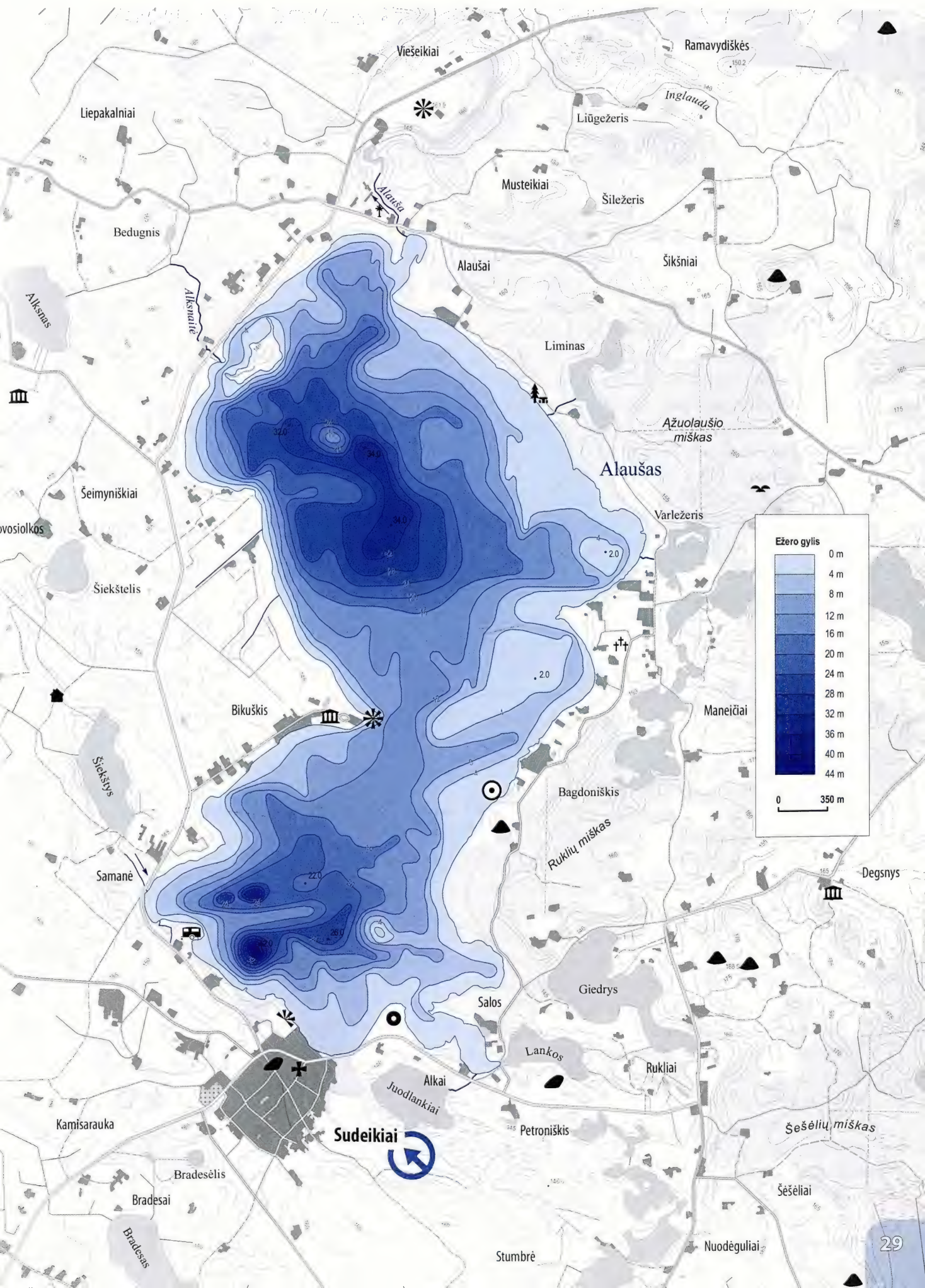
Kitas, dar I tūkst. apgyvendintas piliakalnis, stūkso Lygamiškio kaime Šventosios pakrantėje. Galinių pilkapyne buvo laidojama dar V–XII a. Krokulės šaltinio, tekančio į rytus, garbinimas siekia senosios religijos laikus. Iki šiol tikima, kad Krokulės vanduo gydo įvairias ligas, teikia laimę ir netgi saugo nuo perkūno. Daugiausia žmonių Krokulę aplanko Švč. Trejybės atlaidų dieną.

Užpalių miestelis kūrėsi prie prekybinio kelio į Rygą, savivaldos teises gavo 1792 m. Pirmoji bažnyčia minima 1532 m. Dabartinė neogotikos stiliaus Švč. Trejybės bažnyčia pastatyta 1892 m. Joje – penki altoriai, iš kurių meniškumu išsiskiria šv. Antano ir Švč. Jėzaus širdies altoriai. Šalia bažnyčios – nuo gaisrų miestelį sauganti šv. Florijono skulptūra.

XVIII a. pab. Radvilų dvarą Užpaliuose nupirko Sapiegos ir valdė iki 1831 m. sukilimo. 1836 m. čia buvo užtvėnta Šventoji, pastatytas vandens malūnas, jis veikė net iki 1969 m. Iš dvaro likę tik pagalbiniai pastatai – klasicistinis ūkvedžio namas, tvartas ir pieninė. Užpaliuose gimė ir čia palaidotas matematikas Antanas Žvironas (1894–1954). Iš Užpalių kilęs ir lakūnas Juozas Namikas (1904–1940), jis dalyvavo 1934 m. lietuviškų lėktuvų ANBO-IV skrydyje aplink Europą. Jis taip pat palaidotas miestelio kapinėse. Bajorų kaime yra privatus Viktorijos Jovarienės žirgynas, veikia Arklininkystės muziejus. (6 B3)

Sudeikių miestelio pradžia sietina su Bikuškio ir Deksnio dvarais. 1791 m. Bikuškio ir Deksnio dvarininkų sutarimu dviejų dvarų ribose buvo pastatyta bažnyčia (visiškai su tvarkyta tik 1806 m.). Dabartinė Švč. Mergelės Marijos bažnyčia iškilo 1825 m. Bažnyčia klasicistinė, stačiakampio plano, tinkuoto akmenų mūro, bebokštė, viduje – 3 altoriai. Šalia – medinė varpinė. Šventoriaus tvora akmenų mūro, joje įmūryti du akmenys su dubenimis (iš Aukštaičių g. pusės, trečiasis akmuo su dubeniu yra Klevų g.), manoma, atvežti iš netoliese esančios Alkų šventvietės. Šventoriuje palaidotas 1920–1921 m. Sudeikiuose klebonavęs poetas, dramaturgas, vertėjas, dainos „Leiskit į Tėvynę“ autorius Juozas Šnapštys-Margalis. 1995 m. čia perlaidotas ir filosofas Juozas Girnius (1915–1994). (6 D4)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,9 m BS.

Ežero plotas – 367,4 ha, maitinančiojo baseino plotas – 72,1 km², santykinis baseinas – 19,6.

Kranto linijos ilgis – 18,2 km, vingiuotumas – 2,67.

3 salos, plotas – 1,45 ha.

Didžiausias gylis – 24 m, vidutinis – 7,3 m, santykinis – 1,1 %.

Vandens tūris – 26,7 mln. m³.

Apie 5 km į pietus nuo Molėtų abu į Vilnių vedantys keliai kerta ilgą riną, vingiuojančią nuo vakarinės Aukštaičių aukštumos papėdės ir per Antapūsnės, Grabuosto, Ežerės, Ilgio, Punto, Bebrusų ežerus įsiliejančią į Inturkės–Labanoro dubumą. Bebrusų ežeras telkšo apie 5 km į pietryčius nuo Molėtų, jį ir paežerėse įsikūrusius kaimus bei sodybas nesunku pasiekti keeliais, atsišakojančiais nuo naujojo Vilniaus–Utenos plento (link Papuntės, Ščiuriškių, Jaurų, Kaulakių – vakarinės pakrantės kaimų) arba Molėtų–Pabradės kelio (link Kirneilės, Pabebrusės, Zamokėlių, Bebrusėlių, Bebrusų, Ažuoežerių – rytinės pakrantės kaimų). Ežerą juosia akmeningos priemolio kalvos, jos aukštesnės rytiniame apyžėryje ir ties Kirneilės, Zamokėlių, Ažuoežerių kaimais pakyla iki 170 m BS aukščio. Vakarinė pakrantė žemesnė ir lėkštesnė, bet labiau išraižyta. Toli į ežerą išsikišę Ščiuriškių ir Kaulakių pusiasalių ragai skaido ežero duburį į dvi dalis: seklesnę vakarinę ir duobėtą puslankių išsiritusių rytinę. Pastarojoje – didžiausios gelmės. Ežero atabradai siauri, žvyringi, juose pasitaiko ir didesnių riedulių. Apyžėryje vyrauja ganyklos ir dirbami laukai, miškingesnis tik šiaurinis kampas, į kurį įsiremia Rudesos miškas.

Daugiausia vandens į ežerą atplukdo du upeliai, įtekantys į pietvakarinę Bebrusų įlanką: Bebrusų upė (ilgis – 15 km) ir Punta (ilgis – 9 km). Pirmasis, žemupyje vadinamas Lunta, atsirūva nuo Bijutiškio miestelio galulaukių, o antrasis plukdo į Bebrusus vakariniame rinos sparne telkšančių ežerų (Šešuolėlių, Ežerės, Ilgio, Punto) vandens perteklių (atkarpa tarp Ilgio ir Punto ežerų vadinama Žvėrinčiaus upeliu). Iš viso maitinančiojo baseino suplaukiantis vanduo (perteklius nuteka Bebrusų upeliu į Kirneilio ežerą) atnaujinama Bebrusus vidutiniškai kartą per 2 metus. Ežero vanduo vasarą gana skaidrus (apie 4 m), žalios spalvos, temperatūra gelmių priedugniuose siekia apie 6 °C.

Margas dugno reljefas, deguonies nestokojantis vanduo – gera aplinka žuvims (stambiems karšiams ir kuojoms, lynams, karosams, lydekoms, šamams

ir kt.), kuriomis garsėja ežeras. Tiesa, prie vandens kur užsimanęs neprieisi. Dar sovietmetyje Bebrusų pakrantėse pridygo daug poilsio namų ir namelių, pionierių stovyklų ir kitų „objektų“, kurie, vėliau sėkmingai privatizuoti, pirkti ar parduoti, pasipuošę lentelėmis „Privati valda“. Bet yra ir šviesioji šio reikalo pusė: sumokėjus didesnę ar mažesnę sumą, yra kur apsistoti, pavalgyti, po ežerą kateriu, valtimi ar burlente paplaukioti. Šitokias paslaugas teikiančių poilsio namų („Papartis“, „Rūta“) ir kaimo turizmo sodybų („Įlankos sodyba“, „Bebrusų pakrantė“) ypač daug rytiniame ežero krante (Šaukšteliškių, Bebrusėlių, Zamokėlių km.). Laisvai prie ežero prieina tik... bebrai, nes nuo jų, sakoma, kilęs ir Bebrusų vardas.

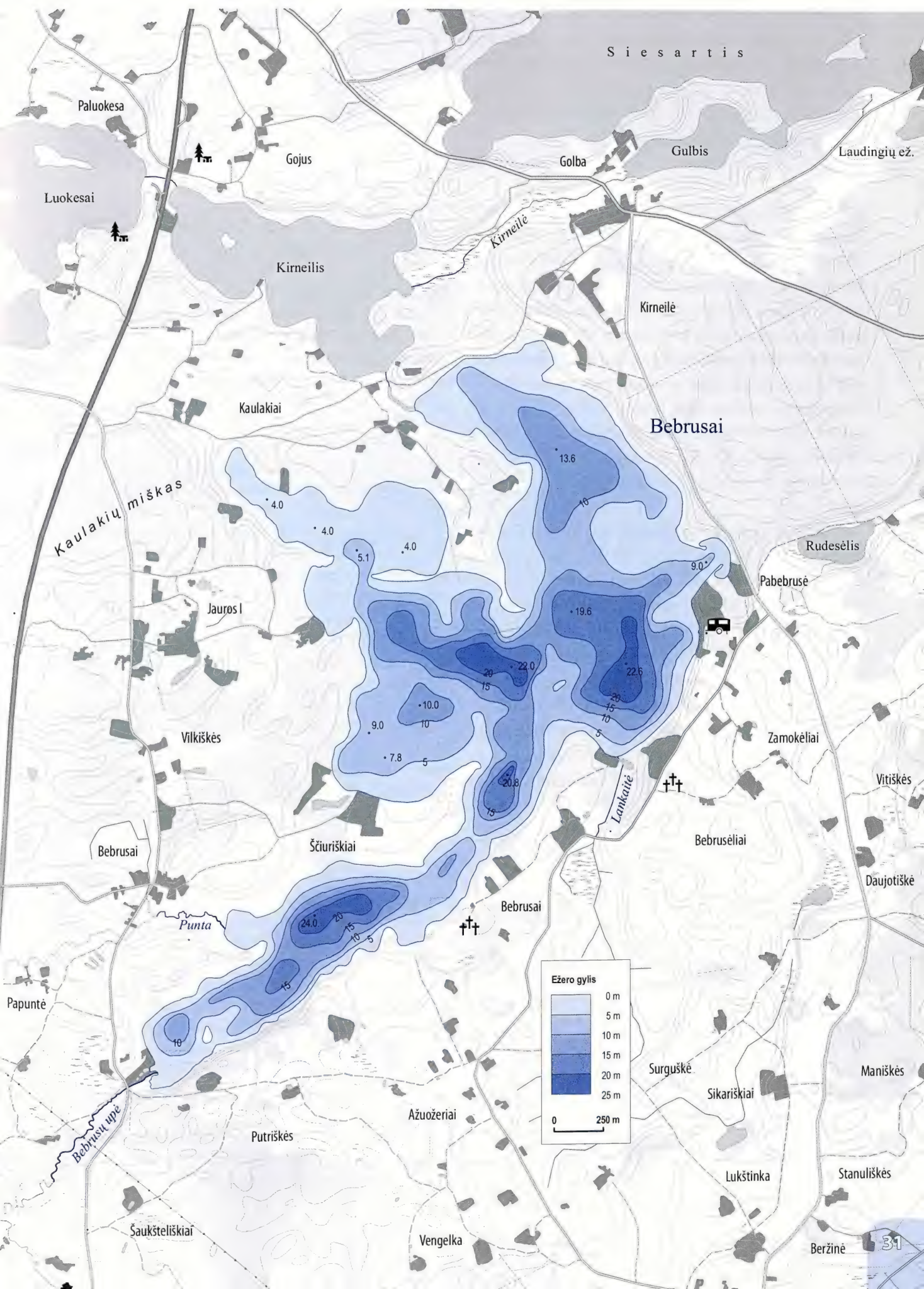
Kreiviškių akmuo (Velnio) yra 4,9 × 2,5 × 1,4 m dydžio, jo paviršiuje matyti daug gamtinės kilmės įdubimų, laikomų pėdomis, grandinės žymės. Pasakojama, kad akmenį nešė velnias, norėdamas juo užremti Bijutiškio bažnyčios duris. (16 C3)

Rudesos kapinių koplyčia pastatyta XVIII a. II p. Inturkės klebono Mikalojaus Olendskio lėšomis. Tuomet medinė Šv. Jono Krikštytojo koplyčia turėjo keturių stulpų portiką, ant malksnomis dengto stogo buvo varpų bokštelis. Koplyčia smarkiai nukentėjo 1812 m. per Prancūzijos ir Rusijos karą. 1820 m. buvo suremontuota, įrengti nauji altoriai. Koplyčia stačiakampė, šiauriniame gale – trisienis puskupolis. Fasada – paprasti ir kuklūs. Pagrindinis jaukus koplyčios interjero puošybos akcentas – altorius, išlikusi natūrali sienų faktūra. 1989 m. koplyčia grąžinta Inturkės parapijos tikintiesiems. Į pietvakarius nuo koplyčios yra medinė XIX a. I p. statyta varpinė, priklausanti Inturkės bažnyčiai ir nenaudojama. Joje buvę paveikslai ir lietas varpas perkeltas į Inturkės bažnyčią. Abu pastatai paskelbti architektūros paminklais. (16 A1)

Rudesos pilkapyne (IV–VI a.) rastas vienas deginatinis ir trys griautiniai kapai. Nedeginti mirusieji laidoti pilkapių vidurinėje dalyje, duobėse po sampilu, galvomis į vakarus. Kasinėjant aptikta geležinių sagčių, peilių, keramikos fragmentų, žalvarinis įvijinis žiedas. (16 A1)

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 116,3 m BS.

Ežero plotas – 151,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 40,4 km², santykinis baseinas – 26,8.

Kranto linijos ilgis – 11,6 km, vingiuotumas – 2,66.

4 salos, plotas – 47,1 ha, salingumas – 31 %.

Didžiausias gylis – 19,4 m, vidutinis – 5,2 m, santykinis – 1,4 %.

Vandens tūris – 5,2 mln. m³.

Ežeras telkšo įmantrios formos rinoje apie 3 km į pietryčius nuo Antazavės miestelio. Vakarinę ir rytinę rinos šakas skiria pusiasalis, kurio pradžia labai žema ir užpelkėjusi, todėl neretai užliejama vandens. Tada pusiasalis virsta didele (45 ha) sala, paežerėnų vadinama Murovanka (Astravos sala). Pavadinimas mena saloje buvusį dvarą, į kurį žmonės keldavosi plaustu, o vėliau patekdavo specialiai supiltu pylimu. Tais laikais pusiasalis, matyt, ištis buvo tikra sala, nes iš ežero ištekančios Rūros (Zalvės) upelis buvo patvenktas vandens malūno užtvankos, ir Dūburio vandens lygis turėjo būti aukštesnis.

Dūburys pateisina savo vardą – giliai įdubęs, stačiašlaitis, ypač aukšti ir statūs vakariniai bei rytiniai ežero krantai, ant kurių įsikūrę Duburių, Bieliūnų kaimai. Ežero atabrada smėlingi, nors pasitaiko ir gargždingų ar net riedulingų ruožų, ypač salų pakraščiuose. Ežeras ir jo apylinkės turi hidrografinio draustinio statusą. Artimajame apyžėryje (1–1,5 km) dunkso Petraučiznos (rytuose) ir Šišpōniškių (įpiečiau) piliakalniai, netoli ir iki Antazavės, kurioje galima aplankyti grafams Pliateriams priklausiusią dvarvietę su Lauryno Gucevičiaus projektuotais rūmais bei parku. Didžiajame ežero pusiasalyje-saloje rengiamos skautų stovyklos, populiarius elektroninės muzikos festivalis „Tundra“.

Ežerą maitina du upeliai: Duburė (Dubužė), atsirūvanti nuo įšiauriau telkšančio Dūburaičio ežero, ir į rytinę Dūburio šaką įtekantis Kiaulinis (Juškų upelis). Vandens perteklių išplukdo Zalvė (Rūros upelis), kuri nuo Dūburio iki Zalvės ežero dar vadinama Pazalve. Ežero vanduo gana skaidrus (vasarą – iki 4 m), žalsvas, šiltuoju metų laiku – labai ryškiai susisluoksniavęs pagal temperatūrą: šilčiausio paviršinio vandens sluoksnio storis siekia apie 5 m, o 10 m gylyje vandens temperatūra būna žemesnė kaip 5 °C. Ežere daugiausia pagaunama karšių, kuojų, lydekų, nors kai kas giriasi išvilkęs ir stamboką šamą.

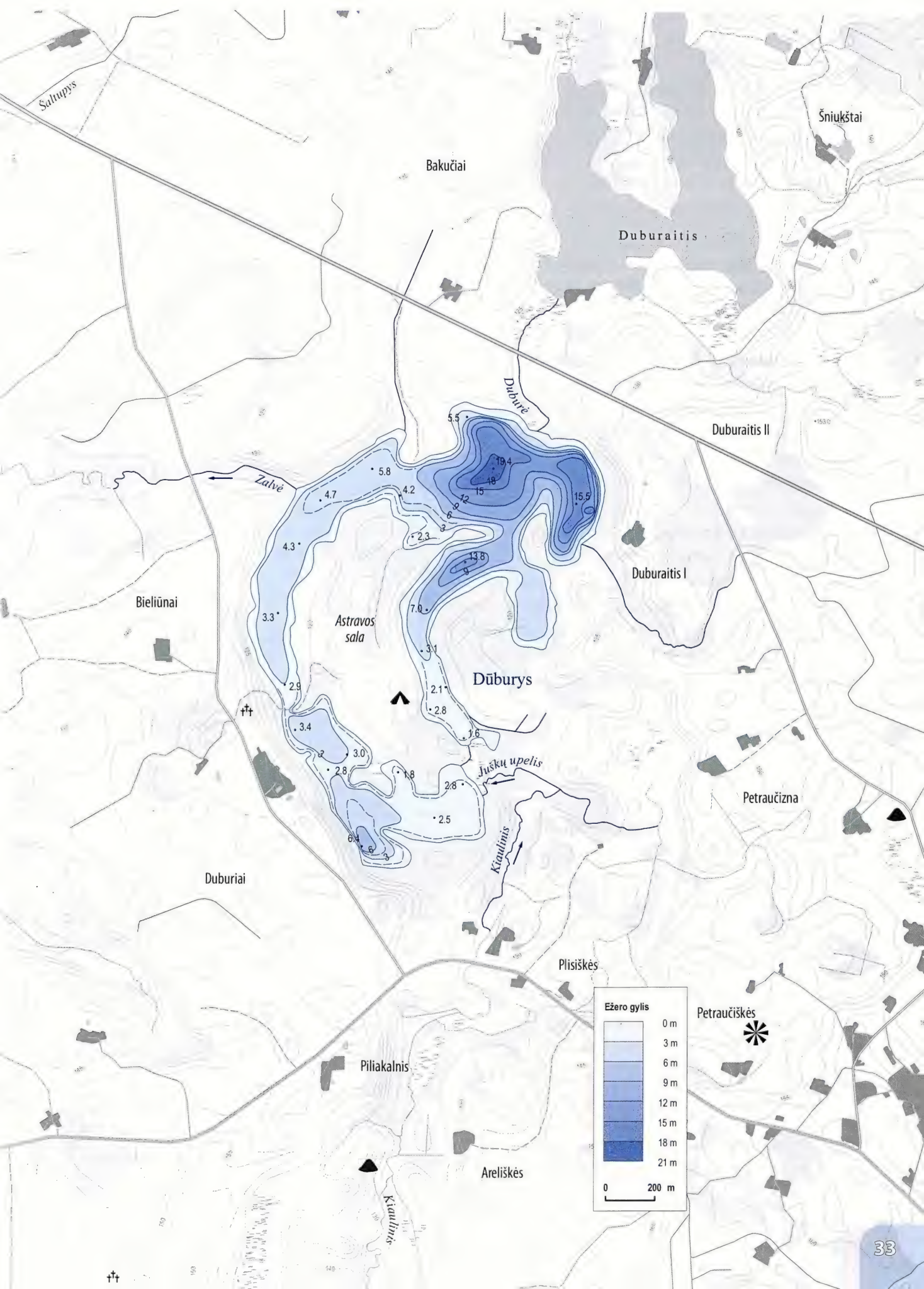
Antāzavės vardas pirmą kartą paminėtas 1560 m. Dabartinė Dievo Apvaizdos bažnyčia pastatyta 1794 m., vėliau perstatyta. Bažnyčia barokinių formų, viduje – trys to paties stiliaus altoriai. Didžiajame altoriuje abipus kryžiaus su Nukryžiuotuoju stovi originalios medinės šv. Petro ir šv. Povilo skulptūros. Varpinė ir vartai pastatyti 1889 m., čia pat ir Kryžiaus kelio koplyčios. Antazavės dvaras nuo XVII a. iki 1843 m. priklausė Pliateriams, jie XVIII a. vid. pagal Lauryno Gucevičiaus projektą pastatė rūmus ir užveisė parką. Dviejų aukštų rūmai neoklasicizmo formas įgavo po perstatymo XIX a. pab. Prancūziškų manierų grafai į Antazavės apylinkes atvežė vynuoginių sraigčių ir jos paplito apylinkėse. Įdomu tai, kad šiame dvare 1831 m. kovo 25 d. Emilija Pliaterytė savo dienoraštyje parašė nusprendusi prisidėti prie sukilimo prieš carinę Rusiją. Dabar dvare veikia krašto istorijos muziejus.

Miestelio kapinėse granito obeliskas žymi Nepriklausomybės kovų savanorio Juozo Andriūno kapą. Atgimimo metais į kapines perkelti apylinkėse žuvusių partizanų palaikai, tarp jų ir septyniolikamečio Jono Kairio. Jis žuvo 1944 m. gruodžio 26 d., kartu su kovotojais gindamas Vytauto apygardos Lokio rinktinės Vyties kuopos partizanų įtvirtintą stovyklavietę Antazavės šilo 23-iaje kvartale. (2 C4)

Petraučiznos piliakalnis, dar vadinamas Juoduojų kalnu arba Petraučiške, įrengtas atskiroje kalvoje. Aikštelė apskrita, kiek netaisyklingos formos, 23–24 m skersmens. Pietiniame ir rytiniame šlaite 4 m žemiau aikštelės yra 20 m pločio terasa, vakariniame – 2 m pločio terasa. Šlaitai vidutinio statumo, 8–10 m aukščio. Tyrinėjant piliakalnį rasta akmeninių kirvių, brūkšniuotos keramikos, molio tinko. Piliakalnis labai apardytas ariant, dabar dirvonuoja. Datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia. (2 D5)

Šišpōniškių piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje, Kiaulinio ir bevardžio upelio santakoje. Aikštelė keturkampė, pailga šiaurės rytų ir pietvakarių kryptimi, 67 × 29 m dydžio. Joje rasta apie 20 akmeninių su skylė kotui ir įtvieriamųjų kirvių, išgrąžų, geležies šlako, brūkšniuotos, lygios ir grublėtos keramikos. Pietvakariniame šlaite, 1,5 m žemiau aikštelės yra 25 m pločio terasa, vakariniame šlaite – 15 m pločio terasa. Šlaitai vidutinio statumo, 10–20 m aukščio. Piliakalnis labai apardytas arimų, dirvonuoja. Datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia. (2 C5)

Ignalinos r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 139,4 m BS.
Ežero plotas – 519,9 ha, maitinančiojo baseino plotas – 19,6 km², santykinis baseinas – 3,8.
Kranto linijos ilgis – 11,2 km, vingiuotumas – 1,38.
2 salos, plotas – 0,9 ha.
Didžiausias gylis – 10,5 m, vidutinis – 5,4 m, santykinis – 0,41 %.
Vandens tūris – 28,1 mln. m³.

Nuo Dūkšto miestelio Smalvų link nusidriekia šiaurinė Dysnų dubumos dalis. Ji labai skiriasi nuo likusios prieledyninių marių dugne susidariusios molingos lygumos, nes ledyno morena buvo storai užklota smėlio, atplukdyto nuo tirpstančio ledyno srūvančių upių. Smėlingoje dubumoje, kurią geografs vadina Salako–Smalvų–Drūkšių dubuma, liko palaidotų ledo luitų – poledynmetyje atsivėrusių ežerų užuomazgų. Dūkšto ežeras, telkšantis Gražutės regioniniame parke apie 5 km į šiaurę nuo Dūkšto miestelio, yra vienas iš didesnių šitaip susidariusių ežerų. Jo krantai žemoki, apaugę mišku (Sausasalis, Žagarinės miškai), kai kur – užpelkėję; rytinėje pakrantėje plytinti Beržinių pelkė – telmologinis draustinis, jame gyvena pilkosios gervės ir tetervinai, auga ledynmečio reliktais – laplandinis karklas. Keletą kilometrų įpiečiau Dūkšto prasmigusiame duburyje telkšo nedidelis Samanio ežerėlis, pagal tradiciją laikomas Šventosios versmėmis, nors hidrologai teigia, kad šios yra Beržinio ežerėlyje (0,6 km į rytus nuo Dūkšto ežero). Šiaip ar taip, iš vakarinio Dūkšto ežero kampo ištekęs 2–3 m pločio upelis yra tikras Šventosios aukštupys, nors vadinamas... Dūkšta.

Ežerą maitina nedidelis baseinas (už patį ežerą jis didesnis beveik 4 kartus), tad vandens lygis per metus svyruoja nežymiai – 20–30 cm, o ežero vandens tūriui visiškai atsinaujinti reikia beveik 5 metų. Ežero smėlingų, bet padumblėjusių atabrado nuolydis labai mažas, todėl dažną sausesnę vasarą Dūkštas atrodo sunykęs, susitraukęs, o gelsvo vandens skaidrumas nesiekia 3 m. Išilgai ilgosios ežero ašies pučiantys vėjai gali nekludomi keliauti virš vandens paviršiaus 3,6 km, todėl vandens masė lengvai išmaišoma iki pat dugno; iš paviršiaus priedugnio link keliauja ir šiluma, vandenyje ištirpęs deguonis. Ežere nestinga karšių, gyvena seliavos, starkiai, vėgėlės, unguriai. Patyrę žvejai pasakoja, kad įdomi kuojų ir ešerių žūklė sėklių panuovoliuose, kur žuvis vilioja moliuskų dreisenų plantacijos.

Artimajame apyežeryje lankytinų vietų nedaug, jos šiek tiek atokiau, bet taip pat prie ežerų. Jau minėto Samanio ežerėlio pakrantėje pūpsa Sokiškių piliakalnis (Juodžeminio kalnas), o nuo jo į rytus, Persvėto ir Persvėtaičio tarpežeryje, – poetą Adomą Mickevičių, dailininką Joną Rustemą, filomatą Tomą Zaną ir kitas garsias asmenybes menanti Dūkšto dvarvietė: neoklasicizmo stiliaus rūmai, senas parkas, paminklai, paežerės...

Dūkštėliai anksčiau vadinti Dūkštu, bet XIX a.

netoliese išaugusią geležinkelio stotį irgi ėmus vadinti Dūkštu, šiam miesteliui prigijo Senojo Dūkšto arba Dūkštelių vardas. Miestelyje ir jo apylinkėse yra net keturi piliakalniai. Pirmasis įrengtas šiaurės rytiniame Persvėto ežero krante, dvaro parke. Aikštelė 32 m skersmens, šlaitai statūs, 13–15 m aukščio. Tyrinėjant piliakalnį rasta lipdytos keramikos, būdingos I tūkst. pr. Kr. II p. – I tūkst. pr. Antrasis piliakalnis (Putrakalnis) yra prie Samanio ežero, kalvelėje tarp pelkių. Aikštelė 11 × 7 m dydžio, šlaitai statūs, 4–6 m aukščio, akmeningi. Piliakalnis datuojamas I tūkst. Pasamanės piliakalnio, datuojamo I tūkst., aikštelė 40 × 25 m dydžio, šlaitai statūs, iki 10 m aukščio, šalia – papėdės gyvenvietė. Sokiškių piliakalnis (Juodžeminis kalnas) yra vienas nuodugniausiai archeologų tyrinėtų piliakalnių. Jo aikštelė 68 × 56 m dydžio, šlaitai statūs, net iki 22 m aukščio. Šalia plyti 6 ha papėdės gyvenvietė, kurioje rasta lipdytos keramikos, kaulinė yla, molinis verpstukas, kitų radinių. Piliakalnio aikštelėje aptiktas net iki 2 m storio kultūrinis sluoksnis su gausiais radiniais, medinių įtvirtinimų, stulpinės konstrukcijos pastatų ir vartų liekanų, įgilintos keturkampės žeminės vieta. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. vid. – V a. Dūkšto dvarą XVIII a. pab. – XIX a. pr. valdė Rudaminos, nuo 1813 m. – Beganskiai, vėliau – Zanai. Vienaaukščiai vėlyvojo klasicizmo rūmai su dviejų aukštų mezoninu ir keturių kolonų portiku iškilo XVIII a. pab. Ūkiniai sodybos pastatai statyti XIX–XX a. sandūroje, išlikęs medinis dviaukštis kumetynas, svirnas, arklidė ir akmenų mūro tvartas. Jo sienas puošia unikalios akmens skaldos mozaikos. XIX a. pr. dvare gyveno Vilniaus universiteto filomatų draugijos narys Tomas Zanas, čia jį lankydavo poetas Ado-

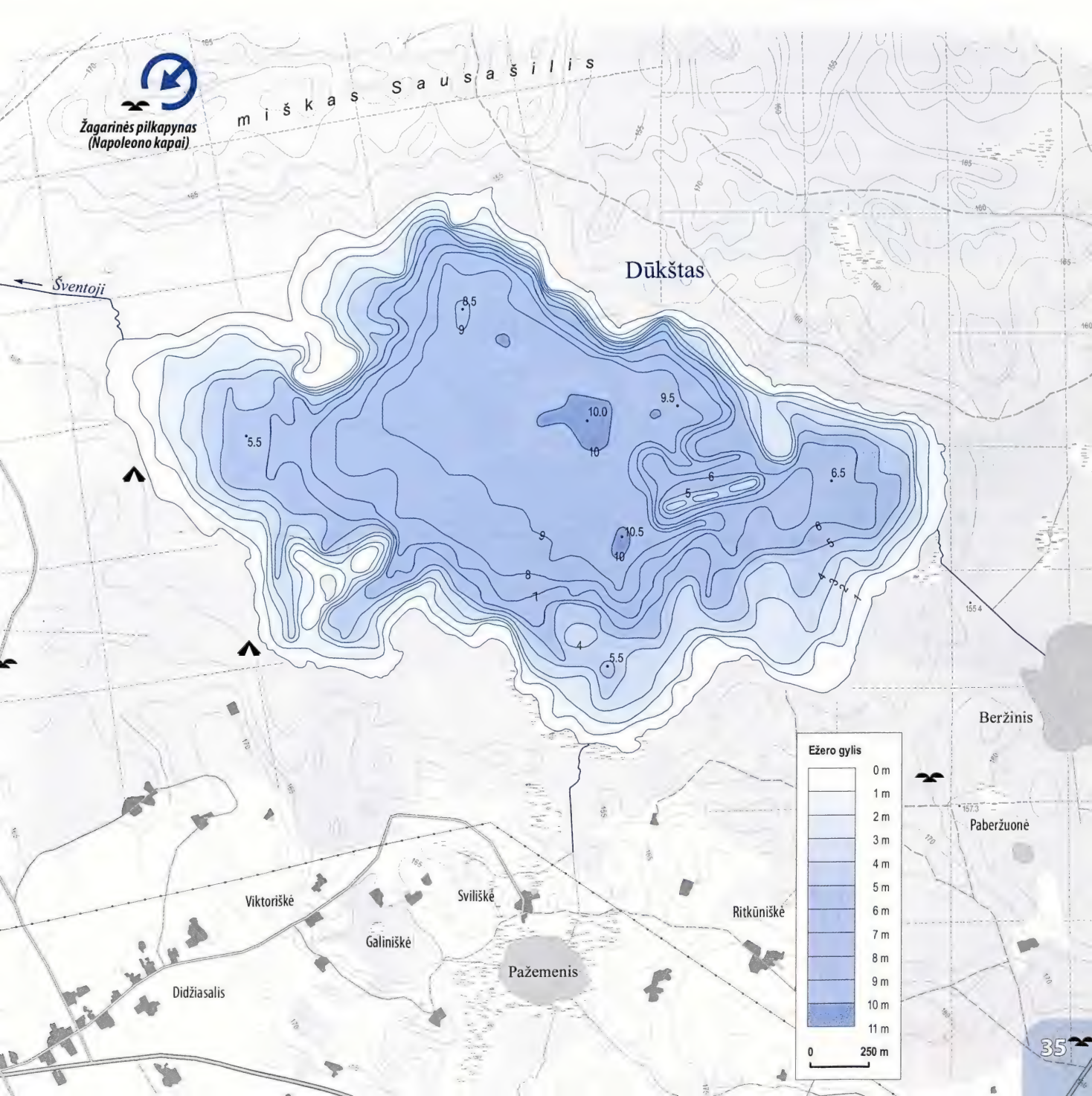

mas Mickevičius. Dvare viešėdavo ir tapytojas Jonas Rustemas. 1835 m. jis čia susirgo ir mirė. Dailininkas buvo palaidotas Dūkščių kapinėse, dvaro koplyčios rūsyje. Koplyčia 1956 m. sudegė, kapavietę ženklina 1974 m. pastatytas obeliskas (archit. V. Kunickas). Šiose kapinaitėse palaidotas ir Adomas Hrebnickis (1858–1941) – pomologas, Peterburgo miškų instituto profesorius. (8 E5)

🏠 Rōjus. Sodininkystės mokslo Lietuvoje pradininkas profesorius Adomas Hrebnickis (1858–1941) iš savo uošvio, Beržininkų dvarininko, gavo prastos žemės, vadinos Vėlne. Mokslininkas pažadėjo ten įkurti rojų. Taigi jis užveisė didžiulį sodą (net apie 1000 įvairių veislių), tyrė veisles, išvedė naujas. Prieš I pasaulinį karą parašė

didelę knygą „Vaisių atlasas“. A. Hrebnickio sodybai išties prigijo Rojaus vardas. Dabar čia įrengta memorialinė ekspozicija, pastatytas paminklinis biustas. Profesorius palaidotas Dūkštelių kapinėse. (9 E5)

 Žagarinės pilkapyną, dar vadinamą Napoleono kapais, sudaro 13 smėlio sampilų nuo 7 iki 11 m skersmens ir nuo 0,6 iki 1,2 m aukščio. Jie išsidėstę pailgame mišku apaugusiam plote, 5–30 m atstumu vienas nuo kito. Dauguma sampilų pažeisti vietos gyventojams iškasus juose duobes ar tranšėjas, dviejuose matosi žvėrių urvai. Pasakojama, kad pilkapiuose buvo randama arklių kaulų, balno kilpy, deja, radiniai neišliko. Pilkapiai datuojami IX–XII a. (8 D4)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 148,2 m BS.

Ežero plotas – 274,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 32,2 km², santykinis baseinas – 11,8.

Kranto linijos ilgis – 17,6 km, vingiuotumas – 3,01.

Didžiausias gylis – 23 m, vidutinis – 4 m, santykinis – 1,24 %.

Vandens tūris – 11 mln. m³.

Šiek tiek įsiauriau Siesarties upės slėnio Aukštaičių aukštumos stuomenį perpus skrodžia ilga vakarų–rytų krypties rina. Jos pradžia aukštumos vakarinėje pašlaitėje netoli Šventosios slėnio – ties Žemaitkiemiu, o pabaiga – Inturkės–Labanoro dubumoje, t. y. jau Žeimenos baseine. Rina driekiasi mažesnių ir didesnių ežerų vėrinys, o jo viduryje – Dūrių ežeras, telkšantis už 3–4 km (priklausomai nuo pasirinkto kelio) į šiaurę nuo Molėtų. Dūrių rinos fragmento ilgis – apie 5 km; kranto linija vingiuota,

su toli į ežerą išsikišančiais pusiasaliais (ties Kairionimis, Smilgiais) ir pusiau uždariais „kampais“ – įlankomis (Jurgiakampis ties Kampų, Levaniškių kaimais). Apyežeris neišvaizdus: lėkšti, papelkėję krantai, maži miškeliai – tik pusiasalių smaigaliuose. Paliko pėdsakus ir prieš ketvirtą dešimtmečių vykdyta melioracija: pagilinus iš ežero ištekančio Žežiebro (Dūrių) upelio vagą, pažemėjo ežero vandens lygis, grioviais virto buvę intakėliai, pakrantėse susidarė durpių pylimai. Dabar išties norisi tikėti, kad pava-

dinimas Dūriai gali būti sietinas su *Durpys*, išvestiniu iš *Durupys*. Durpynų vandenį į ežerą plukdo ir didžiausias intakas – Inketro upelis (ilgis – 2,4 km, baseino plotas – 14,5 km²), atsirūvantis nuo įšiauriau esančios Inketro pelkės (323 ha). Todėl ir Dūrių ežero vanduo turi rusvą atspalvį, o jo skaidrumas vasarą tesiekia 2,5–3 m. Ežero vandens tūris atsinaujina vidutiniškai per 15 mėnesių – palyginti greitai, bet... pakeičiamas tokiu pat – daug organinių rūgščių turinčiu vandeniu. Kita vertus, ne viskas čia taip prasta: yra smėlėtų atabrady, oficialiai įregistruotų, taigi ir prižiūrimų viešųjų paplūdimių (Kampų kaime – 10 arų, Pečiuliuose – 73 arai, Bimbiriuose – 5 arai), piliakalnių (Kampų arba Jūrkampis), pilkapynų (Pečiulių, Miškiškių), gamtos paminklų (Levaniškių akmuo – Geležinė Boba), istorinių dvarviečių (Inketriai). Yra ką veikti ir žvejui. Dūriai – karšių ežeras, tačiau garsėja ir lydekėmis, lynais, vėgėlėmis.

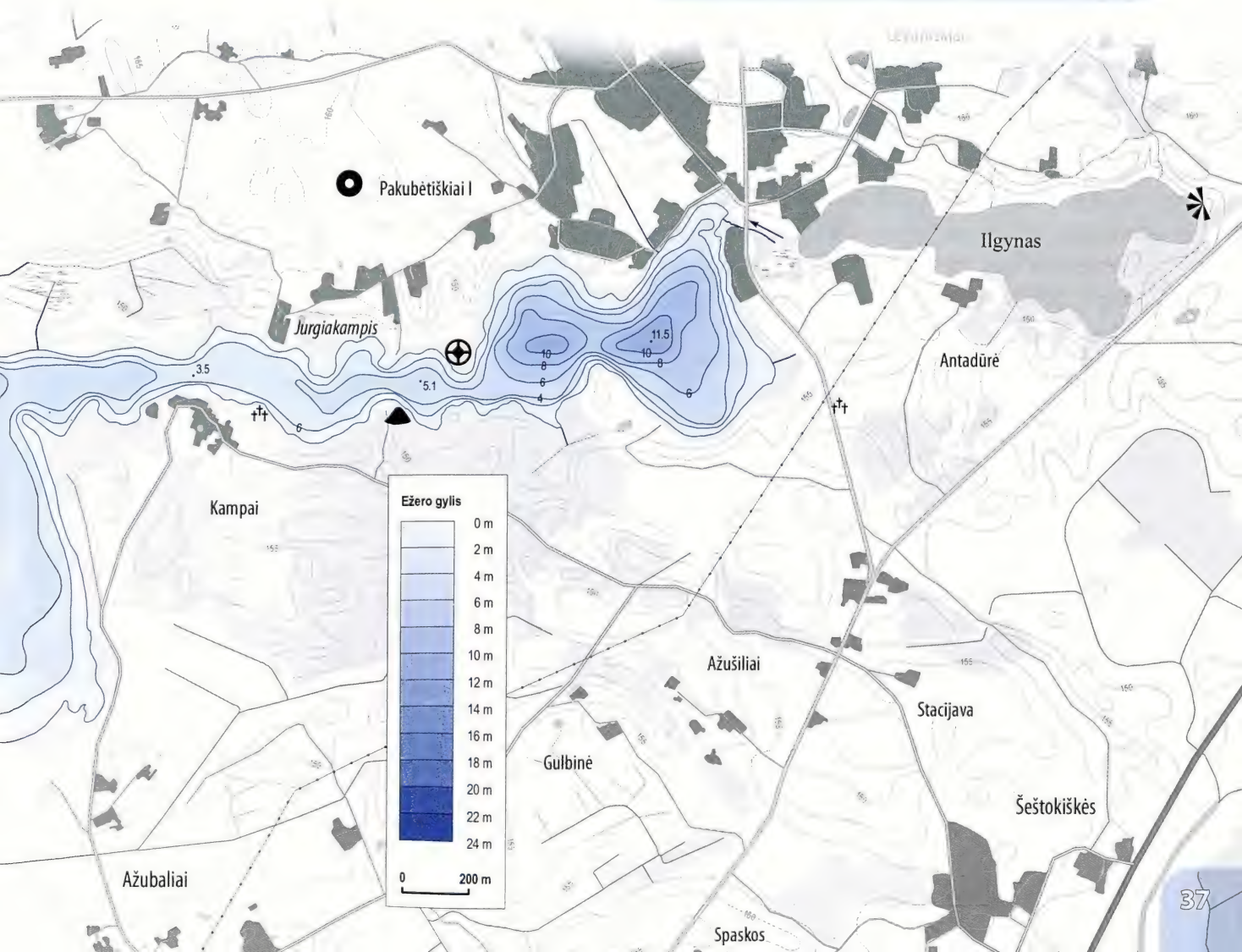

Vidėniškiai minimi nuo 1367 m. Šilo (Baltadvorio) miške yra trys Rytų Lietuvos pilkapių grupės, o jose – 82 pilkapiai, datuojami VI–VIII a. Siesarties vingyje į vakarus nuo Vidėniškių išlikusios Baltadvorio bastioninės pilies ir dvaro rūmų liekanos. Rūmai galėjo būti pastatyti dar apie 1500 m. Tuomet iš Vidėniškių miestelio į Baltadvarį buvo perkelta kunigaikščių Giedraičių dvaro sodyba. Tyrinėjimai parodė, kad jų čia gyventa iki 1695 m.

1617 m. Vidėniškuose įsteigtas atgailos kanauninkų vienuolynas. 1618–1620 m. iškilo dabartinė mūrinė Šv. Lauryno bažnyčia ir mūrinis dviejų aukštų atgailos kanauninkų (dabar – augustinų) vienuolynas. Bažnyčia renesansinė, turi baroko bruožų, su 42 m aukščio bokštu. Šventoriaus tvora akmenų mūro, su tinkuotais arkiniais vartais. Reikšmingiausios dailės vertybės yra trys altoriai su skulptūromis (XVIII a.), bažnyčios fundatoriaus Martyno Marcelijaus Giedraičio portretas, paveikslai „Mykolas Giedraitis Palaimintasis“, „Marija“ ir „Šv. Antanas“, dvi 1639 m. memorialinės lentos, XVII–XIX a. sakykla, XVIII a. kryželis. Rūsiuose – kunigaikščių Giedraičių kriptos. Restauruojant vienuolyną, buvo aptiktos XVIII a. vid. nežinomo dailininko freskos, kuriose nutapyti vienuolyno vyresniųjų portretai. Dabar vienuolyno pastate įrengtas muziejus. (11 E6)

Žr. Luokesai, p. 50.

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 168,4 m BS.

Ežero plotas – 60 ha, maitinančiojo baseino plotas – 8,4 km², santykinis baseinas – 14,0.

Kranto linijos ilgis – 5,5 km, vingiuotumas – 2,0.

2 salos, plotas – 13,9 ha, salingumas – 23,2 %.

Didžiausias gylis – 21 m, vidutinis – 5,4 m, santykinis – 2,7 %.

Vandens tūris – 2,5 mln. m³.

Ežeras telkšo apie 9 km į pietvakarius nuo Molėtų, šalia kelio, vedančio link Ambraziškių. Savotiška takoskyra, nes ilgos rinos, kurioje Grabuostas yra tik mažas fragmentas, rytinės dalies vandenys nuteka į Siesarties upės versmes – Siesarties ežerą, o trumpesnio vakarinio rinos sparno vanduo, maitinantis ir Grabuosto ežerą, srūva Grabuostos upeliu tiesiai į Siesarties vidurupį netoli Videniškių. Tiesa, nuotėkis menkas: palyginti nedideliame ežero vandens tūriui visiškai atnaujinti prireiktų pusantų metų.

Grabuosto apyežeris nėra išvaizdus. Nors atokesnių kalvų aukštis siekia 180–185 m BS, o apie Ambraziškes – net 223 m, stinga miškų žalumos, krantų karpytumo ir, žinoma, vaiskesnio vandens (vandens skaidrumas vasarą – apie 2 m). Plikoką kraštovaizdį šiek tiek pagyvina į pietinį krantą įsiremiantis Vilkaraisčio miškas, kurio didesnė dalis yra Kamastos kraštovaizdžio draustinyje. Jame saugomas labai kalvotos teritorijos, būdingos Molėtų aukštumos galinių morenų ruožo Giedraičių–Bijutiškio masyvui, kraštovaizdis. Šiauriniame Grabuosto apyežeryje, apie 1,5 km į vakarus nuo Žalvarių kaimo, 11 ha geologinio draustinio teritorijoje saugomi ledyno suvilkti riedulynai. Pasukus į šiaurę pagal Grabuostos upelį, galima apžiūrėti Žalvarių vandens malūną.

Ežero įžymybė – didžioji (13,5 ha) sala, kurioje, pasak senų paežerėnų, kadaise gyvenę luošiai žmonės – lozorai. Todėl ir dvarui priklausiusi sala buvo vadinama Lozorų sala. 1930 m. ją nusipirko Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Pranciškus Šivickis – žinomas biologas, mokėsis įvairiuose JAV universitetuose ir iki sugrįžtant į Lietuvą vadovavęs zoologijos katedrai Filipinų universitete Maniloje. Profesorius įrėngė sodybą, užveisė didelį obelų sodą, ir nuo to laiko salą pradėta vadinti Obuolių sala. 1998 m. ją išsinuomojo olandų firma ir įrėngė čia 4 žvaigždučių kempingą su poilsia vietėmis, teniso kortais, paplūdimiu ir kita rekreacine infrastruktūra. Prof. P. Šivickio gyvenamasis namas tapo administraciniu pastatu, ūkinis pastatas – kavine, o sodas... Jame iki šiol dera obuoliai.

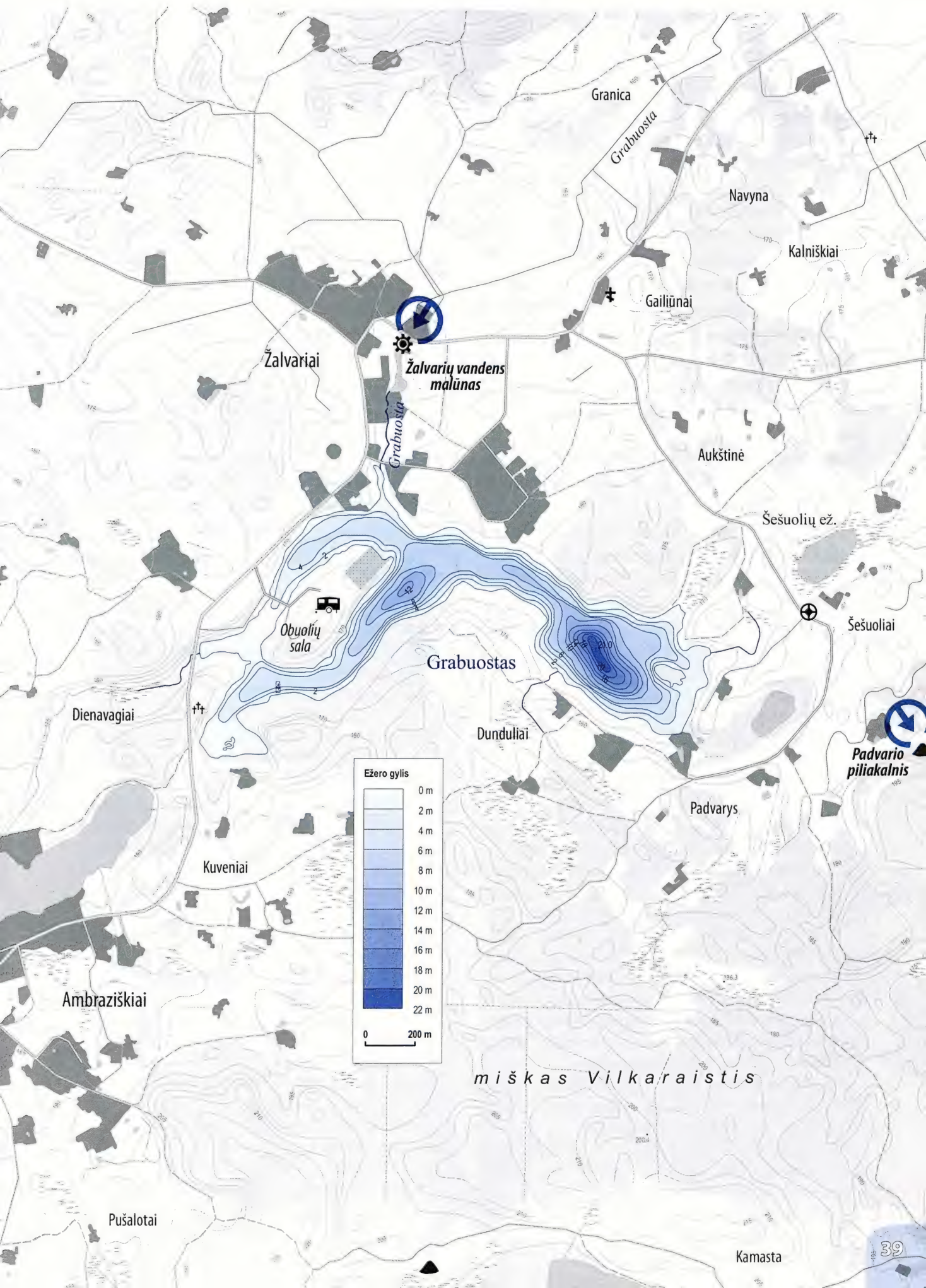
 Ambraziškių dvaro, priklausiusio Jelinskiams, spirito varykla pastatyta 1891 m. Dvi aukštė varykla raudonų plytų mūro su stambių akmenų tarpais. Prieškariu gamykla priklausė Leonui Komarui. Spiritas buvo gaminamas iš bulvių ir grūdų. Po II pasaulinio karo gamykloje buvo gaminamas krakmolas, spaudžiamos sultys, iš sulčių daromas ekstraktas. (16 B3)

 Didžiokų dvaro sodyba vadinta Didžiadvariu, nes XIX a. pab. grafas Kostas Jelenskis čia pastatė didžiulius rūmus, koplyčią-mauzoliejų ir įkūrė įspūdingą parką. 1936 m. dvaras buvo parduotas Mykolui Deveniui. Savininkus ištrėmus į Sibirą, sodyba buvo nuniokota. Išliko tik koplyčia (joje veikia meno galerija, vyksta kultūriniai renginiai), ledainė, skalbykla, tvartų griuvėsiai ir dalis parko. (16 C3)

 Jaurų akmuo dar vadinamas Marijos Kėde arba Dzidoriaus Krėslu. Tai 1,9 × 1,35 × 0,75 m akmuo su 55 × 35 cm pločio įdubimu, patogiu žmogui atsistoti ir šonuose pasidėti rankas. Pasakojama, kad ant šio akmens sėdėjęši Švč. Mergelė Marija. XX a. dar tikėta, kad vanduo iš akmens įdubimo gydo įvairias akių ir odos ligas. (16 B4)

 Pādvario piliakalnis įrengtas Grabuostos kairiojo kranto aukštumos kyšulyje. Aikštelė keturkampė, pailga, 41 × 29 m dydžio. Šlaitai statūs, iki 11 m aukščio. Šiaurės rytų šlaitas apardytas erozijos. Piliakalnis apaugęs mišriu mišku. Šiaurinėje papėdėje 0,3 ha plote yra papėdės gyvenvietė. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia. (16 C3)

 Žalvarių vandens malūnas priklausė Žalvarių pavilarkui ir yra vertingiausias iš likusių sodybos pastatų (kumetyno, dviejų tvartų ir kluono). Romantizmo stiliaus akmenų ir plytų mūro pastatas ant kairiojo Grabuostos upės kranto iškilo XIX a. Stačiakampio plano pastato ilgis – 10 m, plotis – 8,5 m, su priestatu motorinei, rūšiais. Pagrindiniu fasadu laikytinas galinis malūno fasadas, nes artėjant prie malūno jis yra ryškus kraštovaizdžio elementas. Langai, durys apmūryti plytomis, lauko sienų sandūros sumūrytos iš plytų. Galiniuose fasaduose išlikusi lauko akmenų mūro jungtis – iš plytų sumūryta ornamentinė juosta. Pastate yra gamybinės ir gyvenamos patalpos, išlikę malimo įrangos. (16 B2)

Utenos r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 137,8 m BS.

Ežero plotas – 299 ha; maitinančiojo baseino plotas – 63,2 km², santykinis baseinas – 21,1.

Kranto linijos ilgis – 13 km, vingiuotumas – 2,12.

4 salos, plotas – 1,5 ha.

Didžiausias gylis – 23,8 m, vidutinis – 7,8 m, santykinis – 1,22 %.

Vandens tūris – 23,5 mln. m³.

Važiuodami iš Zarasų į Uteną, už Daugailių kerta me moreninį kalvyną, iš pietų pusės užtvėrusį nedidelių ledyno liežuvių išgulėtas dubumas, kuriuose telkšo Indrąjį ir Alaušo ežerai. Pirmasis – čia pat, vos už 1 km į šiaurės vakarus nuo Daugailių. Duburys ilgas (iš šiaurės vakarų į pietryčius – 4,7 km), gilus, stačiašlaitis (vienas iš pietinio apyežerio kaimų ir vadinamas Šlaitais), ypač aukšti pietvakariniai krantai, iškylantys virš ežero apie 20 m. Indrąjį dugnas duobėtas, giliausia duobė – ežero centre. Pavadinimas kildinamas iš liet. *indrė* „nendrė“, nors žmonėse populiarnesnis sąsaja su deivės Indrąjos vardu.

Ežerą maitina keli upeliai, iš kurių didžiausi – Žirgė (įteka į šiaurinę dalį) ir Taurokšnė (įteka į pietinę dalį); vandens perteklių iš ežero išplukdo Indrąja, to-

liau tekanti į Paščio ežerą. Per vienus metus atsinaujina apie du trečdaliai ežere sukaupito vandens tūrio, o vandens lygis per metus svyruoja vidutiniškai 60–70 cm. Vanduo turi žalsvą atspalvį, tačiau nėra labai skaidrus (vasarą apie 2,5 m). Atabradau daugiausia smėlingi, tačiau kai kur padumblėję, apaugę vandens augalais. Priemolingas apyežeris plikokas, nedideli miškeliai auga tik rytiniame krante.

Vasarą ežero vandens masė sluoksniuojasi pagal temperatūrą. Vienodos temperatūros šilto vandens sluoksnis siekia 5–6 m gylį, o paskui temperatūra staiga žemėja ir prie dugno siekia apie 7,5 °C.

Indrąjuose gyvena lydekos, karosai, vėgėlės, seliavos; užžėlusiose įlankose ganosi lynai, duburių šlaituose – karšiai, ypač daug kuojų. Ežeras išnuomotas AB „Vasaknos“.

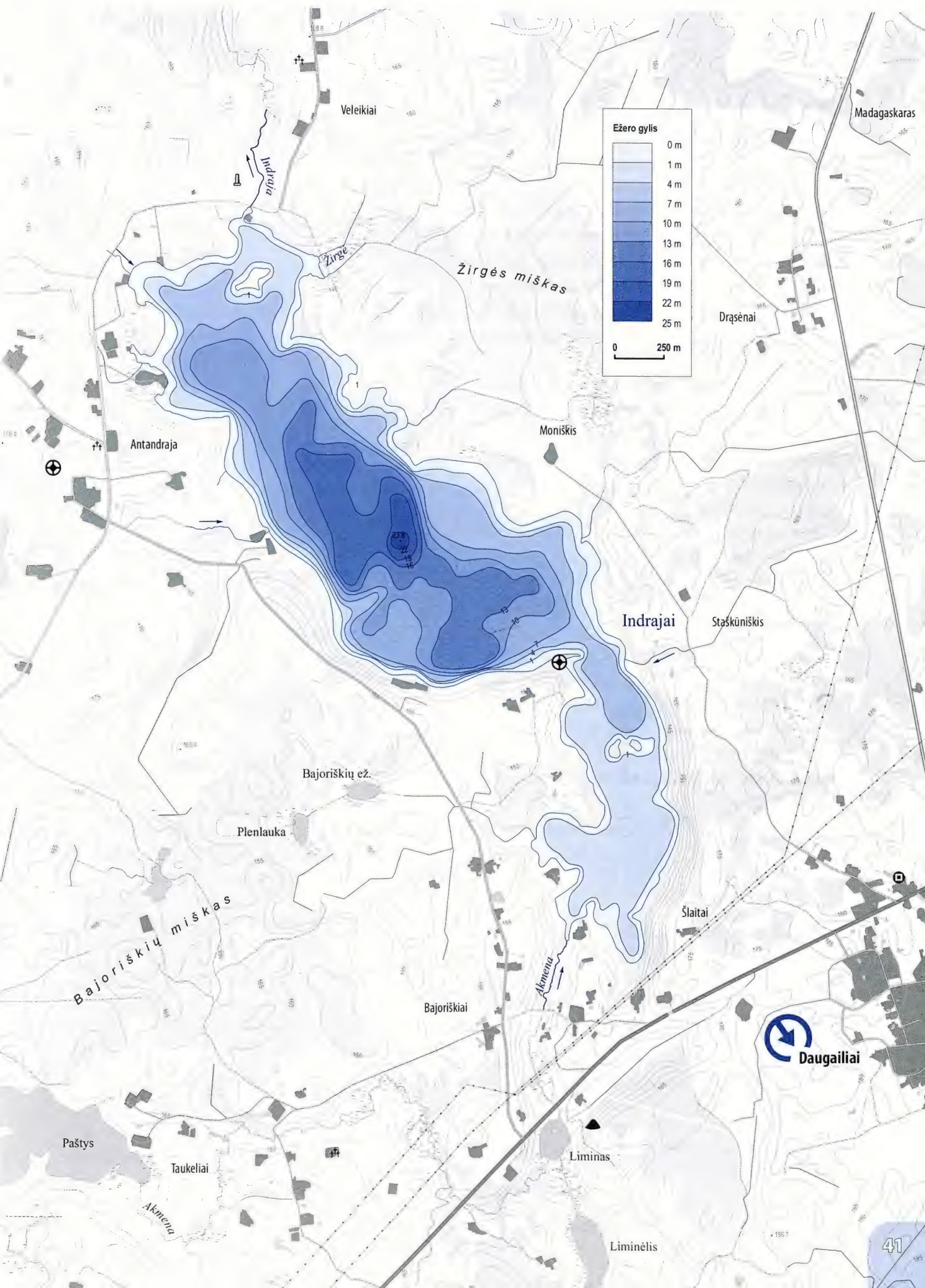
Daūgailiai. Miestelio centre – I tūkst. pilikalnis. Aikštelė 40 × 30 m dydžio, šlaitai statūs, 15–18 m aukščio. XVII a. čia pastatyta pirmąją Daugailių bažnyčią sudegino perkūnija. Anot padavimų, ji nugrimzdusi žemėn, o dalį altorių su šventųjų paveikslais vėjas Dievo valia nunešęs į pilikalnio papėdę, kur turėjo atsirasti nauja bažnyčia. Dabartinė Šv. Antano Paduviečio bažnyčia iškilo 1883 m. Ji medinė, dvibokštė, liaudies baroko stiliaus, viduje – trys to paties stiliaus altoriai, meistro iš Garnių kaimo Ignasiaus Melcelicos medžio drožiniai, vertingi šv. Antano Paduviečio (XIX a. I p.), Marijos Škaplierinės (XIX a. pab.) paveikslai. Šventoriuje – kryžius arkivyskupo Mečislovo Reinio atminimui. 1836 m. pro Daugailius nutiesus Peterburgo–Varšuvos kelią, buvo pastatyta pašto stotis, ją sudarė stoties rūmai su arklidėmis ir užvažiuojamasis kiemas. Čia gyveno pašto tarnautojai, kareiviai, buvo laukiamieji kambariai. Išlikęs tik vakarų pusės stoties pastato fragmentas. Miestelio kapinėse palaidota septyniolika Lietuvos karių, žuvusių 1919 m. kovose su raudonarmiečiais. Prie plento stovi stogastulpis trims broliams – Vladui, Broniui ir Mečislovui Kvikliams atminti. Jie gimė Zastrono vienkiemyje. Žymiausias – Bronius Kviklys (1913–1990), kuris, emigravęs į JAV ir dirbdamas sunkų fizinį darbą, laisvalaikio rinko lituanistinę medžiagą. Po ilgo ir kruopštaus darbo pasi-

rodė keturių tomų enciklopedinis leidinys apie šalies kaimus ir miestelius „Mūsų Lietuva“, vėliau – septynios „Lietuvos bažnyčių“ knygos. (7 F4)

● **Jakštų** šventvietę sudaro du kalneliai – Dievaičiukas ir Dievaitytė. Pirmasis – ištęstos kūgio formos kalnelis, turi 5 × 8 m dydžio aikštelę, apie 4 m aukščio šlaitus. Į pietryčius nuo Dievaičiuko – Dievaitytė, kuri šiaurinėje pusėje jungiasi su tolesne aukštumos dalimi. Kalvelės viršuje – 5 × 15 m dydžio aikštelė. Apie šventvietę padavimų neišliko, tačiau tokia sakralinių vietovardžių pora Lietuvoje – vienintelė. (7 F3)

■ **Madagaskāras.** Čia gimė arkivyskupas Mečislovas Reinys (1884–1953). Jis studijavo Vilniaus kunigų seminarijoje ir Petrapilio dvasinėje akademijoje, Liuvne gavo filosofijos daktaro laipsnį. Kauno universitete 1922–1940 m. dėstė psichologiją, profesoriavo Vilkaviškio kunigų seminarijoje. Dalyvavo politinėje veikloje kaip krikščionis demokratas: nuo 1925 m. rudens ėjo užsienio reikalų ministro pareigas. Mokėjo net devynias užsienio kalbas. 1947 m. M. Reinys buvo suimtas ir ištremtas. Mirė Vladimiro kalėjime, jo palaidojimo vieta nežinoma. Sodyboje išlikęs 1871 m. statytas namas, kuriame gimė ir augo būsimasis arkivyskupas. (7 F3)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 128,8 m BS.

Ežero plotas – 98,6 ha, maitinančiojo baseino plotas – 27,2 km², santykinis baseinas – 27,6.

Kranto linijos ilgis – 7,3 km, vingiuotumas – 2,1.

Didžiausias gylis – 7,3 m, vidutinis – 4 m, santykinis – 0,65 %.

Vandens tūris – 3,9 mln. m³.

Kaip pavadintumėte ežerą, skalaujantį kaimo pakraštį? Paprasčiausias sprendimas būtų Kiementas, arba „kaimo, kiemo“, ežeras. Bėgo metai, kaimas išaugo į Giedraičių miestelį, o pavadinimas liko. Beje, galėjo jis gimti ir priešingo rytinio kranto kiemuose, pabirusiuose apie Piliakiemių piliakalnį ir senąją Alkos šventvietę...

Ežeras telkšo Alionių–Dubingių rinos seklojoje – vakarinėje dalyje. Duburio dugnas užneštas sąnašomis, išlygintas ir poledynmetyje, matyt, nesugebėjo atsinaujinti. Krantai žemi, upelių žiotyse – užpelkėję, apaugę krūmokšniais, priemolingi. Atabradai smėlėti, tačiau padumblėję. Ežerą maitina keli upeliai, iš jų vandeningiausias – Gubesėlė (ilgis – 4,8 km, baseino plotas – 11,5 km²), atsrūvanti rinos dugnu nuo vakarinės Asvejės ežero takoskyros. Sraunus, žemupyje – skardėtas Kalno upelis užsimezga Jasiuliškių kalvų, pakylančių virš jūros lygio net 210 m, papėdėse. Per vienus metus visų intakų atplukdomas vanduo atnaušina Kiementą beveik du kartus. Ežero vandens perteklius ištiesintu bevardžiu upeliu (ilgis 4,4 km) nuplaukia į Širvintą – kairįjį Šventosios intaką. Vanduo neskaidrus (vasarą – 1,5–2 m), kietokas (ištirpusių druskų kiekis siekia 350 mg/l), vasarą įšyla iki paties dugno.

Patyrę žvejai sako, kad Kiemente galima pagauti stambių lydekų, karšių. Yra ir kitų žuvų: lynų, kuojų, raudžių, karosų, plakių.

Giedraičiai istoriniuose šaltiniuose minimi nuo XIV a., tai kunigaikščių Giedraičių tėvonija. Rytiniame Kiemento ežero krante, Piliakiemių kaime, stūkso piliakalnis. Jo aikštelė 30 × 25 m dydžio, kiek atokiau – Kiemento pusiasalyje būta senosios šventvietės, kurią mena senovinis Alkos arba Olkos vietovardis.

Dabartinė Giedraičių Šv. Baltramiejaus bažnyčia iškilo 1809 m. Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio pastangomis. Zakristijoje kabo fundatoriaus portretas (XIX a.), o jo širdis įmūryta presbiterijos sienoje – pats vyskupas palaidotas Varnių katedroje. Bažnyčia klasicistinė,

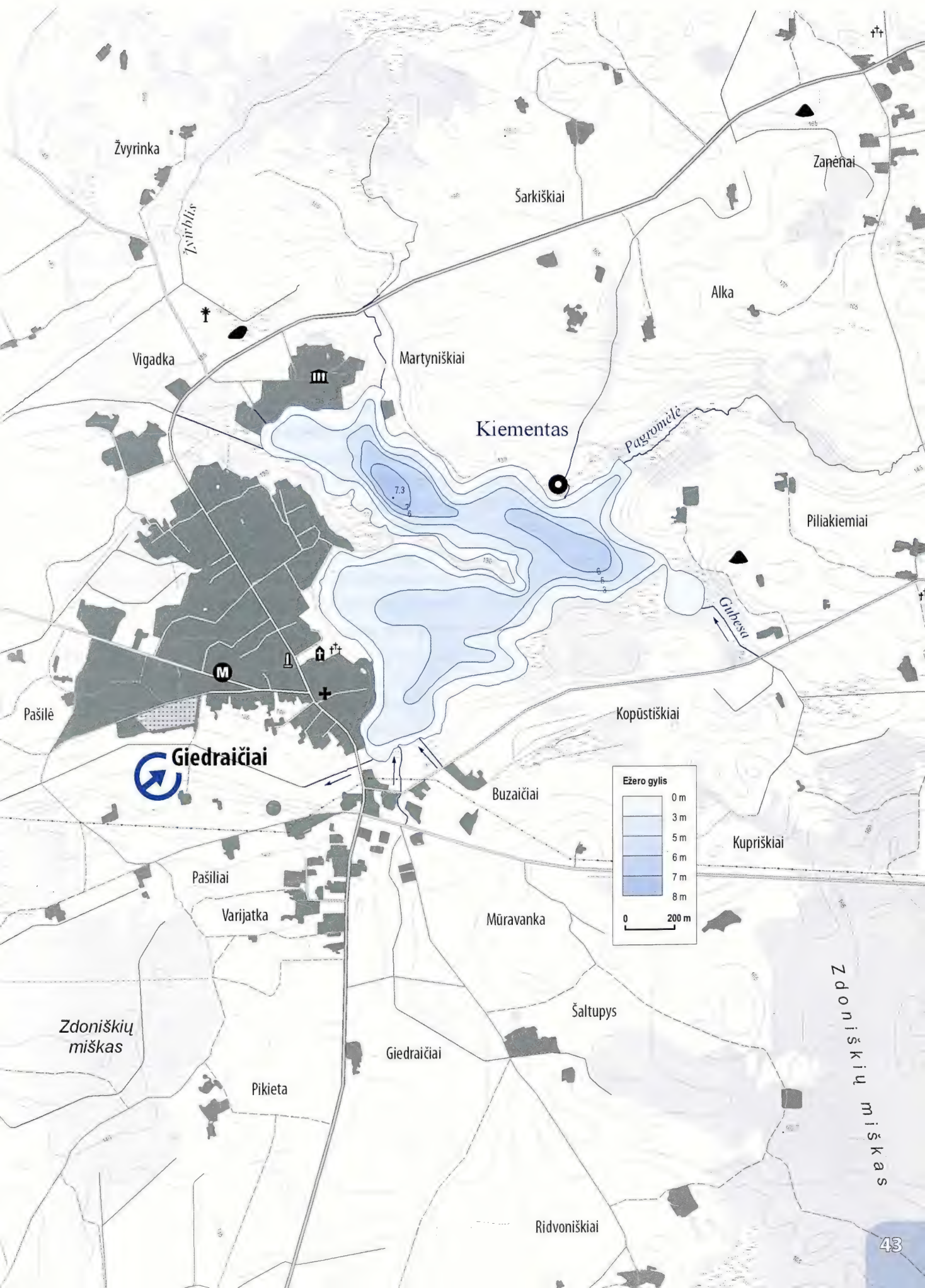

bebokštė, su trikampių frontonu. Jos viduje – vertingi vargonai (XIX a. pr.), devyni molbertinės tapybos darbai: Mykolo Giedraičio portretas (1632 m.), Švč. Mergelės Marijos (XVIII a.), šv. Antano (XVIII a. pab.), šv. Baltramiejaus (XIX a.) ir greičiausiai Vilniaus meno mokyklos dailininkų sukurti keturių evangelistų Mato, Morkaus, Luko ir Jono paveikslai (XIX a.). Šventorių juosia akmenų mūro tvora, jo kampe – masyvi XIX a. vid. statyta klasicistinė varpinė. Kapinėse stovi tinkuoto mūro XIX a. Grauzinių giminės koplyčia-mauzoliejus. Grauziniai buvo kilę iš valstiečių, bemoksliai, bet išmintimi, sumanumu sugebėjo tapti ne vieno dvaro savininkais. Šiai giminei priklausė ir dvaro sodyba Martyniškiuose. XIX a. pab. – XX a. pr. ten buvo lietuvių židiny. Dabar išlikęs tik apgriuves, nykstantis rūmų pastatas.

1920 m. lapkričio 17–21 d. Giedraičių apylinkėse vyko įnirtingi mūšiai su Lenkijos kariuomene. Lietuviai mažesnėmis pajėgomis priverstė priešus atsitraukti. 1932 m. Giedraičių mūšiui atminti pastatytas paminklas. Mūšyje žuvę Devintojo pėstininkų pulko kariai palaidoti miestelio kapinėse. Su krašto istorija, taip pat dailininko Antano Jaroševičiaus (1870–1956) gyvenimu ir kūryba galima susipažinti mokykloje įkurtame kraštotyros muziejuje. (16 A4)

Glitiškių dvaras minimas nuo 1483 m. Išlikę vertingi XVIII a. vid. ir II p. dvaro pastatai: originali dviejų tarpinių rūkykla su piramidiniu stogu (1787 m.), klasicistinių ir liaudies architektūros formų lobynas (apie 1756 m.), ilgo stačiakampio plano svirnas su pusapskričių arkų langais ir nišomis. Kiti pastatai – rūmai, oficina, samdinių namas, pirtis, arklidės, kiaulidės, spirito raugykla – pastatyti vėlesniais metais. Šalia rūmų auga ąžuolas senolis. Manoma, kad 7,4 m apimties medžiui jau apie 500–600 metų. (16 A7)

Maseliškių akmuo su ženklais yra pilkai rausvas stambiagrūdis granitas, nuskilusiu pietrytiniu kampu, 0,8 × 3,4 × 1,75 m dydžio. Akmens viršuje iškalta data „1761“, raidė „E“, dvi 6 spindulių saulutės įdubimuose ir kiti neaiškūs ženklai. Vietos gyventojai pasakoja, kad baudžiaivos laikais dvarininko Jelensko įgeidžiu šį akmenį atvežę baudžiauninkai jaučiais iš Glitiškių dvaro laukų ir paguldę dabartinėje vietoje. Pono įsakyti akmentašiai iškalė ženklus. (16 A6)

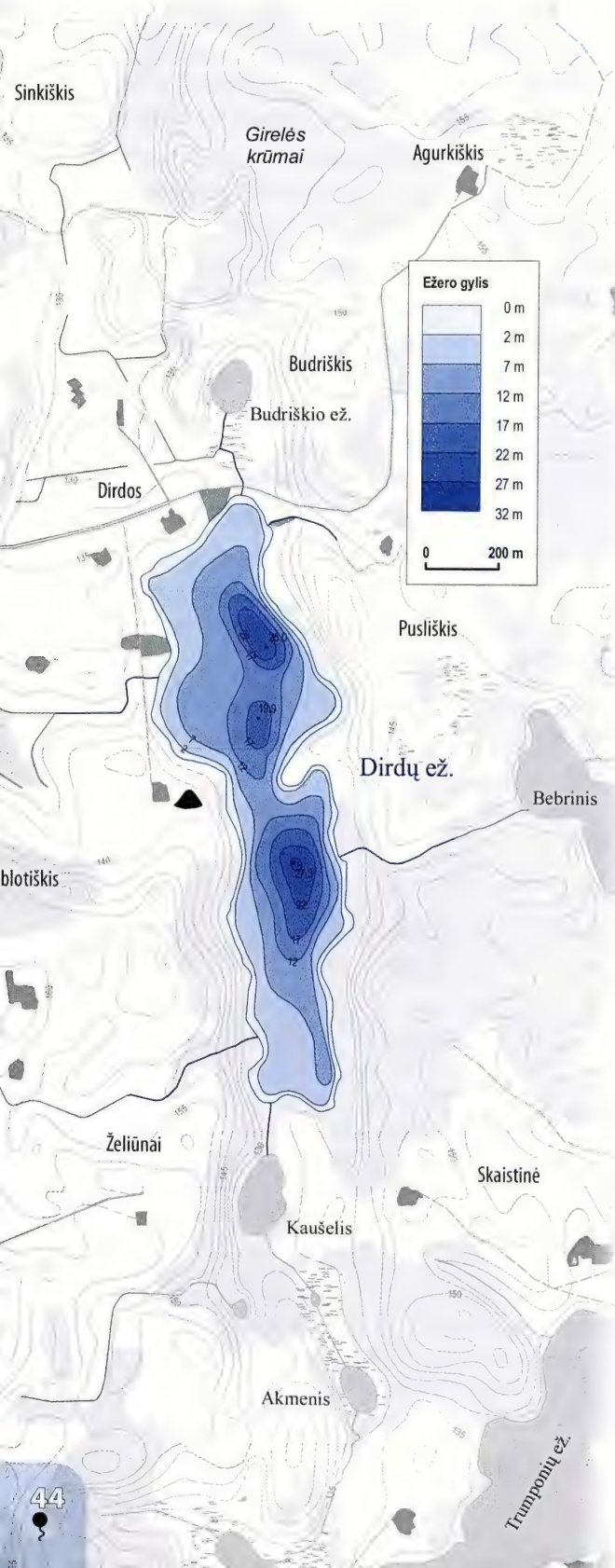
Rokiškio r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 126,7 m BS.

Ežero plotas – 48,5 ha.

Kranto linijos ilgis – 4,4 km, vingiuotumas – 1,77.

Didžiausias gylis – 27,3 m, vidutinis – 9 m, santykinis – 3,46 %.

Vandens tūris – 4,4 mln. m³.

Aukštaičių aukštumos šiaurinio pakraščio gūbrius vagoja daug meridianinės krypties rinų, kuriose tūno siauri, bet santykinai labai gilūs ežerai. Jų šeimai priklauso ir Dirdų ežeras, telkšantis apie 10 km į rytus nuo Rokiškio. Toje pačioje rinoje, bet įšiauriau, tįso Šapelių ežeras, o į pietus nusidriekia Trumponių, Ilgio, Kumpuolio ežerų šakos. Užpelkėjusiuose rinos segmentuose spindi mažesnių ežerėlių akys. Viena iš jų – Kaušelio, atsiradusi, pasak padavimo, velniui išliejus vandenį, neštą kaušelyje net iš Čičirio ežero. Pietiniame Dirdų apyežeryje telkšantis Kaušelis ištis galėjo rasti netikėtai, ištirpus rinoje užsilikusiam palaidoto ledo luitui.

Dirdų ežeras ištįsęs iš šiaurės į pietus per 1,7 km, o jo plotis tesiekia 0,5 km. Atabradaai siauri, smėlingi, pakaišyti nendrėmis. Krantai statūs, ties Dirdų kaimu 25 m aukščio piliakalniu iškylantys, šiaurės rytiniame ežero kampe – ardomi. Miškingesnis tik pietrytinis apyežeris.

Ežerą maitina keli ištiesinti upeliai ir, žinoma, požeminiai vandenys, iš kurių Aleksandravėlės miestelio šiaurinėse galulaukėse išsilieja Raudėnų šaltiniai. Dirdų ežero vandens perteklių išplukdo Vertybiškio (Šapelės) upelis. Vasarą ežero vandens masė labai ryškiai susisluoksniavusi pagal temperatūrą, ji gelse per metus beveik nesikeičia, išlieka artima 4 °C.

Kraštų dvaro sodyboje išliko 1892 m.

Juozo Tupalskio statyti rūmai. Jie mūriniai, su dviaukšte centrine dalimi ir apžvalgos bokštu.

Rūmuose buvo įsikūrusi kolūkio kontora, mokykla, vėliau parduotuvė. (2 B2)

Pasaūsiškio palivarko sodyba susiformavo XIX a.

pab. – XX a. pr. 1896 m. statytas ponų namas – puikiai išlikęs medinės architektūros pavyzdys. Jame išsaugota daug autentiškų interjero detalių. Sodybai taip pat priklauso svirnas-ratinė, ledainė ir kluono liekanos. (2 B1)

Visdievų šventvietė – vaizdinga aukštuma, apjuosta Kriaunos ir Stulpio upelių. Padavimai su senąja religija sieja kaimo pavadinimą (esą buvę garbinami visi dievai) ir pietvakarinę aukštumos dalį, kur iki šių dienų auga šventomis laikytų Visdievų liepų atžala. (2 D1)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,6 m BS.

Ežero plotas – 59 ha, maitinančiojo baseino plotas – 78,6 km², santykinis baseinas – 133.

Kranto linijos ilgis – 5,1 km, vingiuotumas – 1,87.

1 sala, plotas – 0,4 ha.

Didžiausias gylis – 15 m, vidutinis – 5 m, santykinis – 1,7 %.

Vandens tūris – 2,9 mln. m³.

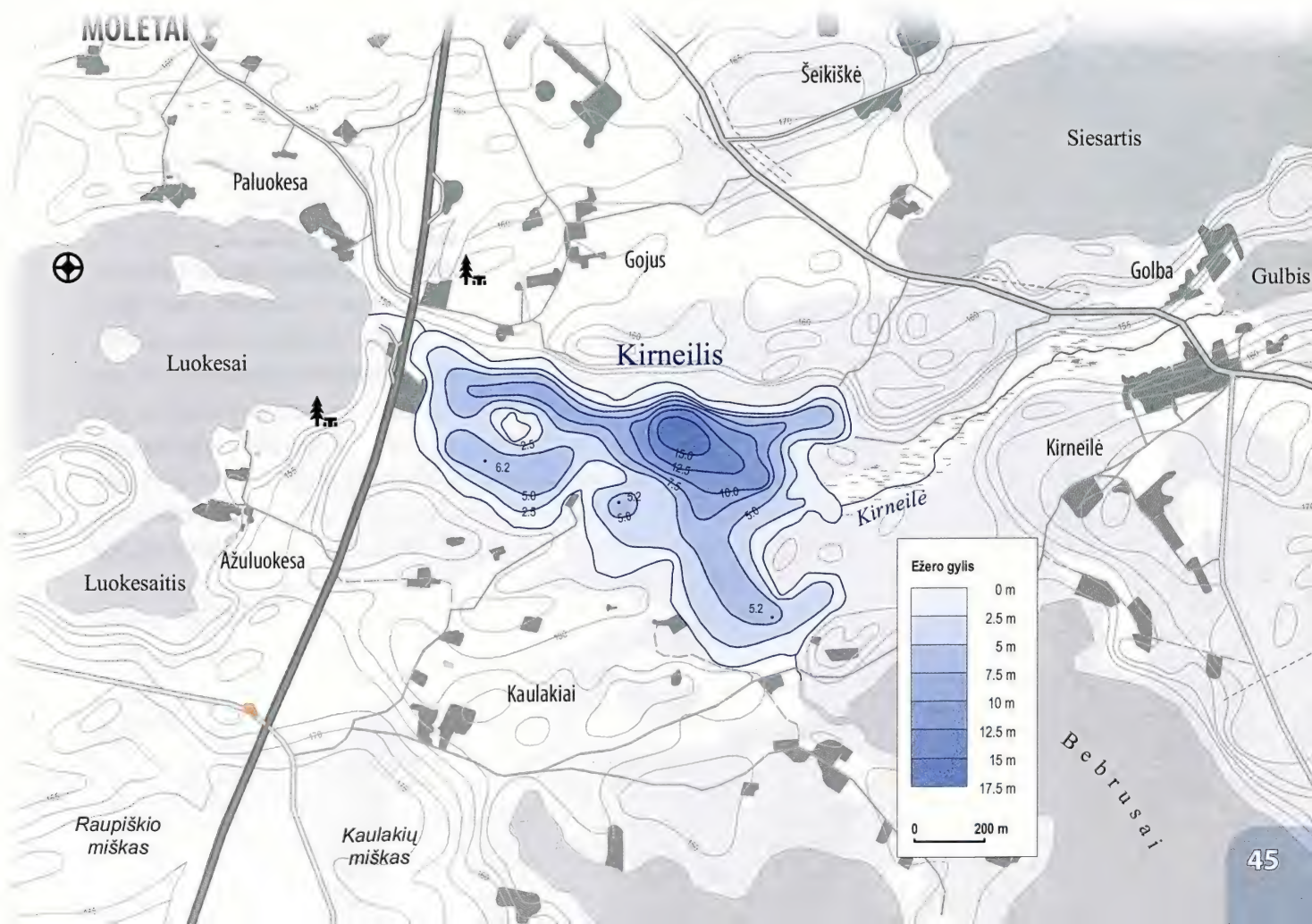
Važiuojant iš Vilniaus į Uteną, likus 2 km iki Molėtų, dešinėje kelio pusėje mėlynuoja giliame duburyje prasmigęs ežeras Kirneilis. Telkšo jis nedideliame rinos fragmente, todėl neturi to rininiams ežerams būdingo ištęstumo, ritmiškos povandeninių duobių ir sėklių kaitos. Ji atsiras toliau į rytus nusidriekusiuose erdvesniuose tos pačios rinos dariniuose. Ežero vardas kildinamas iš liet. *kirna* „vandens išplauta medžio šaknis“. Šitaip, žvelgiant iš viršaus, ežeras ir atrodo – kerėpla, į kurio šiaurės vakarų gumbą – įlanką – įteka nuo Luokesų ežero atsrūvantis upelis, į pietiniame kampe pasislėpusį užutėkį – Bebrusų upelis, o iš rytinį krantą paraitančios įlankėlės išteka Kirneilė, plukdanti vandenį į Siesarčio ežerą. Kirneilį maitinančio baseino plotas didesnis už paties ežero plotą net 133 kartus, todėl pavasarį vandens lygis pakyla apie 60 cm, o iš ežero

ištekanti Kirneilė šniokščia kaip brandi upė. Nemažai vandens ji išplukdo: per vienus metus ežero vandens tūris atsinaujina vidutiniškai 6 kartus.

Ežeras šiek tiek ištįsęs iš šiaurės vakarų į pietryčius (1,4 km), labai aukšti ir statūs šiauriniai ir pietvakariniai jo krantai. Pakrantėse yra miškeliai, atviresnėse pakilumose įsikūrę Gojaus ir Kaulakių kaimai. Abiejuose kaimuose yra kur apsistoti, pailsėti (Razgūnų sodyba, „Gojaus smuklė“), gal ir pažvejoti, nes interneto puslapiais keliaujančios Kirneilyje sugauto milžiniško šamo nuotraukos dar ilgai aistringiems žvejams primins: yra prie Molėtų toks ežeras, kuriame...

Žr. Luokesai, p. 50.

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 125,0 m BS.

Ežero plotas – 94 ha, maitinančiojo baseino plotas – 23,3 km², santykinis baseinas – 24,8.

Kranto linijos ilgis – 7,8 km, vingiuotumas – 2,27.

3 salos, plotas – 4,3 ha, salingumas – 4,6 %.

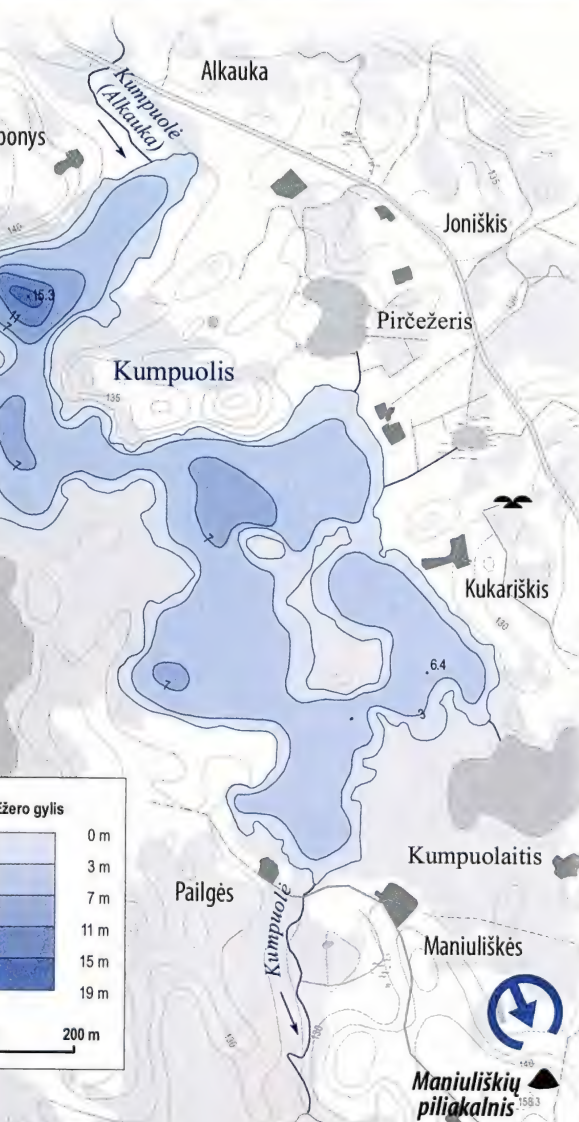
Didžiausias gylis – 15,3 m, vidutinis – 4,6 m, santykinis – 1,40 %.

Vandens tūris – 4,1 mln. m³.

✦ **Aleksandravėlės Šv. Pranciškaus Serafiniečio bažnyčia** pastatyta 1796 m. Ji tinkuoto mūro, klasicizmo stiliaus, šventoriaus kampuose stovi dvi vienodos varpinės, akmenų mūro tvoroje – Kryžiaus kelio koplytėlės. Bažnyčios interjerą puošia barokiniai altoriai. (2 C2)

▲ **Maniuliškių piliakalnis** įrengtas aukštumos kyšulyje. Aikštelė 50 × 29 m dydžio, šlaitai statūs, siekia 14 m aukštį. Aplink piliakalnį plyti 3 ha senovės gyvenvietė. Išsamiau archeologų netyrinėtas piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – II tūkst. pr. laikotarpiu. Pasakojama, kad piliakalnį kepurėmis supylė švedai, norėdami pažymėti savo pergalę Lietuvoje. Kitų manymu, piliakalnis – tai žemėmis užpilta Maniuliškių bažnyčia. (2 C3)

Važiuodami iš Zarasų šiaurės vakarų kryptimi Suvieko link, kertam upelius, plukdančius vandenį į Dauguvą. Šitaip kurį laiką ir už Suvieko, iki paliekam iš Čičirio ežero ištekančią Melnyčelę ir pradėdami kopti į stambiai kalvotas pakilumas, remiančias iš rytų Sartų dubumą. Taigi į Sartus, Šventosios link, srūva ir čia užgimę upeliai. Pakilumą skaido termokarstinės daubos, skrodžia gilios, iš šiaurės į pietus nutįstančios rinos. Itin įmantrus jų raizginys yra į pietryčius nuo Aleksandravėlės, Kumpuolio hidrografiniame draustinyje, kurio centre – Kumpuolio ežeras. Pavadinimas siejamas su liet. *kumpti*, t. y. „darytis kumpam, linkti“, ir ežero forma jį ištis pateisina: siauras 70 m pločio sąsiauris jungia platesnį šiaurinį ir pietinį įlinkį. Aukščiausi šiaurės rytiniai ir ypač šiaurės vakariniai krantai, jie pakyla virš vandens 25 m ir aukščiau, o Aleksandravėlės miestelio „kraigas“ siekia net 182 m absoliutų jį aukštį. Pietinė ežero pakrantė žemesnė, užpelkėjusi, tačiau už kilometro kito pradeda kilti, kuprotis, vienoje kalvoje dunkso Maniuliškių piliakalnis. Nuo Kumpuolio į vakarus už siauros miškėtos sąsmaukos tęso Ilgio ežero rina. Kumpuolio atabrada smėlėti, kai kur – žvyringi, bet siauri, dugne pasitaiko didelių akmenų, šiekštų.

Ežerą maitina Alkauskos upelė, įtekanti į šiaurinį jo galą, ir dar pora striukesnių intakėlių rytiniame krante, o vandens perteklių išplukdo Kumpuolė, srūvanti link Sartų. To vandens pakanka, kad per vienus metus atsinaujintų visas Kumpuolyje sukauptas vandens tūris. Vandens lygis ežere svyruoja per metus apie 50–60 cm, vandens skaidrumas vasarą siekia 3–4 m. Vasarą ežero vandens masė yra labai ryškiai susisluoksniavusi pagal temperatūrą: paviršiuje slūgsančio šilto vandens sluoksnio storis yra apie 5 m, o 10 m gylyje vandens temperatūra nukrinta iki 5–6 °C. Ežeras garsėja stambiais kuojomis, karšiais, lydekėmis, yra lynų, plakių, ešerių. Patyrę žvejai pasakoja, kad geriausios vietos spinin-gauti – salų panuovoliuose.

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 149 m BS.
Ežero plotas – 545 ha, maitinančiojo baseino plotas – 74,7 km², santykinis baseinas – 13,7.
Kranto linijos ilgis – 19,8 km, vingiuotumas – 2,4.
6 salos, plotas – 2,8 ha, salingumas – 0,5 %.
Didžiausias gylis – 12,7 m, vidutinis – 5,9 m, santykinis – 0,48 %.
Vandens tūris – 30,5 mln. m³.

Ežeras telkšo ledyno išgulėtoje dubumoje apie 10 km į pietus nuo Zarasų, Gražutės regioniniame parke. Pamatęs sykį žemėlapyje, jo daugiau su niekuo nesupainiosi: raukšlėtas trikampis „veidas“, salų „karpos“, plačių terasų rėmai. Labai savitas ir dugnas – duobės, seklumos, kauburiai be jokios tvarkos pabirę po visą ežerą. Kai kur net ežero viduryje nendrynais šiaušiasi seklumos, o salos daugiau šliejasi prie krantų. Samavas – plačiai išsidriekęs ežeras, tad bangos turi kur įsisiūbuoti. Per ilgą laiką bangos ir priekrantinės srovės suplovė (kitur – išskalavo) puikius žvyrėtus atabrados. Plačiausi jie (60–80 m) rytiniame, stiprių vėjų dažniau lankomame krante. Vasarą ežero priedugnyje vanduo būna vėsokas (apie 12 °C) tik labai ramią dieną, o jei orai vėjuoti – kas paviršiuje, tas ir prie dugno, viską suplaka vėjo muštuvė. Iš dalies dėl to ir vanduo vasarą nėra skaidrus – apie 3 m.

Dosniausias ežero maitintojas – iš rytų atsrūvantis Vaisinės upelis (ilgis – 4,1 km, baseino plotas – 46,1 km²). Kiti intakai striuki, nes gimsta netoliese telkšančiuose ežerėliuose (Apiričio, Ilžikio). Ežero vandens perteklių išplukdo Samava – trumpa (0,9 km) upelė, įtekanti į Ūparto ežerą. Samavo vandens lygis per metus svyruoja apie 50 cm, ežero vandens tūriui atsinaujinti reikia pusantro metų. Ežeras žuvingas, jame pagunama gražių karšių, kuojų ir lydekų, žolėtose įlankose – lynų ir raudžių.

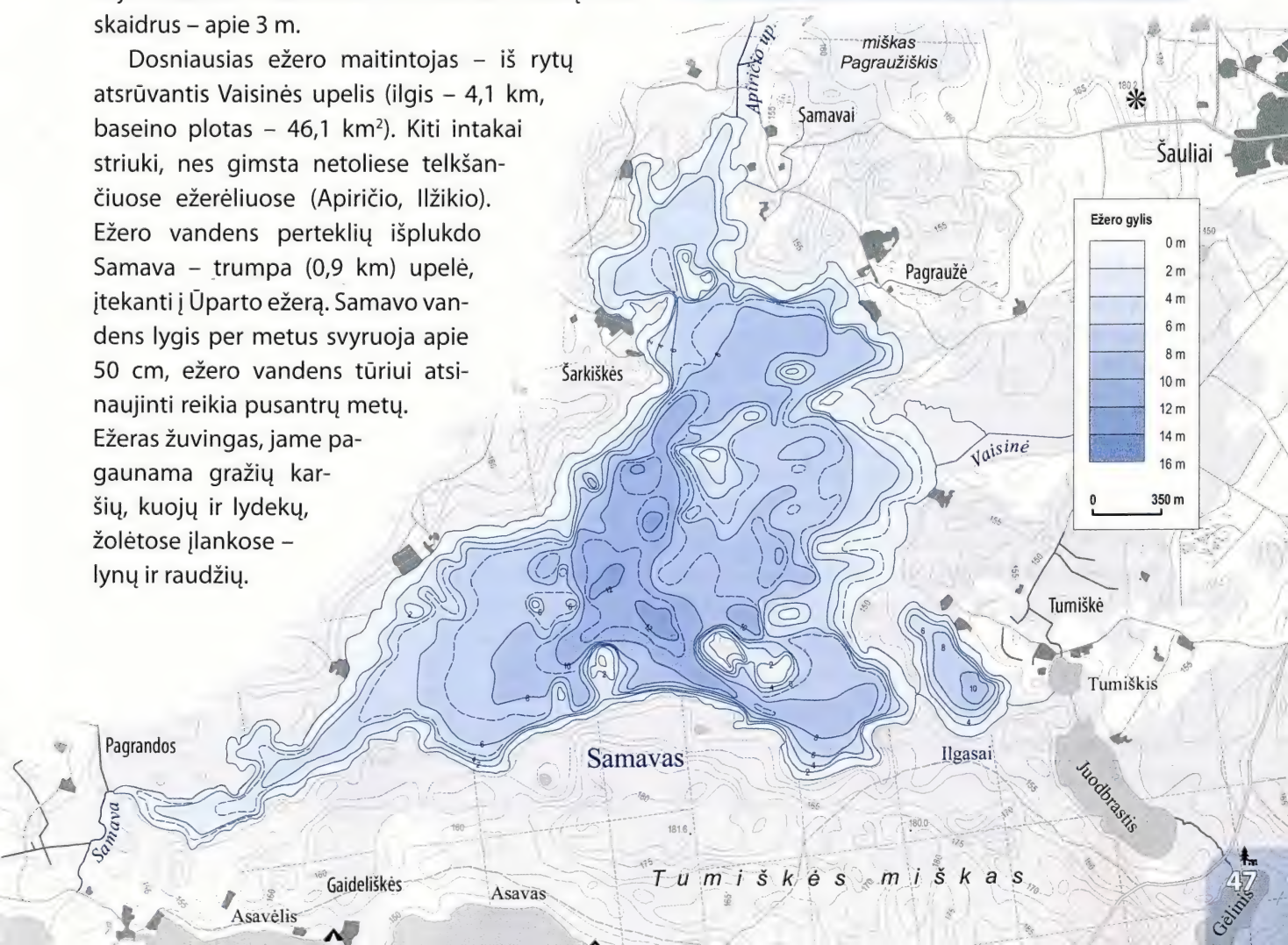
Ežerą supa Gražutės ir Tumiškės miškai. Krantai sausi, pakilę virš vandens paviršiaus 10–15 m. Apie 1 km į šiaurę – Apiričio ežero link – miške slepiasi Bielkaučiznos piliakalnis. Dabartiniai kaimeliai (Samavai, Pajuodalankės, Šarkiškės, Pameldynė) įsikūrę miškų erčiose, o įrengtų stovyklaviečių reikėtų ieškoti įpiečiau – šiaurinėje Asavo ežero pakrantėje.

Minaukos sentikių maldos namai – Švč. Dievo Motinos Globėjos cerkvė pastatyta 1904 m. Sentikių bendruomenė čia susikūrė dar XVIII a. II p. (8 D1)

Rūsteikių sentikių maldos namai iškilo 1908 m. Nuo 2008 m. restauruotoje cerkvėje vėl vyksta pamaldos, į jas susirenka iki penkiasdešimtys šios religinės bendruomenės narių. (8 D2)

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 150,4 m BS.

Ežero plotas – 1320 ha, maitinančiojo baseino plotas – 86,7 km², santykinis baseinas – 6,6.

Kranto linijos ilgis – 28,2 km, vingiuotumas – 2,19.

5 salos, plotas – 17,8 ha, salingumas – 1,35 %.

Didžiausias gylis – 18,4 m, vidutinis – 6,7 m, santykinis – 0,45 %.

Vandens tūris – 87,1 mln. m³.

Ežeras yra prie Salako miestelio, Gražutės regioninio parko pietiniame pakraštyje. Duburys susidarė ištirpus ledyno paliktam ir po smėlio patalais palaidotam ledo luitui. Poledynmetyje atsivėrusių termokarstinių ežerų Salako–Smalvų–Dūkšto smėlėtoje dubumoje yra itin daug, bet Luodis – didžiausias. Išskirtinis jis ir Lietuvoje – šeštasis pagal dydį. Ežero vardas siejamas su latvių kalbos finougrizmais *luode* „rutulys, svambalas“, *luodis* „šiaurės vakarų vėjas“ ir kt. Luodžio kranto linija vingiuota, pietrytiniame kampe atsišakoja ilga (1,5 km) ir siaura Plavėjų įlanka (Kopta), pietiniame krante per 200 m į ežerą įsikiša Žvėrinčiaus rago smailė (plotis – tik 10–20 m). Krantai aukšti ir statūs, kai kur ardomi, atabradai platūs ir smėlėti, ardomose pakrantėse – gargždėti. Dugno reljefas labai margas: duobes keičia sėkliai, didžiausių gelmių juosta (galbūt rina?) skiria ežerą į dvi apylyges seklesnes dalis, kuriose iškyla ir salos. Didžiausios – Alaunės (Krutamoji, Dirbamoji) ir Sadausko salos, kyšančios atitinkamai rytinėse ir vakarinėse pakrantėse. Ežerą supa Giteniškės, Gintėnų ir Tumiškės miškai, šiek tiek plikesnė pietinė pakrantė, kurioje įsikūrę Plavėjų, Paluodės ir Luodžių kaimai, ir vakarinis kampas – Salako miestelio prieigos. Nuo Salako šiaurės rytų link nutįsta siauras smėlėtas gūbrys – Salako ozas. Jis, taip pat įšiauriau esantis Mergežerio ozas ir mažų ežerėlių akis išsaugojusi rina, saugomi Dumblynės kraštovaizdžio draustinio. Prie šių unikalių gamtos paminklų nuo Dumblynės kaimo veda pažintinis takas.

Ežerą maitina 6 upeliai, iš jų vandeningiausia – Dūkšta, atplaukianti per pašlapusius miškus nuo Dūkšto ežero. Prieš įtekėdama į Luodį, ties Žagarinės kaimu, upelė kadaise suko vandens malūno ratą. Į ežerą ji užsuka tik trumpam: sustiprėjusi Dūkšta–Šventoji išteka iš Luodžio vos už kelių šimtų metrų nuo intako žiočių. Nemažai vandens, matyt, ežeras gauna ir iš požemių, todėl jo dugną klojantis dumbblas yra karbonatingas, seklesnėse įlankose susidaro gėlavandenės klintys. Ežero vandens skaidru-

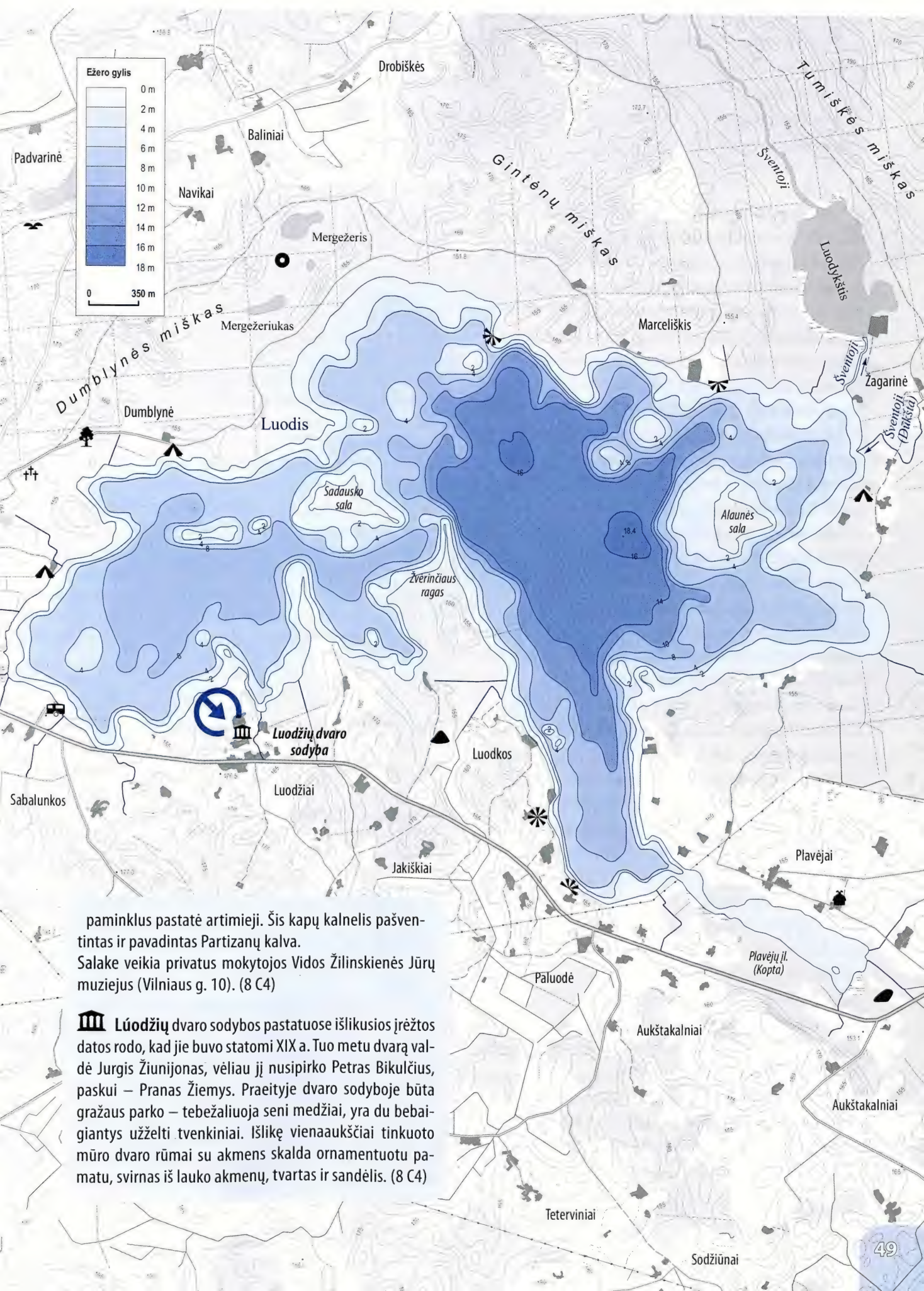
mas vasarą siekia 4 m, vandens temperatūra gelmių priedugniuose – apie 7–8 °C. Patyrę žvejai sako, kad Luodyje užauga itin stambios kuojos ir raudės, sugaunama įmitusių lydekų ir karšių, pasitaiko starkingų, lynų, ungurių.

Sālakas minimas nuo 1496 m., kai čia buvo įkurta parapija. Padavimuose pasakojama, kad čia buvęs didžiulis miestas, kurį valdė ir kuni-gaikštis Sakalas. Salako piliakalnis (Puodia-kalnis) stūkso į pietus nuo miestelio. Aikštelė 30 × 20 m dydžio, šlaitai statūs, 4–12 m aukščio. Piliakalnis datuojamas II tūkst. pr. Salako (Kurganų) pilkapynas žinomas nuo seno, tyrinėtas dar 1895 m. Jam priklauso 32 pilkapiai, išsidėstę abipus Salako–Daugailių kelio. Ištirtuose pilkapiuose aptikti IX–XII a. žirgų kapai su žąslais, balnakilpėmis. Pietinėje pilkapyno dalyje guli vietos gyventojų Napoleono vardu vadinamas akmuo. Pasakojama, esą šioje vietoje buvo apsistojęs ir pietavo Napoleonas, o įvykiui atminti ant akmens iškalti lėkštė, šakutė ir šaukštas. Į šiaurę nuo Salako esantis alkakalnis vadinamas Kunigo-kalniu, nes esą nuo jo į sunkiai dirbančius žmones žiūrėdavęs žiaurus ir turtingas kunigas. Kitų pasakojimu, tai bažnyčios ir kunigų seminarijos vieta.

Salako dvaras ir miestelis iki XIX a. priklausė Vilniaus vyskupui, čia veikė atgailos kanauninkų vienuolynas. 1905 m. bažnyčia sudegė, todėl pradėta statyti įspūdinga Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčia. Iš tašytų akmenų sumūryta šventovė neoromaninio stiliaus, turi neogotikos bruožų. Didžiajame altoriuje vaizduojama Kristaus kančia. Šventorius aptvertas akmenų mūro tvora, su kaltiniais vartais. Salako motorinis malūnas pastatytas 1932 m. Jis medinis, trijų aukštų, stačiakampio plano, dabar varomas elektros energijos. Jame išliko prasto malimo garnos ir pitlius.

Pokariu žuvusių Lietuvos partizanų ir kitų nužudytųjų kūnai būdavo išvežami į netolimą miškelį, kur nuo karo buvo likę apkasų. Kūnus mesdavo į duobes ir vos užberdavo smėliu. Žiemą, kad nereikėtų kasti sušalusios žemės, lavonus mesdavo į eketes Anglinio ežere. Manoma, kad šiame miškelyje ir ežere yra apie 200 kūnų. Atgimimo metais kalnelis aptvertas tvorele, pastatytas metalinis paminklas – kryžius. Kai kuriems žuvusiems partizanams

paminklus pastatė artimieji. Šis kapų kalnelis pašventintas ir pavadintas Partizanų kalva. Salake veikia privatus mokytojos Vidos Žilinskienės Jūrų muziejus (Vilniaus g. 10). (8 C4)

Luodžių dvaro sodybos pastatuose išlikusios įrėžtos datos rodo, kad jie buvo statomi XIX a. Tuo metu dvarą valdė Jurgis Žiunijonas, vėliau jį nusipirko Petras Bikulčius, paskui – Pranas Žiemys. Praeityje dvaro sodyboje būta gražaus parko – tebežaliuoja seni medžiai, yra du bebaigiantys užželti tvenkiniai. Išlikę vienaaukščiai tinkuoto mūro dvaro rūmai su akmens skalda ornamentuotu pamatu, svirnas iš lauko akmenų, tvartas ir sandėlis. (8 C4)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,7 m BS.

Ežero plotas – 103,6 ha, maitinančiojo baseino plotas – 4,1 km², santykinis baseinas – 3,9.

Kranto linijos ilgis – 6,2 km, vingiuotumas – 1,73.

2 salos, plotas – 3,6 ha.

Didžiausias gylis – 43,8 m, vidutinis – 14,4 m, santykinis – 3,8 %.

Vandens tūris – 14,4 mln. m³.

Ežeras telkšo apie 2 km į pietus nuo Molėtų, kai-rėje Vilniaus–Utenos kelio pusėje. Toje pačioje rinoje į vakarus nuo Luokesų driekiasi mažų ežerėlių grandinė, girdanti Siesarties upę žemiau Molėtų, į rytus – Kirneilio ežeras, hidrografiškai susijęs su Siesarties aukštupiu (Siesarčio ežeru). Taigi Luokesai yra savotiška takoskyra, turinti itin mažą baseiną, kuriame gali užsimegzti tik vienas striukas intakas – upelis, atsirūvantis nuo įpiečiau telkšančio „vaiko“ – Luokesaičio ežerėlio. Vandens perteklių išplukdo Kirneilė. Perteklius menkas, jis Luokesų ežerą visiškai atnaujinti gali tik per 8–9 metus. Šitokių mažus santykinus baseinus turinčių ežerų vandens lygis per metus kinta labai nedaug (apie 20–30 cm), jų vandens pajamoms itin reikšmingi ir tiesiai į vandens paviršių iškrintantys krituliai. Luokesų vanduo minkštas, jame nedaug ištirpusių druskų (apie 230 mg/l).

Dėl ežero pavadinimo kalbininkai neturi bendros nuomonės, tačiau linksta į tai, kad jis gali būti siejamas su liet. *luokas* „lūgnas, liūnas“.

Ežeras driekiasi iš rytų į vakarus per 2,4 km, jo didžiausias plotis siekia 0,8 km. Dugnas duobėtas, atabradai siauri, bet smėlingi. Aukštesni, statesni ir miškingesni krantai – šiaurės vakarinėje ir pietinėje dalyje; pietinėje pakrantėje iškyla ir Ažuluokesos alkakalnis (Mergakalnis). Pietrytiniame kampe, šalia Vilniaus–Utenos kelio, yra prižiūrimas viešasis paplūdimys, įrengta poilsio vietė; Luokesų kaime galima apsistoti kaimo turizmo sodyboje. Nuo čia nebetoli ir iki Paduobužės akmens su plokščiadugniu dubeniu viršuje. Tačiau daugiausia Luokesų ežerą garsina archeologų aptiktos ir ištirtos akmenų ir bronzos amžiaus polinių gyvenviečių liekanos (šiaurinės ir pietinės pakrančių seklumose). Rasta į dugną sukaltų polių, 2,5 tūkstančio metų senumo medinių šaukštų, kibirėlių, irklų, tinklų liekanų, kurias puikiai užkonservavo ežero dumblas. Senųjų gyvenviečių kompleksas (pirmą kartą žvalgytas 1999 m.) priskiriamas prie unikalių, UNESCO globojamų Europos archeologijos paminklų.

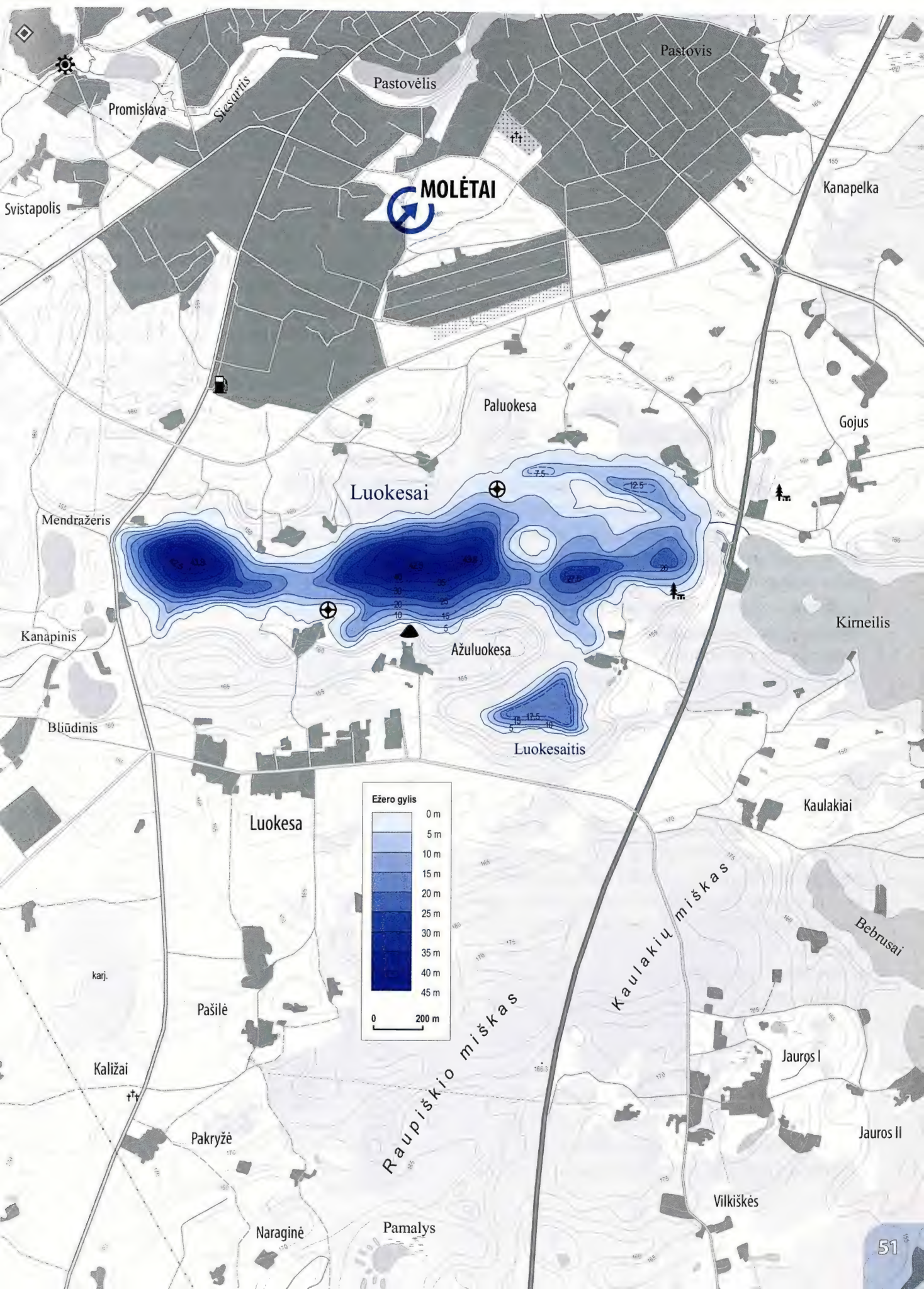
Molėtai istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1387 m., kai kunigaikštis Jogaila aukštaičių krikšto proga padovanojo juos Vilniaus vyskupui. Miesto vardas gali būti siejamas su bendrinio žodžio molėtas „molingas; molėtas laukas ar žemė; molio spalvos, rusvas“. XVI a. pr. buvo įkurtas vyskupo dvaras, jame veikė alaus ir spirito daryklos. Vilniaus vyskupams Molėtai priklausė iki XVIII a. pab. Miestelis plėtėsi į šiaurės rytus nuo dvaro, jo planas mišrus, centre – keturkampė aikštė. Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo dvaras ėjo iš rankų į rankas. XX a. pr. dvaro savininku tapo K. Graužinis, o 1923–1925 m. dvaras buvo išparceliuotas.

Pirmoji bažnyčia Molėtuose pastatyta XVI a. pr. Dabartinė Šv. apaštalo Petro ir Povilo bažnyčia iškilo 1905 m. Ji neobaroko stiliaus, lotyniško kryžiaus plano, tinkuoto mūro, su dviem bokštais (1944 m. jie buvo nugriauti, atstatyti leista tik 1977 m.). Bažnyčioje yra vertingų paveikslų: „Marija“ (paveikslas su aptaisu), „Marija tarp angeliukų“, „Šv. Antanas“, „Šv. Laurynas“, „Abraomo auka“, „Šv. Petro ir Povilo susitikimas“. Molėtai ne kartą liepsnojo, paskutinis gaisras viską nusiaubė 1949 m., iš senųjų statinių centre liko tik raudonplytis XX a. pr. statytas prekybos pastatas (Vilniaus g. 42/9). Prie Siesarties 1914 m. buvo pastatytas raudonplytis vandens malūnas. Iš kelių malūno priestatų išlikęs tik transmisijos (transformatorinės) priestatas.

1925 m. miestelyje buvo pastatytas paminklas šv. Jonui Nepomukui, 1952 m. nugriautas, atstatytas 1991 m. (aut. V. Jurevičius). 1998 m. įkurtas skulptūrų parkas. Mieste veikia krašto muziejus (Inturkės g. 4). Įrengtos teminės ekspozicijos „Duonos kelias“ ir „Lino kelias“, eksponuojami tautiniai kostiumai, yra gausi saiko, laiko bei tūrio matų kolekcija, surinkta Molėtų rajono kaimuose ir miesteliuose. Muziejuje saugoma daugiau kaip 20 tūkst. eksponatų. (11 G6)

Paduobužės akmuo su dubeniu guli netoli naujų Molėtų kapinių tvoros, vietovėje, kuri vadinama Molėtų Bažnyčia. Tai 1,1 m skersmens ir 0,85 m aukščio akmuo, viršutinėje jo dalyje iškaltas plokščiadugnis dubuo. Pasaikojama, kad tai šioje vietoje buvusios bažnyčios akmuo švęstam vandeniui laikyti. Atliekant archeologinius tyrimus, senojoje akmenų vietoje, kuri yra už keleto metrų į pietus nuo dabartinės, rasta ugniavietė, anglių ir degėsių, stulpaviečių eilės ir žalvarinis žvangutis. (16 C1)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 150 m (149,16 m) BS.
Ežero plotas – 15,7 ha, maitinančiojo baseino plotas – 2,4 km², santykinis baseinas – 15,3.
Kranto linijos ilgis – 1,7 km, vingiuotumas – 1,20.
Didžiausias gylis – 57 m (52,3 m), vidutinis – 13,8 m, santykinis – 12,6 % (11,6 %).
Vandens tūris – 2,2 mln. m³.

Sakydami, kad rininių ežerų duburius išgraužė veržlios poledinės upės, mes gerokai supaprastiname tolimoje praeityje vykusį procesą, prie kurio prisidėjo ir per išplatintus ledyno plyšius kritę kriokliai, papėdėje išmalę galias duobes. Jų apstu dažnoje rinoje, tačiau yra ir pavienių šulinių, kuriuos ežerotyrininkai vadina evorziniais ežerais. Toks yra Malkėstaičio ežerėlis, telkšantis tarp Dūrių ir Malkėsto rinų apie 4 km į šiaurės rytus nuo Molėtų, prie pat Vilniaus–Utenos kelio. Nors ežerėlis neišvaizdus – žemi, kai kur papelkėję krantai, plikokas apyežeris, jam ir šalia besimarkstančiam Vadinėliui suteiktas hidrografinio draustinio statusas. Šitoks pagerbimas turi rimtą priežastį: Malkėstaitis yra antras pagal gylį Lietuvos ežeras. Senesniuose žinynuose nurodoma, kad jo gylis siekia 57 m, o pasak Geologijos ir geografijos instituto mokslininkų, pakartojusių matavimus 2007 m., – „tik“ 52,3 m. Nors rezultatas taip pat įspūdingas, jis skiriasi nuo senojo beveik 5 m. Kodėl? Viena iš minimų priežasčių – ežero vandens lygio pažemėjimas, XX a. septintajame dešimtmetyje iškasus kanalą į Malkėsto ežerą, – neįtikinanti, nes tąsyk ir Malkėsto vandens lygis turėjo pažemėti beveik 5 m, kitaip vanduo būtų tekėjęs „į kalną“. Šitokio masto „melioracijų“ Lietuvoje nebuvo. Viskas, matyt, paprasčiau. Sudarant pirmąjį Malkėstaičio batimetrinį planą, gylis matuotas pasvaro tempiamu lynu – ne pačia geriausia priemone siauro staciašlaičio „piltuvo“ gyliui matuoti, nes įžambinė visada ilgesnė už statmenį... 2007 m. gylis matuotas ultragarsiniu echolotu, tad ir gautas rezultatas kuklesnis, bet patikimesnis.

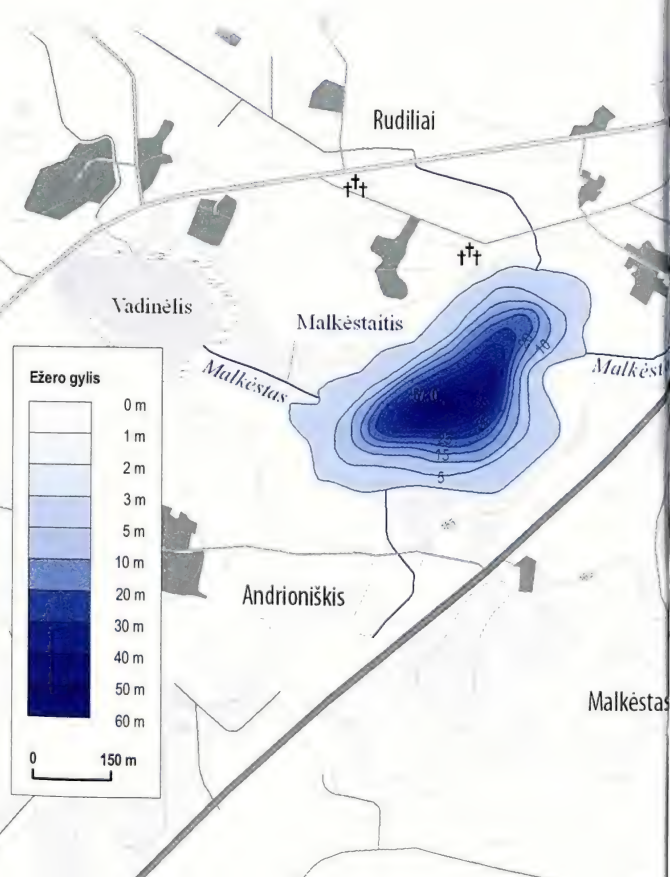
Prieš kelias dešimtis metų Malkėstaičio paežerėse šeimininkavo Čiulėnų kolūkis. Jo vadų sprendimu pakrantėje išaugo ančių ferma, o paukščiams paplaukioti buvo atitvertas ežero kampas. Per „ekologiškos“ antininkystės laikotarpį (beveik 20 metų) Malkėstaitis gavo tiek įvairiausių „gėrybių“, kad jo vanduo virto gamtoje analogo neturinčia fluorescuojančia suspensija, kurios skaidrumas nesiekė nė

pusės metro. Bet ežeras išgyveno, o pašalinus taršos šaltinius, atsikūrė ir išbalansuota ekosistema. Neišsiek, žinoma, nes teorinis viso Malkėstaityje sukaupto vandens tūrio atsinaujinimo laikas – 4 metai. Tačiau ilgai ežero vanduo vėl įgijo žalsvą atspalvį, paskaidrėjo iki 3 m, atsirado žuvų – karšių, lydekų, kuojų, lynų, šamų.

Malkėstaitis – mažas ežeras, todėl jis santykinai gilesnis ir už Tauragną. Vasarą šilto paviršinio vandens sluoksnio (epilimniono) storis jame siekia 3–3,5 m, o jau 12 m gylyje vandens temperatūra nukrinta iki 4 °C ir išlieka tokia iki pat dugno. Vandenyje nemažai ištirpusių druskų (apie 420 mg/l), dar daugiau jų (600 mg/l) iš Vadinėlio ežero atsrūvančiame vandenyje.

Žr. Luokesai, p. 50.

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 149,8 m BS.

Ežero plotas – 103,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 7,5 km², santykinis baseinas – 7,3.

Kranto linijos ilgis – 6,3 km, vingiuotumas – 1,78.

1 sala, plotas – 0,2 ha.

Didžiausias gylis – 25 m, vidutinis – 8,4 m, santykinis – 2,2 %.

Vandens tūris – 8,6 mln. m³.

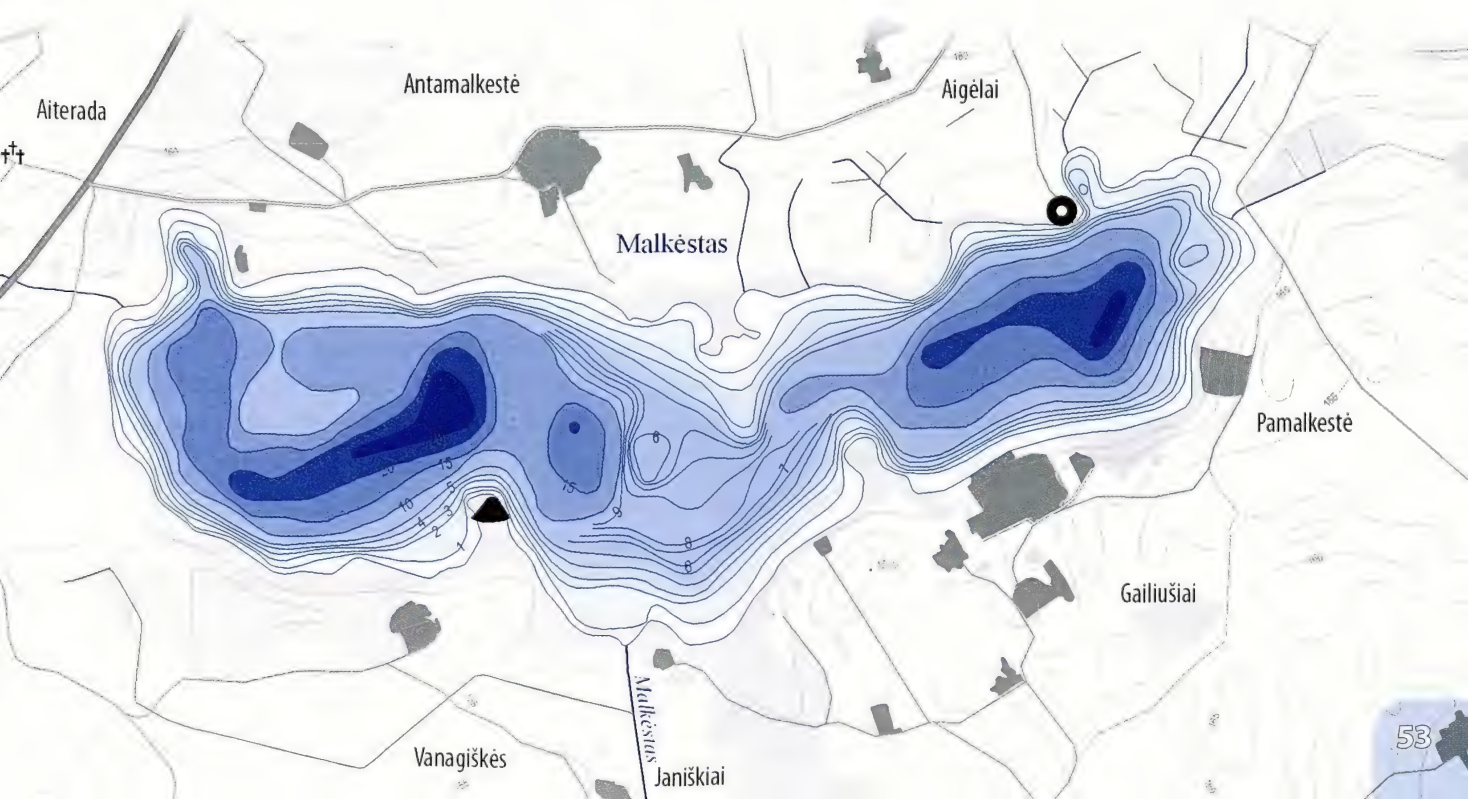
Važiuojant Vilniaus–Utenos keliu, už 5 km nuo Molėtų dešinėje kelio pusėje galima veikiau pajusti nei pamatyti už miškelio plytinčius erdvesnius vandenį – Malkėsto ežerą, išsiliejusį toje pačioje nuo Žemaitkiemio vingiuojančioje rinoje, kurioje telkšo ir anksčiau aplankyti Dūrių ir Malkėstaičio ežerai. Tačiau Malkėstas bus paskutinis ežeras šioje grandinėje, atiduodantis vandens perteklių Šventajai, nes vos už puskilometro nuo jo rytinės pakrantės užsimezgantys striuki upeliai jau priklauso Žeimenos baseinui. Tai takoskyra, pakylanti virš jūros lygio iki 160–165 m. Šiaurinio apyežerio pakilumomis vingiuoja kita takoskyra, nukreipianti vandenį į Virintos baseiną, o Malkėstas maitina Siesartį. Tiesą sakant, nedaug to vandens, kurį išplukdo Malkėsto upelis, ežeras ir surenka: jei jį kas nors staiga išsemtų, reiktų laukti beveik 5 metus, kol jis vėl sugrįžtų į senuosius krantus. Prieš 50 metų šitokį eksperimentą, tik mažesniu mastu, atliko melioratoriai: sausinant užpelkėjusį apyežerį ir pagilinus ištako vagą, ežeras nuseko apie 1 m. Sausuma virto ir buvę ežero atabrada, todėl dabar jie itin siauri. Krantai žemi,

palengva kylantys švelniomis bangomis link Gailių (pietuose) ir Antamalkės (šiaurėje) kaimų. Gana monotonišką kraštovaizdį pagyvina pietiniame ežero krante dunksantis Malkėsto piliakalnis – jo keturkampė viršūnė pakyla virš vandens apie 13 m.

Ežero pavadinimas siejamas su liet. *malka*, *malkas* „gurkšnis, maukas“, o gal ir „mauknynas, klampynė“. Duburys ištįsęs iš vakarų į rytus 2,2 km, todėl vyraujantiems šios krypties vėjams yra kur įsibėgėti, sukelti aukštas bangas, suplakti vandenį. Tačiau vandens temperatūra ežero gelmių priedugnyje per metus kinta nedaug (nuo 5–6 °C vasarą iki 3 °C žiemą), turbūt dėl to, kad giliosios duobės yra duburio galuose, ir jas skiria platus sėklus. Vandens skaidrumas vasarą – 4–5 m. Ežere pagaunama didelių lydekų, ešerių, karšių, lynų; yra ir stintų, šapalų, šamų. Apyežeryje yra kelios stovyklavietės, Antamalkėje – kaimo turizmo sodyba, svečių namai „Aidas“.

Žr. Luokesai, p. 50.

Anykščių r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 124,4 m BS.

Ežero plotas – 968 ha; maitinančiojo baseino plotas – 121,5 km², santykinis baseinas – 125.

Kranto linijos ilgis – 24 km, vingiuotumas – 2,18.

16 salų, plotas – 27,2 ha, salingumas – 2,8 %.

Didžiausias gylis – 16,1 m, vidutinis – 5,7 m, santykinis – 0,46 %.

Vandens tūris – 54 mln. m³.

Ežeras telkšo už 12 km į pietryčius nuo Anykščių, jį galima pasiekti siauroju geležinkeliu arba į Rubikių miestelį nuo Anykščių, Debeikių, Leliūnų vedančiais kalvotais keliais. Ežeras, anksčiau vadinamas Anykščiu, išsiliejo erdvioje, ledyno liežuvio išgulėtoje dubumoje, kuri per pakartotinį ledyno pasistūmėjimą buvo užtvirta molingų kalvų iš šiaurės ir pradėjo kaupti prieliedyninių upių atplukdytus vandenį. Kai kurios moreninės pertvaros buvo apsemtos, jų viršūnės virto salomis, kuriomis dabar ir garsėja Rubikių ežeras – Anykščių regioninio parko hidrografinis draustinis. Salų ištis daug, bet dėl jų skaičiaus nesutariama: rašytojo Antano Vienuolio „Šventavartėje“ kryžiuočių ordino magistras suksaičiavo 14, Tarybų Lietuvos enciklopedija – 13, o profesoriai Steponas Kolupaila ir Česlovas Kudaiba – 16. Pastarasis skaičius minimas daugelyje oficialių žinytų, bet su salų pavadinimais – painiava. S. Kolupaila mini tokias salas: Pertakas, Beržinė, Ažuoliukas, Avietinė, Galvijinė, Jabučinė, Karklinė, Sabalinė, Šlapioji, Didžioji (Pilies), Tinklinė, Pirtinė, Strolis (Pirtinė), Varnagrotė, Liepinė. Bet Pertako sala dar vadinama Piliakalniu (dvi kalvelės pakilusios virš vandens apie 7 m), Beržinė – Jurginų, Ažuoliuko – Kelmo arba Mažosios vardais; atsiranda ir Česnakinė, o kitos salos tiesiog vietomis susikeičia. Ne ką mažiau ežere ir povandeninių kalvų; duburių, žinoma, taip pat. Giliausi – po 12–14 m – pietinėje, platesnėje ežero dalyje. Čia, į pietvakarius nuo Liepinės salos, ir didžiausia gelmė – 16,1 m. Vakariniai, pietiniai ir rytiniai ežero krantai aukšti, statūs, o šiaurėje ir šiaurės rytuose – palengva kylantys plačiomis molingomis terasomis. Juostuotasis molis, kurio klodo storis siekia 10 m, susidarė šaltavandenių prieliedyninių marių dugne; 1939 m. šią puikią žaliavą pradėjo naudoti Šiaulių kaime pastatyta plytinė.

Į ežerą suteka keli upeliai (Smulkė, Kriokšlis, Liudė ir kt.), surenkantys vandenį iš 12 kartų didesnio už jį patį baseino, o vandens perteklių išplukdo

Anykšta. Jei įsivaizduotume, kad Anykšta išplukdo tik seną ežero vandenį, o intakais sutekantis lieka Rubikių duburyje, prireiktų 2 metų, kol ežero vandens masė visiškai atsinaujintų. Ežero vandens lygis per metus svyruoja apie 60 cm – pakankamai daug, kad vandeningesniais pavasariais būtų užlietos slėnumos, nerijos, skiriančios Rubikių ir Dusyno ežerus, ir atsirastų... dar viena salelė.

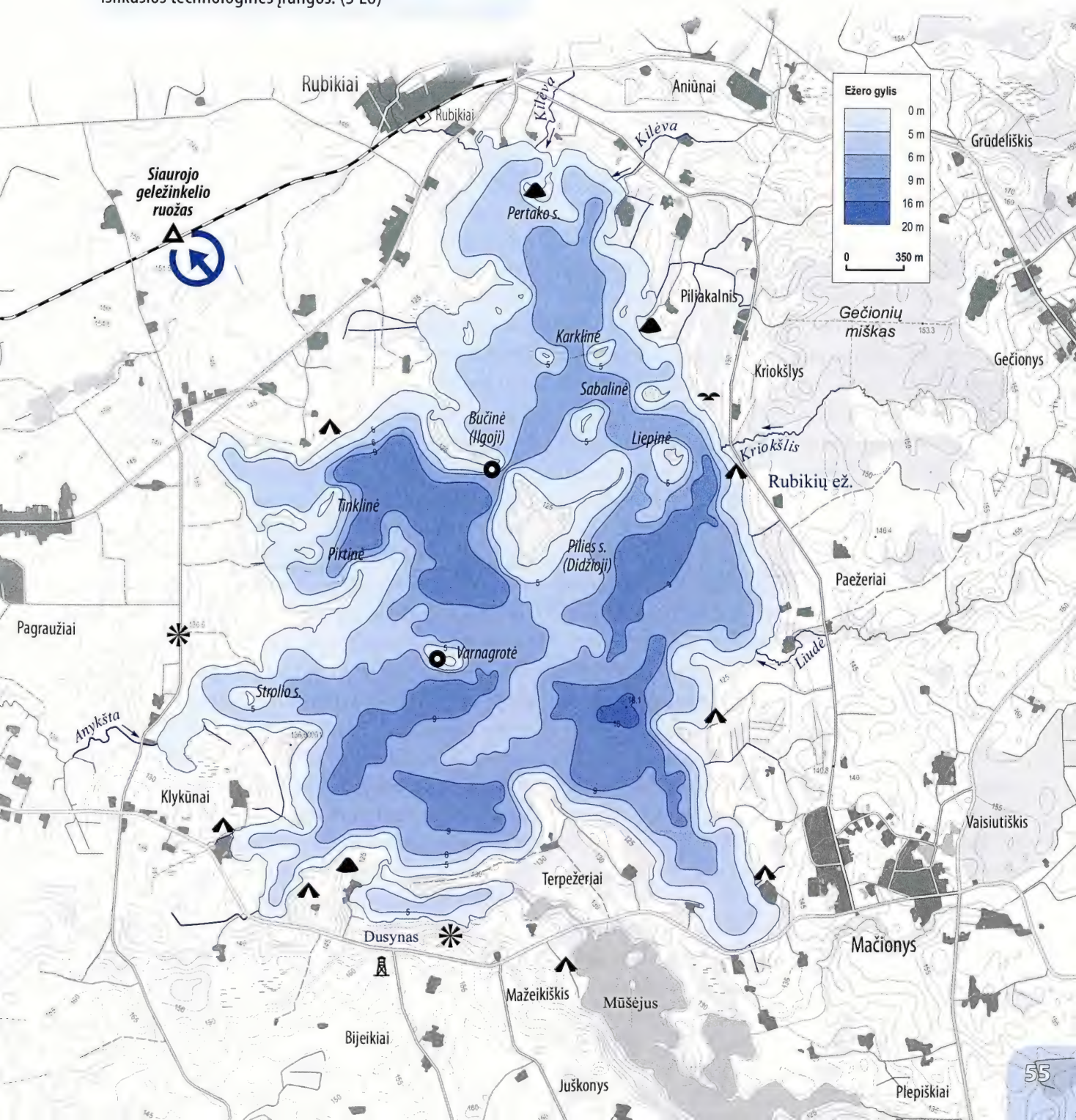
Platus Rubikių ežeras. Iš šiaurės į pietus jis tęsiasi 5 km, o plačiausiame vakarų–rytų krypties skersinyje – 3,4 km. Vėjui yra kur įsibėgėti, tad ežeras retai būna ramus. Bangos ir srovės supylė plačius atabrados, kai kur apardė krantus. Ypač skardinga rytinė pakrantė, vietomis pakylanti virš vandens net 8 m. Kinta ir salų kontūrai, pavyzdžiui, ilgėja rytinis Didžiosios salos ragas – nerija. Bangos, sukuriai suplaka vandenį iki pat dugno, todėl šiuo požiriu Rubikiai yra labai sekus ežeras, greitai įšylantis vasarą ir taip pat greitai prarandantis šilumą artėjant žiemai.

Ežere gyvena tradicinės Lietuvos ežerų žuvis – lydekos, ešeriai, karšiai, kuojos, pagaunama šamų. Žvejai tvirtina, kad gražaus laimikio galima tikėtis velkiauojant, ypač prie salų.

Artimajame ir tolimesniuose apyežeriuose yra ką aplankyti, apžiūrėti. Šiaurės rytinėje pusėje prie ežero prieina Gečionių miškas su Gečionių botaniniu draustiniu ir Gečionių mitologiniu akmeniu (prie Liudės upelio), pietiniame krante – Bijeikių piliakalnis ir netoliese iškilęs 15 m apžvalgos bokštas. Keliaujančius vakarine pakrante tik keli kilometrai skiria nuo Burbiškių kraštovaizdžio architektūros draustinio su dvaro ansambliu ir parku vaizdingame Anykštos upelio slėnyje. Sėsliesnieji gali rinktis vieną iš daugelio prie ežero esančių poilsiaviečių ar kaimo turizmo sodybų. Kai kurios iš jų, pavyzdžiui, „Esina“ (Aniūnų km.) organizuoja vandens keliones valtimis po Rubikių ir kaimyninius Dusyno, Mūšėjaus ežerus. Jau tapo tradicija kiekvienais metais per Jonines rengti „Joninių regatą“.

Būriškio dvaro sodyba. Iki šių dienų išlikusius neoklasicizmo stiliaus rūmus 1857 m. pastatė Venslavovičiai. Tuo laiku buvo įkurtas ir didelis angliško stiliaus parkas. Nuo 1933 m. dvarą valdė iš Amerikos grįžęs kunigas Pranas Zabiela, čia jis buvo įrengęs bažnyčią. Neblogai išsilaikęs rūmų interjeras – originalios dvylikos kambarių riešutmedžio durys, glazūruotomis plokštėmis apmūrytos krosnys, pobūvių salė. Prie Anykštos upės dar XX a. pr. stovėjo vandens malūnas. 1905 m. jį sudegino Klykūnų, Rubikių ir Šiaulių kaimų valstiečiai, nes pastačius malūno užtvanką Rubikių ežeras užliedavo minėtų kaimų pievas. 1926 m. vandens malūnas iškilo naujoje vietoje. Jis medinis, dviaukštis, yra išlikusios technologinės įrangos. (5 E6)

Anykščiai–Rubikiai. Anykščius su Rubikiais jungia 10 km ilgio siaurojo geležinkelio linija. Viso, dar 1898 m. nutiesto ir tebeveikiančio siaurojo geležinkelio Panevėžys–Anykščiai–Rubikiai ilgis – 68,4 km. Siauruko klestėjimo metais pro Anykščius kasdien pravažiuodavo keli keleiviniai ir prekiniai traukiniai. XX a. aštuntajame dešimtmetyje traukinių eismas ruožu Anykščiai–Utena–Švenčionėliai buvo nutrauktas. Baigiantis XX a. siauruku nustota vežti kvarcinį smėlį, netrukus panaikinti ir reguliarūs keleiviniai reisai. Šiuo metu vykti į Rubikius siauruku galima tik į iš anksto užsisakius kelionę. (5 E6)

**Rokiškio ir Zarasų r. savivaldybės, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 99,9 m BS.
 Ežero plotas – 1332 ha, maitinančiojo baseino plotas – 1362,6 km², santykinis baseinas – 102.
 Kranto linijos ilgis – 79 km, vingiuotumas – 6,10.
 6 salos, plotas – 13,2 ha.
 Didžiausias gylis – 20,9 m, vidutinis – 5,7 m, santykinis – 0,51 %.
 Vandens tūris – 75 mln. m³.**

Sartai išsilieję erdviame buvusio ledyno liežuviu išslėgtame ir rinų suskaidytame duburyje, kurį puslankiu (iš vakarų, rytų ir pietų) remia moreniniai kalvynai, vietomis iškylantys į 170–180 m aukštį. Ežeras primena šakotą medį. Jo šaknys įaugusios į platų, pelkėtą Šventosios slėnį, atsiveriantį Dusetų miestelio pakraštyje – Užtiltėje; kamienas – nuo Dusetų į šiaurę per 11 km nutįstanti centrinė rina, o šakos – siauros įlankos, išsiliejusios skersinių, vakarų–rytų krypties rinų (Kriaunakampio–Bradesių, Audrakampio–Zaduojos, Kalbutiškių) fragmentuose. Kai kurios šakos „nulūžusios“ – virtusios atskirais ežerais (Zalvė, Zaduojos).

Sartus maitinantis baseinas yra šimteriopai didesnis už patį ežerą. Intakai – Šventoji, Kriauna, Audra, Meletinė, Zaduoja, Zalvė ir kt. – per metus atplukdo daugiau nei 300 mln. m³ vandens. Prie šio skaičiaus pridėję apie 10 mln. m³, iškrintančių į ežerą lietumi ar sniegu, gausime apytiksles metines Sartų vandens pajamas, kurios 4 kartus didesnės už paties ežero vandens tūrį. Daugiausia vandens priteka pavasarį, ir ežero vandens lygis pakyla vidutiniškai 120 cm, o kai kuriais metais (pavyzdžiui, 1951-aisiais) – daugiau nei 2 m. Visas vandens perteklius nuteka į Šventąją per 4 km ilgio Kalbutiškių įlanką, todėl jos dugnas išlygintas, pakrantės pasikaišiusios tankiais nendrynais, o vandens skaidrumas siekia tik 2–2,5 m. Sekloje Dusetų įlankoje jis dar mažesnis, ypač pavasariais. Gal nuo šitokių drumstų, rusvą atspalvį turinčių vandenų plūsmo kilęs ir Sartų vardas?

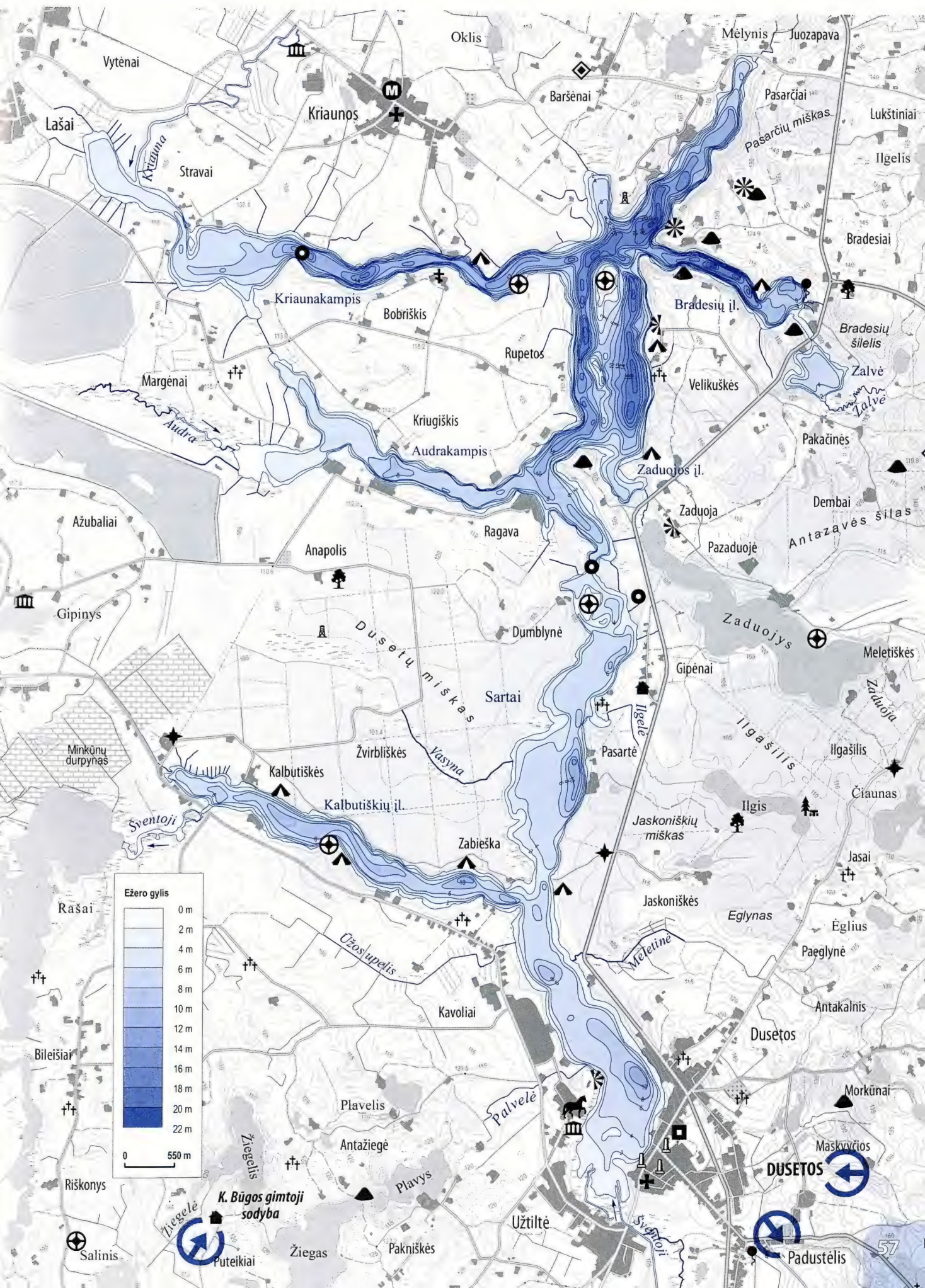
Kalbutiškių įlankos šiaurinį krantą remia Dusetų giria, o už jos – aukšti, skardingi šlaitai, nuo kurių atsiveria Audrakampio – vidurinėsios Sartų šakos – panorama. Vakaruose įlanka skyla į dar du kampus. Tikrasis Audrakampis, t. y. įlanka, į kurią įteka Audros upelė, – piečiau, o kita atšaka nutįsta link Kriaunakampio (įteka Kriauna) – ilgiausios (apie 6 km) Sartų ežero įlankos. Siauriausioje vietoje šiuos kampus skiria ir puskilometro neužimanti

slėnsuma, nuo seno vadinama Pervalka. Pavasariop ją neretai užlieja vanduo; tada kampai susijungia, ir Sartuose atsiranda laikina beveik 5 km² dydžio sala. Paskutinio ledynmečio pabaigoje, kai tirpstančio ledyno pakraštys buvo Rokiškio–Obelių–Ilukstės riba, Kriaunos kloniu į Sartų prieliedynines marias tekėjo būsimosios Dauguvos vandenys. Erdvių marių kampai, be abejonės, atrodė kitaip: vandens lygis buvo 30 m aukštesnis už dabartinį, vandens perteklius plūdo į platų... Audros klonį, o iš jo per Šetekšną – į Šventąją.

Persikelkime į kitą, rytinę, Sartų kamieno pusę. Jei kelionę pradėsime nuo Dusetų, kelias sliuogs miškingomis, liepžiedžiais pakvopusiomis kalvomis, vingiuos aukštesnėmis ežero terasomis. Ažuolinis stogastulpis Gipėnų kaime primena, kad čia gimė poetas Antanas Vienažindys. Nuo aukšto kranto matyti Dumblynės sala, kurioje rastos neolito ir žalvario amžiaus pradžios bei I tūkst. I p. gyvenviečių liekanos ir X–XI a. lobis.

Grįžtame į pagrindinį kelią ir vėl į šiaurę. Kertame gilų klonį – rytinę Sartų šaką, suskilusią į du baseinus: pirmasis – Zaduojos įlanka – dar Sartai, o antrasis – Zaduojo ežeras – savarankiškas. Pakilę į šiaurinį Zaduojo duburio šlaitą, vėl glaudžiamės prie Sartų ir stačioje pašlaitėje randame bene garsiausią pasartėse Velikuškių piliakalnį. 1933 m. jį kasinėjo archeologas Petras Tarasienka. Aptiko daug molio, akmenų, kaulo, metalo dirbinių iš I tūkst. pr. Kr., 36 degintinius kapus, o piliakalnio aikštelėje – du molinius sarkofagus. Paežerinis Velikuškių piliakalnio skardis apaugęs eglėmis, tad nuo jo išvysime tik atskirus Sartų lopus, bet netoliese dunkso viena geriausių šiose paežerėse regyklų – Salos kalnas. Nuo jo plikės matyti mums jau pažįstamas Kriaunakampis, didžioji sala, šiaurinės Sartų kamieno ataugos ir skardėta Bradesių įlanka, šiaurės rytuose išsiriečianti Stintinės užtakiu, o rytuose perauganti į Zalvės ežero gumbą. Bradesiuose – giliausios Sartų vietos, gražiausios pakrantės. Dar prieš Antrąjį pasaulinį

Šventosios pabasinio ežerai

karą čia garsėjo Ramuvos kurortas, šiandien – rokiškėnų poilsio vietė (AB „Rokiškio sūris“, AB Rokiškio mašinų gamykla).

Siaurose, bet ilgose ežero įlankose yra kur vėjui įsibėgėti, todėl vasarą vienodos vandens temperatūros sluoksnis kartais nusileidžia net iki 12 m gylio, t. y. telkšo beveik visame Sartų duburyje. Ežerotyrininkai tokius ežerus vadina termiškai sekliais, jų vanduo greitai įšyla, bet taip pat greitai ir atvėsta.

Sartai nuo seno garsūs žuvimis, ne veltui jos pavaiduotos ir Dusetų herbe. Lydekos, ešeriai, kuojos, šapalai, meknės, karšiai (čia jie vadinami palšomis, palšiotėmis), lynai, šamai – sunku išvardyti viską, kas plaukioja Sartų vandenyse. Kita vertus, svariausios valkšnos ne čia, o pasartėse išsiliejusiuose tvenkiniuose: Vasaknų, Šventosios (tarp Dusetų ir Antalieptės), Beičių (Audros slėnyje).

Dusetos išaugo XVI a., kai Didžiadvaryje būta Radvilų dvaro. 1580 m. dvarą įsigijo Motiejus Rudamina, save titulavęs Dusetiškiu. XVIII a. miestelyje puikius klasicistinius rūmus pastatė Pliateriai. 1831 m. kovo 29 d. Dusetų bažnyčioje apie sukilimo pradžią paskelbė Emilija Pliaterytė. Sukilimui pralaimėjus, Pliateriai savo valdos neteko, dvaro rūmai buvo sugriauti. 1744 m. Pliaterių rūpesčiu iškilo ir bažnyčios statinių kompleksas, iki šių dienų yra išlikusi tinkuoto mūro varpinė. Dabartinė Švč. Trejybės bažnyčia pastatyta 1888 m. Jos altoriuje – vertingais sidabro aptaisais papuoštas Marijos su Kūdikiu paveikslas (XVII a.). Šventoriaus tvora akmenų mūro, su Kryžiaus kelio stočių kopytėlėmis.

Dusetos labiausiai išgarsėjo kasmetinėmis žirgų lenktynėmis, jos rengiamos nuo 1905 m. Lenktynės ilgus metus vykdavo ant Sartų ežero ledo, dabar rengiamos hipodrome. (2 B5)

Padustėlio kaime, prigludusiame prie Dusetų, gimė poetas Paulius Širvyis (1920–1979). Prie jo gimtojo namo 1983 m. atidengta atminimo lenta. Jo paminklinis biustas stovi Dusetų parke. Skvere miestelio centre – kalbininko Kazimiero Būgos biustas (skulpt. B. Vyšniauskas, 1985 m.), čia pat ir Nepriklausomybės paminklas. (2 B5)

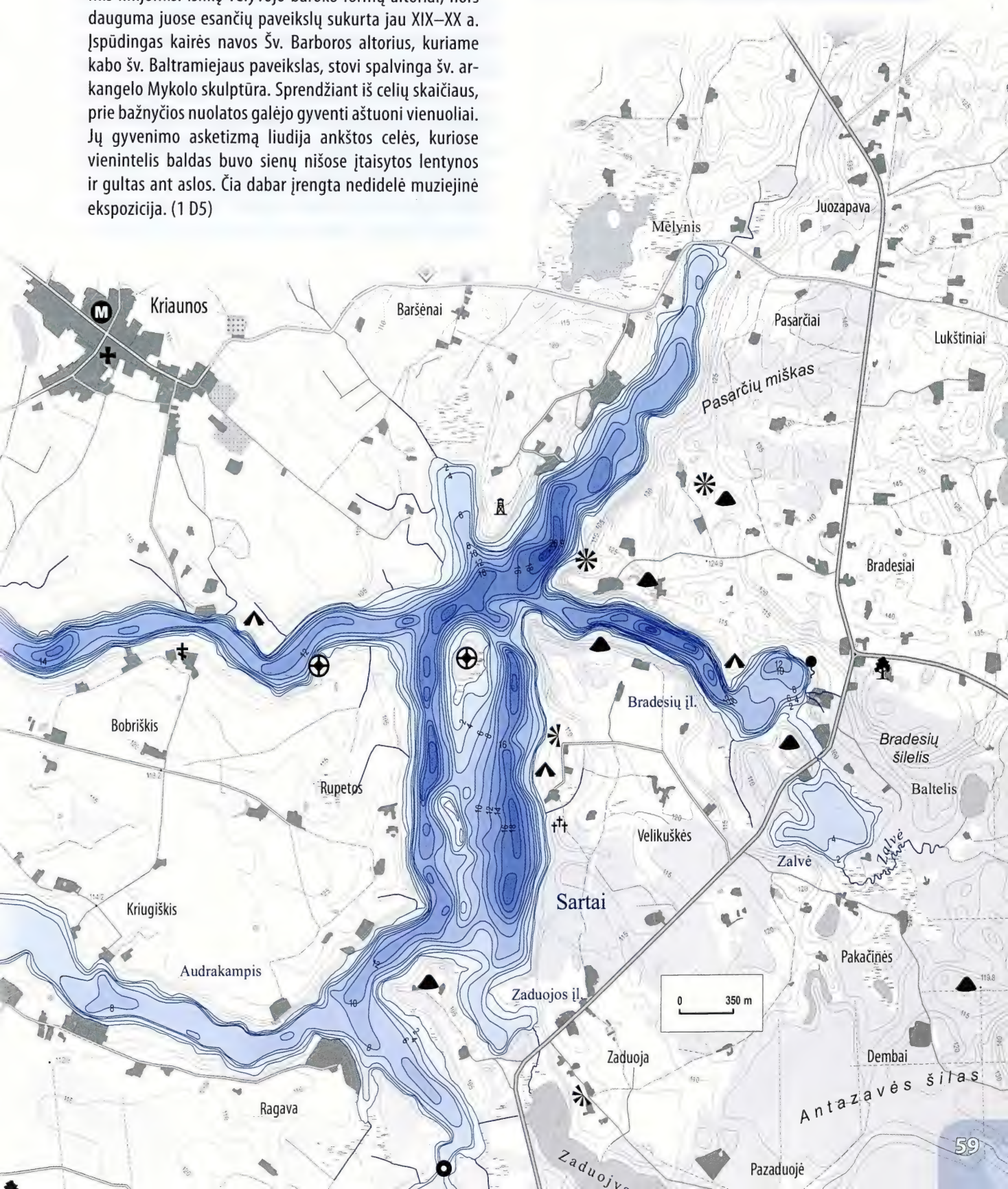
Gačionių dvaro sodyba nuo seno priklausė Rosenų giminei. Vienaaukštis medinis namas su mezoninu pastatytas 1870 m. Sugrąžinus jį Lenkijoje gyvenančiam paveldėtojų Antanui Rosenui, dvaras atgijo. Buvo atkurtas XIX a. pab. interjeras su originaliais baldais, židiniu, paveikslais ir senomis fotografijomis, sutvarkytas parkas, kurio puošmena – 2 km ilgio liepų alėja. (1 C4)

Pažiegė. Kalbininko Kazimiero Būgos (1879–1924) gimtinė. Baigęs Dusetų mokyklą, K. Būga išvažiavo į Peterburgo kunigų seminariją. Jos nebaigė, todėl neteko tėvų paramos. Vargdamas svetimame mieste, studijavo kalbas, vėliau tobulinosi Karaliaučiuje. Grįžęs į Lietuvą, dėstė Kauno universitete ir dėjo didžiausias pastangas rengdamas Lietuvių kalbos žodyną. Kartu su talkininkais surinko apie 617 tūkst. būsimą 20 tomų žodyno, baigto leisti XX a. pr., žodžių kartoteką. Gimtojoje K. Būgos sodyboje veikia memorialinis muziejus. Viename kambaryje atkurtas autentiškas interjeras. Čia eksponuojama profesorius šeimos nuotraukos ir daiktai, pasakojama apie kalbininko gyvenimą. (2 A6)

✠ **Jūžintų Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia** pastatyta 1792 m. Ši bažnyčia ir iki 1832 m. veikęs atgailos kanau-ninkų vienuolynas – vienas vėlyviausių baroko architek-tūros ansamblių Lietuvoje, pasižymintis originaliu archi-tekūriniu sprendimu: vienuolių celės įrengtos bažnyčios apsidės sienoje, abipus įviių mūrinių laiptų. Bažnyčios fasadas žavi banguotų formų plastiškumu, išraiškingo-mis linijomis. Išlikę vėlyvojo baroko formų altoriai, nors dauguma juose esančių paveikslų sukurta jau XIX–XX a. Įspūdingas kairės navos Šv. Barboros altorius, kuriame kabo šv. Baltramiejaus paveikslas, stovi spalvinga šv. ar-kangelo Mykolo skulptūra. Sprendžiant iš celių skaičiaus, prie bažnyčios nuolatos galėjo gyventi aštuoni vienuoliai. Jų gyvenimo asketizmą liudija ankštos celės, kuriose vienintelis baldas buvo sienų nišose įtaisytos lentynos ir gultas ant aslos. Čia dabar įrengta nedidelė muziejinė ekspozicija. (1 D5)

▲ **Petrešiūnų piliakalnis** įrengtas vaizdingoje aukštumoje, kairiame Audros upelio krante. Piliakalnio aikštelė 48×27 m dydžio, tyrinėjant ją XX a. pr. rasta akmenų grindinių, židinių, įvairių akmeninių, kaulinių ir metalinių dirbinių, kurie datuojami I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pr. Prie piliakalnio šliejasi didelė papėdės gyven-vietė. (1 D3)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,4 m BS.

Ežero plotas – 546 ha, maitinančiojo baseino plotas – 117,7 km², santykinis baseinas – 21,6.

Kranto linijos ilgis – 32 km, vingiuotumas – 3,86.

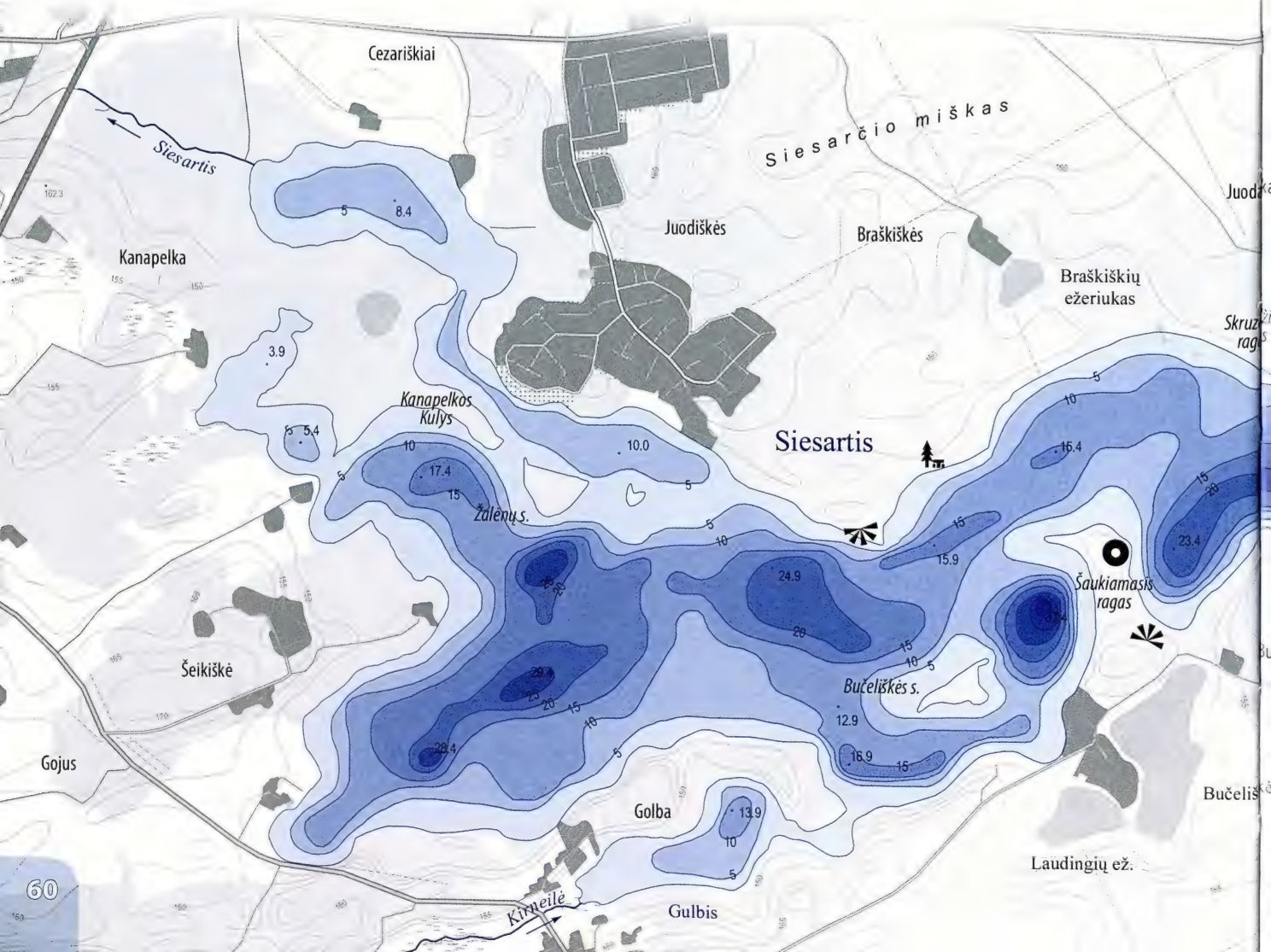
5 salos, plotas – 37 ha, salingumas – 6,8 %.

Didžiausias gylis – 37,4 m, vidutinis – 10,4 m, santykinis – 1,4 %.

Vandens tūris – 52,9 mln. m³.

Pasukus iš Molėtų į rytus – Labanoro link arba į pietryčius Inturkės kryptimi, po kelių kilometrų ima keistis kraštovaizdis: daugėja žvirgždingu smėliu nuklotų ir pušynais pasikaišusių švelniai banguojančių lygumų, erdvių duburių, apjuostų kalvelių grandinėmis. Dažname duburyje – ežeras. Geografai šį rajoną vadina Virintos–Siesarties ledyno plaštakos dubuma, kuri moreniniais pylimais suskaidyta į daug savarankiškų duburių, kadaise išgulėtų mažesnių suskeldėjusio ledyno liežuvių. Tokiame duburyje, išraižytame poledinių upių gremžlėmis – rinomis ir į ledyno plyšius kritusių krioklių išmaltais šuliniais – evorzinėmis duobėmis, telkšo ir Siesarties ežeras. Iki jo nuo Molėtų – apie 4 km.

Kas masina žvilgsnį Siesarties ežero erdvėse? Pirmiausia gražios salos. Jų ežere tik penkios, bet jų dydis pranoksta dešimtis į krūvą susimetusių mažylių. Ypač didelė daugiau nei per kilometrą ištįsusi Birutės (Jočių) sala. Pagal salingumą Siesarties ežeras yra vienas iš lyderių tarp didžiųjų Lietuvos ežerų. Vakaruose ežeras išsišakoja smaугtomis įlankomis, šiaurinė pakrantė pasiūiausi ragų smaigaliais, o pietuose, tarp salos ir toli išsišovusio riesto Šaukiamosio rago (Bučeliškės km.), juoduoja didžiausia ežero gelmė (37,4 m). Nuo kranto ją skiria tik 140 m! Ežero dugno reljefas labai sudėtingas, o rytinė duburio dalis akivaizdžiai gilesnė. Ypač gilių duobių virtinė – tarsi tvirtovės gynybinis griovys – juosia Birutės salą.

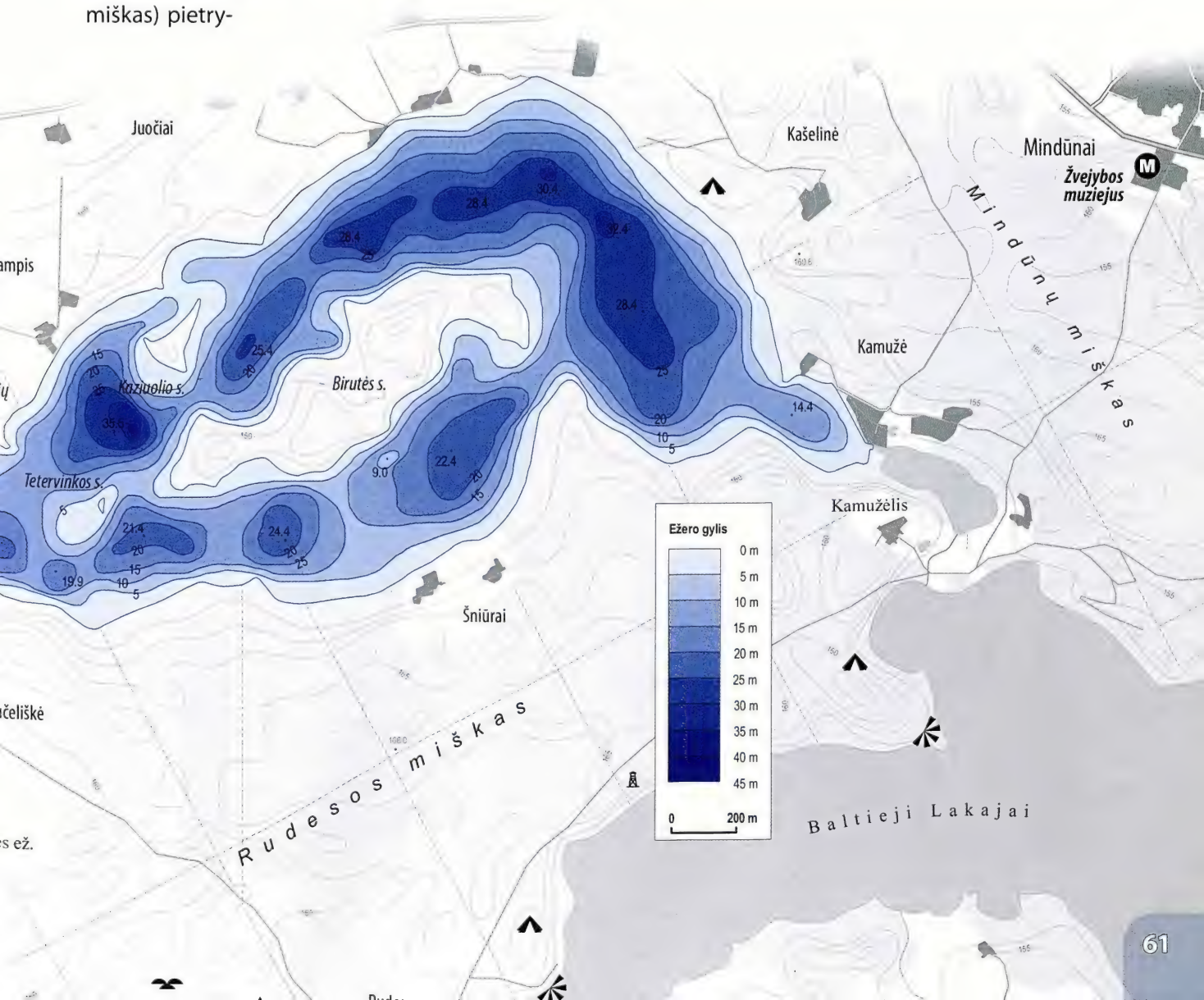
Siesartis – išskirtinis ežeras, Labanoro regioninio parko hidrografinis draustinis. Jo vandenys maitina dviejų upių – Siesarties (Šventosios baseinas) ir Lakajos (Žeimenos baseinas) aukštupius. Jis yra vienas iš nedaugelio tikrųjų takoskyrinių Lietuvos ežerų. Prie ežero daugiau nei ketvirtį amžiaus veikė vandens matavimo stotis, jos stebėjimų duomenimis hidrologai naudojasi iki šiol. Koks ežero vandens pulsas? Neaukšta (apie 30 cm) ir ištįsusi pavasario potvynio banga, 80 cm nesiekianti metinė vandens lygio svyravimų amplitudė, apie 2 metus trunkantis viso vandens tūrio atsinaujinimas; vandens skaidrumas vasarą – apie 3–4 m; vandeningiausi intakai – Malkėstas ir Kirneilė.

Įdomi Siesarties vardo kilmė. Žodis sudarytas iš dviejų panašios reikšmės sandų: *sie-* „liejasi, laistosi“ ir *sartis* „skubiai bėga, slysta, teka“. Ar tuo nenorėta pabrėžti ypatingos – takoskyrinės – ežero padėties?

Ilgas (7,4 km) ir gana platus (iki 1,4 km) ežeras gali priglausti daug poilsiautojų. Šie ypač mėgsta miškingą (Rudesos miškas) pietry-

tinę pakrantę, kur galima įsirengti laikinas poilsia vietas. Priešingame krante, priešais Birutės salą, veikia privati modernesnė stovyklavietė „Siesartis“. Čia 800 m pakrantės ruože įrengta 15 poilsiaviečių su laužavietėmis, lauko baldais, pavėsinėmis, elektra. Poilsiaviečių ir kaimo turizmo sodybų yra Brašiškės, Juodiškės ir kt. kaimuose. Vandens kelionių mėgėjai Mindūnų kaime gali išsinuomoti baidares, aplankyti unikalų žvejybos muziejų, o paskui plaukti, žvejoti, nardyti. Beje, Siesarties ežere leidžiama povandeninė medžioklė.

M Mindūnai. 1988 m. čia įkurtas įdomus Ežerų žvejybos muziejus. Eksponuojami senoviniai žvejybos įrankiai, kuriais žvejojo Rytų Lietuvos gyventojai XIX a. pab. – XX a. Galima pamatyti žvejo kambario ir kamarėlės interjerą. Muziejuje eksponuojamas ir įspūdingas žvejų naudotas 4 m ilgio luotas. (12 A6)

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 153,6 m BS.

Ežero plotas – 68 ha, maitinančiojo baseino plotas – 135,3 km², santykinis baseinas – 199.

Kranto linijos ilgis – 5,6 km, vingiuotumas – 1,9.

1 sala; plotas – 0,1 ha.

Didžiausias gylis – 23,2 m, vidutinis – 5,7 m, santykinis – 2,5 %.

Vandens tūris – 3,8 mln. m³.

Šiurpys tūno miškų gūduose, Gražutės regioniniame parke (Gražutės kraštovaizdžio draustinėje), apie 7 km į šiaurę nuo Salako. Ilgas (2 km), siauras (vidutinis plotis – 0,38 km), duobėtas ežeras telkšo stačių ir aukštų krantų suspaustoje rinoje, kurios vakariniame tęsinyje radosi vietos ir Šiurpio mažajam broliui – Šiurpeliui. Ežeras neturi paviršinių intakų; joks upelis iš jo ir neišteka. Tai nenuotakus ežeras. Betgi į jį lyja ir sniega, nuo šlaitų plūsta pavasario polaidžio vandenys, tad kodėl duburys nepersipildo? Galima pagrįstai spėti, kad dalis ežero vandens nuolat nuteka Šventosios link požeminiais takais, todėl kita dalis pulsuoja: sausesni metai – vanduo nusiūgsta, drėgnesni – pakyla. Bet ne vieni kurie nors metai lemia Šiurpio vandens pulsą (metinė vandens lygio svyravimo amplitudė labai maža – apie 20 cm), o jų grupės arba, kaip mėgstama sakyti, daugiamečiai ciklai. Mažo vandeningumo laikotarpiais, kurie kartais trunka daugiau kaip 10 metų, ežeras pastebimai susitraukia: iš vandens išnyra siauras atabrado laiptas ir seklumų nugaros, stačiai žemyn leidžiasi šiekštuoti gelmių šlaitai. Pasakui anksčiau ar vėliau prasideda drėgnesnių metų tarpsnis, ir vanduo pradeda

kilti. Vėl panyra atabradas, į vandenį brenda alksniukai. Daugiame-

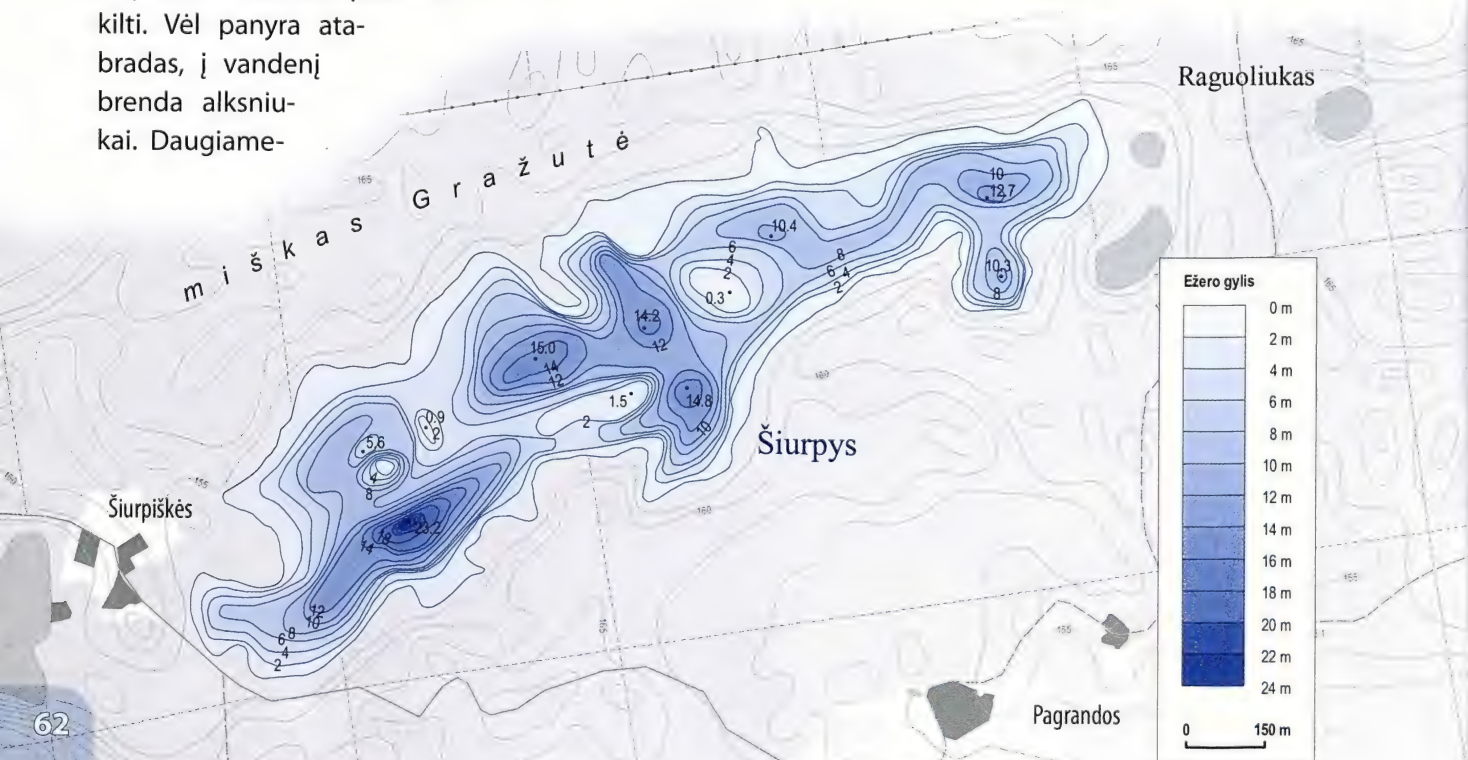
tė vandens lygio svyravimo amplitudė Šiurpio ežere siekia apie 1,5 m!

Net ir karščiausią vasarą tik metraž kitą įšyla Šiurpio vanduo. Tai termiška gilus ežeras, t. y. jo vandens temperatūra gelmių priedugniuose per metus beveik nekinta, būna arti 4 °C. Nesunku suprasti kodėl. Statūs miškėti krantai patikimai saugo nuo vėjo sūkurių, o ir ežeras siauras, tad vanduo maišosi tiek, kiek pats sugeba: naktį atvėsęs grimzta gilyn, bet tik iki tokios pat temperatūros sluoksnio. Labai retai jam talkina gaivesnis vėjo šuoras. Šiurpys – lydekoms veistis tinkamas ežeras. Jo vanduo tamszalis, gana skaidrus (vasarą apie 3–4 m).

Tiltiškių vandens malūnas pastatytas

1936 m. – dviaukštis, sumūrytas iš lauko akmenų. Dabar čia veikia vienintelis Lietuvoje energetikos muziejus. Jame eksponuojamos Zarasų rajone naudotos elektros tiekimo linijų atramos, senoviški energetikos įrenginiai iš senų vandens malūnų, savadarbės ir gamyklinės senovinės kaimo žibalinės lempos, žvakidės, įvairiausios lemputės. (8 B3)

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 159,5 m BS.
Ežero plotas – 226,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 9,5 km², santykinis baseinas – 4,2.
Kranto linijos ilgis – 7,4 km, vingiuotumas – 1,39.
1 sala, plotas – 1 ha.
Didžiausias gylis – 48,4 m, vidutinis – 13,9 m, santykinis – 2,9 %.
Vandens tūris – 31,5 mln. m³.

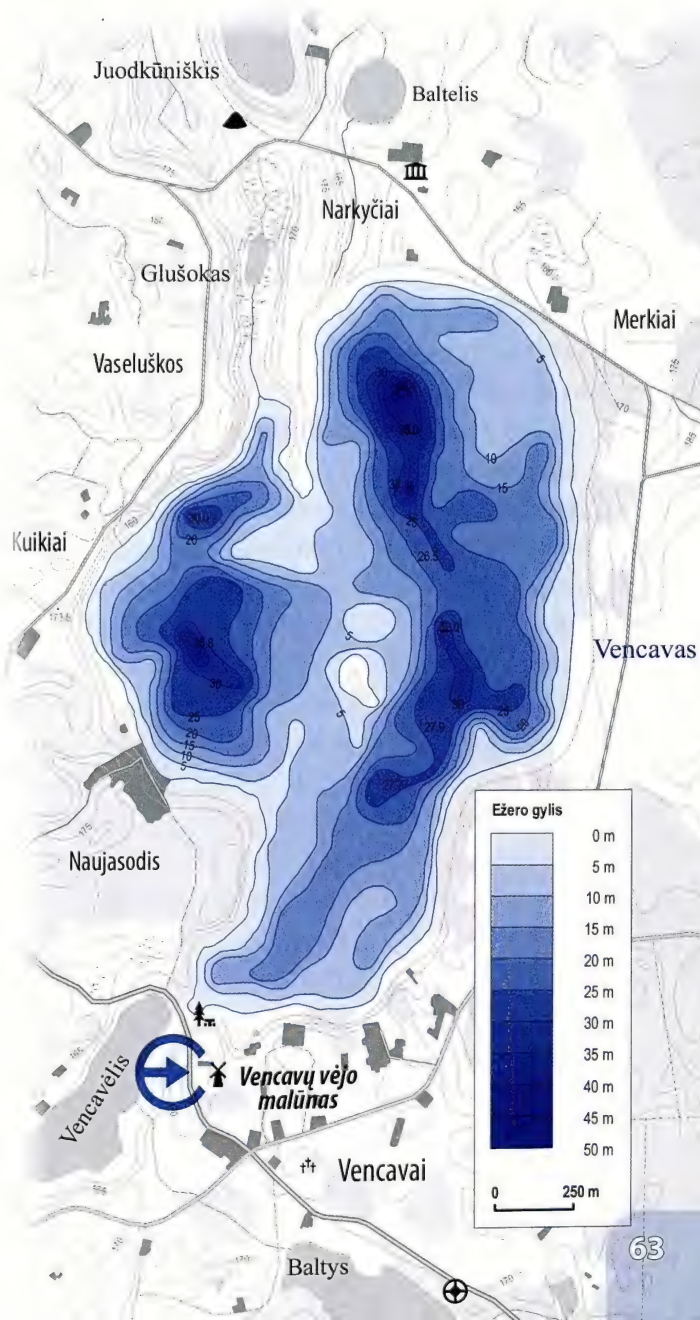
Ežeras telkšo ilgos, meridianinės krypties rinos pietiniame gale, pusiaukelėje tarp Degučių ir Dusetų. Į šiaurę nuo jo, Dūburio ežero link, nutįsta siauras senklonis, kuriame išliko mažesnės rinos akys – Glušoko, Juodkūniškio, Akuliorių, Pajuodžio ir kt. ežerėliai. Slėnį iš abiejų pusių saugo piliakalniai (Narkyčių, Jatkūniškių, Betiškių, Varniškių), aukšti žvalgakalniai (Mažvilių kalnas, 202,5 m BS) – verta nuo jų į apylinkes pasidairyti. Aukšti, o kai kur ir skardėti Vencavų ežerą juosiantys krantai, ypač šiauriniai ir pietiniai, pakyla virš vandens daugiau kaip 20 m. Apyežeris kalvotas, akmeningas (tai patvirtina ir kaimų pavadinimai – Kalniškės, Kamionka), ne itin miškingas, bet ir ne plikas (Krakynės miško salos pietrytiniame krante, Plaštakiškių – vakariniame krante). Striuka protaka jungia Vencavų ežerą su įpiečiau telkšančiu prielipu Vencavėliu. Gūbrėtame tarpežeryje įsikūręs Vencavų kaimas, jį puošia per 100 metų skaičiuojantis vėjo malūnas – architektūros paminklas.

Atidžiau ežero duburį patyrinęjus matyti, kad jis yra dvigubas, t. y. sudarytas iš dviejų rinų, o jas skiriantis povandeninis sėklius, išsnyrantis ežero viduryje kuplia sala, turi tęsinius ir sausumoje – Juodąjį kalną šiauriniame krante ir Vencavų pakilumą pietiniame krante; abipus sėklaus – didžiausios gelmės. Ežerą maitina labai mažas baseinas, tačiau jis visada turi vandens perteklių, išplukdomą į Vencavėlio ežerą, o iš jo – į Stromelės upelį, įtekantį į Šventąją aukščiau Antalieptės. Tas vandens perteklius gali rasti tik iš šaltinių, išsiliejančių į povandeninę dūburio dalį. Todėl, matyt, ir ežero vanduo itin skaidrus (vasarą – 5–7 m), o jo temperatūra giliųjų duobių priedugniuose vasarą būna apie 5–6 °C – pernelyg aukšta santykinai giliam, pagal temperatūrą ryškiai susisluksniavusiam ežerui.

Ežere gyvena syka ir seliavos – šaltamėgės, deguonies nestokojantį vandenį mėgstančios žuvys, sugaunama gražių lydekų, kuojų ir ešerių, yra karšių, šamų, lynų, vėžių.

✂ Vencavų vėjo malūnas pastatytas 1937 m.

Tai būdingas liaudies architektūros statinys: malūnas trijų aukštų, aštuonkampis. Po kepure yra gulsčias volas su krumpliaračiu, kepurės sukimo mechanizmas su metaliniais krumpliais ir mediniu pasukimo ratu, malūno stabdymo įtaisais. Malūno fasadą skaido maži statūs langeliai. Malūnas veikė iki 1956 m., vėliau sunyko jo sparnai, buvo išmontuoti įrengimai. 1980 m. malūnas restauruotas, pritaikytas poilsiui. (7 G1)

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 133,6 m BS.

Ežero plotas – 281,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 73,7 km², santykinis baseinas – 26,2.

Kranto linijos ilgis – 12,2 km, vingiuotumas – 2,05.

2 salos, plotas – 1,2 ha.

Didžiausias gylis – 34,8 m, vidutinis – 10,6 m, santykinis – 1,85 %.

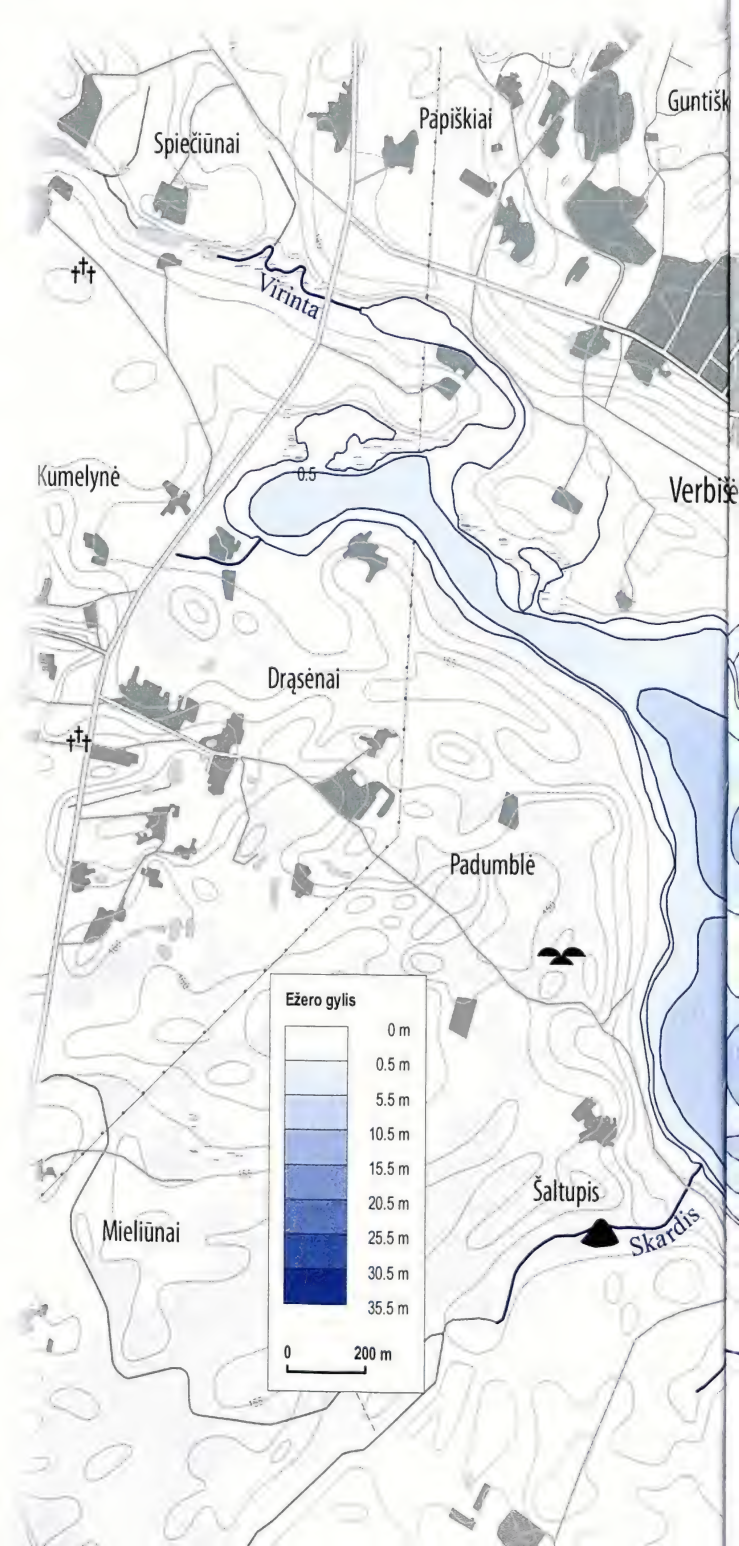
Vandens tūris – 29,7 mln. m³.

Važiuodami iš Molėtų į Uteną, už 6 km leidžiamės į erdvią dubumą, kurios dugne 4,5 km driekiasi rytų–vakarų krypties rinos fragmentas – Virintų ežeras. Toje pačioje rinoje, tik kitoje kelio pusėje, markstosi pelkėjančių Susiedo, Eglyno, Lubinio, Sirvydžio ežerėlių akys. Tačiau Virintų ežero šiaurinė įlanka sietina jau su kita poledinės upės išgrauža, kurioje tįso Graužės, Ilgyno ir Želvos ežerai. Iš šiaurės ir pietų Virintų ežerą remia aukštos riedulingos kalvos, kurių šlaituose pabirę Verbiškių, Valančių, Babilninkų, Juodėnų, Sližiškių, Drąsėnų kaimai. Miškingesnė pietinė pakrantė, bet ir čia miškeliai nedideli, kai kur – pašlapę, o arčiau ežero – bebrų apkramtyti; šiauriniame krante – pievos, ganyklos, dirbami laukai. Atabradaai siauri, kadaise buvę smėlėti, bet dabar daug kur padumblėję, apaugę vandens augalais. Smėlingesnių ruožų pasitaiko tik ties ardomais pietrytinio kranto iškyšuliais ar žmonių prižiūrimose vietose, pavyzdžiui, prie Sližiškių kaimo. Prieš 30 metų ežeras buvo patvenktas, jo vandens lygis pakilo apie 40 cm.

Ežere – oficialiosios Virintos upės versmės, bet iš tikrųjų jų reikia ieškoti kur kas toliau – įšiauriau Želvos ežero, kur užsimezga Suraižos upelis. Hidrografinį Virintos aukštupį dosniai pamaitina į Želvos, Ilgyno, Graužės ir kitus ežerus išsiliejantys tarpsluoksnniniai požeminiai vandenys, todėl jo paskutinė dalis – Graužės upelis – yra reikšmingiausias Virintų ežero donoras. Kiti intakai – Skardis, Alsūnė, Šaltupis yra kur kas striukesni, tačiau daug vandens (pasak hidrologų, apie 70 l per sekundę) į ežerą išlieja povandeniniai šaltiniai. Kadangi ši prietaka yra stabili, ežero vandens lygis per metus svyruoja apie 30 cm – labai mažai šitokį maitinantįjį baseiną turinčiam ežerui.

Ežeras santykinai yra labai gilus, vėjo sukeltos bangos ir sūkoriai nesugeba išmaišyti jo iki dugno, todėl vandens temperatūra gelmėse kinta nedaug: vasarą ji būna apie 5 °C, žiemą – apie 3 °C. Vandens skaidrumas vasarą siekia maždaug 3 m. Žuvininkai

Virintus vadina karšių ir stintų ežeru, tačiau jame sugaunama ir gražių lydekų, ešerių, lynų, raudžių, kuojų. Paežerėse poilsiautojams savo paslaugas siūlo šešios kaimo turizmo sodybos.

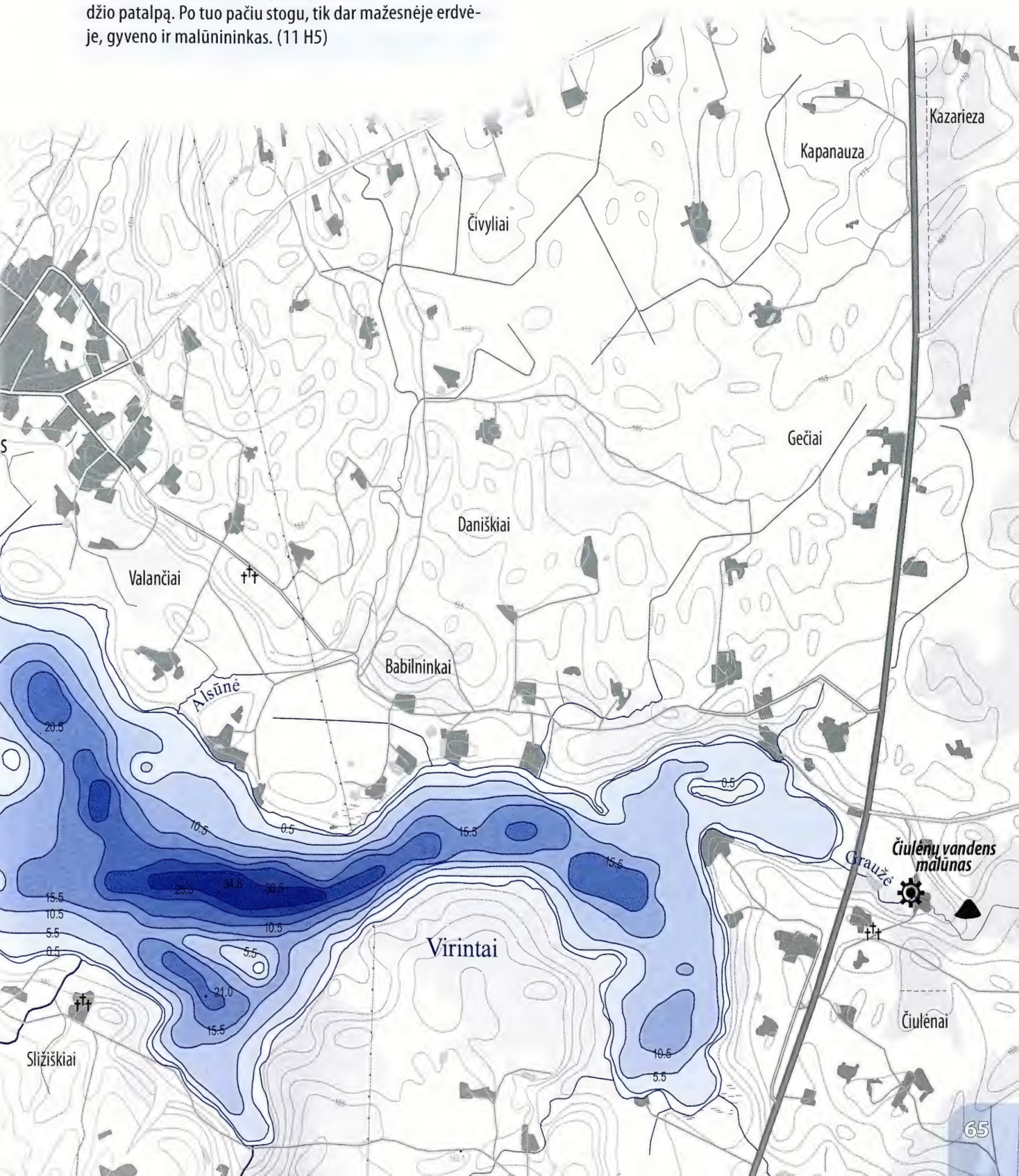

 Anomislio dvaro sodyba. XIX a. ją valdė dvarininkai Burovai. XX a. I p. dvarą įsigijo Kons-tancija Mackevičienė, vėliau – Jonas Voitovas. Išlikęs tinkuoto mūro gyvenamasis namas, klėtis, arklidė, ledainė, klojimas, tvartas ir sodas su tvenkiniu. (12 A5)

 Graužės vandens malūnas, pastatytas 1854 m. pa-tvenkus Graužę, yra išskirtinai mažas. Visi jo įrengimai, įskaitant ir turbinos šachtą, yra įsprausti į 7 × 7,5 m dy-džio patalpą. Po tuo pačiu stogu, tik dar mažesnėje erdvė-jė, gyveno ir malūnininkas. (11 H5)

 Čiulėnų vandens malūnas pastatytas 1870 m. Mažas Graužės upelis malūnininkų dėmesį patraukė vei-kiausiai dėl nedidelio, bet tolygaus metinio vandens nuo-tėkio. Iš pradžių malūno ratą suko vanduo, o po 1938 m. rekonstrukcijos – vertikali ašinė hidroturbina. Pietinėje malūno dalyje buvo gyvenama. (11 H5)

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 158,5 m BS.

Ežero plotas – 442 ha, maitinančiojo baseino plotas – 15,6 km², santykinis baseinas – 3,5.

Kranto linijos ilgis – 11 km, vingiuotumas – 1,48.

Didžiausias gylis – 18,2 m, vidutinis – 6,3 m, santykinis – 0,77 %.

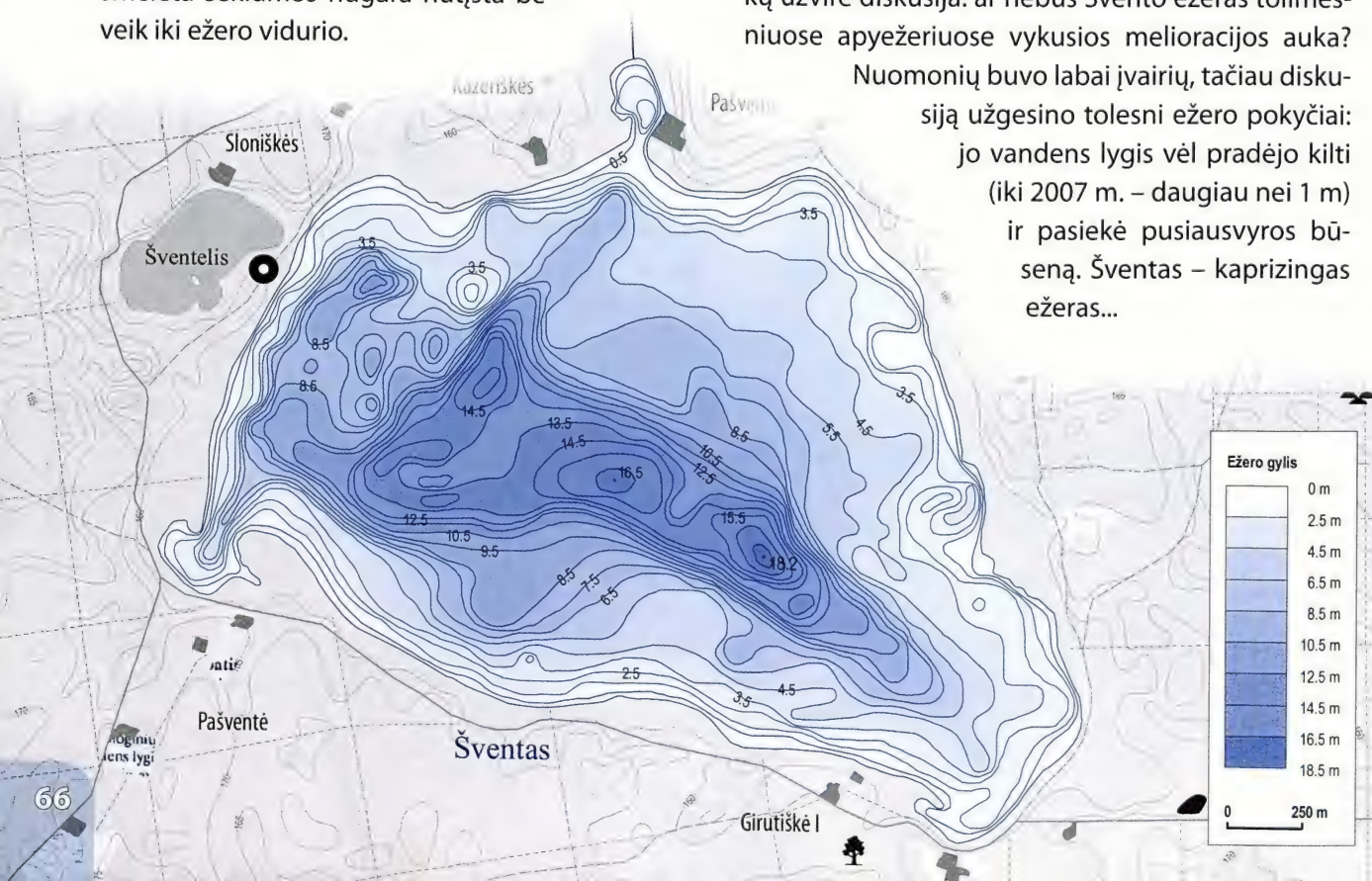
Vandens tūris – 27,8 mln. m³.

Ežeras išsiliejęs erdviame, ledo luisto išgulėtame duburyje, Zarasų–Dūkšto pusiaukelėje, Gražutės regioninio parko rytiniame pakraštyje. Kaip ir daugelis kitų panašių ežerų, Šventas atgimė pole-dynmetyje, ištirpus po smėlio danga palaidotam ledui. Gal tų laikų įvykių atgarsiai ir lėmė padavimą apie čia stovėjusią bažnyčią, užtvindytą staiga išsiliejusio vandens? Tokiomis aplinkybėmis atsiradęs ežeras, suprantama, buvo šventas. Jo artimesni ir tolimesni apyežeriai – smėlėti, apaugę sausais pušynais, tik šiaurinėje, priemolingesnėje baseino dalyje yra dirbamų laukų. Ežeras yra Dauguvos ir Nemuno upynų takoskyroje, nenuotakus, tačiau jo vandens perteklius, regis, požemiais ir pelkaitėmis nuteka Šventosios link. Šventas – didžiausias nenuotakus ežeras Lietuvoje. Erdviame duburyje yra kur vėjui įsisiausti, nes vandens plynės ilgis 3 km, o vidutinis plotis – 1,5 km. Gerai išsimaišo, prisisotina deguonies ežero vandenys, neretai – iki pat dugno. O pastarasis nelygus: giliausia duobė pietrytinėje ežero dalyje prasmigusi iki 18 m, o kitur, žiūrėk, smėlėta seklumos nugara nutįsta beveik iki ežero vidurio.

Šventas ir jo prielipas Šventelis (už kelių šimtų metrų į vakarus) turi kraštovaizdžio draustinio statusą. Čia auga 11 sparčiai nykstančių augalų rūšių, tarp jų – pražangiažiedės plunksnalapės (vienintelė augavietė Lietuvoje) ir rykštiniai maurabragainiai, gyvena 5 retų paukščių rūšys. Smėlėti paplūdimiai, skaidrus vanduo (iki 6–6,5 m) ir miškėti apyežeriai masina poilsiautojus, todėl jų srautą tenka reguliuoti, pavyzdžiui, įrengti specialius kelio ženklus, nuorodas į poilsia vietas, kad ir į kaimo turizmo kompleksą – Švento ežero sodybą Kazeriškių kaime.

Kaip ir daugelio nenuotakių, labai mažą santykinį baseiną turinčių ežerų, Švento ežero vandens lygis per metus svyruoja vos keliolika centimetrų. Kita vertus, ežeras labai jautriai reaguoja į daugelį metų trunkančius didesnio ar mažesnio vandenin-gumo laikotarpius. Pavyzdžiui, 1930–1938 m. ežero vandens lygis itin pakilo – buvo apsemtos apyežerio pelkaitės ir gūbrys, skyrę Švento ir Šventelio ežerus. Maždaug nuo 1938 m. vanduo pradėjo slūgti ir iki 1973 m. pažemėjo 2,7 m. Tuo metu tarp mokslininkų užvirė diskusija: ar nebus Švento ežeras tolimesniuose apyežeriuose vykusios melioracijos auka?

Nuomonių buvo labai įvairių, tačiau diskusiją užgesino tolesni ežero pokyčiai: jo vandens lygis vėl pradėjo kilti (iki 2007 m. – daugiau nei 1 m) ir pasiekė pusiausvyros būseną. Šventas – kaprizingas ežeras...

Zarasų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 99,9 m BS.

Ežero plotas – 137,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 36,5 km², santykinis baseinas – 26,6.

Kranto linijos ilgis – 8,7 km, vingiuotumas – 2,10.

Didžiausias gylis – 23 m, vidutinis – 6,7 m, santykinis – 1,74 %.

Vandens tūris – 9,2 mln. m³.

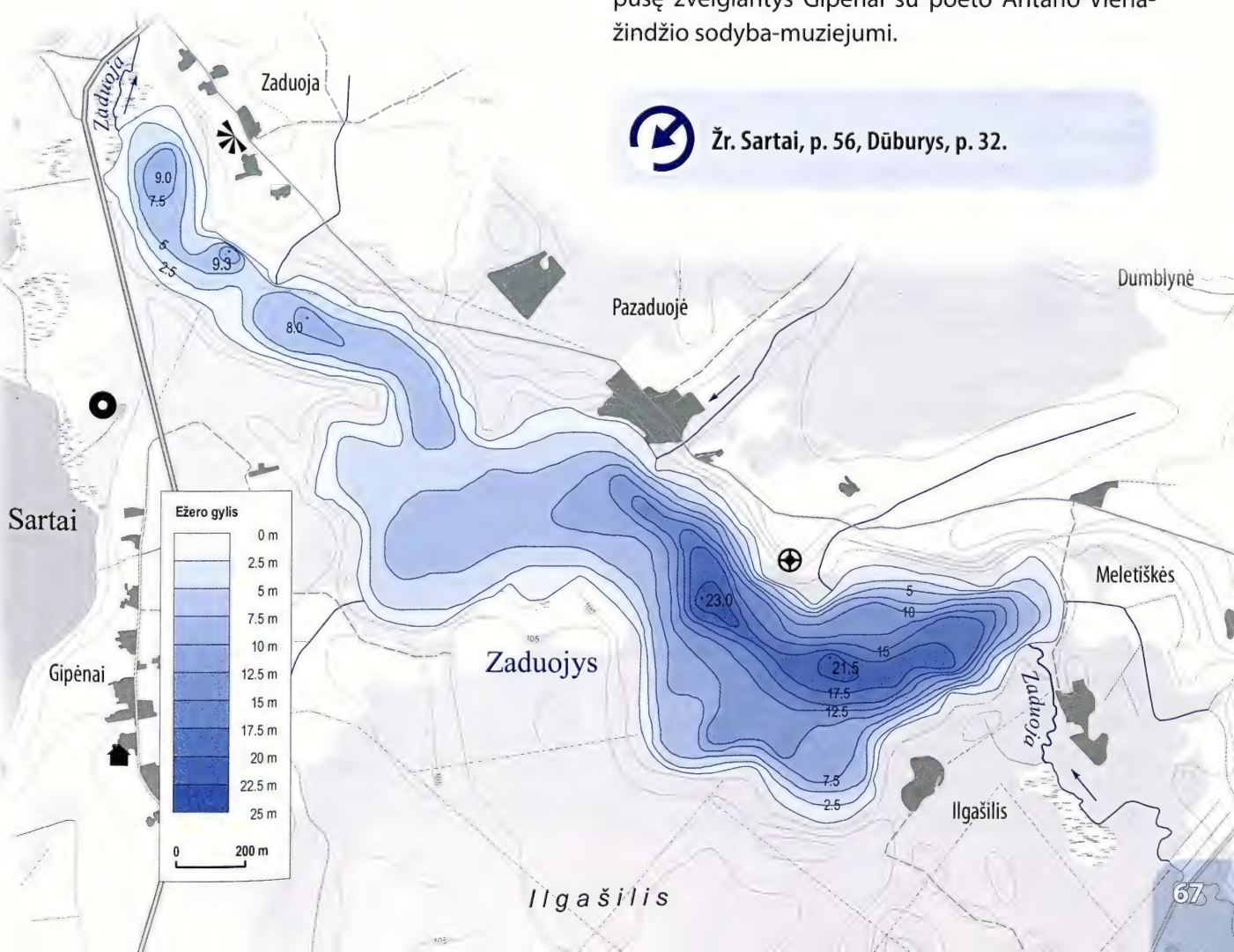
Tamsžalis 3,4 km ilgio ežeras tįso buvusio Sartų ledyno liežuvio dubumoje, kurią skrodžia daug susikertančių rinų. Vienoje iš jų, kertančioje Sartų ežero kamieną iš šiaurės vakarų į pietryčius, driekiasi Sartų ežero šaka – Audrakampio įlanka, o jos įpiečiausioje dalyje, už siauros 0,5 km pertvaros, telkšo Zaduojs – gražų sėlišką pavadinimą išlaidęs ežeras. Jį taip pat norėtusi vadinti Sartų įlanka, juolab kad ežerus jungianti Zaduoja vos juda ir primena veikiau sąsiaurį nei upelį. Ežeras telkšo Sartų regioniniame parke, apie 6 km į šiaurę nuo Dusetų. Apyežerį juosia plačios smėlingos terasos, šiauriniame krante pakylančios virš vandens iki 10 m. Pietinė pakrantė lėkštesnė, tačiau miškingesnė; Ilgašilio miške turistams įrengtas pažintinis takas. Ežerą pra-

teka Zaduoja (ilgis – 11,3 km), atsirūvanti nuo įpiečiau telkšančių Pakalninio, Latviškio, Čiauno ežerų. Vandeningesniais pavasariais Zaduoį pasiekia ir ištvinusių Sartų vandenys. Siaurame (vidutinis plotis – 0,5 km) miškais (šiauriniame krante – Antazavės, pietiniame krante – Mieliškės ir Ilgašilio) apaugusiame duburyje vėjas negali stipriai siausti, todėl ežero vanduo vasarą yra gražiai susisluoksniavęs pagal temperatūrą. Prie dugno ji apie 4,7 °C, taigi Zaduojs – termiškai gilus ežeras. Vanduo tamsžalis, skaidrus (3–4 m). Ežere gyvena 9 rūšių žuvis, tačiau svariausios būna lydekų, karšių ir kuojų valksnos (ežerą žvejybai nuomoja AB „Vasaknas“).

Daugiausia sodybų – šiauriniame apyežeryje, kur pabirę Zadujos, Pazadujės ir Meletiškės kaimai. Pietiniame krante šiek tiek atokiau – jau į Sartų pusę žvelgiantys Gipėnai su poeto Antano Vienažindžio sodyba-muziejumi.

Žr. Sartai, p. 56, Dūburys, p. 32.

Molėtų r. savivaldybė, Šventosios up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,8m BS.

Ežero plotas – 143,2 ha; maitinančiojo baseino plotas – 27,9 km², santykinis baseinas – 19,5.

Kranto linijos ilgis – 12,4 km, vingiuotumas – 2,91.

3 salos, plotas – 1,5 ha.

Didžiausias gylis – 19,1 m, vidutinis – 5,4 m, santykinis – 1,41 %.

Vandens tūris – 7,7 mln. m³.

Rytiniu Molėtų aukštumos pakraščiu, pakylančiu virš jūros lygio 170–190 m, vingiuoja takoskyra, skirianti Žeimenos ir Šventosios upių baseinus. Abi pus šios nematomos ribos apstu gilių rinų, kurių ilgesni ar trumpesni fragmentai virto itin vaizdingais ežerais. Vienas iš jų, telkšantis Labanoro regioninio parko vakariniame pakraštyje, tik už kelių kilometrų nuo Molėtų–Utenos kelio, yra Želvos ežeras. Pasagos formos duburį iš pietų pusės remia itin aukštų Kaldinių kalvų (iki 193 m BS) masyvas, ant kurio keteros į dangų žvalgosi Molėtų astronomijos observatorijos kupolai, o šiek tiek žemiau – Etnokosmologijos muziejaus bokštas (45 m aukščio konstrukcija). Į aukštųjų kalvų masyvą įsiterpanti siaura Trinktinio įlanka (dažnai vadinama ežerėliu) atkerta nuo jo gūbrį – pusiasalį, kuriame dunkso Kulionių piliakalnis, pakylantis virš ežero vandens paviršiaus beveik 30 m. Legenda pasakoja apie kadaise čia stovėjusią bažnyčią, nežinia už kokias nuodėmes prasmegusią per pačias mišias į požemius; sakoma, kad ir dabar kartais girdisi skambantys varpai. Tiesiai prieš Kulionių piliakalnį, tik priešingame šiauriniame Želvos ežero krante – Kaukuro (Želvos) piliakalnis.

Želvos ežero baseine gimsta vandeningas Šventosios upės intakas – Virinta. Jos hidrografiniu aukštupiu laikytinas Suraižos upelis, įtekantis į šiaurinę Želvos „pasagos“ dalį. Ežero vandens perteklių išplukdo Želvos upelis, ištekančias iš Želvykščio įlankos. Tas perteklius labai įspūdingas – kelis kartus didesnis už vandens prietaką Suraižos upeliu, todėl hidrologai spėjo, kad priežastis slypi ežero povandeniniame duburyje, į kurį išsiveržia spūdiniai tarpsluoksniniai vandenys. Vėliau atlikti tyrimai patvirtino pirminę hipotezę: Želva ir kiti šalia jo telkšantys ežerai (Ilgynas, Graužė) yra savotiški hidrogeologiniai langai, per juos išsilieja požeminiai vandenys, susidarę kur kas didesniame plote, nei jį apibrėžia paviršinė takoskyra. Vadinamųjų langų vietose žiemą susidaro šilumos salos, kur vandens temperatūra prie dugno siekia 4,5–5,5 °C (paprastai ežeruose ji dažniausia yra šiek tiek žemesnė nei 4 °C), druskingesnis van-

duo (daugiau kaip 400 mg/l), verda dugnas (spūdinis povandeninius šaltinius narai aptiko netoliese tyvuliuojančiame Raudonėlio ežerėlyje). Kadangi požeminių vandenų prietaka yra stabili, Želvos ežero vandens lygis per metus kinta labai mažai – apie 30 cm. Visada vandeninga ir ištekanči Želvos upelė, ypač kai į ją įsilieja panašaus režimo Ilgyno ir Graužės ežerų vandenys, sukantys Graužės ir Čiulėnų malūnų girmas. Gal nuo karbonatų prisotinto žalsvo vandens kilęs ir ežero vardas (liet. *želvas*)?

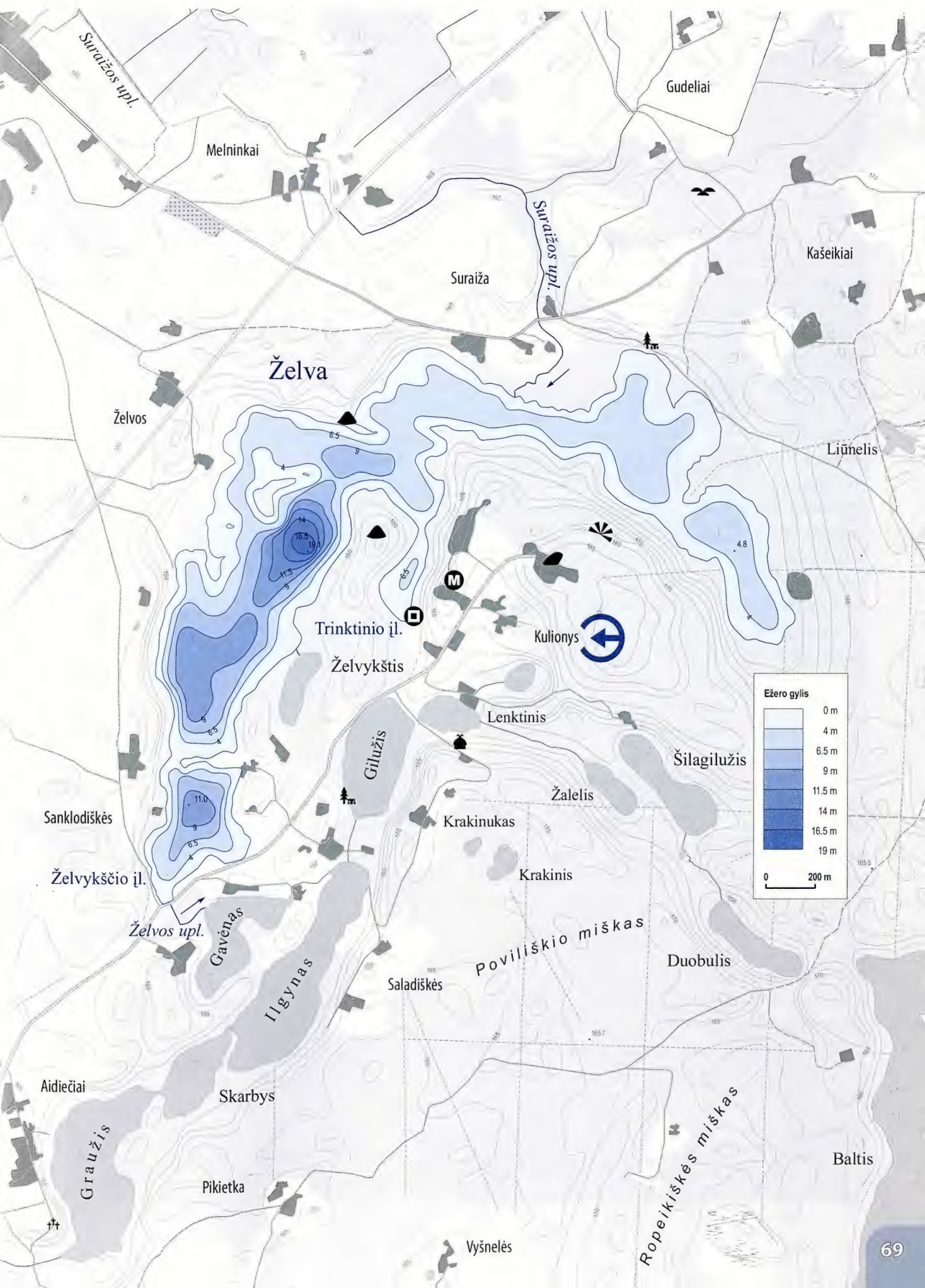
Ežero atabradai smėlėti, bet siauri; vandens skai drumas vasarą siekia apie 3 m. Ežere pagaunama gražių karšių, lydekų, ešerių, pasitaiko ir starkių, vėgelių, lynų, sidabrinų karosų.

Kulióny. Kalvoje tarp Želvų ir Trinktinio ežero stūkso piliakalnis. Aikštelė 75 × 60 m dydžio, kiek iškiliu viduriu. Piliakalnis apjuostas dvigubu pylimų žiedu. Šlaitai statūs, 30 m aukščio. 1931 m. piliakalnį tyrinėjęs archeologas ir rašytojas Petras Tarasėna rado lipdytos ir žiestos keramikos šukių. Prie piliakalnio – 1 ha papėdės senovės gyvenvietė, kurioje aptikta I tūkst. vid. radinių. Pasakojama, kad piliakalnio vietoje kadaise prasmegusi bažnyčia su visais tikinčiaisiais ir kunigu.

1969 m. ant netoliese esančios Kaldinių kalvos iškilo Molėtų astronomijos observatorijos bokštai. Nuo 1990 m. čia veikia ir vienintelis toks Europoje Etnokosmologijos muziejus. Lankytojai turi galimybę apžvelgti vaizdingas apylinkes iš 45 m aukštyje esančio „erdvėlaivio“. Netoliese Molėtų krašto muziejaus etnografinėje sodyboje įrengta senovinė dangaus šviesulių stebyklą. Manoma, tokia stebyklą iki XV a. pr. buvo Palangoje ant Birutės kalno. Čia švenčiamos kalendorinės šventės. Prie observatorijos eksponuojamas vertingas Utenos krašto akmenų su dubenimis – senųjų sodybų aukurų – rinkinys. (12 A4)

✚ **Sugiñčių Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia** pastatyta 1910 m. Istorizmo laikotarpio medinėje bažnyčioje vyrauja neobaroko bruožai. Bažnyčioje saugomas molbertinės tapybos paveikslas „Šv. Juozapas“ (XIX a.) ir liaudies meistro padarytas kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra (XIX a.). (11 H4)

ŽEIMENOS PABASEINIO EŽERAI

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 154,7 m BS.

Ežero plotas – 75,6 ha, maitinančiojo baseino plotas – 4,5 km², santykinis baseinas – 6,0.

Kranto linijos ilgis – 6,6 km, vingiuotumas – 2,1.

1 sala; plotas – 0,7 ha.

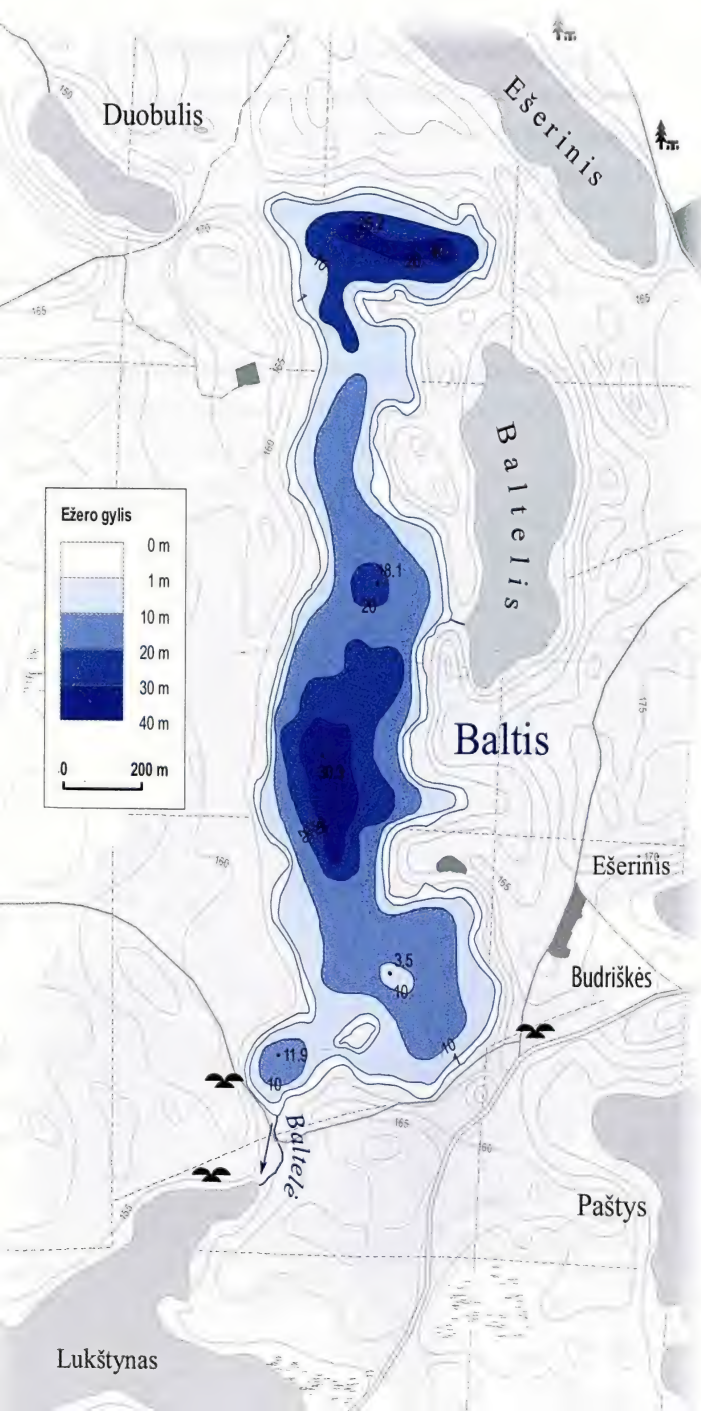
Didžiausias gylis – 30,3 m, vidutinis – 8 m, santykinis – 3,1 %.

Vandens tūris – 6 mln. m³.

Važiuojant iš Molėtų į Uteną, verta ties Toliajais pasukti į dešinę – Šnieriškių link, ir po 7 km smagaus kilpinėjimo vieškelio atsidurti Labanoro girios prieigose. Čia, Labanoro regioninio parko vakariename kampe, tarp Damošiškės ir Budriškių kaimų, kviečia sustoti pakelėje šviečiantis „baltas“ ežeras, o

tiksliu – ištis baltas jo pietinis paplūdimys. Aplink – Ropeikiškės miško pušynai, rytiniame krante – poilsio vietės ir už siauros pelkėtos sąsmaukos telkšantis „vaikas“ – Baltelio ežerėlis. Jei apsilankysite čia po ilgesnio vandeningų metų tarpsnio, „vaikas“ bus Balčio ežero įlanka, jei po sausesnių – atskiras ežeras. Hidrologai Baltį priskiria prie vadinamųjų cikliškai nuotakių ežerų. Juos maitinantys baseinai yra santykinai labai maži (Balčio – tik 7,5 karto didesnis už ežero plotą), todėl ežerų vandens pajamoms reikšmingiausi yra krituliai, iškrintantys tiesiai į vandens paviršių. Jei metai iš metų kritulių iškrinta daugiau, nei išgaruoja nuo vandens paviršiaus (vandeningų metų ciklas), Balčio vandens lygis kyla. Vandens perteklius nuteka Baltelės upeliu į šalimais tyvuliuojantį Lukštyno ežerą, o iš jo – į Paščio ir Stirnių ežerus, taigi galop pasiekia Lakają – Žeimenos intaką. Sausesniais metais Baltis susitraukia ir virsta nenuotakiu ežeru. Šitokių cikliškų pulsacijų amplitudė siekia 0,7 m – ji yra labai didelė, palyginti su vandens lygio pokyčiais pavasarį (apie 20 cm).

Baltis – tipiškas rininis ežeras: ištįsęs iš pietų į šiaurę 2,3 km, siauras (didžiausias plotis – 0,54 km), duobėtas. Atabradaai siauri, ypač sausais metais, tačiau smėlėti ir palyginti mažai apžėlę vandens augalais; krantai pakyla virš vandens paviršiaus iki 15 m, statūs. Sausais metais, kai ežeras būna nusekęs, jį juosia gražūs paplūdimiai, gal iš to kilęs ir jo vardas? Vanduo tamszalis, skaidrus (vasarą – apie 5–6 m) ir, kaip turi būti kritulių maitinamame ežere, minkštas (ištirpusių druskų kiekis – apie 50 mg/l). Miško saugomas, todėl bangų silpnai išmaišomas ežeras yra termiškai gilus, jo vandens temperatūra gelmėse beveik nekinta, ir vasarą, ir žiemą yra artima 4 °C. Todėl, ichtiologų vertinimu, Baltis yra ypač tinkamas seliavoms.

Žr. Paštys, p. 103.

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 139,3 m BS.

Ežero plotas – 106 ha, maitinančiojo baseino plotas – 13,8 km², santykinis baseinas – 13,0.

Kranto linijos ilgis – 5,2 km, vingiuotumas – 1,42.

Didžiausias gylis – 10,5 m, vidutinis – 6 m, santykinis – 0,9 %.

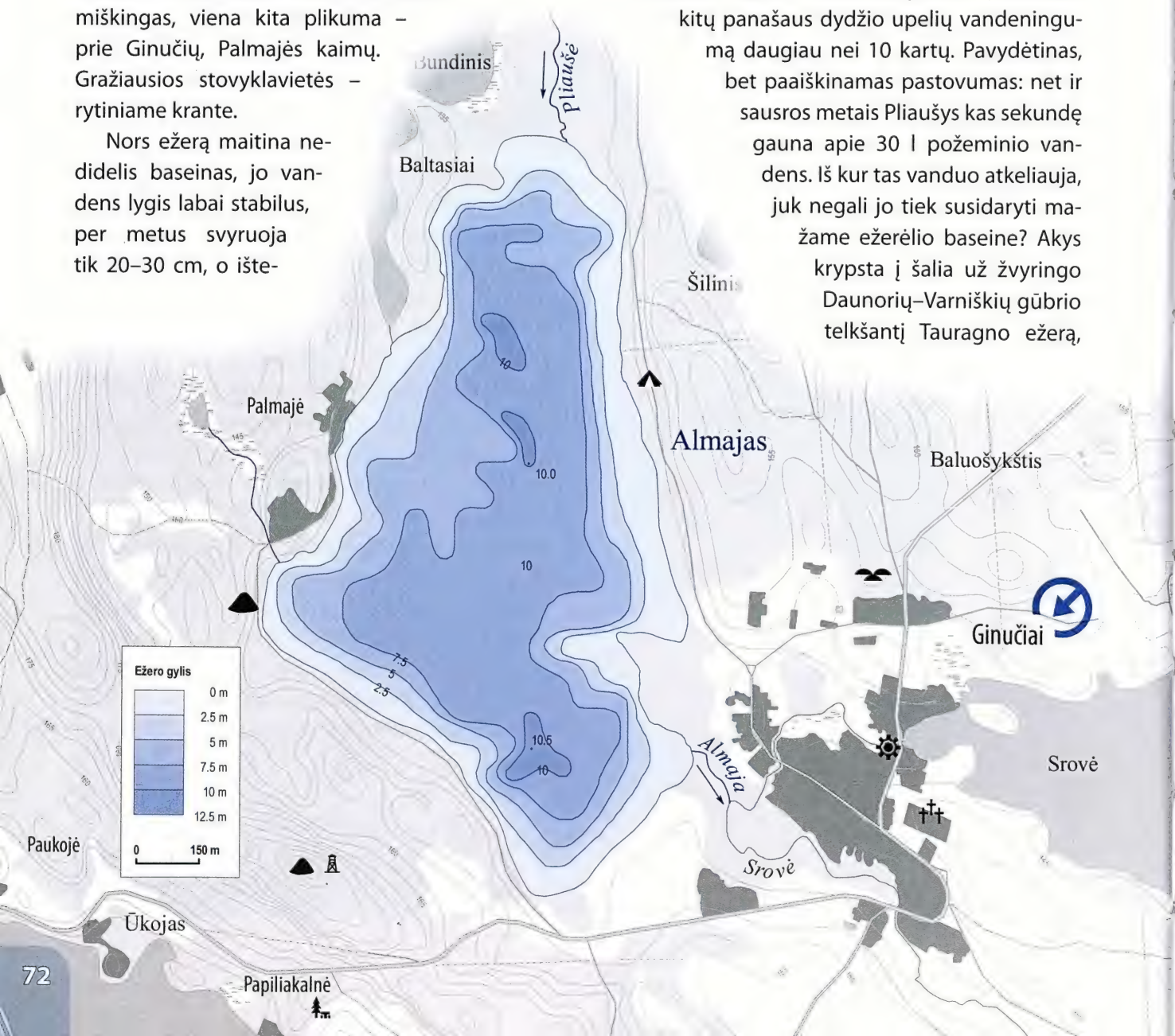
Vandens tūris – 6,3 mln. m³.

Ežeras, kurio vardas siejamas su liet. *almėti* „sunktis, varvėti, pamažu sroventi“, tyvuliuoja Aukštaitijos nacionaliniame parke šalia Ginučių. Almajo dubenį išgulėjo nuo ledyno atitrūkęs ledo luistas, kurį palaidojo iš šiaurės – Kazitiškio dubumos – plūdusių priedyninių upių velkamas smėlis. Ledui ilgai ištirpus, radosi gana taisyklingas, lėkštheadugnis lovys, nutįstantis iš šiaurės į pietus per 2 km. Ežerą spaudžiantys vakariniai ir rytiniai krantai aukšti, smėlėti arba žvyringi, o šiauriniai ir pietiniai – lėkštesni, papelkėję. Visas apyežeris miškingas, viena kita plikuma – prie Ginučių, Palmajės kaimų. Gražiausios stovyklavietės – rytiniame krante.

Nors ežerą maitina nedidelis baseinas, jo vandens lygis labai stabilus, per metus svyruoja tik 20–30 cm, o ište-

kantis Almajos upelis – iškirtinai vandeningas. Šio išskirtinumo priežastis – Pliaušės upelio, įtekančio į šiaurinį Almajo ežero galą, versmės. Nors iki jų – apie 6 km, verta jas aplankyti, juolab kad upelis – hidrografinis draustinis. Kelionę galima pradėti nuo Daunorių kaimo, kurio pietinėse galulaukėse telkšo pelkėjantis Pliaušio ežerėlis (4,6 ha). Ežerotyrininkai seniai pastebėjo, kad per ilgai trunkančius sausmečius, kai daugelis Lietuvos ežerų susitraukia, Pliaušys būna pilnas kaip akis, o iš jo ištekančio

Pliaušės upelio vandeningumas pranoksta kitų panašaus dydžio upelių vandeningumą daugiau nei 10 kartų. Pavydėtinas, bet paaiškinamas pastovumas: net ir sausros metais Pliaušys kas sekundę gauna apie 30 l požeminio vandens. Iš kur tas vanduo atkeliauja, juk negali jo tiek susidaryti mažame ežerėlio baseine? Akys krypta į šalia už žvyringo Daunorių–Varniškių gūbrio telkšantį Tauragno ežerą,

juolab kad visi Pliaušio šaltiniai daugiausia alma kaip tik iš tos pusės. Kai kur jie net upokšnių kilpomis susimazgo, kriokliukais suskamba, bet paskui vėl neria po liulančiais žemapelkės kimsynais. Taigi Pliaušės versmės girdo ir Tauragnas. Nuotaikingi, bet dažnai nelengvi jos pakrančių takai, vedantys link Almojo. Iš kairės – platus Stapiejokų raistas, iš dešinės – klampūs šaltiniuojantys skardžiai. Šioje šernynėje iš po samanotų akmenų sunkiasi (alma) ir stebuklingi Aptiekos versmės vandenys. Aptiksi čia ir sausesnių ažuolingų laukymių, margais žolynais pasikaišiusių paraisčių pievų. Skroblaus kaimas – jau užraistėje. Nuo čia Pliaušės slėnis susiaurėja, padidėja vagos nuolydis, pagyvėjęs upelis neria į vėsų eglyną. Nebetoli ir Almajas.

Į ežerą gausiai plūstantys paviršiniai ir požeminiai vandenys sugeba jį atnaujinti per pusantų metų. Vandens spalva – žalia, skaidrumas vasarą siekia 4 m, temperatūra priedugnyje – apie 8 °C. Ežere yra įvairių žuvų: karšių, raudžių, kuojų, plakių, lynų, vėgėlių, šamų, ungurių. Vietiniai paežerėnai būtinai papasakos apie ežere gyvenantį itin didelį lydį, kadaise pagautą beveik 3 kg karosą ir kitus įspūdingus laimikius. Yra ką aplankyti ir artimajame apyežeryje. Vakariniame krante – apžvalgos bokštas ant Ginučių kalno ir Palmajės alkakalnis, rytiniame – Ginučių pilkapynas ir, žinoma, senasis vandens malūnas.

Ginučiai yra Aukštaitijos nacionalinio parko lankytojų kryžkelė. Kaimo istorija siejama su dviem – Papiakalnės ir Ginučių – piliakalniais. Manoma, šio archeologijos vertybių komplekso vietoje stovėjo 1371 m. minima Linkmenų pilis. 1433 m. kryžiuočiai ją sudegino. Piliakalnių rytiniai ir vakariniai šlaitai statūs, 16 m aukščio, pietiniai ir šiauriniai – nuožulnūs. Papėdės gyvenvietėje rasta žiastos, ornamentais puoštos keramikos. 1934 m., minint Antano Smetonos 60-metį, pasieniečiai čia pasodino ažuoliuką ir pastatė atminimo akmenį. Ažuolas nudžiūvo, o akmuo sovietmečiu buvo nuristas į Linkmeno ežerą. 1989 m. žygeiviai jį surado ir vėl užrėdino ant kalno. Ažuoliukas buvo atsodintas ant Ladakalnio.

Prie Ginučių yra du pilkapynai. Pirmajame – daugiau kaip dešimtys netyrinėtų pilkapių, jų sampilai 6–8 m skersmens, 0,3–0,6 m aukščio. Antrajame – keturi pilkapiai, jų sampilai 12–14 m skersmens, iki 1,3 m aukščio. Pilkapių forma būdinga VIII–XII a. Bene labiausiai lankoma vieta – Ladakalnis, iškilęs 176 m virš jūros lygio. Nuo jo atsiveria puikūs vaizdai į ežerų kraštą, čia matomi net šeši ežerai. Manoma, čia buvus senąją šventvietę. Deivės

laumės minimos ir padavime apie greta Ladakalnio esantį Piestakalnį.

1870 m. pastatytame rąstiniame Ginučių malūne veikia malimo įrenginių ir senovinių įrankių ekspozicija. Padavimais apie velnio išdaigas apipintas malūnas veikė iki 1968 m. – ne tik malė grūdus, bet ir tiekė kaimeliui elektrą.

Ginučių apylinkės – pačios ežeringiausios šalyje. Čia yra 209 įvairaus dydžio ežerai, kurių bendras plotas – 11 539 ha. Jie užima net 7,7 proc. Ignalinos rajono. Tiesa, vyrauja maži ežerai: iki 10 ha – 120, nuo 10 iki 100 ha – 65, nuo 100 iki 500 ha – 14, daugiau kaip 500 ha – 5 ežerai. Didžiausi Ignalinos krašto ežerai: Dysnai, Dringis, Dysnyktis, Apvardai, Dūkštas, Baluošas ir Lūšiai. Į vakarus nuo Ginučių, prie kelio, yra telekomunikacijų bokštas, jame 30 m aukštyje įrengta apžvalgos aikštelė nacionalinio parko lankytojams. (13 G2)

Aukštaitijos nacionalinis parkas įkurtas 1974 m. Jo plotas – 40 574 ha. Apie 70 % parko teritorijos užima miškai, daugiausia pušynai, apie 15,5 % – vandenys. Parke tyvuliuoja 126 ežerai, daugiausia – centrinėje parko dalyje. Didžiausi iš jų Kretuonas, Dringis, Baluošas. Parko teritorijoje yra ir giliausias Lietuvos ežeras – Tauragnas.

Parkas išsiskiria gamtinių sąlygų įvairove, todėl čia auga ir stepių, ir tundrų augalija. Aptinkama itin retų augalų: belapė antbarzdė, šakotasis varpenis, ežerinė lobelija, raiboji gegūnė, virgininis varpenis, beržas keružis, penkialapis dobilas, mažoji gegužraibė, plačialapė klumpaitė ir kt. Parke gyvena net 51 paukščių rūšis iš Raudonosios knygos: juodakakliai narai, juodakakliai kragai, juodieji gandrai, ereliai žuvininkai, ereliai rėksniai, vapsvaėdžiai, karveliai uldukai, kurtiniai, mažieji kirai, lututės ir žvirblinės pelėdos, tripirščiai geniai ir kt. Parke rastos 8 rūšys šikšnosparnių, iš jų 4 įrašytos į Raudonąją knygą. Iš retųjų gyvūnų paminėtina beržinė sicista, baltasis kiškis, lūšis.

Parke yra daugybė kraštovaizdžio (Baluošo, Benediktavo, Kiaunos, Kretuono, Šiliniškių, Tauragno, Uteno), hidrografinių (Asalų, Būkos, Juodupės, Labažės, Pliaušės, Švoginos, Žeimenio), telmologinių (Kretuonykščio, Kriogžlio, Pagilūtės, Siūrių, Vilkaraiščio) ir kitų gamtos draustinių. Keli senieji kaimai paskelbti etnokultūriniais draustiniais (Kretuonai, Šuminai, Strazdai, Vaišnoriškė, Salos II ir Varniškės II). Parko teritorijoje yra 45 pilkapynai, didžiausias iš jų yra netoli Kretuonų kaimo – apie 400 pilkapių. Parke stūkso 11 piliakalnių, bene įspūdingiausias Taurapilio piliakalnis, įrengtas pietiniame Tauragno ežero krante.

Nacionalinio parko miškai traukia lankytojus gamtos gėrybėmis: grybais, mėlynėmis, žemuogėmis. Žvejai renkasi Asalų, Dringykščio, Baluošo, Alksno, Joskučio ežerus, Būkos ir Žeimenos upes. Daugumoje ežerų galima maudytis, yra įrengta nemažai poilsiaviečių ir stovyklaviečių. Parką itin pamėgę vandens turistai: per ežerus ir jų protakas baidarėmis ar valtimis galima nuplaukti apie 70 km. (13 G3)

ASALNAI

**Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 138,1 m BS.
Ežero plotas – 335 ha, maitinančiojo baseino plotas – 470 km², santykinis baseinas – 140.
Kranto linijos ilgis – 19,5 km, vingiuotumas – 3,02.**

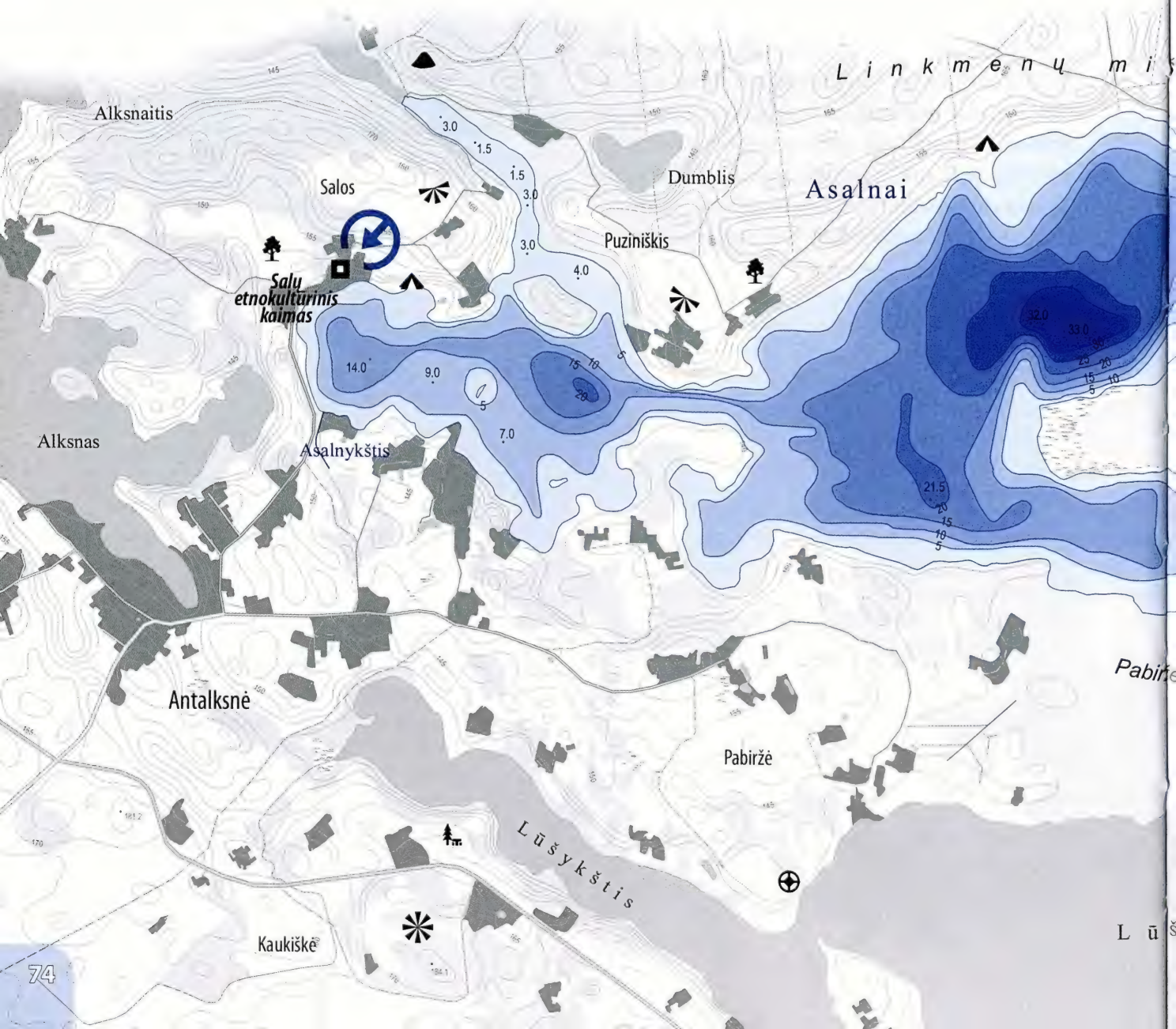
3 salos, plotas – 3,1 ha.

Didžiausias gylis – 33 m, vidutinis – 10 m, santykinis – 1,6 %.

Vandens tūris – 33,2 mln. m³.

Ežeras telkšo į vakarus nuo Ignalinos; tiesiai iki jo – 5 km, o važiuojant patogesniais keliais (per Šakarovs kaimą) – apie 9 km. Asalnai (vardas dėl šaknies *as-* siejamas su liet. *asys* „šiurkštusis asiūklis“) yra apatinė tarpugūbriuose iš šiaurės į pietus nutįstančių rinų (Pakaso, Ūkojo, Linkmeno ežerų) grandis. Vakarinis ežero kampas, vadinamas Asalnykščiu, remiasi į Šiliniškių gūbrio priemolingą gumbą (pakilęs iki 186 m BS), ant kurio susispietęs Salų etnokultūrinis kaimas, o šiaurinis apyežeris, taip pat aukštas,

smėlingas ir pušėtas (Linkmenų miškas), jau sietinas su Žeimenos smėlingąja lyguma. Jos šiaurės vakarinę dalį suklostė iš Kazitiškio dubumos prasiveržę tirpstančio ledyno liežuvio vandenys. Klaidžiojančių upių velkamas smėlis užklojo ir pasilikusius ledo luistus, kuriems vėliau ištirpus atsirado daug dubumų. Galima spėti, kad jos pakoregavo ir Asalnų ežero rinos, nutįstančios iš vakarų į rytus beveik 5 km, dugno reljefą.

Šiaurės vakaruose į ežerą tingiai įsilieja Dumblys – protaka, jungianti Asalnus su Linkmeno ežeru, o į pietryčius nutįstančią atšaką – Dringę (Dringykščia), atplukdanti vandenį net iš hidrografinio Želmenos aukštupio (Švoginos). Antrasis intakas, kurio baseinas (plotas – 316 km²) aprėpia Minčios, Daunorių, Linkmenų miškus ir daugiau nei 20 įvairaus dydžio ir gylio ežerų, yra reikšmingiausias. Į Asalnus suteka daug vandens, per metus ežero vandens tūris atsinaujina beveik 3 kartus. Tačiau su vandeniu suteka ir jame ištirpusios druskos – maistas smulkiesiems ir stambiems vandens augalams, todėl ežero vandens skaidrumas vasarą dažniausia nesiekia 3 m. Ežere vyrauja karpinės žuvys (karšiai, kuojos, lynai, karosai), tačiau pakanka ir lydekų bei ešerių, ungurių ir starkių, stintų ir stintelių, o protakose galima pagauti stambokų šapalų ir meknių. Žvejui ar

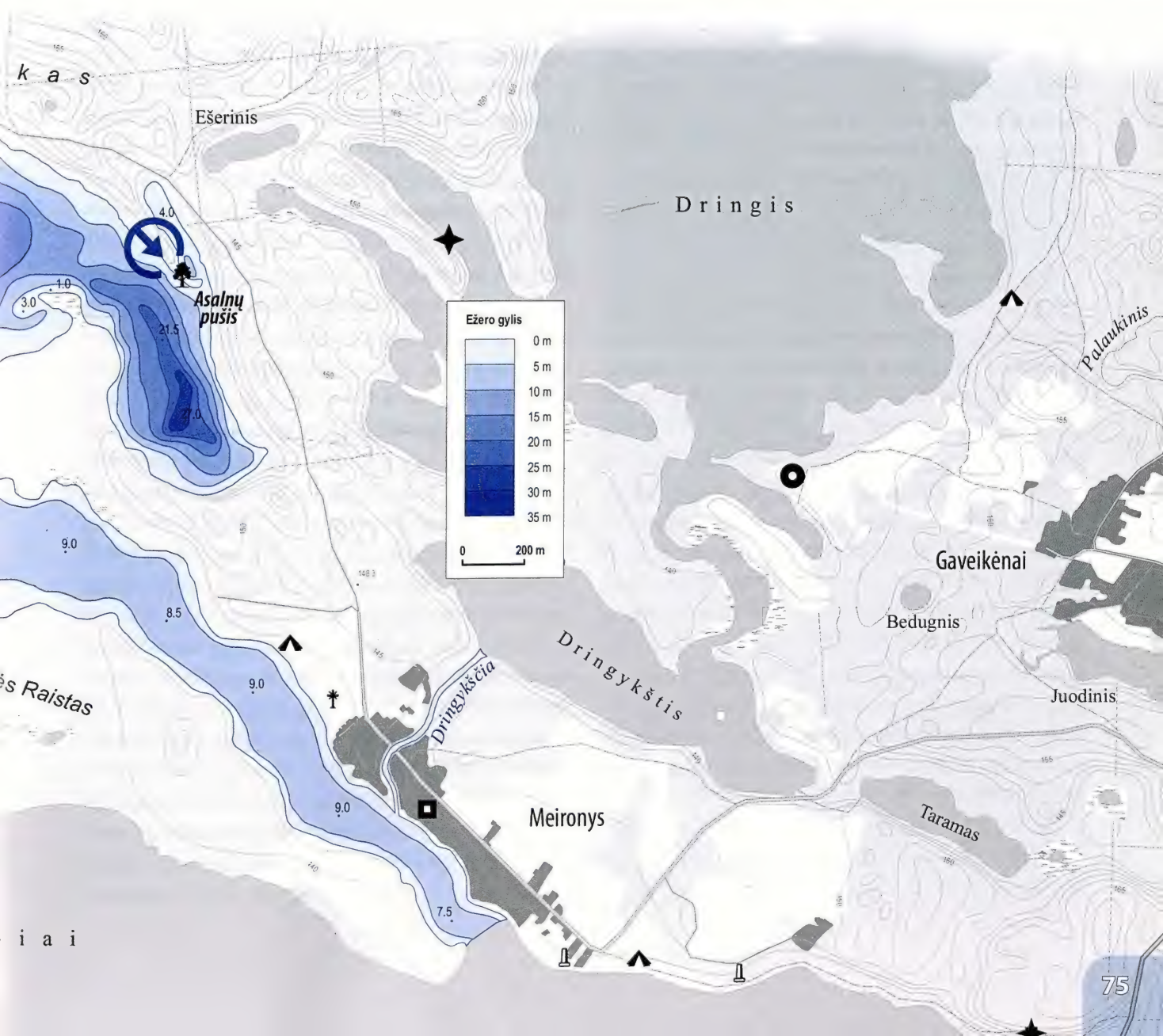
šiai pailsėti pasišovusiajam yra kur apsistoti: laikinų ir nuolatinių stovyklaviečių yra Salų, Antalksnės, Puziniškio, Pabiržės, Meironių kaimuose.

Salų etnokultūrinis kaimas įsikūręs pusiasalyje tarp ežerų. Tai senoviškas, rėžinės žemdirbystės laikų menantis, senojo Rytų Lietuvos kaimo užstatymo planą išsaugojęs kaimas. Dauguma išlikusių senų pastatų atsiradę XIX–XX a. pr. Rašytiniuose šaltiniuose pažymima, kad Salose nuo seno gyveno gausi Kudabų šeima. (13 G3)

Asalnų pušis auga ant paties Asalnų ežero kranto. Didingos pušies gražiomis raitytomis šakomis kamieno apimtis – 3 m, aukštis – 23 m. Pasakojama, kad šalia pušies yra užkasti moters ar merginos palaikai, todėl čia vaidenosi. Esą einant pro tą vietą naktį galėdavai pamatyti besimaudančią moterį. (13 H3)

Molėtų, Švenčionių, Vilniaus r. savivaldybės, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 138,0 m BS.

Ežero plotas – 978,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 230,1 km², santykinis baseinas – 23,5.

Kranto linijos ilgis – 72,5 km, vingiuotumas – 6,6.

6 salos, plotas – 4,4 ha.

Didžiausias gylis – 50,2 m, vidutinis – 14,7 m, santykinis – 1,4 %.

Vandens tūris – 148 mln. m³.

Nuo Alionių pelkių per Giedraičius, Dubingius, Žeimenos lygumą iki Buivydių kalvų – ištisus 60 km driekiasi siauras, vingiuotas klonis, kuriam nėra lygių visoje Lietuvoje. Tai bene raiškiausias mūsų kalvotųjų aukštumų randas – rina, kai kur kertanti Aukštaičių aukštumą iki pačių šaknų. Labai įvairus rinos dugnas: vienur – visiškai sausas, kitur – pelkėmis liulantis, dar kitur – ežerais ištvinęs, ir vienas iš jų – lieknoji Asveja. Ežeras unikalus visais požūriais. Pirma, Lietuvoje yra ilgiausias – beveik 22 km (trečdalis visos rinos ilgio), neskaitant įlankų, o su jomis – 29 km. Tiesa, Asveja – ne vienas, o du ežerai (šiaurvakarinis dar vadinamas Dubingių, Alkos ežeru, o pietrytinis – Biliškių ežeru), sujungti maždaug 200 m ilgio ir 10 m pločio protaka, tačiau jų vandens lygis yra beveik vienodo aukščio, jie telkšo tame pačiame duburyje, tad ar didelė nuodėmė, jei geografai nelaužo senos tradicijos ir puikuojasi turintys Lietuvoje tokį ilgą ežerą?

Asveja labai gili. Lietuvoje ją pralenkia tik Tauragnas ir Malkėstaitis, tačiau vandens ji sukaupusi pusantro karto daugiau negu gylis rekordininkas Tauragnas. Didžiausia gelmė aptikta nevisiškai tipiškoje rina vietoje – ne šiaurvakariuose, arčiau buvusio ledyno pakraščio, o pietrytiniame ilgosios šakos gale, vos 100 m atstumu nuo kranto. Ežere yra ir daugiau gilių duobių, šešios iš jų – gilesnės kaip 40 m, o šešiolika – per 35 m. Seniai pastebėta, kad duobės Asvejos dugne ritmiškai kaitaliojasi. Apskaičiuotas ir vidutinis šio ritmo intervalas – apie 680 m. Beveik visi geografai sutaria, kad duobės rinos dugne išplovė po ledynu tekėjusios upės. Tai įvyko paskutinio ledynmečio pabaigoje, bet pats duburys yra nepalyginti senesnis, nes jis išgremžtas juostuotojo molio storymėje, susiklosčiusioje anksčiau buvusiame priedyniniame ežere. Narai mėgėjai yra šiuos įspūdingus darinius nufilmavę.

Nuo ilgojo, šiaurvakarinio, ir nuo trumpesnio, pietrytinio, Asvejos duburio atsišakoja siauros įlankos. Abu piešiniai labai panašūs – primena praskės-

tas žnyples. Tik proporcijos skiriasi: Žalktynės įlanka ištįsusi beveik 5 km, o Vyriogalos – 3 km; pirmoji įdubusi iki 36,5 m, o antroji – iki 17,7 m. Abi įlankos nuo pagrindinių duburių skiriančios pusiasaliai vadinami šakimais. Juose įsikūrę Šakimų kaimeliai, ošia Šakimų miškai. Didžiajame – šiaurvakariniame pusiasalyje įsteigtas Asvejos regioninio parko Šakymo rezervatas, jame saugomas brandus ąžuolynas, retos ir apyretės augalų rūšys, retų plėšriųjų paukščių (erelio žuvininko, juodojo peslio) perėjimo vietos. Įlankos labai pajvairina šiaip labai paprastą upinį Asvejos vaizdą, joms ir aplinkiniams apyežeriams suteiktas kraštovaizdžio draustinių statusas.

Asvejos ežerą maitina 24 kartus didesnis už jį baseinas. Lyg ir nemažai vandens iš jo suplūsta (pavasari vandens lygis pakyla apie 0,5 m), bet ežeras gilus, erdvus, ir jam visiškai atsinaujinti reikėtų beveik 3 metų. Svarbiausi Asvejos intakai – Kirnė (ilgis – 15,7 km), Stirnelė (6,4 km), Gracinė (2,7 km), Ilgelė (2,3 km), Baluoša (1,1 km). Pastaroji vandeningiausia, nes jai tenka beveik ketvirtadalis viso Asvejos ežerą maitinančio baseino ploto. Beveik visi upeliai, išskyrus galbūt Kirnę, labai triukšmingi. Ištekėję iš gerokai aukščiau Asvejos telkšančių ežerų, verčiasi žemyn riedulingais tarpekliais, šniokščia, ypač pavasarį, tarsi tikros kalnų upės. Stirnelės žemupys – Melnyčėlė arba Jurkiškio upelis – bene didžiausias nenuorama: per nepilną kilometrą sugeba nusprūsti žemyn 12 m. Upelio vagoje dunkso didžiulis Majaus akmuo („Puntuko vaikas“). Labai sraunus, tik mažiau vandeningas upokšnis atplaukia iš Viranglio ežero: jo vaga per pusę kilometro nusileidžia 6 m. Asveją dosniai maitina ir požeminiai vandenys, išsiliejantys šaltiniais stačių šlaitų papėdėse (Dubingių, Kryžiokraščio, Vainikų ir kt.) ir po vandeniu (spūdiniai šaltiniai – verdenės).

Nors Asveja tokia siaura, kad kai kuriose laibumose smagesnis vaikas permestų akmenį į priešingą krantą, vėjas vandenį gerai išmaišo. Ir taip yra dėl to, kad ilgoji rinos ašis ištįsusi dažniausiai pasikartojančių ir stipriausių vėjų kryptimi. Štai kodėl vasarą vie-

nodos temperatūros vandens sluoksnis siekia 5 m, o kartais ir 7 m gylį. Giliau, vėjo neišmaišomame vandens sluoksnyje, temperatūra staiga krinta (iki 3 °C per vieną metrą) ir, 20 m gylyje pasiekusi 4,2–4,3 °C, išlieka tokia iki pat dugno. Asveja priskiriama prie termiškai gilių ežerų.

Skaidrias (vandens skaidrumas vasarą – apie 4 m), vėsias ir visada turtingas deguonies ežero gelmes pamėgo šiaip gan išrankios stintos, seliavos, sykai. Nestinga ir paprastesnių žuvų: lydekų, kuojų, karšių, raudžių, šapalų, vėgėlių, ungurių ir kt. Žvejybos verslas šiose paežerėse turi senas tradicijas, nes Dubingių dvaro inventoriaus knygoje minimos didelės pajamos iš ežerų, pavyzdžiui, 1786 m. jos siekė 5315 auksinų.

Asvejos atabradai siauri, vietomis nesiekia ir 10 m pločio, tad virš vandens išstybusiems augalams – nendrėms, meldams ar švendrams – nėra kur plačiau tarpti. Jų sąžalynai reti ir auga ne ištisine juosta, o padrikomis dėmėmis. Vandens paviršiuje plūduriuojantys augalai taip pat ne visur paplitę – daugiau seklesnėse įlankose, ypač Vyriogalos. Čia galima rasti lūgnėmis arba mažžiedėmis vandens lelijomis pamargintų užutėkių, įvairių rūšių plūdėmis apraizgytų atabrado panuovolių, švendrių džiunglėse skendinčių Dubingos upelės ištaką. Vandens augalija veši ir įlankėlėje, juosiančioje Dubingių piliavietę (salą). Kitur – plikuma, tik prie pat dugno, maždaug iki 5 m gylio, styro šiurkštūs mairaginių kerai, klojasi elodėjų kilimai.

Žmonės padubingiuose įsikūrė seniai. Apie tai byloja Degsnės ir Žingių pilkapiai, Abejučių, Dubingių ir Jonėnų piliakalniai, alkavietės (Alka). Rašytiniuose šaltiniuose – kryžiuočių kronikose – šios žemės minimos nuo XIV a. vidurio: Dubingiuose plėšta, žudyta, deginta. Vytauto laikais Asvejos ežero saloje išaugo stipri pilis, dvaras, vėliau atitekęs garsiai Radvilų giminei. Aštuonių jos atstovų palaikai 2009 m. perlaidoti restauruotoje evangelikų reformatų bažnyčios kriptoje Pilies kalne.

Asvejos pakrantėse ir artimajame apyežeryje yra daug istorijos ir gamtos paminklų, prie kurių einama, plaukiama, važiuojama. Paežerėse yra kur apsišvęsti – poilsio namuose („Dubingiai“, „Žibutė“, Purviniškių girininkijos), stovyklavietėse, o trumpesniai laikui – poilsio aikštelėse, kurios įrengtos beveik prie visų lankytinų objektų, apžvalgos taškų, patogesnių atabrado.

Alkės etnokultūrinė sodyba. Alkos kaimas – buvęs istorinis užsienis – viena sodyba prie perkėlos per ežerą. Ilgainiui ji išsidalijo į kelias ir sudarė kaimelį. XX a. I p. statytoje sodyboje yra iš rąstų suręsta senovinė gryčia, svirnas ir pirtis. Dar dviejose sodybose išliko autentiškų stogo kraigo, langų, durų puošybos elementų. (17 E5)

Dubingiai kryžiuočių minimi 1334 m., vėliau su Dubingių piliaviete (Pilies kalnu) susijęs Vytauto vardas ir veikla. XV a. pab. išaugo miestelis, nuo XVI a. pr. Dubingiai – viena iš Radvilų giminės rezidencijų. Čia gimė ir po slaptų vedybų rūmuose kurį laiką gyveno Barbora Radvilaitė. Apie 1620 m. Jonušas Radvila I piliavietėje pastatė mūrinę renesanso stiliaus evangelikų reformatų bažnyčią. 2004 m. kasinėjant jos rūsiuose rasti aštuonių Radvilų giminės atstovų palaikai, tarp jų Mikalojaus Radvilos Rudojo ir Jonušo Radvilos I. Jie buvo tyrėjų identifikuoti ir 2009 m. iškilmingai perlaidoti restauruotoje bažnyčios kriptoje Pilies kalne. Nuo seno per Asvejos ežerą piliavietės papėdėje stovėjo medinis polinis tiltas. Dabartinis nutiestas 1934 m., jis 76,4 m ilgio ir 6 m pločio.

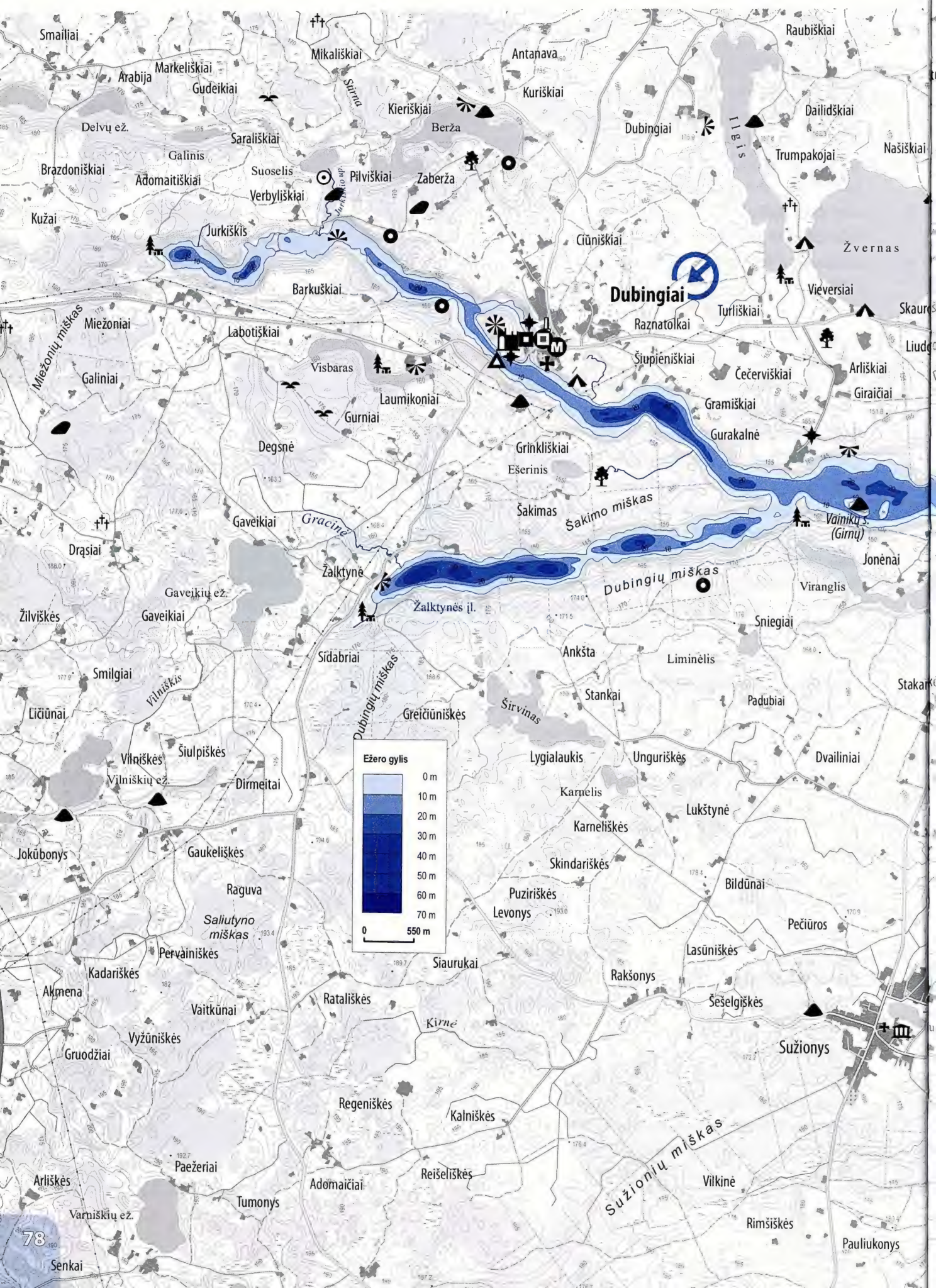
Senoji Dubingių dalis susidarė pagal linijinį planą. 1677–1678 m. Radvilos miestelyje pastatė medinę katalikų bažnyčią, 1800 m. ji buvo perstatyta, o 1958 m. sudegė. Tuomet bažnyčia įrengta viename klebonijos pastatų – prieglaudoje. Mokyklos pastatas prie kelio į Bijutiškį – vienas seniausių. Mokykla jame veikė 1860–1987 m. Miestelio centro puošmena – XIX a. vid. smuklė – užvažiuojamieji namai. Ilgame mediniame pastate dabar įsikūrusi Asvejos regioninio parko direkcija. Per Nepriklausomybės kovas Dubingių laukuose žuvę kariai palaidoti miestelio kapinėse. 1944 m. Armijos Krajovos kovotojai siautėjo Molėtų apylinkėse ir nužudė apie šimtą žmonių, tarp jų moterų, vaikų ir net kūdikių. Kelios dešimtys gyventojų žuvo ir Dubingiuose. Nuo 1999 m. šias aukas mena prie girininkijos pastatytas paminklas. (16 D5)

Purviniškių girininkija pastatyta 1925–1928 m. Sodybos kompleksą sudaro mediniai statiniai: administracinis pastatas, namas, tvartas, daržinė ir pirtis. Administracinis pastatas ir gyvenamasis namas yra istorizmo stiliškos vienaaukščiai pastatai, su atvirais prieangiais ir kolonomis, viduje išlikusios glazūruotų koklių krosnys (17 F5)

Žingių (Veliankos) pilkapynai yra abipus Asvejos ežero sąsmaukos, prie siaurčio Veliupelio, kurio pavadinimas, galimas daiktas, susijęs su senaisiais pomirtinio pasaulio vaizdiniais. Į pietus nuo sąsmaukos ant kalvos kompaktiškai išsidėstę apie 60 pilkapių, datuojamų IX–XII a. Čia veda pažintinio tako maršrutas. Pilkapių sampilai 5–20 m skersmens, iki 2 m aukščio, daugelis apjuosti grioviais. (17 F6)

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,1 m BS.

Ežero plotas – 700,8 ha ir 495,5 ha, maitinančiojo baseino plotas – 252,1 km², santykinis baseinas – 21,0.

Kranto linijos ilgis – 24,5 km ir 20,3 km, vingiuotumas – 2,61 ir 2,59.

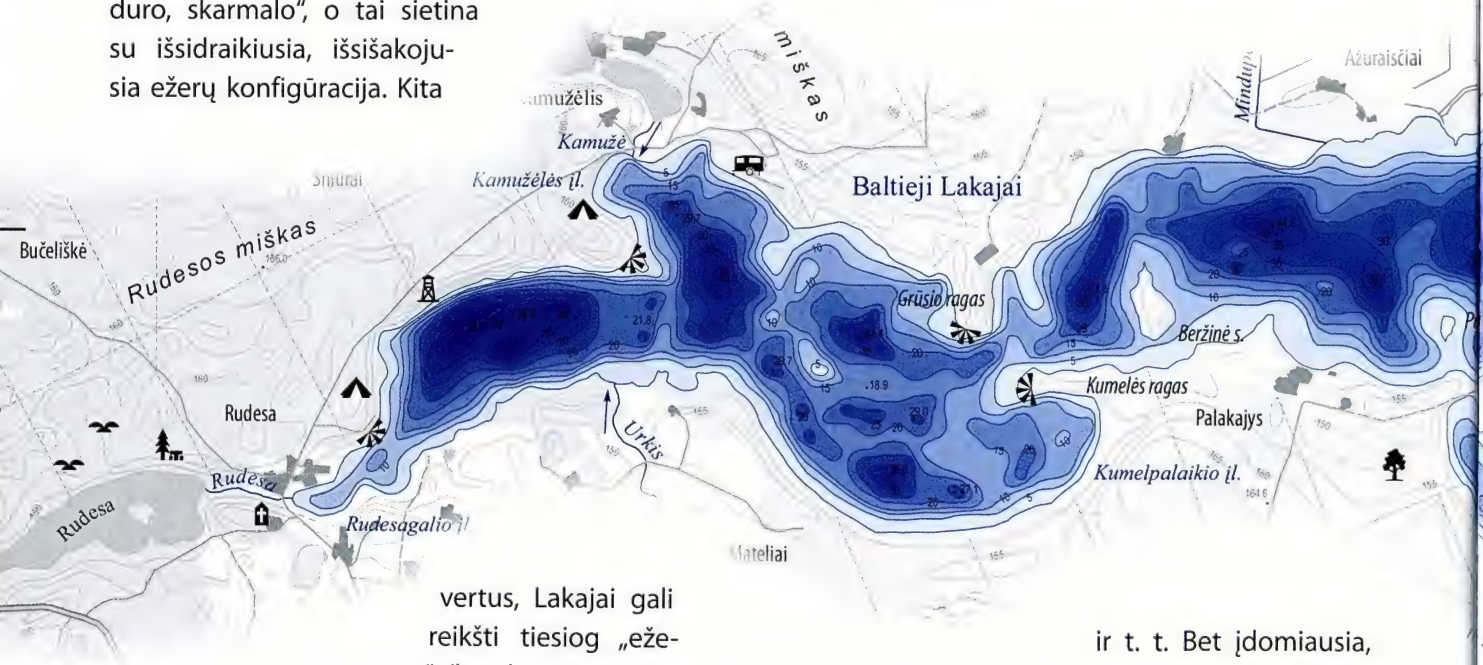
3 ir 8 salos, plotas – 3,8 ha ir 7,2 ha, salingumas – 0,5 % ir 1,4 %.

Didžiausias gylis – 45 m ir 32,8 m, vidutinis – 13,6 m ir 8,2 m, santykinis – 1,5 % ir 1,3 %.

Vandens tūris – 94,8 mln. m³ ir 40 mln. m³.

Tarpusavyje susijusių ežerų sistemos, turinčios Lakajų kraštovaizdžio draustinio statusą, vakarinis pakraštys – Baltųjų Lakajų ežero Rudesagalio įlanka yra apie 8 km į rytus nuo Molėtų, Labanoro regioniniame parke. Kalbininkai Lakajų vardą kildina iš liet. *lakato* „skuduro, skarmalo“, o tai sietina su išsidraikiusia, išsišakojuusia ežerų konfigūracija. Kita

ištis nelengva. Greičiausiai duburių kilmė bus sudėtingesnė, ir tai patvirtina narų mėgėjų nufilmuoti povandeniniai kraštovaizdžiai. Ypač intriguojantys yra šiaurinėje ežero dalyje aptikti kanjonai – gilūs plyšiai su puikiai nušlifuotomis vertikaliomis sienomis, tarp jų dunksančiais eroziniais stulpais

vertus, Lakajai gali reikšti tiesiog „ežeras“ (lot. *lacus*). Lakajus –

Baltuosius ir Juoduosius – geografiškai priskiria prie tipiškų rininių ežerų. Jie ištis ilgį, siauri (Baltųjų Lakajų ilgis – 8,6 km, Juodųjų – 6,5 km, o vidutinis plotis – apie 0,7 km), duobėti. Giliausia Baltųjų Lakajų duobė – 45 m – tūno vakariniame pakraštyje, vos 200 m nuo kranto, bet ir antrajai, įsuktai į rytus nuo didžiosios (Beržinės) salos, taigi ežero viduryje, iki šio rekordo trūksta nepilno pusmetrio. Be jų, ežere yra dar 7 duobės, gilesnės kaip 35 m. Juodieji Lakajai ne tokie gilūs (beveik 33 m), be to, jų dugno piešinys paprastesnis – vyrauja ne duobės, o ištįsusios povandeninės lomos, iškyla net 8 salos. Kaip ir Baltuosiuose Lakajuose, didžiausia iš jų (Anglijos) dunkso beveik vidury ežero. Painus abiejų Lakajų duobių duobelių labirintas, ir įžvelgti jame kokį nors tipišką, tik rininiams ežerams būdingą dėsningumą

ir t. t. Bet įdomiausia, kad šias formas veržlus, daug nešmenų vilkęs srautas išspjovė kompaktiškame sucementuotos nuosėdinės medžiagos klode, kuris galėjo susidaryti tik anksčiau (iki paskutinio apledėjimo) egzistavusiame prieledyniniame baseine. Kada, sunku pasakyti, nes kai kurie geologai pirminį rinų piešinį sieja su tektoniniais žemės plutos lūžiais.

Baltųjų Lakajų povandeniniai kanjonai verti detalesnių studijų, kurios galbūt pakeistų ir geografo požiūrį į rinų kilmę. O kol kas tarkime, kad abu Lakajai telkšo viename duburyje, išlinkusiame gražia arka iš pietvakarių į rytus, o paskui – į pietryčius. Šio lanko pradžią žymi Rudesėlio ir Rudesos (gal ir Berbrusų) ežerėliai, centrą – Baltieji, o pabaigą – Juodieji Lakajai. Šitaip išlinkęs ne tik duburys, bet ir apyežerio fragmentai, pavyzdžiui, pusiasaliai. Ypač

grakšti Ščiurio pusiasalio arka, skirianti „dvispalvius“ Lakajus. Likęs siauras vandens plyšys – Pertenio sąsiauris, jungiantis „baltus“ ir „juodus“ vandenis. Abiejų ežerų atabrada smėlėti, tačiau siauri, ypač Juodųjų Lakajų. Reti ir juos kaišantys nendrynukai; kiek plačiau jie pakrinka tik seklesnėse įlankose ir upelių žiotyse.

Palengva šyla giliųjų ežerų vandenys. Vandens paviršiaus vidutinė temperatūra gegužės mėnesį – tik 10 °C, birželio – apie 16 °C. Tik liepos mėnesį vanduo jau pakankamai šiltas (vidutiniškai 18,8 °C), ir tada čia nestinga poilsiautojų. Lakajus derėtų vadinti termiškai inertiškais ežerais, nes jie lėtai šyla ir taip pat palengva vėsta. Antai paros oro temperatūrai nukritus iki 5 °C, ežero vanduo būna dar trimis laipsniais šiltesnis, o užšąla vidutiniškai tik gruodžio 22 dieną. Lakajai išsivaduoja iš ledo maždaug

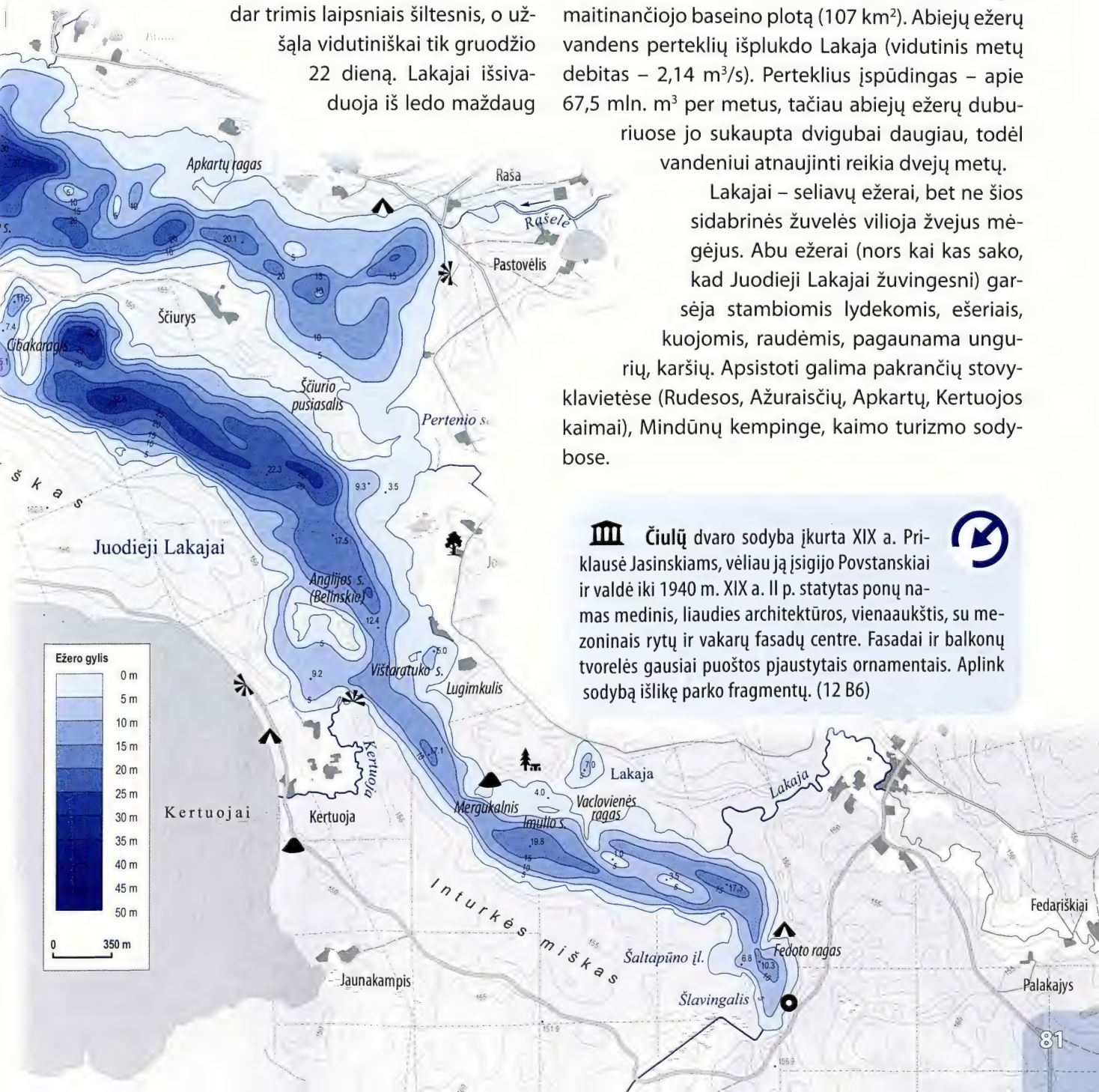
balandžio 22 d. Tada ežerų vandens lygis būna pakilęs vidutiniškai 34 cm, o per metus jis svyruoja apie 64 cm (daugiametė amplitudė – apie 1 m).

Svariausias Baltųjų Lakajų intakas – Stirnė (ilgis – 6,4 km, baseino plotas – 66,4 km²), atplukdanti Stirnių ežero ir jį maitinančio baseino vandenį. Kiti upeliai – Rašėlė (ilgis – 1,3 km, baseino plotas – 16,8 km²), Urkis (1,9 km, 11,1 km²), Rudesė (1,3 km, 7,3 km²) taip pat atsirūva nuo kaimyninių ežerų, tačiau jų indėlis į Baltųjų Lakajų mitybą yra daug mažesnis. Labai sunku įvertinti, kiek vandens liejasi į Baltuosius Lakajus iš Siesarčio ežero per Kamužės užtvankos slenkstį. Juodųjų Lakajų baseine didžiausias yra Kertuojos upelės svoris, jei, žinoma, tą svorį vertintume ne pagal intako ilgį (1,2 km), o pagal maitinančiojo baseino plotą (107 km²). Abiejų ežerų vandens perteklių išplukdo Lakaja (vidutinis metų debitas – 2,14 m³/s). Perteklius įspūdingas – apie 67,5 mln. m³ per metus, tačiau abiejų ežerų duburiuose jo sukaupia dvigubai daugiau, todėl vandeniui atnaujinti reikia dvejų metų.

Lakajai – seliavų ežerai, bet ne šios sidabrinės žuvelės vilioja žvejus mėgėjus. Abu ežerai (nors kai kas sako, kad Juodieji Lakajai žuvingesni) garsėja stambiomis lydekėmis, ešeriais, kuojomis, raudėmis, pagaunama ungurių, karšių. Apsistoti galima pakrančių stovyklavietėse (Rudesos, Ažuraisčių, Apkartų, Kertuojos kaimai), Mindūnų kempinge, kaimo turizmo sodybose.

Čiulų dvaro sodyba įkurta XIX a. Pricklausė Jasinskiams, vėliau ją įsigijo Povstanskiai ir valdė iki 1940 m. XIX a. II p. statytas ponų namas medinis, liaudies architektūros, vienaaukštis, su mezoniniais rytų ir vakarų fasadų centre. Fasada ir balkonų tvorelės gausiai puoštos pjaustytais ornamentais. Aplink sodybą išlikę parko fragmentų. (12 B6)

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 143,5 m BS.

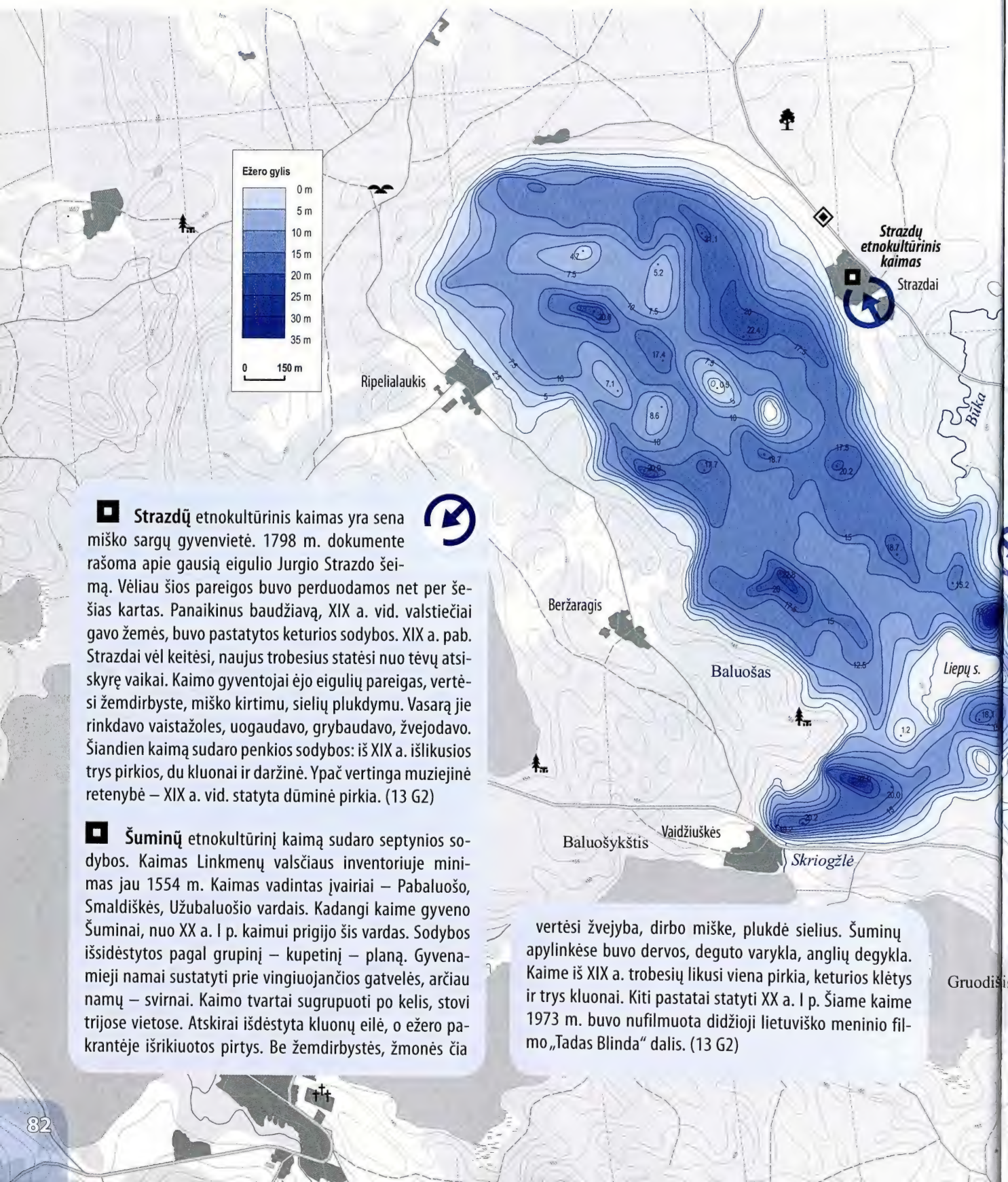
Ežero plotas – 425,9 ha, maitinančiojo baseino plotas – 155,7 km², santykinis baseinas – 36,5.

Kranto linijos ilgis – 14,7 km, vingiuotumas – 2,01.

7 salos, plotas – 19 ha, salingumas – 4,5 %.

Didžiausias gylis – 33,7 m, vidutinis – 10,7 m, santykinis – 1,4 %.

Vandens tūris – 44 mln. m³.

Strazdų etnokultūrinis kaimas yra sena miško sargų gyvenvietė. 1798 m. dokumente rašoma apie gausią eigulio Jurgio Strazdo šeimą. Vėliau šios pareigos buvo perduodamos net per šešias kartas. Panaikinus baudžiavą, XIX a. vid. valstiečiai gavo žemės, buvo pastatytos keturios sodybos. XIX a. pab. Strazdai vėl keitėsi, naujus trobesius statėsi nuo tėvų atsisakyę vaikai. Kaimo gyventojai ėjo eigulių pareigas, vertėsi žemdirbyste, miško kirtimu, sielių plukdymu. Vasarą jie rinkdavo vaistažoles, uogaudavo, grybaudavo, žvejodavo. Šiandien kaimą sudaro penkios sodybos: iš XIX a. išlikusios trys pirkios, du kluonai ir daržinė. Ypač vertinga muziejinė retenybė – XIX a. vid. statyta dūminė pirkia. (13 G2)

Šuminų etnokultūrinį kaimą sudaro septynios sodybos. Kaimas Linkmenų valsčiaus inventoriuje minimas jau 1554 m. Kaimas vadintas įvairiai – Pabaluošo, Smaldiškės, Užubaluošio vardais. Kadangi kaime gyveno Šuminai, nuo XX a. I p. kaimui prigijo šis vardas. Sodybos išsidėstytos pagal grupinį – kupetinį – planą. Gyvenamieji namai sustatyti prie vingiuojančios gatvės, arčiau namų – svirnai. Kaimo tvartai sugrupuoti po kelis, stovi trijose vietose. Atskirai išdėstyta kluonų eilė, o ežero pakrantėje išrikiuotos pirtys. Be žemdirbystės, žmonės čia

vertėsi žvejyba, dirbo miške, plukdė sielius. Šuminų apylinkėse buvo dervos, deguto varykla, anglių degykla. Kaime iš XIX a. trobesių likusi viena pirkia, keturios klėtys ir trys kluonai. Kiti pastatai statyti XX a. I p. Šiame kaime 1973 m. buvo nufilmuota didžioji lietuviško meninio filmo „Tadas Blinda“ dalis. (13 G2)

Šiaurę nuo Kaltanėnų plytinčią smėlingą ir labai ežeringą teritoriją žinomas geografą prof. Alfonsas Basalykas pavadino „ežeringuoju koridoriu“, jungiančiu Kazitiškio ir Žeimenos lygumas. Vėlyvajame ledynmetyje, pradėjus tirpti Kazitiškio dubumoje tūnančiam ledyno liežuviui, tirpsmo vandenys išplovė galias rinas bei vartus juos tvenkiančiuose moreniniuose lankuose ir plūstelėjo į pietus. Čia prieledyninių upių velkamas smėlis užklojo anksčiau išplautas rinas ir guolinius duburius su užsilikusiais ledo luistais. Šiems tirpstant ir dumbant juos dengiančių smėlių skliautams, susidarė plačios terasos, juosiančios daugelį vadinamojo koridoriaus ežerų, tarp jų ir Baluošą.

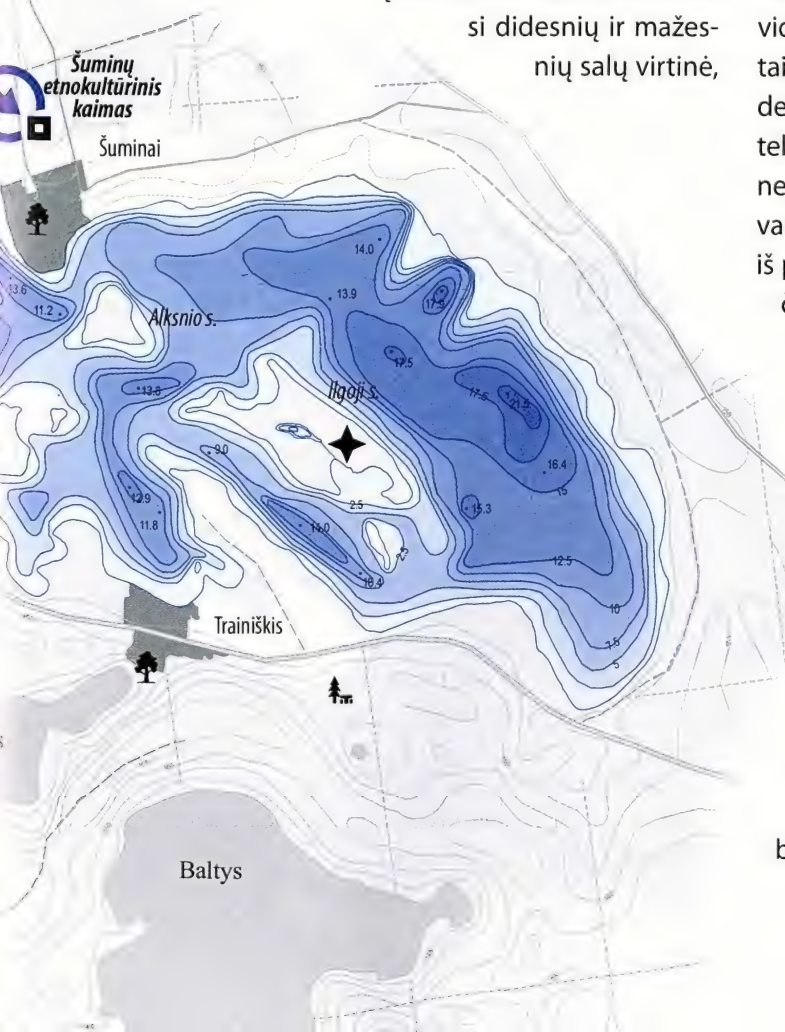
Ežeras telkšo Aukštaitijos nacionaliniame parke apie 11 km į šiaurės vakarus nuo Ignalinos. Kalbininkai nesutaria, kokia yra šio ežero vardo etimologija: ar ji sietina su liet. *balas* „baltas“, ar su „bala“. Na, bala Baluošo niekaip nepavadinasi – gilių duobių virtinės primena rinoms būdingus piešinius, bet, kita vertus, duburio erdvė sietina su ledo luisto – suskeldėjusio, iš visų pusių gremžiamo veržlių vandens srautų – išgulėta dubuma. Taigi Baluošą norėtusi vadinti sudėtingu ledyninės kilmės ežeru. Jo dubens išskirtinumą pabrėžia iš pietryčių į šiaurės vakarus nusidriekusi didesnių ir mažesnių salų virtinė,

skaidanti ežerą į dvi dalis. Salų panuovoliuose – duobės (giliausia – 33,7 m – tarp Liepų salos ir Šuminių kaimo), o Ilgosios salos viduryje – nuosavas ežerėlis (gylis – 7,7 m, hidrografinis paminklas).

Ant plačių ežero terasų įsikūrę erdvūs kaimai. Aukštesniame vakariniame krante – Trainiškis, Vaidžiūškės, Beržaragis, Ripelialaukis; priešingame krante – etnokultūriniai Strazdų ir Šuminių kaimai, išsaugoję tradicinį išplanavimą ir senus pastatus – pirkias, klėtis, kluonus, menantys kadaise čia klestėjusį verslą – miško kirtimą, sielių plukdymą, deguto varymą, žvejybą. Dažnas kaimas turi savo išskirtinį medį: Trainiškis – 800 metų senumo ąžuolą, Šuminai – senolę pušį ir per kelis hektarus išsidriekusį gryną kadagną, o kuplios liepos puošia visas galulaukes.

Svarbiausia ežero maitintoja – Bukos upelė (ilgis – 8,1 km, baseino plotas – 145,8 km², t. y. beveik 94 % Baluošą maitinančio baseino ploto), atsrūvanti nuo Uteno ir Utenykščio ežerų. Upelė turi hidrografinio draustinio statusą, permaininga: aukštupyje – labai plati, sekli, ir tik linguojančios dumblių kasos byloja, kad upelė gyva – teka; ties Vaišnoriškių kaimu Bukos vaga susiaurėja, o sustiprėjusi srovė kai kur net krantus graužia, galias sietuvas įsuka; žemumys – vėl ramus, tačiau įmantriai kilpinėjantis. Pagal Vaišnoriškių vandens matavimo stoties duomenis, vidutinis Bukos plukdomas debitas yra 1,24 m³/s, taigi per metus Baluošas gauna apie 39 mln. m³ vandens – daug, jeigu palyginsime su ežero duburyje telkšančiu vandens tūriu (44 mln. m³). Tačiau tai dar ne viskas. Hidrologai ištyrė, kad dar apie 14 mln. m³ vandens suteka į Baluošo povandeninę duburio dalį iš požemių. Sudėjus visas pajamas, nesunku apskaičiuoti, kad Baluošui visiškai atsinaujinti užtenka 10 mėnesių. Vandens perteklius nuteka Skriogžlės upeliu į Srovę, o ja – tolyn, link Asėko ir Linkmeno ežerų.

Ežere gyvena įvairios žuvys, tačiau vyrauja karpinės – kuojos, raudės, karšiai, lynai, karosai, rečiau – šapalai, kuriais anksčiau ypač garsėjo Bukos upelis. Pagaunama gražių lydekų, ešerių, stintų, stintelių, ungurių, vėgelių. Dosniausios žūklavietės – įlankose, sėkliuose ir salų panuovoliuose. Laikinių stovyklaviečių yra visame apyežeryje; savo paslaugas siūlo ir vietos gyventojai, kaimo turizmo sodybos („Baluošo krantas“, Ripelialaukio km.).

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 138,6 m BS.

Ežero plotas – 713,1 ha, maitinančiojo baseino plotas – 147,5 km², santykinis baseinas – 20,7.

Kranto linijos ilgis – 31,5 km, vingiuotumas – 3,31.

5 salos, plotas – 2,9 ha, salingumas – 0,4 %.

Didžiausias gylis – 24 m, vidutinis – 8,4 m, santykinis – 0,8 %.

Vandens tūris – 60 mln. m³.

Kaip ir jo kaimynas Baluošas, Dringis (pavadinimas siejamas su liet. *drėgnas*) telkšo Kazitiškio–Kaltanėnų ežeringojo koridoriaus šiaurinėje dalyje, tokia pat, tik dar erdvesniame ledo luisto guolyje, išmargintame rinų ir evorziinių duobių, vėlesnių pradubų, pakaišytame salomis. Nuo Ignalinos iki jo – apie 4 km, tačiau galima keliauti ir ilgesniu keliu – nuo Tauragnų, per Daunorių, Vyžių, Dievaragio miškus, priartėjant prie Būkos – iki Vaišniūnų ar Jonalaukio.

Ežero kranto linija itin raižyta. Toli į ežerą išsišaukiantys pusiasalių ragai neretai nusitęsia povandeniniais sėkliais ar vėl išnyra salomis: Siūrių ragas – Alksnio saloje, Ožių ragas – Pietinėje saloje ir pan. Tarp pusiasalių – plačios įlankos arba kampai: Giliakampis (šiaurės rytai, jame didžiausios Baluošo gelmės), Juodakampis (šiaurės vakarai, įteka Juodupė), Stirniakampis, Karviakampis ir kt. Šiauriniai krantai aukšti ir statūs, pietiniai žemesni, vietomis papelkėję. Siūrių pelkaitė tarp Jonalaukio ir Gaveikėnų kaimų paskelbta telmologiniu draustiniu. Hidrografinių draustinių statusą gavo Juodupė ir Švogena – didieji Dringio intakai. Vakariniame apyežeryje, Linkmenų miške, pabirę uždari ežerėliai (Laumiakys, Narinis, Ešerinis) – poledynmetyje ištirpusių palaidotų ledo luistų pradubos. Šiauriniame krante abipus Vaišniūnų yra VIII–XII a. pilkapių, o Juodakampio įlankoje dar visai neseniai, pokaryje, buvo rišami sieliai iš rąstų, suvežtų arkliais iš čia pat dunksančios Ažvinčių girios. Sielininkystės tradicijos padringiuose labai senos, anksčiau Ažvinčių mediena iki ežero buvo plukdoma pavieniais rąstais Švogenos upeliu, atsrūvančiu nuo įpiečiau Kazitiškio liulančios Galų pelkės, kuri yra Nemuno ir Dauguvos upynų takoskyroje. Įdomus ir ragais pasišiaušęs pietinis apyežeris: čia pat, už siauros pertvaros, telkšo Dringio prielipas Dringykštis, Palaukinio upelio žiotys, Gaveikėnų kaimas, kuriame išlikęs per 200 metų skaičiuojantis vandens malūnas.

Dosniausias ežero maitintojas – Švogenos upelis (ilgis – 14,8 km, baseino plotas – 82,7 km²), Kazitiš-

kio smėlėtąją dubumą drenuojantis Žeimenos hidrografinis aukštupys. Upeliui tenka net 56 % Dringio maitinančio baseino ploto, be to, gausiai girdoma požeminių versmių, ji yra vandeninga ištisus metus. Jos vidutinis debitas žiotyse siekia 0,54 m³/s. Kiti intakai (Juodupė, ilgis – 6 km, baseino plotas – 5,3 km²; Palaukinis, ilgis – 10,4 km, baseino plotas – 28,5 km²) yra nepalyginti „liesesni“, tačiau Dringio vandens perteklių išplukdančios Dumblynės (žemiau Dringykščio ežero vadinamos Dringe) debitas siekia net 1,35 m³/s. Tai didelis perteklius, o atsiranda jis dėl šaltinių, įsiliejančių į povandeninę ežero duburio dalį. Pasak hidrologų, jų debitas yra apie 0,58 m³/s, t. y. didesnis už Švogenos debitą. Šitaip sočiai pagirdyto ežero vandens lygis per metus svyruoja tik apie 40 cm (pavasarij – apie 30 cm), o jo įspūdingas vandens tūris atsinaujina per pusantros metų.

Ežeras yra santykinai (palyginti su plotu) sekus, vėjo nesunkiai išmaišomas beveik iki dugno, vėdinamas. Dėl to ir užšąla atvėsęs daugiau už kitus ežerus, bet sukaupęs žiemai daug deguonies. Dringis garsėja auksažvyniais karšiais, storais lynais ir karosais, jame daug ešerių ir lydekų, kuojų, raudžių, yra starkingų ir vėgėlių, o gelmėse – šamų. Ežerą juosia platūs (20–25 m) smėlėti atabrada, pakrantėse daug laikinų ir įrengtų stovyklaviečių, aikštelių automobiliams, kaimo turizmo sodybų („Ivalaukis“, Jonalaukio km.; Gaveikėnų ir Vaišniūnų km.).

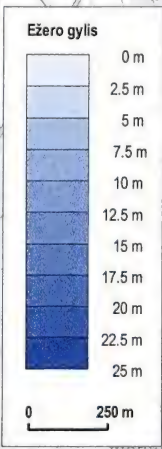
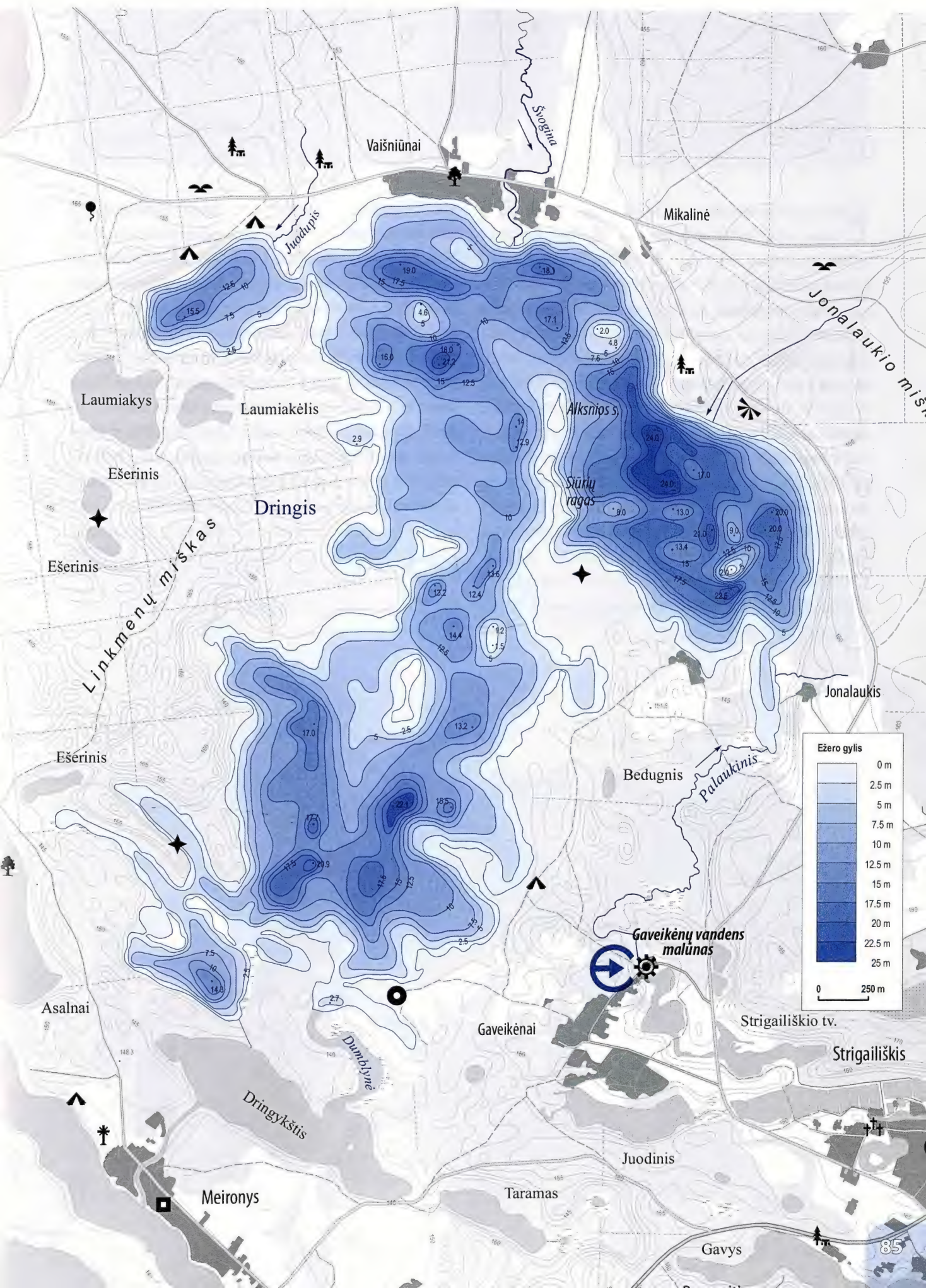

Gaveikėnų vandens malūnas pastatytas XIX a. II p., priklausė Kaminskui, buvo nuomojamas vokiečiams, vėliau ne kartą parduotas.

Sovietiniais metais priklausė kolūkiui ir žvejybos ūkiui, paskui buvo įrengta poilsinė. Malūnas stačiakampio plano, vieno aukšto, su rūsiu ir pastogės patalpomis, uždaru ir dviem atvirais priegangiais, turbinos priestatu. Viena malūno dalis tinkuoto mūro, kita – apkalta medinėmis lentelėmis. Pamatas su akmenų mūro cokoliu. Išlikusi vandens latakų konstrukcija, dvejų girnos, grūdų piltuvai ir grūdų bunkeris. (13 H3)

Žeimenos pabaseinio ežerai

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 153,6 m BS.
Ežero plotas – 52 ha, maitinančiojo baseino plotas – 3,2 km², santykinis baseinas – 6,2.
Kranto linijos ilgis – 5,5 km, vingiuotumas – 2,2.
Didžiausias gylis – 38 m, vidutinis – 10,3 m, santykinis – 4,7 %.
Vandens tūris – 5,3 mln. m³.

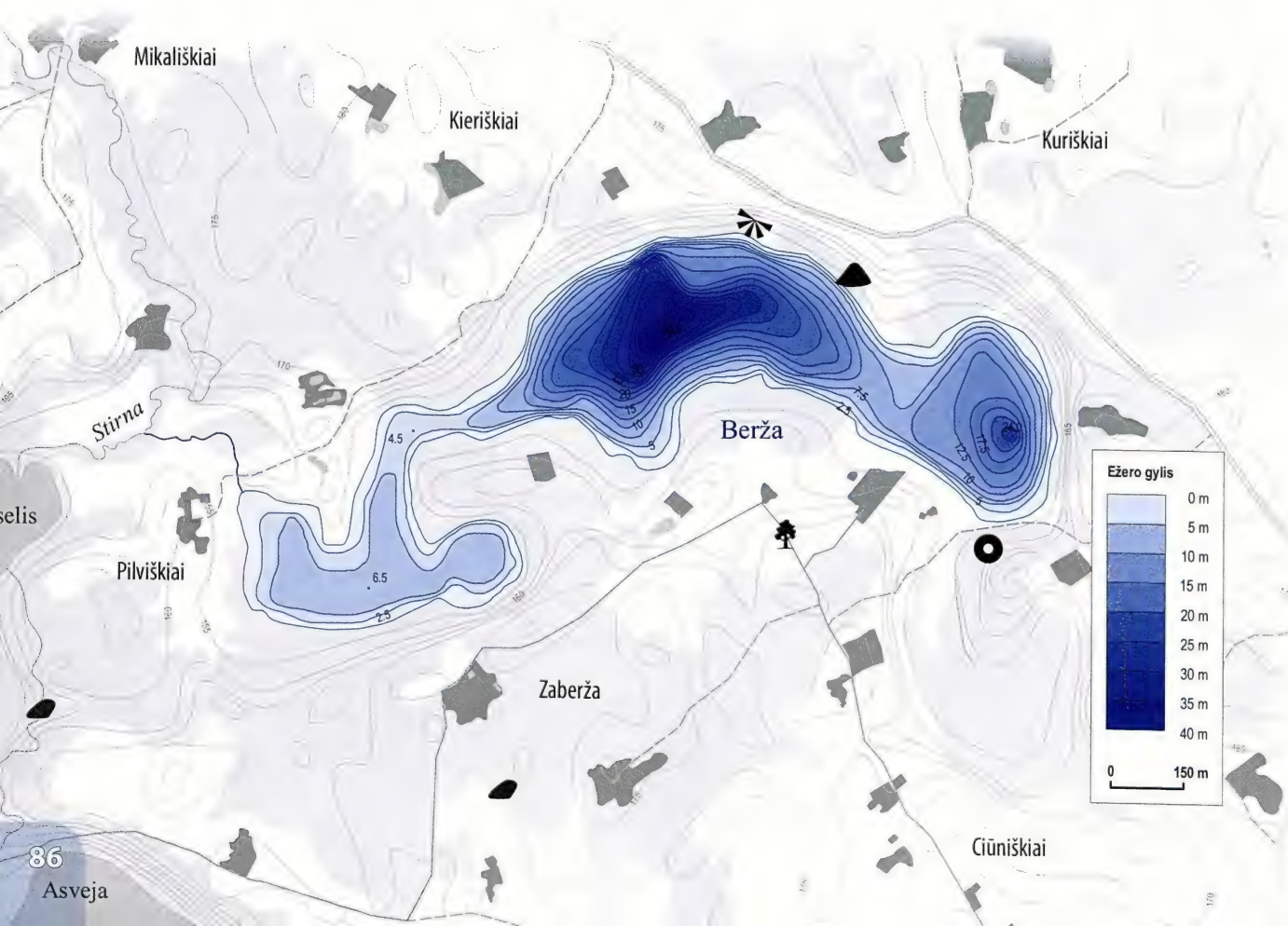
Ežeras telkšo Asvejos rinos atšakoje, apie 2 km į šiaurę nuo Dubingių miestelio. Nuo jo į vakarus tęsiasi kitų rinos duobių – Suoselio, Galinio, Delvų, Smailių ežerėlių – ir jas skiriančių pelkaičių juosta, turinti kraštovaizdžio draustinio statusą (Asvejos regioninis parkas). Apyežeris priemolingas, kalvotas, ypač šiaurinis, Bijutiškio link. Kai kurių kalvų momenys pakyla virš jūros lygio net 195 m, viena iš jų, dunkstanti į rytus nuo Kuriškių kaimo, – buvęs alkakalnis (Svatba, aukštis – 180,8 m BS). Ypač statūs ir šaltiniuoti šiauriniai ežero krantai. Prie giliojo Beržos duburio šliejasi į pietvakarius nutįstanti sekli, dumblėta, vandens augalų klojama įlanka, iš kurios išteka upelis – Stirnelės intakas. Stirnelės kanjonas – vienas iš įspūdingiausių Beržos kraštovaizdžio draustinio gamtos objektų: gilus, skardėtas, apaugęs lapuotynais. Pietinis ežero krantas žemesnis, lėkštesnis. Čia įsikūrusiame Paber-

žos (Zaberžos) kaime auga 450 metų skaičiuojantis ąžuolas (kamieno apimtis – 5 m, skersmuo – 1,6 m). Nuo jo į pietvakarius, už 1 km Asvejos duburio link, dunkso įspūdingas riedulys, vadinamas Meškos Stalu (Ciūniškių akmeniu).

Ežerą maitina tik šaltiniai (vandeningiausias – Beržos – liejasi iš šiaurinio kranto) ir mažytis Vėlupeio upokšnis, todėl vandens lygis per metus kinta nedaug – apie 30 cm, o ežero vandens tūriui atsinaujinti reikia beveik 7 metų. Ežeras žuvingas, jame pagaunama stambokų ešerių, karšių, lynų, lydekų, ungurių, gyvena plačiažnypliai vėžiai, o tai reiškia, kad vanduo švarus.

Žr. Asveja, p. 76.

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 153 m BS.

Ežero plotas – 124,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 5,1 km², santykinis baseinas – 4,1.

Kranto linijos ilgis – 7,6 km, vingiuotumas – 1,93.

3 salos, plotas – 2,3 ha, salingumas – 1,8 %.

Didžiausias gylis – 39 m, vidutinis – 10,1 m, santykinis – 3,1 %.

Vandens tūris – 12,3 mln. m³.

Ežeras telkšo Ignalinos pietiniame pakraštyje, dviejų rinų sankirtoje. Kalbininkai labai aptakiai kalba apie ežero vardo kilmę. Pasak jų, vandenvardžiai su šaknimi *gav-* gali būti tos pačios šeimos kaip Gauja, o šią Kazimieras Būga siejo su „karvine upe“. Šiaip ar taip, žemėlapyje Gavys labiau primena karvės galvą nei upę, ypač jei prie šiaurės rytų įlankos – „karvės rago“ prilipini ir šalimais telkšantį Gavaičio ežerėlį.

Ežerą supa neaukštos žvyringos kalvos, didesni miškai – atokiau, link Palūšės; rytine pakrante driekiasi Vilniaus–Daugpilio geležinkelio juosta, o pro vakarinį „karvės ragą“ eina Ignalinos–Kaltanėnų kelias. Ežero atabrada siauri, bet smėlėti. Apyežeris sukuriantas, pritaikytas poilsiui: įrengtas miesto

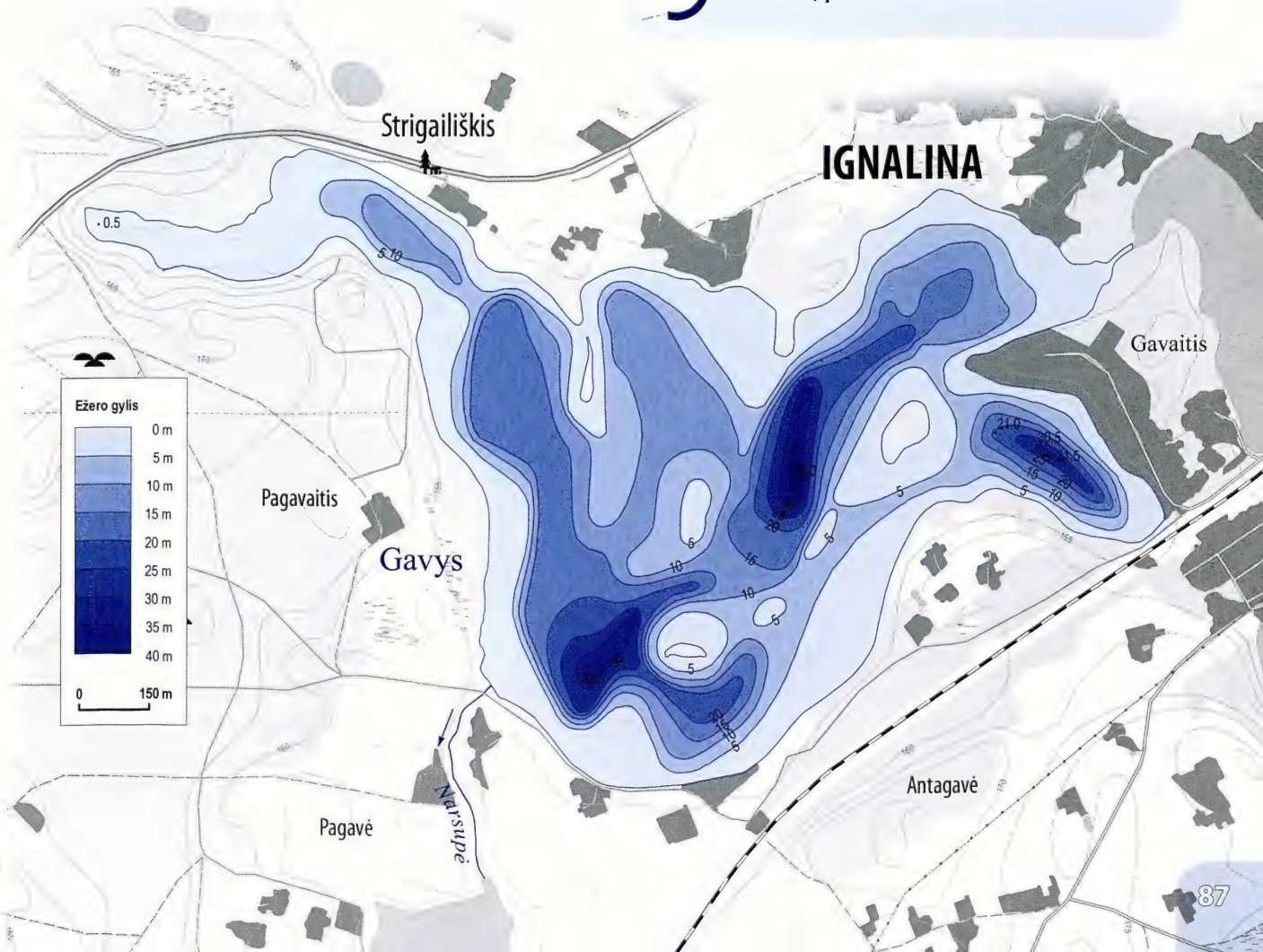
apilūdimys, daug metų veikia moksleivių vasaros stovykla „Ignalina“, pusiasalyje įrengta pramoginio traukinuko trasa.

Gavį maitina labai mažas baseinas (tik 4 kartus didesnis už patį ežerą), tad jo vandeniui visiškai atsinaujinti reikia 10 metų. Kita vertus, ištekanti Naršupės upelė visada gyva, matyt, į ežerą išsiliejantių šaltinių girdoma, plukdo vandenį į Rudinę, o ši – į Laukupę ir Žeimenų ežerą.

Ežero vanduo gana skaidrus (skaidrumas vasarą – apie 5 m), jo temperatūra giliųjų duobių priedugniuose per metus kinta labai mažai – nuo 5 °C vasarą iki 3 °C žiemą. Ežere pagaunama lydekų, lynų, kuojų, raudžių, stintų, vėgėlių, sykų ir kt. žuvų.

Žr. Lūšiai, p. 100.

DUOBŪLIS ir KREIVĀSIS

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutūs aukštis – 152,9 m ir 154,9 m BS.
Ežero plotas – 3,8 ha ir 3,6 ha, maitinančiojo baseino plotas – 0,19 km² ir 0,35 km², santykinis baseinas – 5,0 ir 9,7.

Kranto linijos ilgis – 0,73 km ir 0,94 km, vingiuotumas – 1,08 ir 1,40.

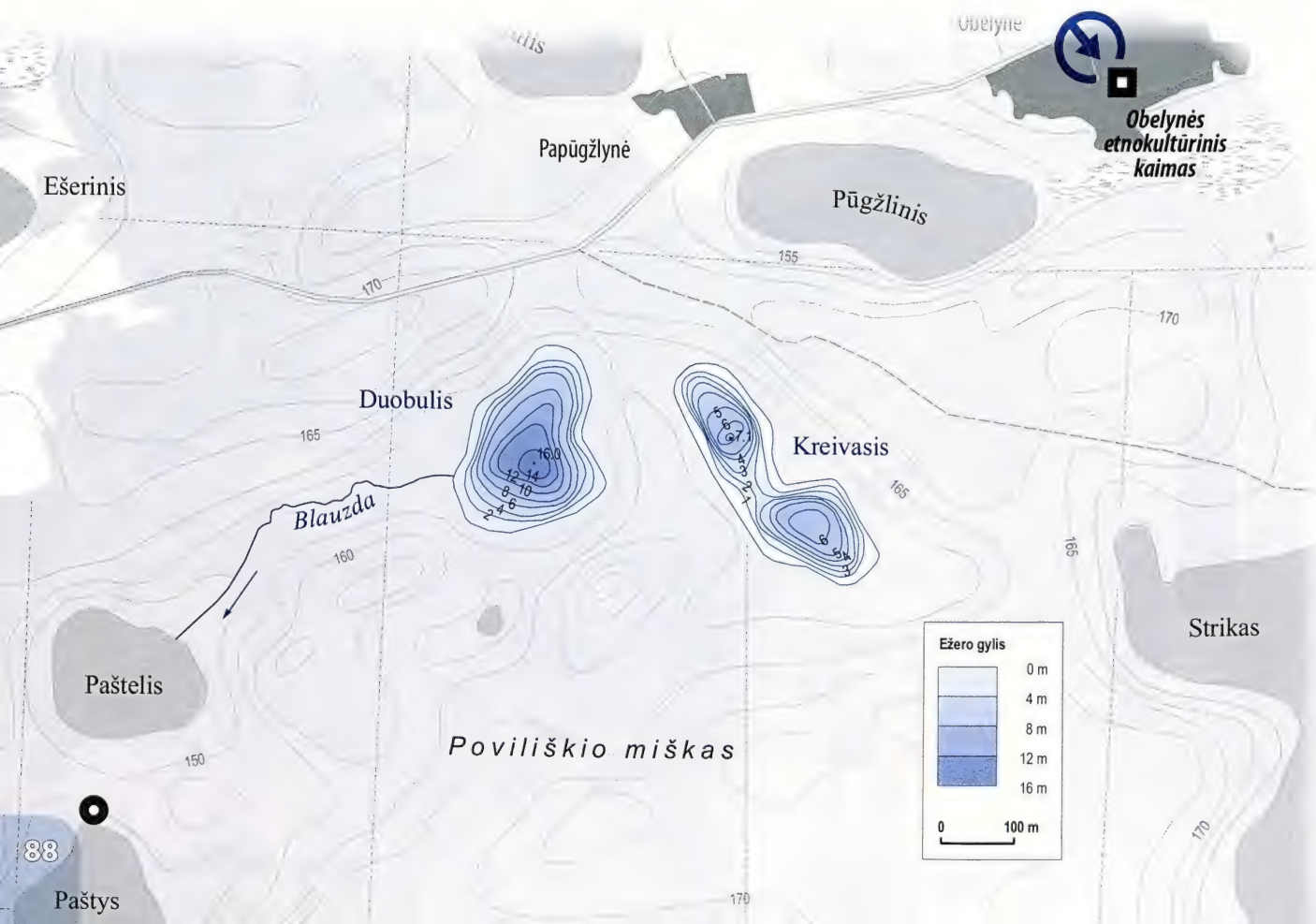
Didžiausias gylis – 16 m ir 7,1 m, vidutinis – 6,6 m ir 3,1 m, santykinis – 7,3 % ir 3,3 %.

Vandens tūris – 0,25 mln. m³ ir 0,11 mln. m³.

Važiuojant Toliajų–Šnieriškių keliu Labanoro link, už Damosiškės kaimo prasideda platūs, regis, niekada nesibaigiantys miškai (Ropeikiškės, Povilišio) – Labanoro girios prieigos, o gal ir pati giria, ošianti ant ledyninės dubumos dugną klojančių smėlynų. Juos sunešusios klaidžiojančios prieledyninės upės užpylė ir pasilikusius ledo luistus, kuriems ištirpus atsivėrė daug stačiašlaičių duburių ir klonių, suteikiančių aplinkiniam reljefui ypatingą raiškumą – miškėtą gilumą. Specifiniam miškingam ežeruotam kraštovaizdžio etalonui su unikaliu termokarstinių ežerėlių kompleksu ir etnokultūrinėmis vertybėmis apsaugoti įsteigtas Obelynės kraštovaizdžio draustinis (Labanoro regioninis parkas). Tuoj pat už Budriškės kirtę jo vakarinę ribą ir pavažiavę dar puskilometrį Obelynės etnografinio kaimo link, dešinėje kelio pusėje veikiau pajusime nei pamatysime gilų kraterį, kuriame pušėtų skardžių

juosiamas markstosi Duobulio ežerėlis. Ypač statūs ir aukšti šiaurės vakariniai ežerėlio krantai, pakylantys virš vandens apie 30 m. Šiaurinėje pakrantėje yra bene vienintelė šiame siaurame apyežeryje aikštelė, joje mėgsta apsistoti žvejai ar atokesnių vietų ieškantys poilsiautojai, juolab kad čia ir atbradas smėlėtas, dar neapaugęs vandens augalais. O jų Duobulyje netrūksta – nendrės, meldai, lūgnės juosia jį iš visų pusių. Vakariame apyežeryje ežerą spaudžiantys šlaitai atsiveria į erdvų klonį (riną?), kuriuo iš Duobulio išteka Blauzdos upelis, plukdantis vandenį į žemiau telkšantį Paštelio ežerėlį.

Upelis silpnas, bet neišdžiūva net itin sausais metais. Iš kur tas vandens perteklius, jei Duobulį maitinančio baseino plotas – tik 19 ha? Įminti šią mįslę padeda hidrologų, daug metų tyrinėjusių šių apylinkių ežerus, sukaupti duomenys. Pasak jų, Duobulį daugiausia maitina požeminiai vandenys

(jiems tenka du trečdaliai visų vandens pajamų), sutekantys iš kur kas didesnio ploto (tūrio), nei ji apibrėžia paviršinė takoskyra. Dėl šios priežasties ežerėlio vandens lygis yra itin stabilus ir per 24 stebėjimų metus svyravo tik 33 cm, o ežerėlyje sukauptam vandeniui atsinaujinti pakanka 3 metų. Ištekantis upelis išplukdo ir organines rūgštis, kurių miško paklotėje nestinga, todėl Duobulis ir vystosi kaip dažnas brandus ežeras: augina vešlių vandens augalų juostą, žydi (vandens skaidrumas vasarą siekia 3,5 m), yra tinkamas karpinėms žuvims gyventi. Bet tuo jo įprastumas ir baigiasi.

Požeminio vandens druskingumas, taigi ir tankis, yra kur kas didesnis nei paviršinio vandens, juolab kritulių vandens, todėl sunkusis vanduo (druskingumas – iki 900 mg/l) kaupiasi duburio gelmėse ir negali maišytis su jį klojančiu lengvu vandeniu (druskingumas – apie 270 mg/l). Dėl cheminių priežasčių susidaręs vandens susisluoksniavimas išlieka ir savaiminių sąmaišų laikotarpiais (pavasarij ir rudeni). Ežerotyriminkai šitokius neįprastus ežerus vadina meromiktiniais, t. y. iš dalies išmaišomais ežerais. Vasarą šylantis Duobulio vanduo sluoksniuojasi pagal temperatūrą, bet tik iki 12 m gylio; giliau slūgsančio vandens temperatūra ištisus metus yra apie 5 °C.

I rytus nuo Duobulio, už siauro (100–150 m pločio) smėlingo gūbrio tyvuliuoja Kreivasis ežerėlis. Taip pat giliai pradubęs, stačiašlaitis, ypač šiaurės rytų dalyje, tačiau nenuotakus duburis. Jo dugnas yra net 8 m aukščiau Duobulio duburio dugno, ir tai, matyt, yra jo nenuotakumo priežastis: Kreivasis nepasiekia gruntinių vandenų, ir šie girdo žemiau telkšantį gilesnį kaimyną. Taigi Kreivasis ežerėlis yra savotiškas Duobulio donoras. Jam maitinti svarbiausi yra krituliai, iškrintantys tiesiog į vandens paviršių (apie 88 % visų vandens pajamų), todėl ežerėlio vanduo yra išskirtinai gėlas (ištirpusių druskų – apie 14 mg/l). Kita vertus, dėl labai lėtos vandens apykaitos (vandens masei atsinaujinti reikia 8 metų), jame kaupiasi iš miško paklotės išplautos organinės rūgštys; ežerėlio vanduo rusvas (vandens skaidrumas vasarą – apie 2,5 m), vandens augalija – skurdi, o pakrantes kai kur jau traukia kimininės pelkaitės. Per metus ežerėlio vandens lygis svyruoja nedaug – apie 15–20 cm, bet jis labai opiai reaguoja į ilgalaikius, kelerius ir daugiau metų trunkančius klimato pokyčius, todėl daugiametė vandens lygio svyravimų amplitudė yra neįprastai didelė – apie 1,5 m.

Labanoro regioninis parkas įkurtas

1992 m. Jo plotas – 55 344 ha. Didžiausią parko dalį – 80 % – užima miškai, daugiausia pušynai. Ežerams tenka 14 % parko teritorijos, jų regioniniame parke yra 285 – daugiausia iš visų Lietuvos regioninių parkų. Didžiausi iš jų: Stirnių, Baltųjų Lakajų, Kertuojų. Per parką teka apie 30 upelių (Lakaja, Peršokšna, Dumbėlė, Luknelė ir kt.). Kraštovaizdžio įvairovei – kalvoms, smėlingiems terasiniam slėniams, ežeringoms, upėtoms ir pelkėtoms girioms, miškingiems stačiašlaitiams ežerams – apsaugoti įkurti Aiseto, Kulionių, Lakajos, Peršokšnos ir kt. kraštovaizdžio draustiniai.

Parke saugomos pelkių ekosistemos, vertingos kalkingos žemapelkės, ištisas aukštapelkių ir paežerinių žemapelkių kompleksas – Kanio raistas (2409 ha), Girutiškio gamtinis rezervatas ir daugybė didesnių bei mažesnių pelkūčių. Čia auga retieji, nykstantys augalai ir medžiai: ežerinės lobelijos, vėjalandės šilagėlės, aukštosios gegūnės, paprastosios vandens lelijos, lietuvinės naktižiedės, beržai keružiai, liekniniai beržai ir mėlynlapiai karklai.

Regioninio parko miškuose peri retieji miško paukščiai: juodieji gandrai, mažieji ereliai rėksniai, vapsvaėdžiai, juodieji pesliai, ereliai žuvininkai, kurtiniai, tetervinai, lututės ir žvirblinės pelėdos, tripirščiai geniai, pilkosios meletos. Taip pat juodakakliai narai, gervės, švygždos, tikučiai, kukučiai, žalvarniai ir kt. Čia aptikta itin reta šikšnosparnių rūšis – kūdriniai pelėausiai. Gausu briedžių, gyvena ir veisiasi vilkai, lūšys.

Parkas pirmiausia garsėja gamtos vertybėmis, bet esama ir archeologijos, mitologijos, architektūros paminklų. Jo teritorijoje yra daugiau kaip 20 pilkapių grupių, senovės gyvenviečių (Kulionių, Kertuojos ir Užtilčių I–II), 5 piliakalniai (Čiulėnų, Budrių, Kulionių, Kertuojos, Želvų), saugoma baltiškaji tikėjimą menanti dubenuotųjų akmenų kolekcija, mitologinis Ožkos akmuo ir Šventakmenis. Iš architektūros paminklų minėtinas etnografinis Obelynės kaimas, Labanoro Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčia ir varpinė, Stirnių, Januliškio bažnyčios, Rudesos koplyčia ir varpinė. Lankytojų laukia žvejybos muziejus Mindūnuose, Kulionių kaime – Etnokosmologijos muziejus ir Molėtų astronomijos observatorija, senovinė dangaus kūnų stebykla.

Parke yra daug žvejybai ir poilsiui tinkamų ežerų. Labanoro giria vilioja lankytojus uogomis ir grybais. Vandens turistai renkasi įspūdingą maršrutą nuo Siesarties ežero Lakajos upe iki Žeimenos, taip pat čia puikios sąlygos keliauti pėsčiomis ir dviračiais – pažymėti pėsčiųjų ir dviratininkų keliai bei takai, įrengtos stovyklavietės. (13 C7)

Obelynės etnokultūriniame kaime stovi dvi vertingos sodybos. Saugomi septyni paminkliniai pastatai – pirklia, svirnai, tvartas, pirtis ir kluonai. Abi sodybas puošia aukšti medžiai ir sodai. Kaimas įsikūrė XX a. pr. broliams Matuliauskiams įsigijus 40 ha žemės ir pasistačius namus. (12 B5)

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 146,5 m BS.

Ežero plotas – 586 ha, maitinančiojo baseino plotas – 68 km², santykinis baseinas – 11,6.

Kranto linijos ilgis – 20,3 km, vingiuotumas – 2,37.

5 salos, plotas – 4 ha, salingumas – 3,8 %.

Didžiausias gylis – 17,6 m, vidutinis – 5,5 m, santykinis – 0,7 %.

Vandens tūris – 32 mln. m³.

Ežeras telkšo Inturkės miestelio pakraštyje, šiaurą rytinė jo įlanka – Gėluotas – remiasi į Molėtų–Pabradės kelią. Galuono duburys sudėtingas. Pietinė jo dalimi ir Gėluotu tęsiasi rina su pailgomis 17–17,5 m gylio duobėmis, o šiauriau salų grandinės išsidėstęs nedidelio ledyno liežuvio išslėgtas pagrindinis ežero duburys turi daug bendrų bruožų su apyežeryje išplitusiu moreniniu kalvotu daubotu reljefu – salų šelmenis, vos metrą kitą panirusias sekumas ir jas padrikai keičiančias gilesnes 6–12 m duobes. Tačiau ankstyviesiems paežerėnams ežeras, matyt, darė įspūdį, nes jo pavadinimą kalbininkai sieja su liet. *gelmė*.

Gražių reginių išlepintam keliautojui Galuonai nesuteiks didesnio estetinio pasitenkinimo, nes ežero baseinas plikokas. Pelkutės, ganyklos, dirbami laukai – tai bene ir visas jo rinkinys, neskai-

tant pakrantės krūmynų ir atokesnių miškų – Kūlių (šiaurės rytų kampe) ir Alkūnų (pietiniame apyežeryje). Iš pastarojo atsirūva 5 km ilgio Ožkalupio upelis. Ežero vanduo rusvas, neskaidrus, pakrantėmis driekiasi plačios vandens augalų juostos, krantai žemi, daug kur užpelkėję. Tačiau Galuonai garsėja žuvimis, todėl lanky-

tojų nestinga. Jiems apsistoti vakarinėje ežero pakrantėje įrengtas kempingas.

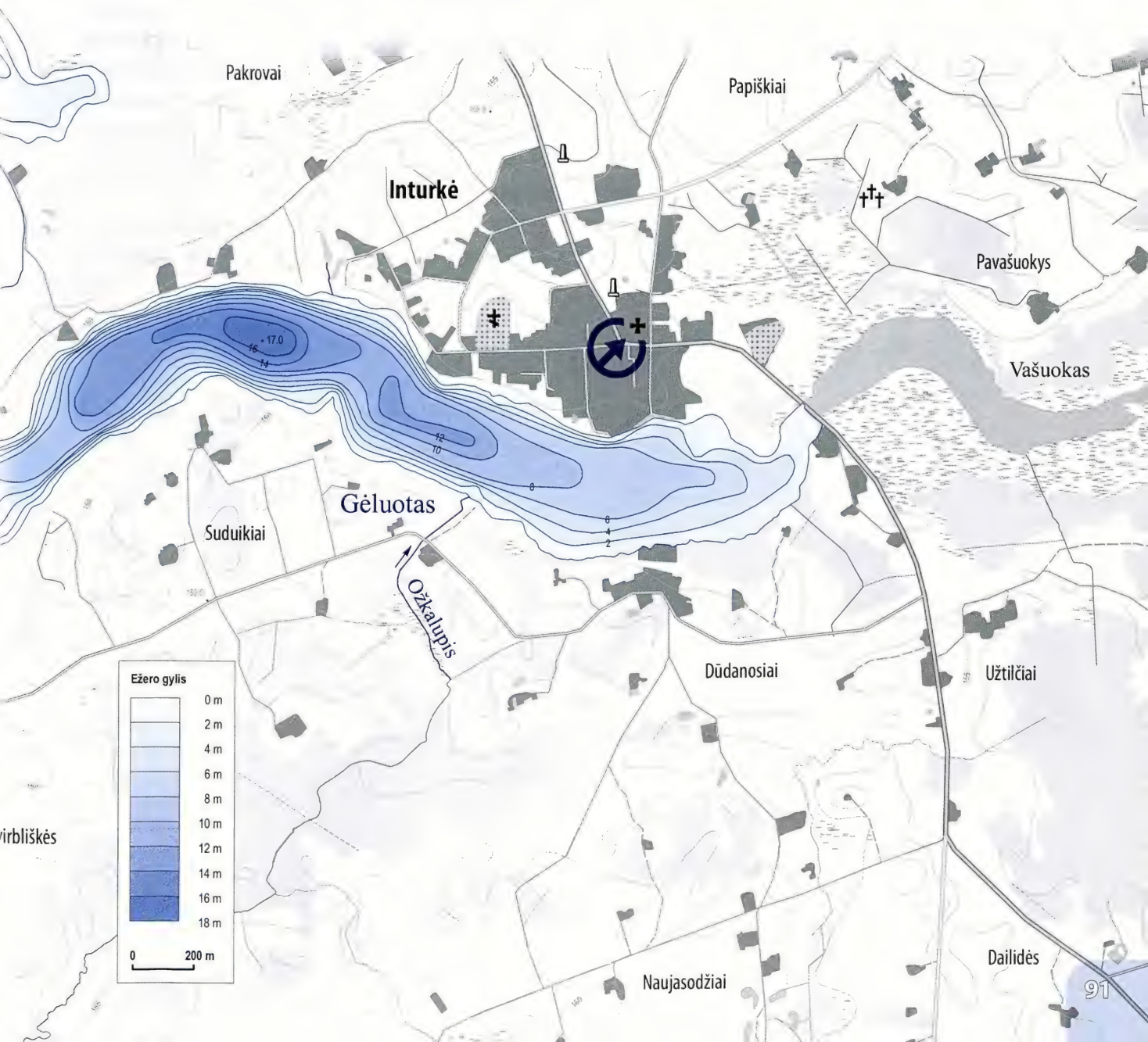
Ežero vandens masei visiškai atsinaujinti reikia beveik 2 metų. Vandens perteklius per Gėluoto įlankos tęsinį kitoje Molėtų–Pabradės kelio pusėje – Vašuoką nuteka į Išnarų ežerą. Vašuoko vardas siejamas su „vešliu, vašiu“, t. y. vieta, kur veša augalai. Vašuokas ištis labiau panašus į pievą nei į ežerą. Kur pažvelgsi, visur liula margažiedis lūgnių, lelijų, papliaušų kilimas, įrėmintas tamsžalių mieldynų. Ypač sekli (iki 1,5 m) ir dumblėta vakarinė Vašuoko dalis, nors į rytus nutįstančios lomos gylis taip pat labai menkas – tik 2 m. Vašuoko žiomenys atsiveria į erdvų ežeringą duburį, kurį geograфai įtaria buvus ledo luisto guoliu. Jame plyti didokas (320 ha), bet, deja, merdintis Išnarų ežeras. Jo dugno reljefas labai jau

paprastas: beveik pusei ežero tenka 2,5 m gylio neperžengiančios seklumos, o centrui – kelios 3 m gylio duobutės. Lėkštheadugnis ežeras perdėm užžėlęs vandens augalais, bet laikomas labai žuvingu. Mėgsta jį ir vandens paukščiai.

✚ **Išturkės Šv. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia** pastatyta 1855 m. Ji medinė, liaudies architektūros formų. Viduje yra trys barokiniai altoriai, dekoruoti mediniais ornamentais ir skulptūromis. Yra vertingų paveikslų: „Marija su Kūdikiu“, „Marija Škaplierinė“, „Marija, pamynusi žaltį“, „Šv. Antanas“, „Šv. Ambraziejus“. Šventoriaus tvora akmenų mūro su trijų arkų vartais. Šalia vartų – medinė varpinė, kurioje kabo 1671 m. lietas varpas, perkeltas iš Rudesos koplyčios. (17 E3)

miškas
Kūliai

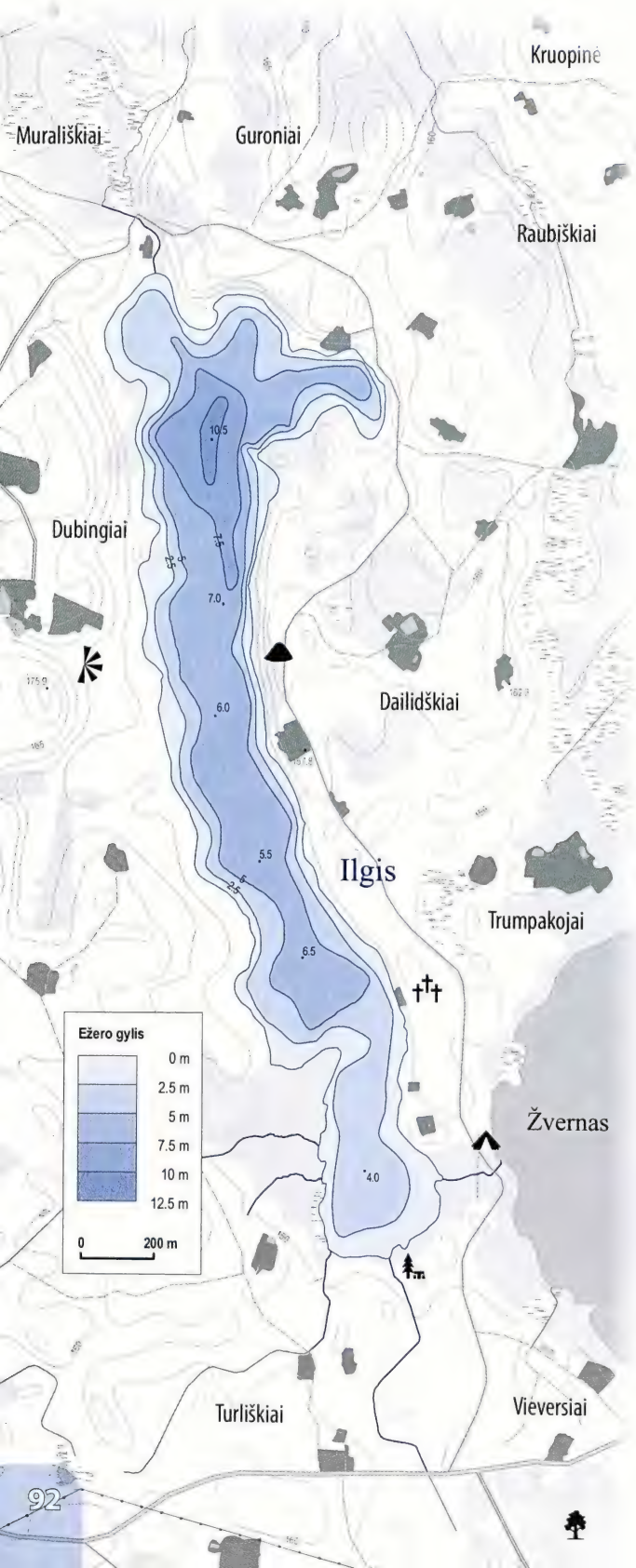
Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 147,2 m BS.

Ežero plotas – 86,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 16,6 km², santykinis baseinas – 19,2.

Kranto linijos ilgis – 7,6 km, vingiuotumas – 2,3.

Didžiausias gylis – 10,5 m, vidutinis – 4,3 m, santykinis – 1,0 %.

Vandens tūris – 3,7 mln. m³.

Ežero reikia ieškoti Asvejos regioninio parko šiauriniame iškyšulyje, apie 3 km į šiaurės rytus nuo Dubingių miestelio. Kaip ir daugelis tokių „retų“ vardą turinčių ežerų, jis telkšo ištįsusioje rinoje (ilgis – 2,7 km, didžiausias plotis – 0,7 km), kuri yra statmena Asvejos ežero duburiui. Tiesa, rina sekli (vyrauja 5 m gylis), jos dugnas lygus tarsi lovio, išlikusi tik viena kiek gilesnė duobė šiauriniame ežero gale. Krantai plikoki, bet aukšti, nestokojantys gerų regyklų. Ypač erdvūs vaizdai į ežerą atsiveria nuo Dubingių kaimo (ne miestelio!) kalvų, pakylančių virš ežero beveik 30 m (176 m BS) ir priešingame – rytiniame – krante dunksančio Pūkuoliakalnio (alkakalnio). Pietinis apyežeris lėkštesnis, bet jame yra miško salų, o siauroje sąsmaukoje, skiriančioje Ilgio ir Žverno ežerus, įrengta poilsiovietė.

Ežerą maitina keli upeliai, iš jų didžiausias atsirūva nuo įsiauriau telkšančių Limino ir Liminėlio ežerų. Vandens perteklius (jis didesnis tik pavasarį, kai vandens lygis pakyla 40–50 cm) nuteka trumpa (0,2 km) protaka į šalimais tyvuliuojantį Žverno ežerą. Ilgio duburyje sukauptam vandeniui atsinaujinti užtenka vieno metų. Vanduo vasarą žydi, tad jo skaidrumas menkas – apie 2–3 m. Ežeras sekli, todėl vandens temperatūra vasarą net ir giliausios duobės priedugnyje yra gana aukšta (apie 11 °C), o didžiojoje duburio dalyje vanduo būna įšilęs iki pat dugno. Ilgis – karšiams tinkamas ežeras. Be karšių, jame pagaunama lynų, lydekų, ešerių, kuojų. Ežero atabrada smėlėti, vietomis apaugę maldais ir nendrėmis.

Čimbariškių akmuo vadinamas Čimbaro kapu. Jis guli 75 m į pietvakarius nuo Čimbariškių kaimo kapinių. Akmuo 1,1 × 1,2 m dydžio.

Vietos gyventojai pasakoja, kad Čimbaras, pakviestas liudyti, šventvagiškai prisiekė ir griuvo negyvas. Ant jo kapo užverstas akmuo dabar vadinamas Čimbariškių akmeniu. (16 D4)

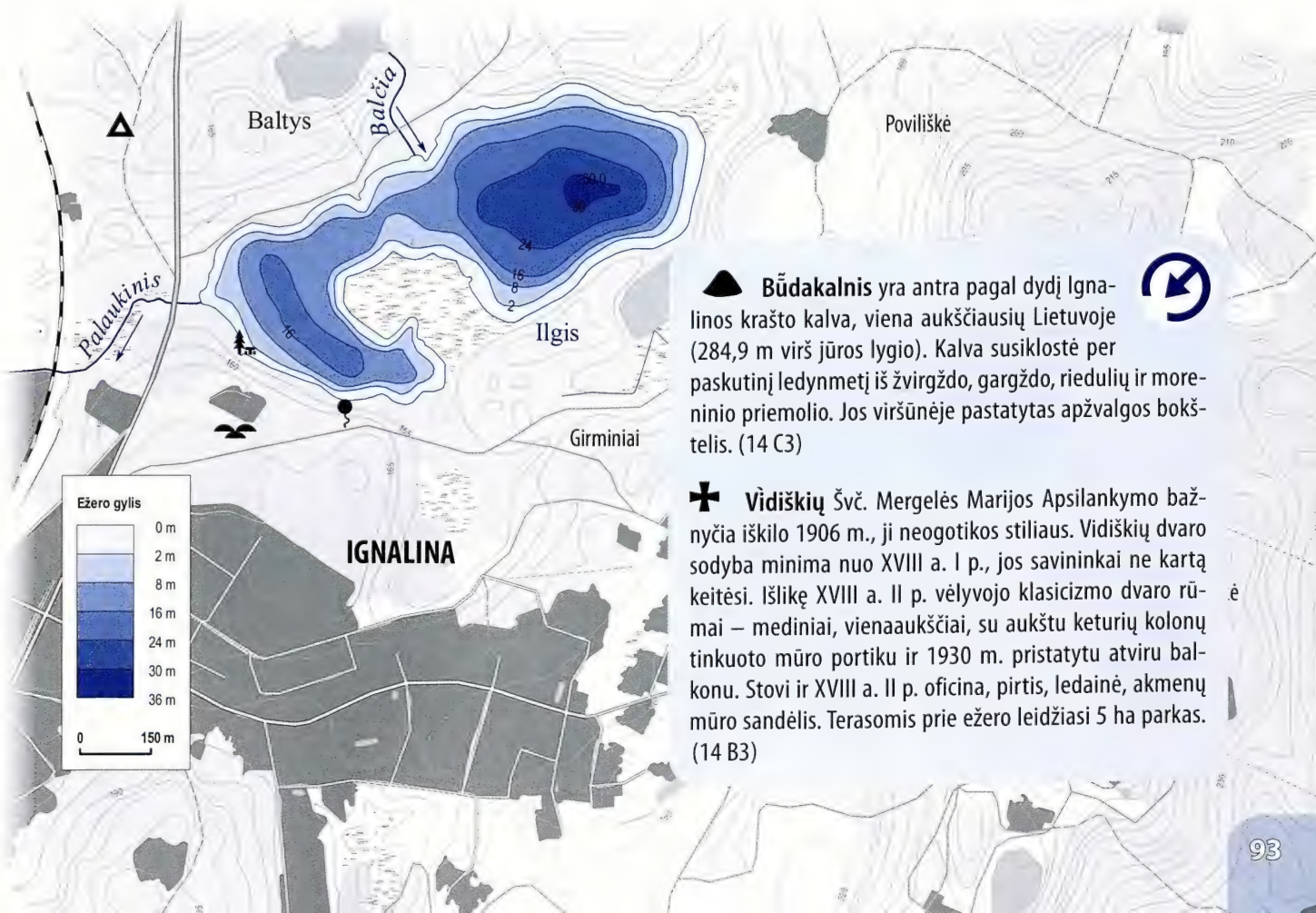

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 151,6 m BS.
Ežero plotas – 32 ha, maitinančiojo baseino plotas – 18,7 km², santykinis baseinas – 58,4.
Kranto linijos ilgis – 3,4 km, vingiuotumas – 1,8.
Didžiausias gylis – 30 m, vidutinis – 13,6 m, santykinis – 4,8 %.
Vandens tūris – 4,4 mln. m³.

Ne tokį jau ir ilgą (1,1 km), bet ištis pailgos formos ežerą randame šiaurės rytiniame Ignalinos pakraštyje, šalia kelio, vedančio į Dūkštą. Ežeras telkšo senoje, paskutinio ledynmečio pabaigoje atnaujintoje rinoje. Veržli poledinė upė išgremžė rinoje susiklosčiusias nuosėdas – juostotąjį molį, išplovė vingrius kanjonus, pagilino duobes. Šios istorijos įrodymai slypi po vandeniu, ir juos gali pateikti tik patyrę nariai. Šie Ilgį aplanko dažnai, ypač žiemą, kai nuskaidrėja ežero vanduo ir žibintų šviesoje išryškėja povandeninio kraštovaizdžio detalės: skardžių rievės, stačiu šlaitu nušliaužęs miškas ir, žinoma, dugne, 12 m gylyje, atsiveriančios verdenės – kylantys šaltiniai. Didžiausia – Baltoji verdenė, apsigaubusi balto kvarcinio smėlio debesiu, šilta (vandens temperatūra žiemą siekia 6,5 °C). Už kelių metrų nuo jos sufoziniuose krateriuose verda Rudasis ir Juodasis šaltiniai. Pirmojo keliamo

smėlio grūdėliai yra apvilkti geležies, antrojo – bitumo plėvele. Ši, regis, atsirado ne be žmogaus pagalbos. Visus tris šaltinius maitina giliau slūgsantis spūdinis (tarpsluoksninis) požeminis vanduo, suradęs silpniausias vietas jį dengiančioje vandensparoje – rinos dugne. Vanduo gėlas, jo mineralizacija – apie 400 mg/l. Ežerą sočiai pagirdo ir paviršiniai vandenys, juos nuo įšiauriau telkšančių Varnio ir Balčio ežerų atplukdo Balčios upelis. Ilgio vandens perteklius nuteka Palaukinio upeliu (ilgis – 7,3 km) – Dringio ežero intaku.

Ilgio krantai žemi, tačiau sausi, miškingi. Pašlapės tik krūmėtus pusiasalis, suteikiantis ežerui pasagos formą. Atabradaai siauri, smėlėti. Poilsiautojai dažniausiai renkasi pietinę pakrantę, kurioje yra poilsio aikštelė, apšilimo namai. Dar visai neseniai smalsuoliai plūsdavo ir į priešingą, šiaurinę, krantą: jame buvo lietuviškojo Tarzano stovyklavietė.

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 147,9 m BS.

Ežero plotas – 79,1 ha, maitinančiojo baseino plotas – 4,2 km², santykinis baseinas – 5,3.

Kranto linijos ilgis – 7 km, vingiuotumas – 2,22.

2 salos, plotas – 0,09 ha, salingumas – 1,8 %.

Didžiausias gylis – 17,5 m, vidutinis – 6,6 m, santykinis – 1,7 %.

Vandens tūris – 5,2 mln. m³.

Jei keliaudami iš Molėtų į Labanorą pasirinktumėte šiek tiek ilgesnį, bet ištis labai nuotaikingą kelią per Toliejus ir Šnieriškes, jo pradžioje (1,5 km nuo Toliejų) pamatytumėte Ilmėdo ežerą, tyvuliuojantį Labanoro regioninio parko vakariniame pakraštyje, aukšto (iki 179 m BS) moreninio gūbrio papėdėje. Giliai prasmigusį, stačiašlaitį duburį juosia ganyklos ir dirbami laukai, todėl jo panorama galima gėrėtis ir nuo kalvomis kilpinėjančio kelio, prie kurio įsikūrę Garneliškių ir Purvėnų kaimai; priešingame, taip pat aukštame pietiniame krante matyti Taitiškės kaimas (yra turizmui pritaikyta sodyba). Kaip ir daugelis kitų ežerų, išsiliejusį rytiniame Molėtų aukštumos šlaite, Ilmėdas yra rininės kilmės ežeras, ištįsęs iš vakarų į rytus 2,3 km. Toliausiai į vakarus išsišalinanti įlankėlė remiasi į žemą takoskyrą, už kurios telkšo Malkėsto ežeras, priklausantis jau Siesarties baseinui.

Takoskyrinių ežerų baseinai dažniausiai būna nedideli, o Ilmėdą maitinantis baseinas – itin mažas, tik 5 kartus didesnis už patį ežerą. Tiesą sakant, sun-

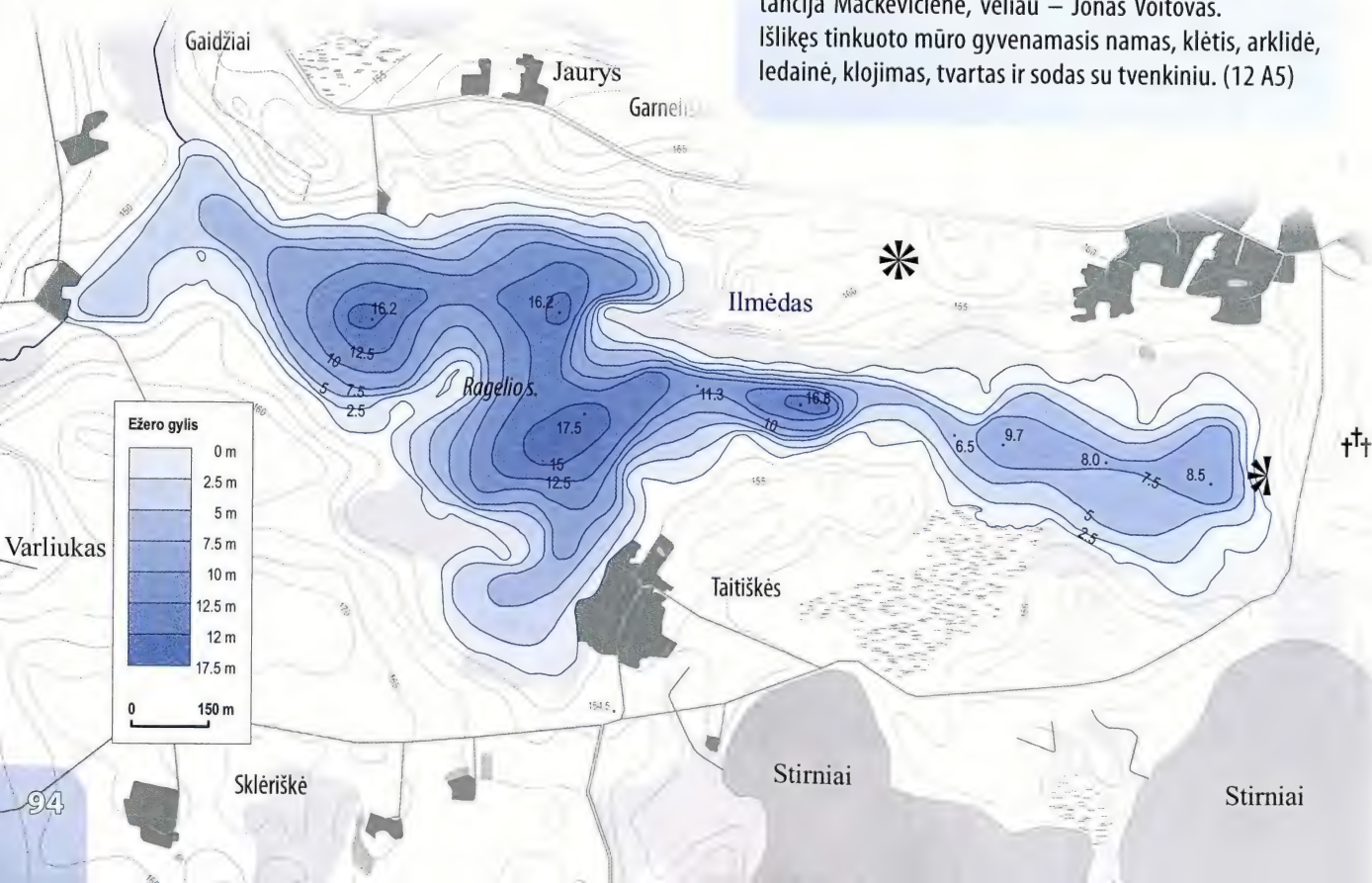
ku net nubrėžti baseino ribą, kadangi Ilmėdai priklausančios Jaurio ir Jauriuko ežerai, tįsantys kitoje moreninio gūbrio pusėje, dalį vandens pertekliaus atiduoda Stirnių ežerui, o kitą dalį – Ilmėdai. Tačiau ežerą gelbsti požeminiai vandenys, kurių per metus suteka apie 300 tūkst. m³, todėl jo vandens lygis yra stabilus ir per daugiametį laikotarpį kinta tik 20–30 cm. Vandens perteklių, kuris vasaros sausmečiu siekia tik 1–2 l/s, išplukdo striukas (0,3 km) upokšnis į šalia plytintį Stirnių ežerą.

Ežero vanduo nėra labai skaidrus (vasarą – apie 3 m), bet labai ryškiai susisluoksniavęs pagal temperatūrą. Šiltojo paviršinio vandens sluoksnio (epilimniono) storis siekia 4 m, o giliau temperatūra labai sparčiai krinta (temperatūros šuolio sluoksnyje – 4 °C/m) ir priedugnyje yra apie 5,5 °C. Žuvininkai Ilmėdą priskiria prie karšiams tinkamų ežerų grupės.

Anòmislio dvaro sodyba. XIX a. ją valdė dvarininkai Burovai. XX a. I p. dvarą įsigijo Kons-tancija Mackevičienė, vėliau – Jonas Voitovas.

Išlikęs tinkuoto mūro gyvenamasis namas, klėtis, arklidė, ledainė, klojimas, tvartas ir sodas su tvenkiniu. (12 A5)

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 146,5 m BS.

Ežero plotas – 546 ha, maitinančiojo baseino plotas – 106,5 km², santykinis baseinas – 19,5.

Kranto linijos ilgis – 11,6 km, vingiuotumas – 1,4.

2 salos, plotas – 0,05 ha.

Didžiausias gylis – 5,9 m, vidutinis – 2,9 m, santykinis – 0,2 %.

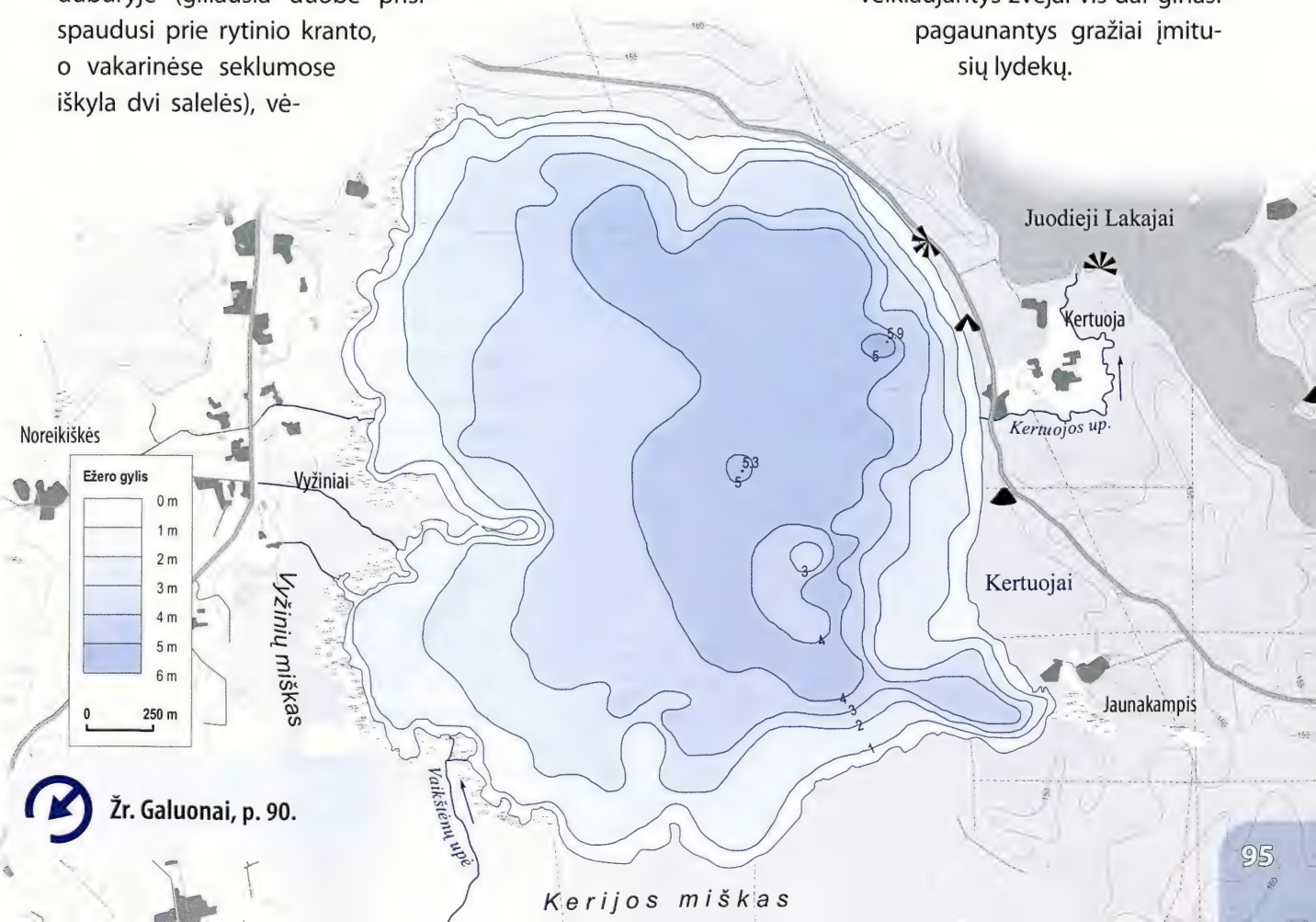
Vandens tūris – 15,8 mln. m³.

Labanoro regioniniame parke tyvuliuojančio ir hidrografinio draustinio statusą turinčio ežero reikia ieškoti už 3 km į šiaurės rytus nuo Inturkės miestelio. Plačiai išsiliejusį, ledo luisto išgulėtame duburyje telkšantį ežerą (ilgis – 3,2 km, didžiausias plotis – 2,8 km) lengviausia pasiekti Kertuojos kaimo link vedančiu keliu. Vakarinė pakrantė lėkšta, užpelkėjusi, todėl, neužsibuvus Vyžinių kaime, reikėtų keliauti toliau, iki kelias pasuks į rytus ir visiškai priartės prie ežero. Į saulę atgręžtas šiaurinis krantas pakilnis ir sausesnis, atabradas – platesnis, smėlingesnis ir mažiau apžėlęs vandens augalais, atsiranda ir balto smėlio paplūdimių. Panašus ir Inturkės miško remiamas rytinis krantas, kuriame įsikūręs Kertuojos kaimas ir poilsio vietė „Kertuojai“. Šiek tiek į pietus ežero pakrantėje dunkso piliakalnis, šalia jo archeologai aptiko senovės gyvenvietės liekanų.

Ežeras plyti sekliame, asimetriškame duburyje (giliausia duobė prispaudusi prie rytinio kranto, o vakarinėse seklumose iškyla dvi salelės), vė-

jas jį lengvai išmaišo iki pat dugno, todėl vanduo vasarą būna šiltas iki pat dugno, o žiemą – priešingai, kur kas šaltesnis (temperatūra prie dugno – 2–3 °C) nei giliuose Lietuvos ežeruose. Svarbiausia Kertuojų maitintoja – Vaikštėnų upė, atplukdanti vandenį nuo Išnarų ežero. Vandens perteklius nuteka trumpu (ilgis – 1,2 km) Kertuojos upeliu į Juoduosius Lakajus. Per vienus metus ežero vandens masė atsinaujina 1,5 karto, bet iš maitinančiojo baseino suplaukia ir maistingosios medžiagos, todėl veši vandens augalai, vasarą žydi vanduo, jo skaidrumas tesiekia 2,5–3 m. Gamtosaugininkai (ne visi!) teigia, kad ežero vandens kokybė pradėjo blogėti apie 1970 m. Kertuojos upelio ištakoje įrengus šliuzą – reguliatorių, ir ežero vandens lygis pakilo 0,8 m. Pasak jų, pasikeitė ir žuvų bendrijos: sumažėjo lydekų, ešerių, išnyko meknės, plačiažnypliai vėžiai. Vis dėlto Kertuojai ir šiandien

garsėja stambiomis kuojomis ir lynais, o velkiau jantys žvejai vis dar giriasi pagaunantys gražiai įmitusių lydekų.

Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 142,4 m BS.

Ežero plotas – 66,5 ha, maitinančiojo baseino plotas – 11,7 km², santykinis baseinas – 17,6.

Kranto linijos ilgis – 3,6 km, vingiuotumas – 1,2.

Didžiausias gylis – 6,1 m, vidutinis – 2,9 m, santykinis – 0,7 %.

Vandens tūris – 1,9 mln. m³.

†† Žeimenos miške 1863 m. sukilėlių kapus ženklina paminklai. 1863 m. pavasarį Labanoro girioje susibūrė daug sukilėlių. Jungtiniai būriai čia kovėsi su generolo Šuvalovo kariuomene. Sukilėliai įsitvirtino Žeimenos miške prie Luknelės upelio, užvertė medžiais prieigas, išsikasė apkasus. Mūšyje žuvę sukilėliai čia ir palaidoti. (13 E6)

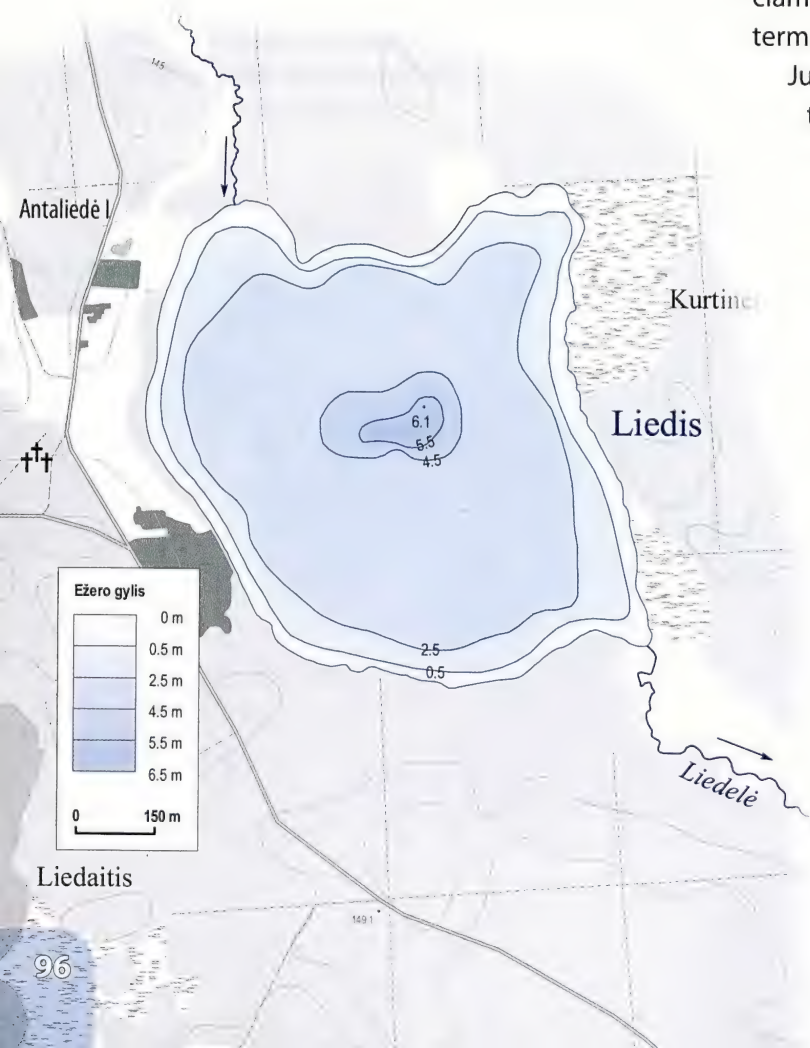

✦ Januliškio Šv. apaštalo Tado (Judo) bažnyčia patatyta 1857 m. Medinė, stačiakampio plano bažnyčia su bokšteliu iš pradžių buvo dvaro sandėliu. Vietos žmonių prašymu sandėlis buvo pertvarkytas į bažnytelę. Po II pasaulinio karo ji buvo uždaryta ir vėl paversta sandėliu. 2002 m. bažnytelė restauruota ir pritaikyta tikinčiųjų poreikiams. Iš Januliškio dvaro sodybos išlikęs medinis dviaukštis ponų namas ir senosios dvaro kapinaitės. (18 A2)

Daugelį kilometrų driekiasi išlakūs Labanoro girios pušynai, tačiau pietrytinis girios kampas, esantis Peršokšnos–Kiaunos tarpupyje, pastebimai kitoks: paviršius – lėkštesnis, miškai – pašlapę, o erdvuose pelkėtuose duburiuose markstosi apskritų lėkštakrančių ežerų akys. Ežerėliai – termokarstiniai, t. y. jie susidarė poledynmetyje, kai ištirpo plona smėlio antklode pridengti ledo luistai. Šitoks yra ir Liedis, telkšantis Labanoro regioninio parko rytiniame pakraštyje, apie 3 km į pietus nuo Labanoro–Kaltanėnų kelio. Ežero krantai žemi, užpelkėję; sausesnė ir pakilesnė tik vakarinė pakrantė, kur miško erčioje įsikūręs gatvinis Antaliėdės kaimas. Šioje pusėje dar galima rasti smėlėto atabrado lopinių, nes kitur jis uždūrpėjęs, apaugęs nendrynais, o kur giliau – plūduriuojančiais vandens augalais. Ežeras ir jį supantys pelkynai – tikras rojus vandens paukščiams, todėl aplinkinė teritorija, kurioje ir Liedžio termokarstiniai gentainiai – Liedaičio, Kurtinėlio, Juodynėlio, Keročio ežerėliai, turi Antaliėdės botaninio-zoologinio draustinio statusą. Draustinyje saugomi būdingi pelkėtų miškų ir ežerų kompleksai su retųjų augalų (patvankinių pataisiukų, liūninių viksvų, ežerinių lobelijų, mėlynialapių karklų) augavietėmis, retųjų gyvūnų veisimosi vietomis.

Liedį maitina trys upeliai, atplukdantys vandenį iš netoliese telkšančių miško ežerėlių (Liedaičio, Kurtinėlio) ir aplinkinių pelkių. Ežero vandens lygis labai stabilus, per metus svyruoja apie 20 cm. Vanduo rusvas, neskaidrus (apie 1,5–2 m), jo perteklių išplukdo Liedelė – beveik 6 km ilgio upelė, įtekanti į Gilūto ežerą – Kiaunos upės (dešiniojo Žeimenos intako) versmės.

Žvejai Liedį vadina lydekų ežeru, o lydeka, žinia, plėšrūnė, tad galima tikėtis ir kitokių žuvų. Patogesnių stovyklaviečių reikėtų ieškoti prie Tarpežio ir Keročio ežerų.

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 148,2 m BS.
Ežero plotas – 71,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 5 km², santykinis baseinas – 7,0.
Kranto linijos ilgis – 6,7 km, vingiuotumas – 2,25.
1 sala, plotas – 0,8 ha.
Didžiausias gylis – 20,5 m, vidutinis – 6,2 m, santykinis – 2,2 %.
Vandens tūris – 4,4 mln. m³.

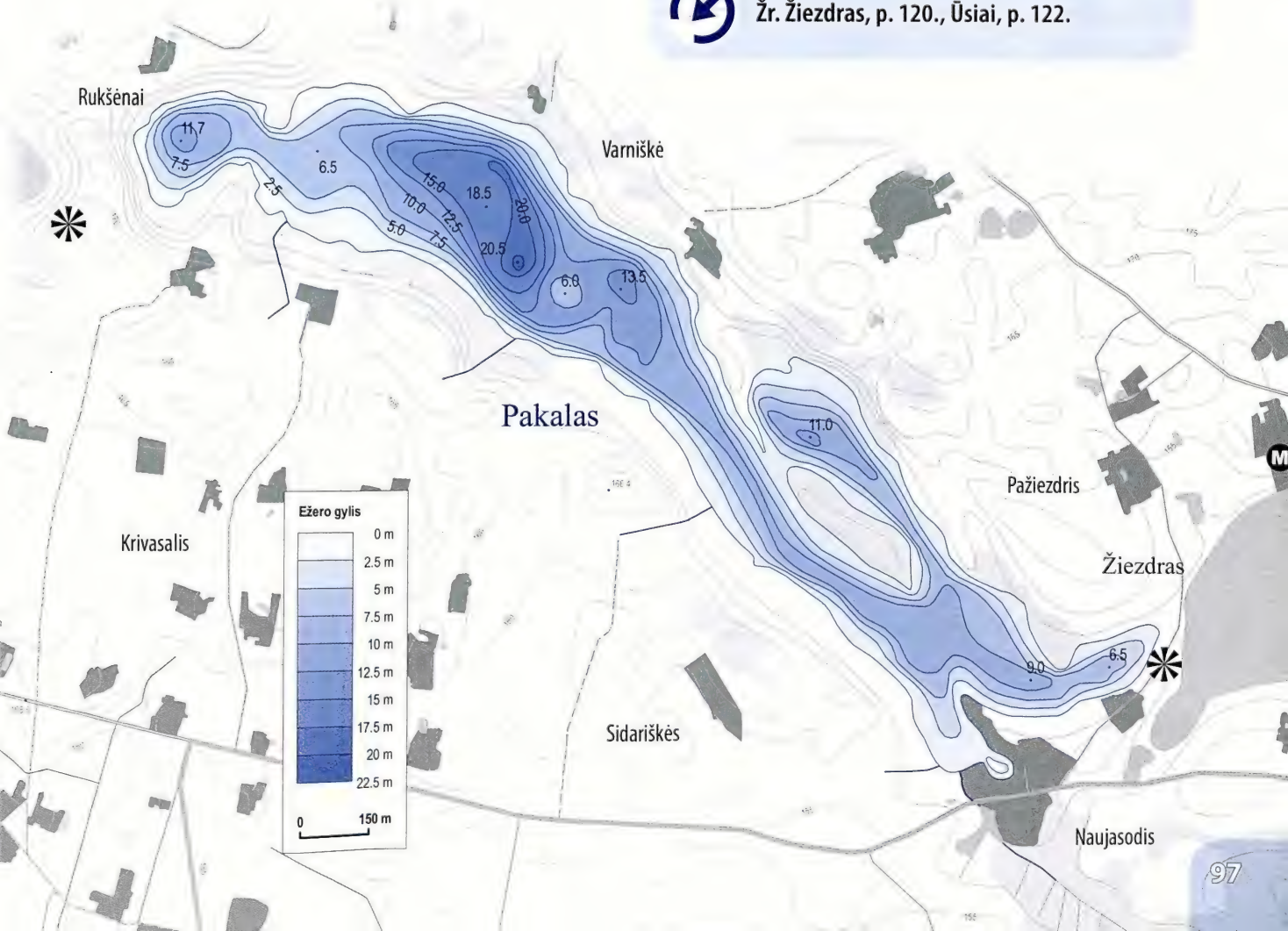
Nuo patauraginių – Šeimaties, per Kirdeikius ir Linkmenis beveik iki Ignalinos driekiasi moreninių kalvų lankas, kurį kadaise sustūmė Kazitiškio dubumoje tūnojęs ledyno liežuvis. Tarpugūbriuose įpiečiau buvo išplautos ilgos rinos, kuriose šiaudien telkšo aukštų krantų spaudžiami ežerai, tarp jų ir Pakalas. Ežeras yra apie 2 km į vakarus nuo Linkmenų. Vardas siejamas su liet. *pakalas* „nugara, užpakalis“. Ežero šiaurės vakarų kampą remia siaura (apie 0,5 km) moreninė takoskyros nugara (pietinis iškyšulys – Šventakalnis, dar vadinamas Krivasalio alkakalniu, pakilęs virš jūros lygio net 184 m), skirstanti vandenį tarp Žeimenos aukštupio ir Aisetos–Kiaunos baseino, o rytinį pakraštį – dar siauresnė pertvara, už kurios telkšo Žiezdro ežeras. Pakalą

juosiančių gūbrių atragiai nubrenda ir į ežerą – šitaip susidarė vienintelė jo sala. Ežero atabrada labai siauri, bet smėlingi. Kalvotame, miškų stokojančiame apyežeryje išsibarsčiusios Varniškės, Sidařiškių, Pusvarsnėlių ir atokesnių kaimų sodybos; kai kurios iš jų teikia paslaugas ir atvykėliams (Pusvarsnėlių km.).

Ežeras takoskyrinis, todėl jį maitina tik šaltiniai ir stačiais šlaitais sutekantis kritulių vanduo. Pietinėje dalyje išteka Jaurupės upelis, plukdantis vandenį į Žiezdro ir Ūsių ežerus. Ilgame (2,7 km), tačiau siaurame (didžiausias plotis – 0,45 km) ežere vėjo sukelta sąmaiša ribota, todėl vandens masė vasarą yra labai ryškiai susisluoksniavusi pagal temperatūrą, ji

Žr. Žiezdras, p. 120., Ūsiai, p. 122.

Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,2 m BS.

Ežero plotas – 860 ha, maitinančiojo baseino plotas – 154,7 km², santykinis baseinas – 18,0.

Kranto linijos ilgis – 16,6 km, vingiuotumas – 1,60.

6 salos, plotas – 25,5 ha, salingumas – 3,0 %.

Didžiausias gylis – 10,9 m, vidutinis – 5,2 m, santykinis – 0,3 %.

Vandens tūris – 43,4 mln. m³.

Važiudami traukiniu iš Vilniaus į Ignaliną galite išlipti šiek tiek anksčiau – Pakretuonės stotelėje ir, radę čia pat smagiai čiurlenančią Kretuonos upelę, sukti taku aukštyn – prieš srovę. Kelias trumpas – tik keli šimtai metrų, ir prieš akis atsiveria erdvi vandens plynė, vadinama Kretuonu. Ežeras telkšo lėkštokame smėlėtame duburyje, kuris, matyt, plytėjo dar prieš ledynmetį. Ledynas jį tik dar pagilino, o traukdamasis paliko didelių ledo luistų. Vėliau čia tyvuliavo plačios prieledyninės marios – jų senuosius krantus geografs aptinka Švenčionių aukštumos papėdėse. Dabartinio Kretuono krantai žemi, daug kur pašlapę, užpelkėję, ypač pietinėje dalyje tarp Murmų ir Kretuonių kaimų. Aukščiausiai virš vandens pakilęs kalvotas rytinis apyežeris, kuriuo driekiasi ilgas Reškutėnų kaimas. Kaip tik čia reikia ieškoti regyklų, iš kurių atsiveria platesnė ežero panorama. Kitoje Reškutėnų gūbrio pusėje markstosi pelkėjantis Kretuonykščio ežeras – telmologinis draustinis, kuriame saugomas vertingas pelkinis kompleksas su akmens amžių menančiais archeologiniais radiniais (Vaičiukiškės akmens amžiaus stovyklavietė). Jų apstu ir Kretuono pakrantėse: neolito ir bronzos amžiaus gyvenvietės prie Žemaitiškės, Reškutėnų, Murmų ir Pakretuonės, Kretuonių (Guronų) pilkapynas (413 pilkapių 4 ha plote!) ir kt. Kai kuriuos radinius galima pamatyti Reškutėnuose veikiančiame Švenčionių rajono Nalšios muziejaus filiale.

Kalbininkai spėja, kad ežero pavadinimas kilęs nuo siūbuojančios pelkės, liūno apibūdinimo. O gal viskas daug paprasčiau? Platų ežerą vėjas bemat bangomis sušiaušia, ir jis visas virpa, dreba – kreta. Šitai plakamo ežero vanduo vasarą būna šiltas iki pat dugno, o žiemą, priešingai, vandens temperatūra priedugnyje būna neįprastai žema – apie 1–2 °C. Ežerui užšalus vanduo nuskaidrėja iki 5–6 m, bet vasarą jis žydi, ir skaidrumas sumažėja perpus.

Kretuoną maitina į pačią Švenčionių aukštumą pakraigę pakylantis baseinas. Iš ten srūva vandeningiausi intakai, tarp jų – Žaugėda (baseino plotas – 88,3 km², arba 57 % viso Kretuono ežerą maitinan-

čio baseino ploto), gimstanti Nemuno ir Dauguvos takoskyroje (Ceikinė, jos mažiausias kapiliaras, išteka iš Merkmenų ežero), ir Vajuonėlė (baseino plotas – 39 km²), plukdanti vandenį iš aukščiau telkšančio Vajuonio ežero. Šiems upeliams tenka keturi penktadaliai Kretuoną maitinančio baseino, tad, suprantama, nuo jomis plūstančio vandens kiekio priklauso ir ežero vandens lygis: pavasarį jis labai greitai, per savaitę kitą, pakyla pusmetriu, o tada palengva mėnesių mėnesius slūgsta. Hidrologai tokiais atvejais sako, kad ežeras yra puikus nuotėkio transformatorius, t. y. jis išlygina potvynio bangą.

Iš ežero išteka trumpa, bet labai greita Kretuona. Ir kaip jai tokiai nebūti, jei 2 km ilgio kelyje iki Žeimenų ežero tenka risti žemyn nuo 7 m aukščio pakilumos. Tokiais atvejais visos upės elgiasi panašiai – graužia kliūtis, gilina vagą. Per metus Kretuona plukdo vidutiniškai apie 1 m³/s vandens, taigi visas Kretuono tūris atsinaujina per pusantų metų.

Zoologai priskiria Kretuoną prie daugiamaisčių ežerų. Ypač gražiai nuaugusios Kretuono kuojos, sugaunama nemažai lydekų, stambių ešerių, ungurių. Matyt, ežeras ir praeityje garsėjo žuvimis, nes archeologų rastose akmens amžiaus stovyklose apstu žuvų kaulų, žvejybos įrankių. Neolito žvejai nebijojo ir su luotais plaukti į „kretantį“ ežerą: leido tinklus, statė bučius, o stambesnes žuvis smaigstė raginiais žeberklais. Šiandien žvejojant reikia neužmiršti, kad Kretuonas turi kraštovaizdžio draustinio statusą ir, be kitų apribojimų, galioja dar vienas – ypatingas: nuo balandžio 1 d. iki rugpjūčio 31 d. negalima žvejoti arčiau kaip 200 m nuo salų. O jų ežere – šešios, ir visos buriasi pietinėje ežero dalyje: išsyk į akis krintanti Didžioji (Plikoji, Paukščių, Ilgoji) sala, nuo jos į vakarus – Galasalė, Varnų ir Skuivinė, o pietvakarių pakrantės seklumose – Alksninė ir Beržinė. Salose ir artimajame apyežeryje, ypač užliejamose Žemaitiškės pievose (rytinė pakrantė), svarbios retųjų vandens ir pelkių paukščių (juodakaklių narų, juodųjų žuvėdrų, pilkųjų ančių, švygždų, griciukų ir kt.) perėjimo vietos, įtrauktos į saugomų teritorijų sąrašą „Natūra 2000“.

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 138,1 m BS.

Ežero plotas – 390,9 ha, maitinančiojo baseino plotas – 493 km², santykinis baseinas – 126.

Kranto linijos ilgis – 16,4 km, vingiuotumas – 2,34.

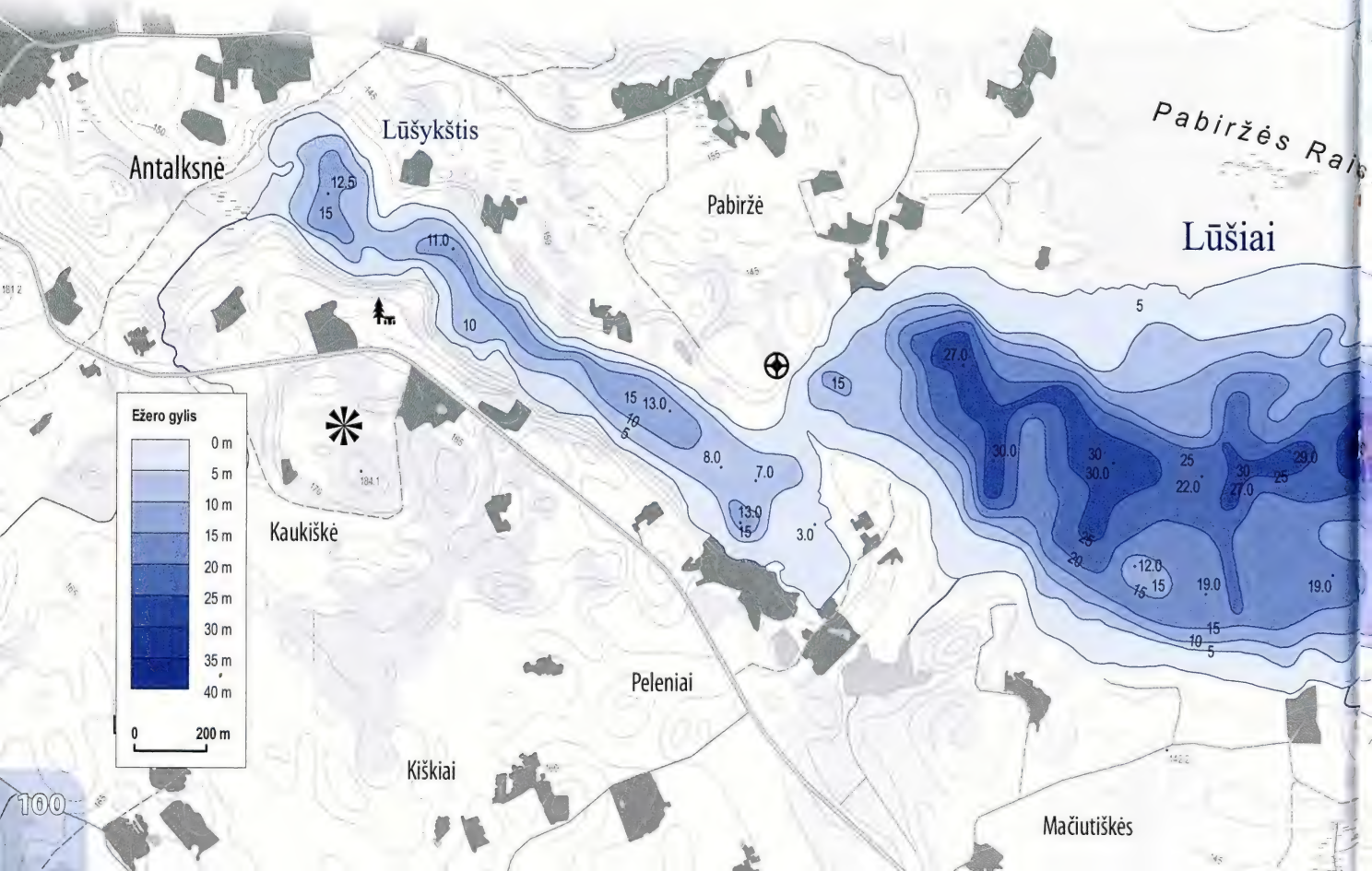
Didžiausias gylis – 37 m, vidutinis – 13,9 m, santykinis – 1,7 %.

Vandens tūris – 54,3 mln. m³.

Ežeras telkšo Žeimenos smėlingosios lygumos šiaurinėje dalyje, vakarų–rytų krypties rinos, atvingiuojančios nuo Alksno ežero, 6 km ilgio fragmente. Rytinėje dalyje ją kerta iš šiaurės į pietus nusitęsianti Asalnų–Šakarvų–Žeimenų rina; sankirtoje – didžiausios Lūšių gelmės. Pagrindinės duburio dalies dugnas švelniai duobėtas, nes duobes skiriančių balnų aukštis – tik keli metrai. Seklesnis, bet taip pat lovį primenantis yra ežero vakarinis prielipas – Lūšykščio įlanka. Ežerą juosia plačios smėlingos terasos, aukštesni krantai – vakarinėje dalyje ties Antalksnės, Kiškių kaimais (kai kurios kalvos pakilusios virš jūros lygio 184 m, nuo jų atsiveria erdvios Lūšių ir Alksno ežerų panoramos), taip pat šiaurės rytuose – tarp Palūšės ir Meironių kaimų. Pakrantės atviros vėjams, didesnis Šakarvų miško masyvas remia tik rytinį ežero kampą.

Lūšių ir viso Aukštaitijos nacionalinio parko turizmo traukos centras – Palūšė. Sena gyvenvie-

tė įsikūrė prie Vilniaus–Daugpilio prekybos kelio ir itin išaugo pradėjus tiesti Varšuvos–Petrapilio geležinkelį. Šiandien Palūšė – poilsio industrijos, vandens turizmo ir ekologinio švietimo centras, turintis ką pasiūlyti ir kuklesniam, ir komfortą mėgstančiam poilsiautojui: stovyklavietes palapinėms, 2–3 žvaigždučių viešbučius („Palūšė“, „Septyni ežerai“ ir kt.), kaimo turizmo sodybas pačioje Palūšėje ir aplinkiniuose kaimuose (Antalksnės, Šakarvos, Kiškių, Meironių), pažintinius takus. Vienas iš jų, papuoštas liaudies meistrų sukurtų medinių skulptūrų, veda link etnokultūrinio Meironių kaimo. Prie Dringės – daug rūpesčių sielininkams kėlusios protakos (iš Dringykščio ežero), įsikūręs tipiškas gatvinis kaimas iki XVIII a. pabaigos buvo vadinamas Antadringe. Kaime stovi Meironių Šv. Kazimiero draugijos 1929 m. statytas marmurinis paminklas, kurį lenkų okupantai buvo paskandinę Lūšių ežere. Pasibaigus okupacijai, vietos

gyventojai jį ištraukė ir sugrąžino į senąją vietą. Kaime iki šiol gyva tradicija per Sekmines gėlių vainikais papuoštas karves plukdyti į vasaros gamyklas Pabiržės pusiasalyje – priešingame Asalnų–Lūšių sąsiaurio krante. Karvės sugrįždavo į namus tik rudenį, prieš Mykolines.

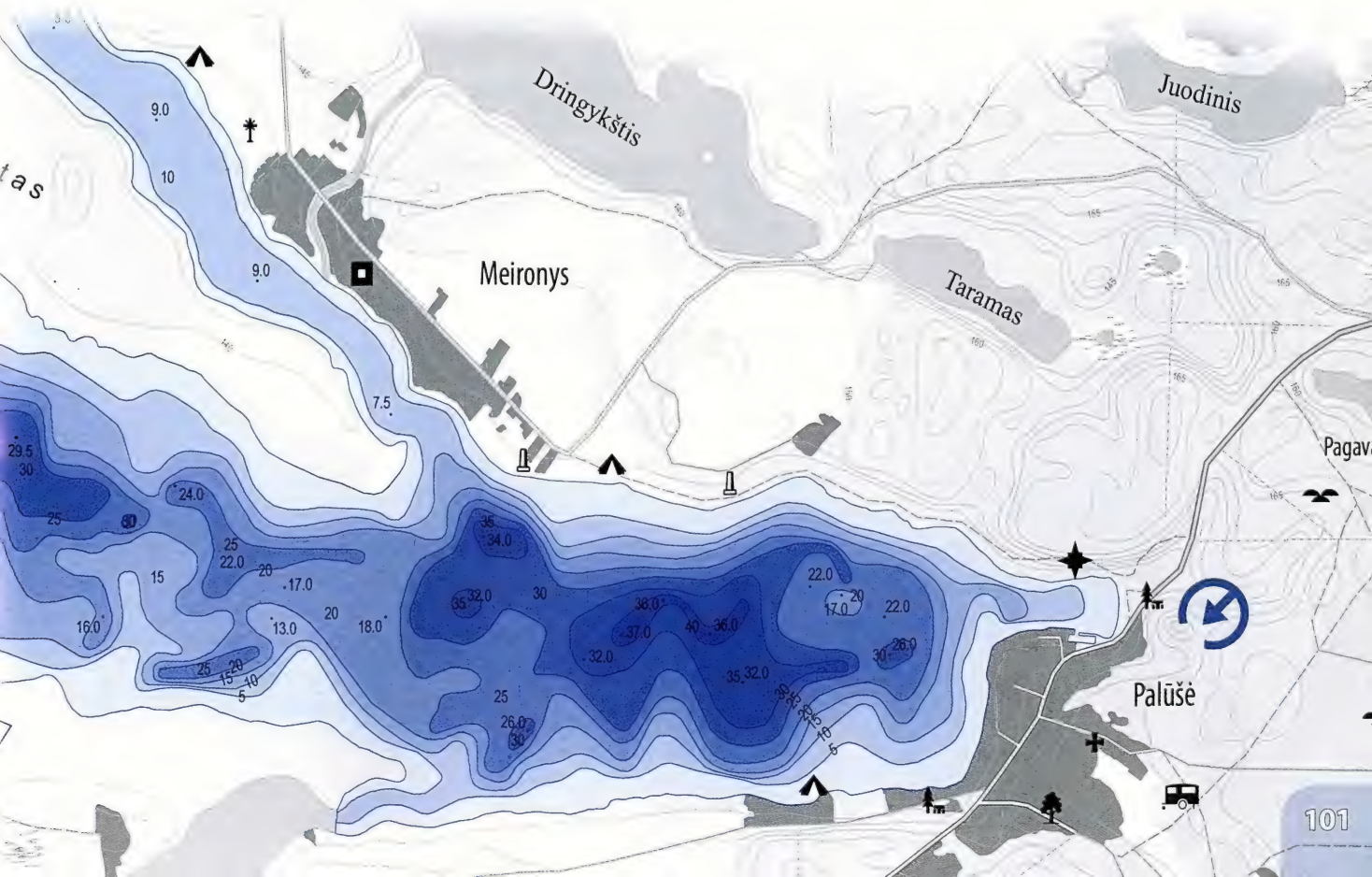
Ežerą maitina beveik visą Žeimenos aukštupį aprėpiantis baseinas – nuo Tauragnų, Šeimaties, Žiezdrų, Šiliniškių moreninių pakilimų iki Nemuno–Dauguvos takoskyros, Ažvinčio ir Minčios girių, didesnių ir mažesnių ežerų grandinių. Per metus į Lūšių duburį suplaukiančio vandens tūris ištis įspūdingas – apie 132 mln. m³, t. y. ežero vanduo per metus atsinaujina beveik 2,5 karto. Vasarą vanduo būna susisluoksniavęs pagal temperatūrą, kuri priedugnyje siekia apie 5 °C. Rudenį ežeras vyraujančių vakarų krypties vėjų išmaišomas iki pat dugno, todėl vandens temperatūra priedugnyje yra neįprastai žema – apie 2,5–3 °C. Vanduo nėra labai skaidrus – apie 3 m, vandenyje ištirpusių druskų – apie 380 mg/l.

Ežeras labai žuvingas. Be daugeliui Lietuvos ežerų būdingų žuvų, jame pagaunama lynų, meknių, stintų, seliavų, sykių, šapalų, starkių, šamų. Lūšiai garsėja įspūdingomis raudėmis (iki 1,5 kg), unguriais (iki 2–3 kg), stambiais ešeriais.

Palūšė. Dvaro palivarkas čia minimas 1657 m. Į šiaurės rytus nuo Palūšės kapinių yra 12 pilkapių, datuojamų VIII–XII a. Antrajame pilkapyne į rytus nuo kaimo yra 62 pilkapiai, juose archeologai rado VIII–IX a. dirbinių.

Palūšėje ant kalvos stovi unikalūs medinės liaudies architektūros ansamblis – Šv. Juozapo bažnyčia, pastatyta dar 1750 m., ir aštuonkampė dviejų tarpinių koplyčia. Bažnyčios sienos sutvirtintos ne vinimis, bet mediniais kaiščiais. Interjerą puošia vertingi dailės kūriniai – ant lentų tapyti paveiksai, drožiniai, skulptūros. Varpai nulieti 1752 ir 1772 m. Šventoriaus tvora suręsta iš gulsčių rąstų. Greta bažnyčios Aukštaitijos nacionalinio parko direkcijos rūpesčiu įrengta akmens amžiaus būsto ir Rytų Lietuvos pilkapio ekspozicija. Akmens amžiaus būsto rekonstrukcija remiasi archeologinių tyrinėjimų Kretuono ežero apylinkėse rezultatais. Pilkapio rekonstrukcija vaizduoja vidurinio geležies amžiaus (IV–VI a.) kapą – parodyta pilkapio struktūra, palaidotos moters palaikai ir įkapės.

1873 m. Palūšėje vargonininko šeimoje gimė kompozitorius, pirmos lietuviškos operos „Birutė“ kūrėjas Mikas Petrauskas (1873–1937). Prie kelio į bažnyčią jam pastatytas ažuolinis paminklas. Tarp Palūšės ir Meironių kaimų įrengtas 3,5 km ilgio Botanikos takas. Šilo įdubose glūdi maži ežeriukai, upeliai ir pelkutės, žydi nedidelės natūralios pievelės. Pažintiniame take galima pamatyti net 70 augalų rūšių, didžiausią Lietuvoje genį – juodąją meletą. Prie Meironių kaimo įrengtas gražus skulptūrų takas. Jame stovi 16 stogastulpių, vaizduojančių padavimų ir legendų veikėjus. (13 H4)

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 138,4 m BS.

Ežero plotas – 146,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 96,9 km², santykinis baseinas – 66,0.

Kranto linijos ilgis – 9,4 km, vingiuotumas – 2,19.

1 sala, plotas – 0,1 ha.

Didžiausias gylis – 17 m, vidutinis – 7,3 m, santykinis – 1,2 %.

Vandens tūris – 10,7 mln. m³.

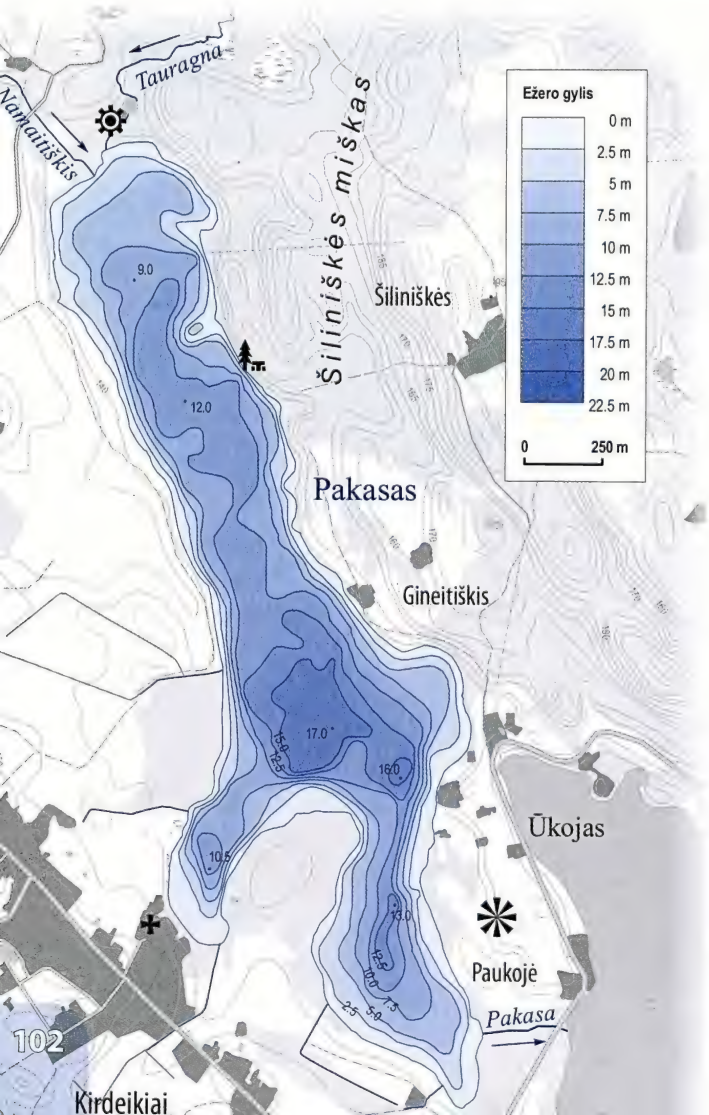
Šiaurės vakarus nuo Ignalinos, per Linkmenis ir Kirdeikius driekiasi platus ledyno sustumtų kalvų lankas, kurio tarpugūriuose tįso beveik lygiagrečios su moreniniais gūbriais rinos. Vienoje iš jų – Pakaso ežeras. Vakariniam, žemesniam jo krante įsikūręs senas (Linkmenų dvaro inventoriuje paminėtas 1554 m.) Kirdeikių miestelis, o nuo stataus ir aukšto gūbrio (kai kurių kalvų aukštis siekia 198 m BS), užrėmusio ežerą iš rytų, žvalgosi Šiliniškių, Gineitiškio, Paukojės kaimų sodybos. Iš čia toliau matyti, šalimais ošia sausi pušynai, bet dirvos skurdesnės – žvyrynai.

Ežerą nesunku pasiekti automobiliu nuo Ignalinos ar Tauragnų, valtimi – iš Palūšės (per Lūšių, Asalnų–Asalnykščio, Alksno, Ūkojo ežerus), nuo

taikingas ir pėsčiųjų takas pagal Tauragnos upelį – nuo Varniškių iki Stripeikių. Pakeliui bus Stripeikių pilkapynai, Šaminio ežerėlis, Bitininkystės muziejus ir, žinoma, įspūdingas – giliai įsirežęs, per didžiulių riedulių sąvartas teškantis, geležingais šaltiniais almantis Tauragnos žemupys. Vieno kilometro ruože upelės vandeningumas padidėja kelis kartus, taigi vandens pakanka ir Pakaso (Valiuko) vandens malūnui. Tik čia, iš visur trykstančių šaltinių apsuptas, gali suprasti, koks svarbus Pakasai vanduo, atsrūvantis nuo Tauragno ir požeminėmis gyslomis. Šiek tiek ežerą pamaitina ir Namaitiščio upelis (ilgis – 4,6 km), kurio žiotys čia pat – šalia Tauragnos žiočių. Ežero vandens lygis per metus svyruoja nedaug – apie 30–40 cm, jo vandens perteklių išplukdo Pakasa, įtekanti į žemiau tyvuliuojantį Ūkojo ežerą.

Ežero vardas kildinamas iš liet. *pakaso* „pasikاسmo, urvo, požeminio kelio“. Jo dubuo primena lovį, kurio pietinį galą Kirdeikių pusiasalis suskaido į dvi siauresnes įlankas; prieš pusiasalį, už 150 m nuo kranto – didžiausia gelmė. Vanduo tamszalis, jo skaidrumas vasarą siekia apie 4 m.

Ežeras žuvingas, garsėja lynais ir unguriais, stintomis ir stintelėmis bei kitomis Lietuvos ežerams įprastomis žuvimis. Kalbama, kad žiemą nuo ledo galima pagauti itin stambių ešerių. Laikinas stovyklavietės galima įsirengti vakariniame krante – įšiauriau Kirdeikių – arba prie Kirdeikių–Ginučių kelio. Poilsiaviečių yra Gineitiškių ir Stripeikių kaimuose, savo paslaugas siūlo ir kaimo turizmo sodybos (Paukojė, Kirdeikiai).

M Stripeikiai yra vienas seniausių Aukštaitijos nacionalinio parko kaimų, minimas nuo 1357 m. Dabar Stripeikiai garsėja Senovinės bitininkystės muziejumi. Čia galima išvysti kelminių avilių, bitininkų naudotų nuo XV iki XX a. pr., pasigrožėti skulptūriniais aviliais, kuriuose ir dabar gyvena bitės. (13 F2)

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 149,0 m BS.

Ežero plotas – 38,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 11,2 km², santykinis baseinas – 29,3.

Kranto linijos ilgis – 4,1 km, vingiuotumas – 1,88.

2 salos, plotas – 0,3 ha.

Didžiausias gylis – 17,5 m, vidutinis – 5,2 m, santykinis – 2,5 %.

Vandens tūris – 1,97 mln. m³.

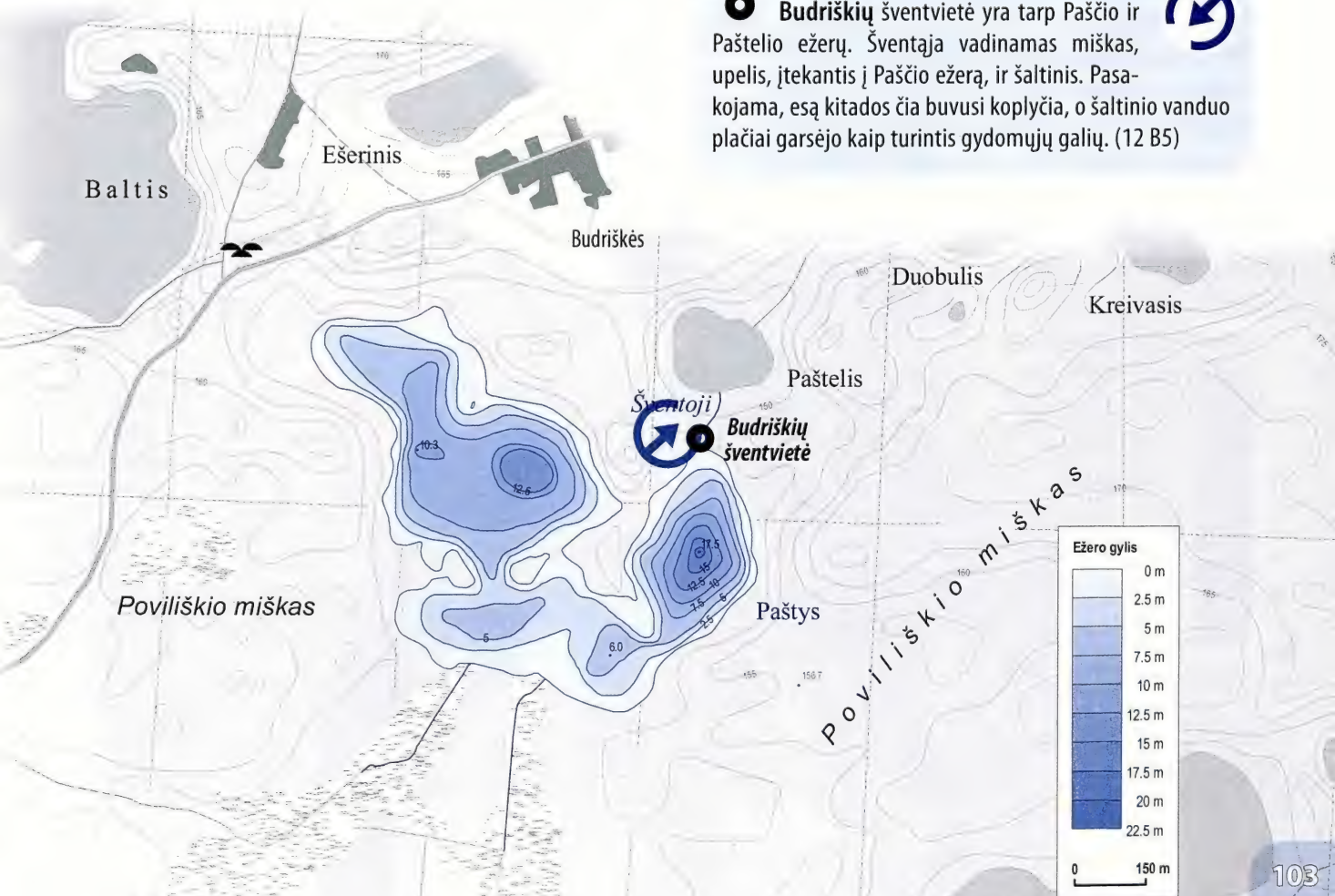
Ežeras telkšo apie 0,5 km į pietus nuo Toliejų–Šnieriškių kelio, Budriškių kaimo galulaukėse (Labanoro regioninis parkas). Pasak kalbininkų, ežerų vardai su šaknimi *pašt-* galėjo būti sudaryti apibūdinant ežerų formą – „išsipašiojusią, neapskritą“. Kaip tik toks yra Paščio duburys. Iš vakarinių ir rytinių krantų išsišaunantys pusiasaliai ir tarp jų dunkstanti sala skaido ežerą į dvi „plaštakas“ – šiaurinę ir pietinę. Pirmoji, regis, bus išgulėta ledo luisto, o antroji – bent jau gilioji jos dalis – yra rinos, kurioje telkšo Paštelio ir Duobulio ežerėliai, tęsinys. Ežerą juosia sausas miškas, smėlėti krantai pakyla virš vandens apie 5–10 m; žema ir užpelkėjusi tik pietinė pakrantė.

Į šiaurės rytinį ežero kampą įteka Šventoji upelė, atplukdanti vandenį iš Paštelio ir Duobulio ežerėlių.

Šalia trykštantis šaltinėlis taip pat laikomas šventu, tikima, kad jo vanduo išgydo daugelį pikty ligų. Šioje šventvietėje kadaise buvusi ir koplyčia. Tačiau ežerui svarbesni požeminiai vandenys, išsilejantys į povandeninę duburio dalį. Per metus jų susikaupia apie 0,8 mln. m³, todėl ežero vandens lygis stabilus (daugiametė svyravimų amplitudė yra apie 0,3 m), o iš jo ištekančio upelis (Stirnių ežero intakas) yra gana vandeningas net ir per vasaros sausras (mažiausias debitas – apie 20 l/s).

Vasarą ežero vanduo sluoksniuojasi pagal temperatūrą, ir didžiausios gelmės priedugnyje ji yra apie 7 °C. Vandens skaidrumas siekia 3 m, vandenyje ištirpusių druskų – apie 250 mg/l. Ežero atabradai smėlėti, bet daugelyje vietų apaugę vandens augmenija.

● **Budriškių šventvietė** yra tarp Paščio ir Paštelio ežerų. Šventąja vadinamas miškas, upelis, įtekantis į Paščio ežerą, ir šaltinis. Pasakojama, esą kitados čia buvusi koplyčia, o šaltinio vanduo plačiai garsėjo kaip turintis gydomųjų galių. (12 B5)

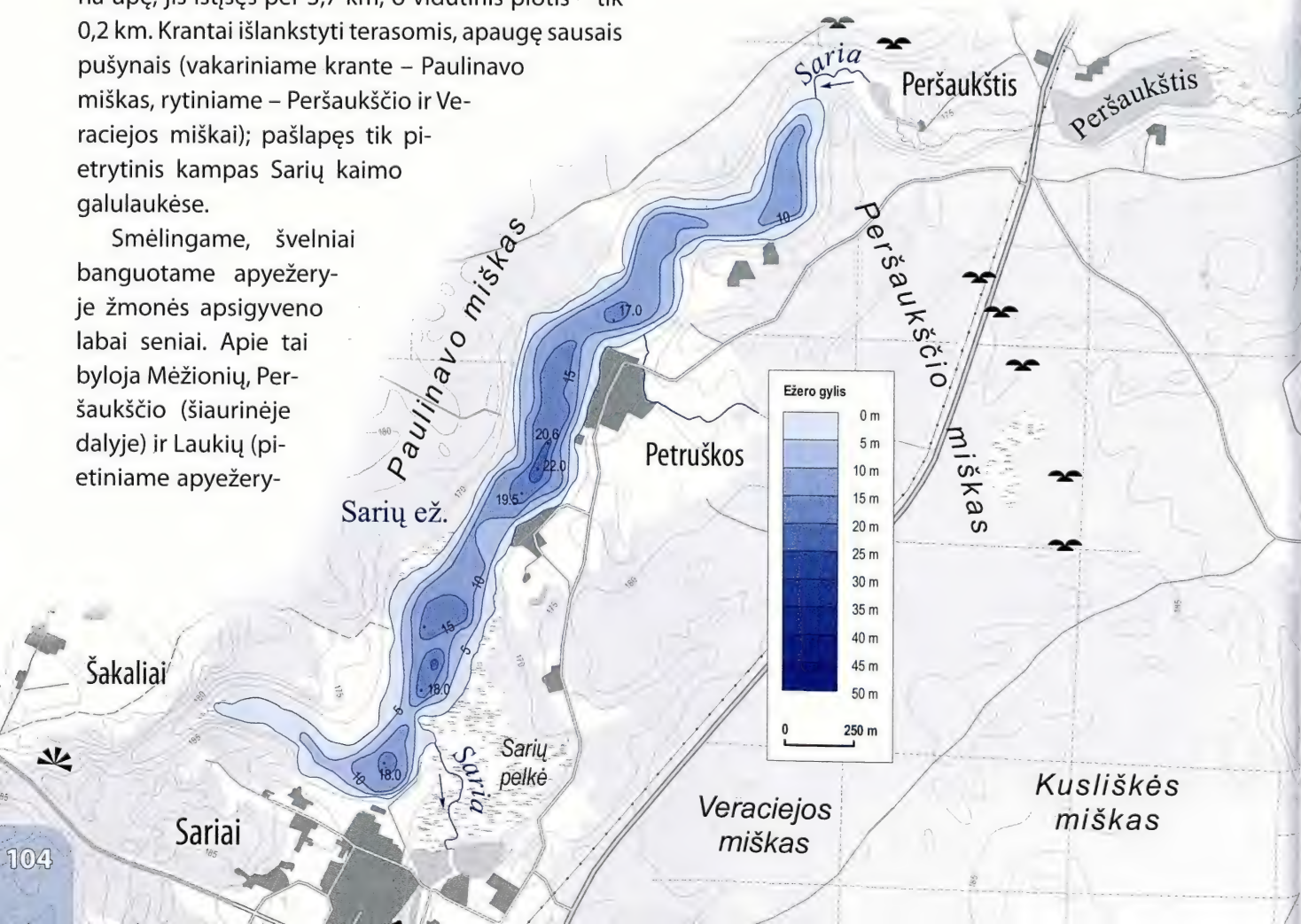
Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 147,2 m BS.
Ežero plotas – 79 ha, maitinančiojo baseino plotas – 19,2 km², santykinis baseinas – 24,3.
Kranto linijos ilgis – 7,7 km, vingiuotumas – 2,4.
Didžiausias gylis – 22 m, vidutinis – 8 m, santykinis – 2,2 %.
Vandens tūris – 6,3 mln. m³.

Kairėje Žeimenos baseino dalyje geografa išskiria gilų Sarios–Meros duburį, pripildytą smėlio, kurį sunėšė nuo Švenčionių aukštumos tekėjusios prieledyninės upės. Jų klostomos smėlio deltos pakaitė ir buvusius rininius klonius: seklesni buvo išvis palaidoti arba virto pelkėtomis įlomėmis, o gilesniuose išsiliejo ištįsę, bet švelniai banguoto (ne duobėto) dugno rininiai ežerai. Šitoks yra ir Sarių ežeras, telkšantis apie 8 km į pietvakarius nuo Švenčionių. Pasak kalbininkų, šaknies *sar-* vandenvardžiai yra labai archajiški, reiškiantys „tekėti, bėgti“. Sariams tai visiškai tinka: gilioje praeityje ežero dugną lygino vandeningos Švenčionių „kalnų“ upės sąnašos, o šiandien juo prateka Sarios upelis – kairysis Žeimenos intakas (ilgis nuo versmių iki žiočių – 27,9 km, iki Sarių ežero – 7,2 km). Jo plukdomas vanduo atnaujiną Sarius per pusantų metų. Pats ežeras irgi primeina upę, jis ištįsęs per 3,7 km, o vidutinis plotis – tik 0,2 km. Krantai išlankstyti terasomis, apaugę sausais pušynais (vakariniame krante – Paulinavo miškas, rytiniame – Peršaukščio ir Veraciejos miškai); pašlapęs tik pietrytinis kampas Sarių kaimo galulaukėse.

Smėlingame, švelniai banguotame apyežeryje žmonės apsigyveno labai seniai. Apie tai byloja Mėžionių, Peršaukščio (šiaurinėje dalyje) ir Laukių (pietiniame apyežery-

je) pilkapynai, archeologų datuojami IV–V, IX–XII a. Sena dvarvietė buvo ir dabartiniame Sarių kaime. Įdomus apie 2 km įšiauriau Sarių ežero įsikūręs gautvinis Mėžionių kaimas su išlikusiomis senosiomis sodybomis – etnokultūros paminklais.

 Naūjo Strūnaičio vandens malūnas pastatytas 1847 m. kaip Strūnos dvaro dalis. Manoma, jo projekto autorius – architektas Karolis Gregotovičius, tuo pačiu metu projektavęs ir Naujo Strūnaičio bažnyčią. Romantizmo stiliaus malūnas dviaukštis, su aukšta pastoge ir savita langų puošyba. Be miltų ir kruopų gamybos, malūne dar buvo veliamos vilnos, veikė lentpjūvė. Pokario metais čia buvo gaminama elektros energija. Šiandien malūnas išsiskiria tuo, kad jame išliko visa autentiška technologinė įranga. (19 E4)

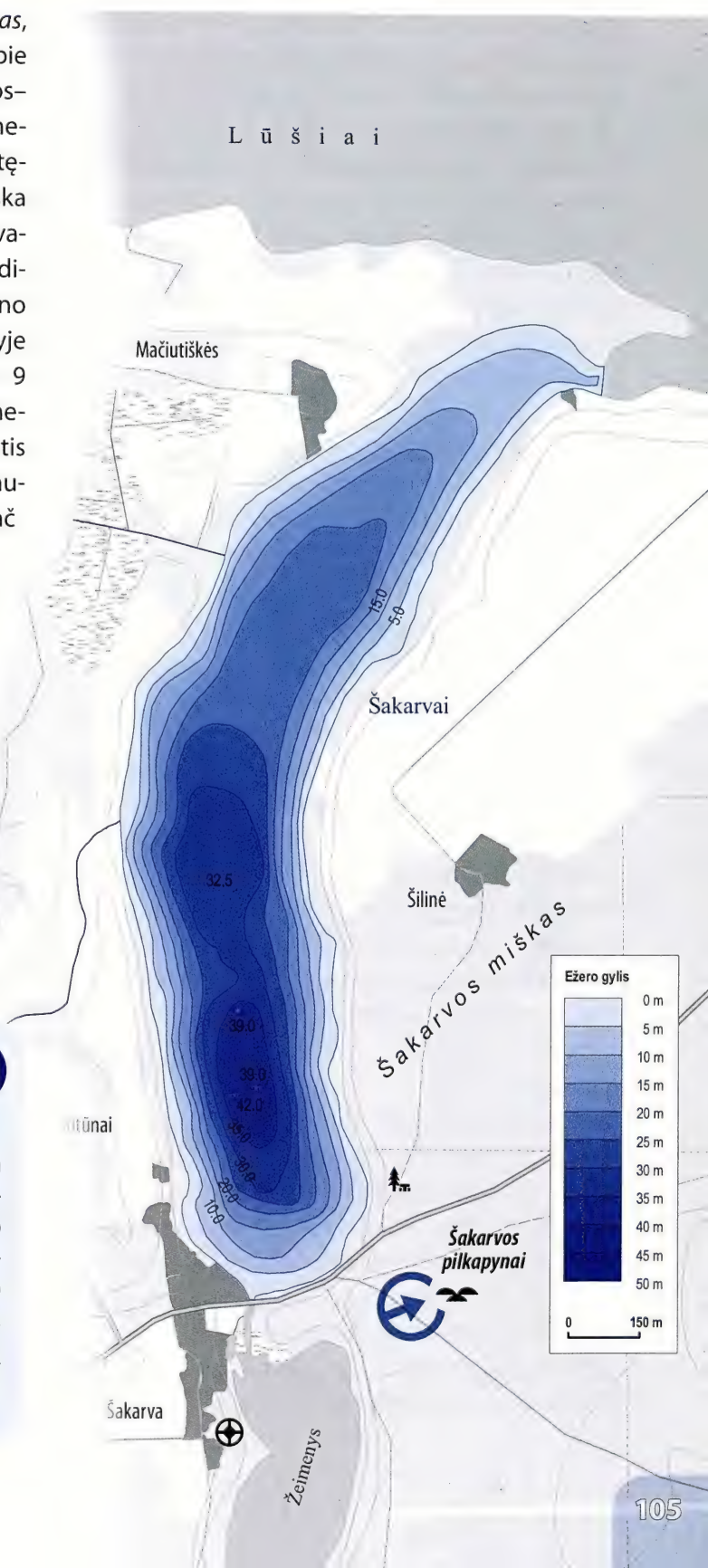
Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 137,8 m BS.
Ežero plotas – 79 ha, maitinančiojo baseino plotas – 495,3 km², santykinis baseinas – 627.
Kranto linijos ilgis – 5,5 km, vingiuotumas – 1,74.
Didžiausias gylis – 42 m, vidutinis – 18,5 m, santykinis – 4,2 %.
Vandens tūris – 14,6 mln. m³.

Ežeras, kurio vardo kilmė siejama su liet. *šakotas*, telkšo Aukštaitijos nacionaliniame parke, apie 2,5 km į pietvakarius nuo Palūšės, šalia Ignalinos–Kaltanėnų kelio. Tikrovėje Šakarvų duburys išvis nešakotas, jis yra rinos, kertančios Lūšių ežerą ir nusitęsiančios į Žeimenų duburį, viduryje, taigi savotiška Lūšių ar Žeimenų atšaka. Vis dėlto ežerą norėtusi vadinti latakų, kuriuo nuteka didžiulio (625 kartus didesnio už patį ežerą!) Žeimenos aukštupio baseino vanduo. Tai jau veikiau upė nei ežeras, nes duburyje sukauptas vandens tūris per metus atsinaujina 9 kartus. Lataką (ilgis – 2,2 km, plotis – 0,5 km) primena ir dubens forma: dugnas lygus, tolydžio gilėjantis pietų link, kur prie Šakarvų kaimo juoduoja didžiausia gelmė. Krantai neaukšti, terasuoti, kai kur, ypač rytuose, šaltiniuoti.

Ežeras yra santykinai (palyginti su plotu) labai gilus, gilesnis net už Tauragną, todėl vandens temperatūra priedugnyje ištisus metus yra artima 4 °C. Vandens skaidrumas vasarą siekia 3–4 m, druskingumas – apie 320 mg/l. Ežere sugaunama didelių ungurių, lydekų, karšių, karpių ir stintelių, o arčiau protakų – raudžių, kuojų, ešerių. Apsistoti galima Šakarvų kaime (kaimo turizmo sodyba, stovyklavietė prie Ignalinos–Kaltanėnų kelio).

Šakarvės pilkapių išsidėstę abipus protakos tarp Šakarvos ir Žeimenio ežerų. Rytinėje pusėje esantis pilkapyas būdingas VIII–XII a. Jame suskaičiuoti 33 pilkapiai, iškilę 10–30 m atstumu vienas nuo kito. Pilkapių sampilai 8–12 m skersmens, 0,4–1,2 m aukščio, dauguma suploto, nupjauto kūgio formos, prie sampilo apjuosti apskritomis ir pailgomis duobėmis. Antrasis pilkapyas, esantis į vakarus nuo protakos, datuojamas IX–XII a. Jį sudaro apie 40 pilkapių, išsidėsčiusių 5–2 m atstumu vienas nuo kito. Pilkapių sampilai 8–15 m skersmens, 0,3–1,0 m aukščio, apjuosti grioviais. (13 H4)

Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,1 m BS.

Ežero plotas – 206,7 ha, maitinančiojo baseino plotas – 64,9 km², santykinis baseinas – 31,4.

Kranto linijos ilgis – 15,9 km, vingiuotumas – 3,1.

3 salos, plotas – 1,5 ha.

Didžiausias gylis – 32,5 m, vidutinis – 7,9 m, santykinis – 2,0 %.

Vandens tūris – 15,9 mln. m³.

Labanoro smėlėtąją dubumą kerta daug rinų. Vienoje iš jų, itin duobėtoje, suspaustoje įmantriai karpytų krantų, per 4 km driekiasi Peršokšnų ežeras. Šiaurės rytuose toje pačioje rinoje telkšo Šaukščio ir Miruolio ežerėliai, o pietvakarinė rinos šaka – Gačiakampis – nutįsta link Keročio ežero. Aplinkui – gūdi giria, keli paežerių kaimeliai (Budriai, Juodapurvės, Prūdiškė, Gačiakampis) – ir tie miškų erčiose, tad kaip netikėsi kalbininkais, ežero pavadinimą siejančiais su liet. *praparšas, praperša, properša* „retesnė vieta miške“. Žinia, jis galėtų reikšti ir „neužšalusi vieta lede“, nes ežerą žiemą šildančių povandeninių šaltinių čia nestinga. Todėl ir vandens temperatūra gelmėse per metus beveik nekinta – būna artima 4–5 °C.

Ežeras tyvuliuoja Labanoro regioniniame parke, apie 5 km į pietus nuo Labanoro miestelio, turi hidrografinio draustinio statusą. Šalia ir kitos saugomos teritorijos: Pažemio kraštovaizdžio draustinis (šiaurės rytuose), Padumblės botaninis-zoologinis draustinis (į šiaurę nuo Budrių kaimo, išilgai pelkėto Dumblės upelio ir Peršokšnų ežero intako slėnio) ir siaura juosta pietryčių link nutįstantis iš ežero ištekančios Peršokšnos slėnio kraštovaizdžio draustinis. Ežero krantai nėra aukšti – pakyla virš vandens paviršiaus 5–10 m, tačiau statoki, kai kur, pavyzdžiui, Prūdiškės rage, skardėti, ardomi. Toli į ežerą išsišalinanti Budrių rago pakiluma – Pilalės piliakalnis. Ežero atabrada smėlioti ir palyginti mažai apžėlę vandens augalais, bet, kaip ir daugelyje kitų rinių slėnių ežerų, siauri.

Ežerą maitina trys upeliai, iš jų vandeningiausias – Dumblė (baseino plotas – 38,2 km²), atsrūvanti nuo Labanoro pietinių galukiemų. Smėlynų nukoštas vanduo švarus, todėl ežero vanduo vasarą silpnai žydi, skaidrus (skaidrumas siekia 4–5 m, ištirpusių druskų kiekis – apie 280 mg/l). Ežerą gausiai maitina ir požeminiai vandenys, todėl jo vandens lygis yra labai stabilus – per metus svyruoja tik 20–30 cm. Ežero vandens tūris atsinaujina per vienus

metus; vandens perteklių išplukdo Peršokšna – kairysis Lakajos intakas.

Pagal įvairioms žuvų rūšims gyventi taikomus standartus – gylį, šilumos ir deguonies režimą, mitybos sąlygas ir kt., – Peršokšnai yra seliavų ežeras. Tačiau patyrę žvejai jame sugauna ir stambių lydekų, ešerių, kuojų, raudžių bei vėgelių. Kas žino, kaip ir kada žvejoti, bus pamalonintas karšiu, karosu, lynu, gal ir strepečiu. Kadangi aplinkui – saugomų teritorijų plotai, vertėtų iš anksto pagalvoti, kur apsisotiti trumpesniui ar ilgesniui poilsiui: prie vakarinės įlankos įrengtoje stovyklavietėje ar paežerės kaimuose.

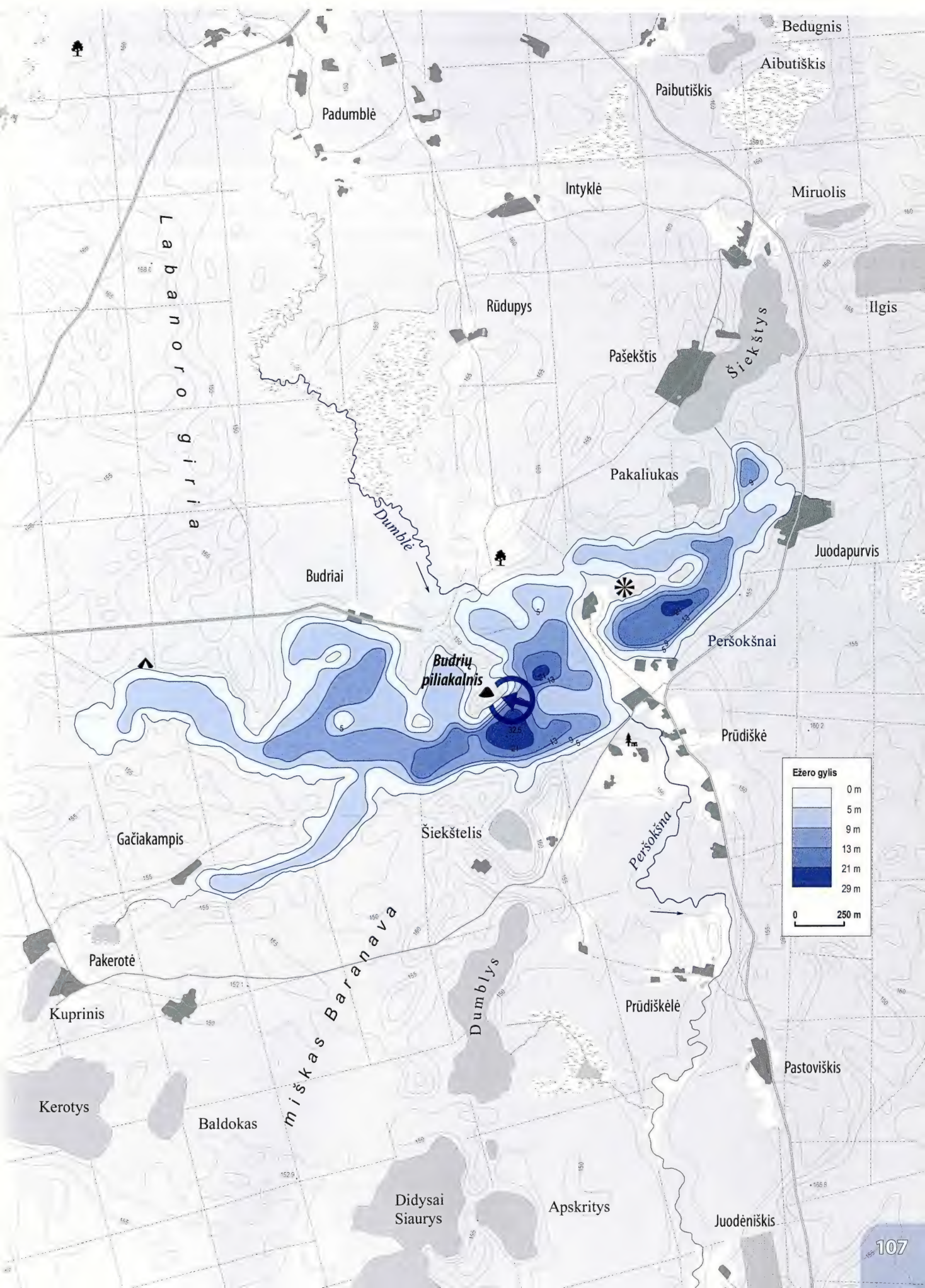
Budrių piliakalnis (Pilalė) įrengtas kalvoje, iškilusioje Peršokšnų ežero šiaurinio kranto pusiasalio pietinėje dalyje. Jo aikštelė ovali, 45 × 15 m dydžio, nuolaidi į pietvakarių pusę. Pietinį ir šiaurinį piliakalnio šlaitą juosia terasos. Šoniniai šlaitai statūs, iki 20 m aukščio, galiniai – nuolaidesni bei žemesni. I tūkst. pr. datuojamas piliakalnis apaugęs pušimis su kadagių pomiškiu. (13 D6)

Labanóras. Pilkapiai aplinkiniuose miškuose mena tūkstantmetę praeitį. Dauguma jų iki šiol netyrinėti, tačiau neabejojama, kad tai lietuvių genties, davusios pradžią valstybei, laidojimo vietos. Medinė liaudies architektūros Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčia Labanore buvo pastatyta 1820 m. Deja, baigiantis 2009 m. šventovę prarijo liepsnos. Dabar ji vėl atstatyta.

Labanoro girioje atminimo ženklai žymi 1945 m. kovo 11 d. Kiauneliškio kautynes. Apie penki šimtai NKVD kareivių (kitą dieną jų pajėgos išaugo iki dviejų tūkstančių) apsupo bunkerius, kuriuose buvo šimtas dvidešimt Vytauto apygardos Tigro rinktinės kovotojų. Kautynėse žuvo aštuoniasdešimt trys partizanai, rusų – apie šimtas. Labanoro Dvaro kapinėse palaidoti anksčiau žuvę Tigro rinktinės partizanai Julius Deveikis ir Vladas Goda, o Kunigiškių kapinėse ilsisi šios rinktinės partizanai Pranas Meidus ir Juozas Sapkauskas.

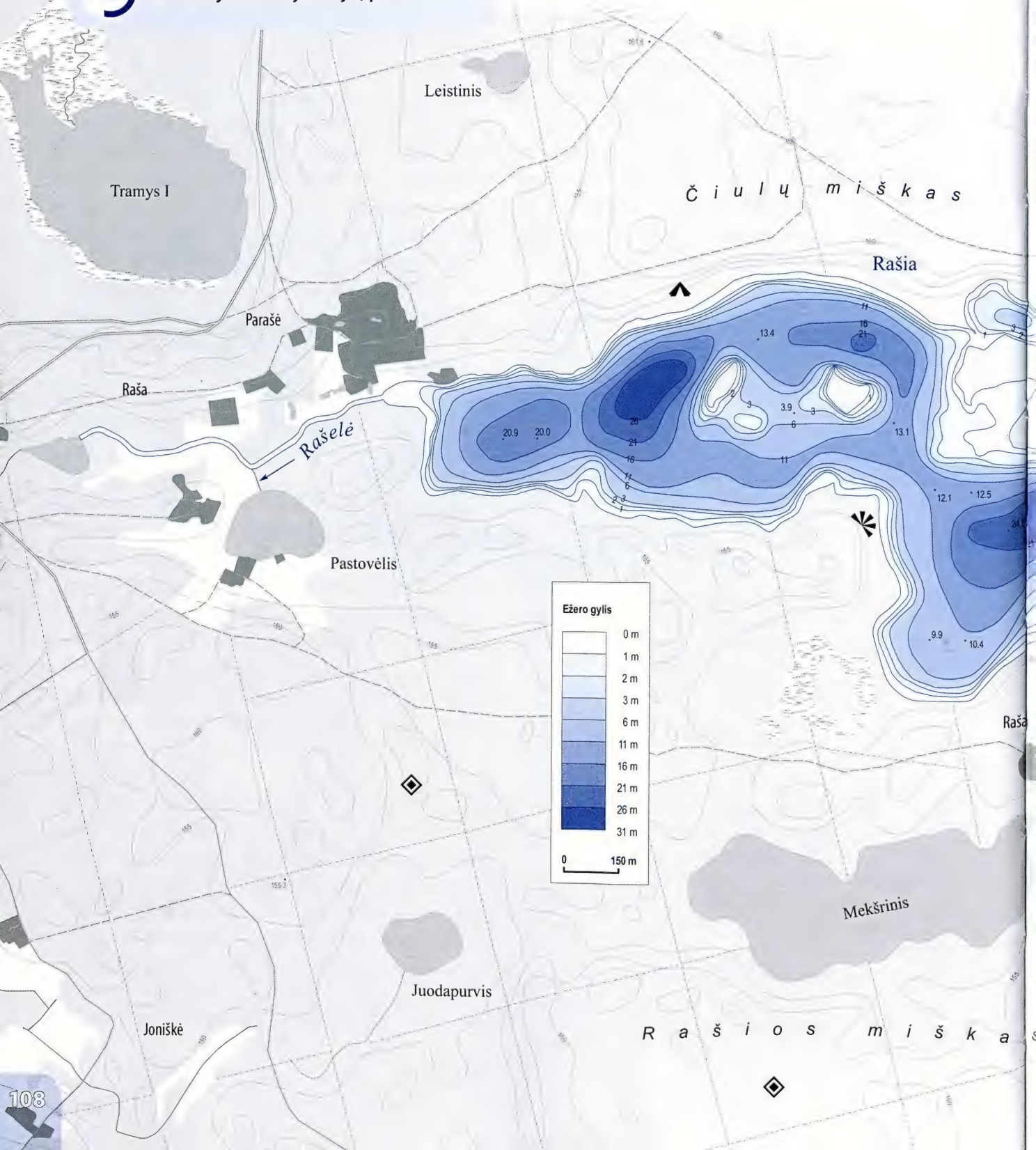
Plačiai Labanorą garsino ypatingas dūdmaišio tipas – Labanoro dūda. Vieną jų klebonijoje įkurtame visuomeniniame muziejuje galima pamatyti ir šiandien. (12 D5)

Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,3 m BS.
 Ežero plotas – 181,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 14,2 km², santykinis baseinas – 7,8.
 Kranto linijos ilgis – 10,8 km, vingiuotumas – 2,3.
 2 salos, plotas – 1,9 ha.
 Didžiausias gylis – 26 m, vidutinis – 8,1 m, santykinis – 1,6 %.
 Vandens tūris – 14,6 mln. m³.

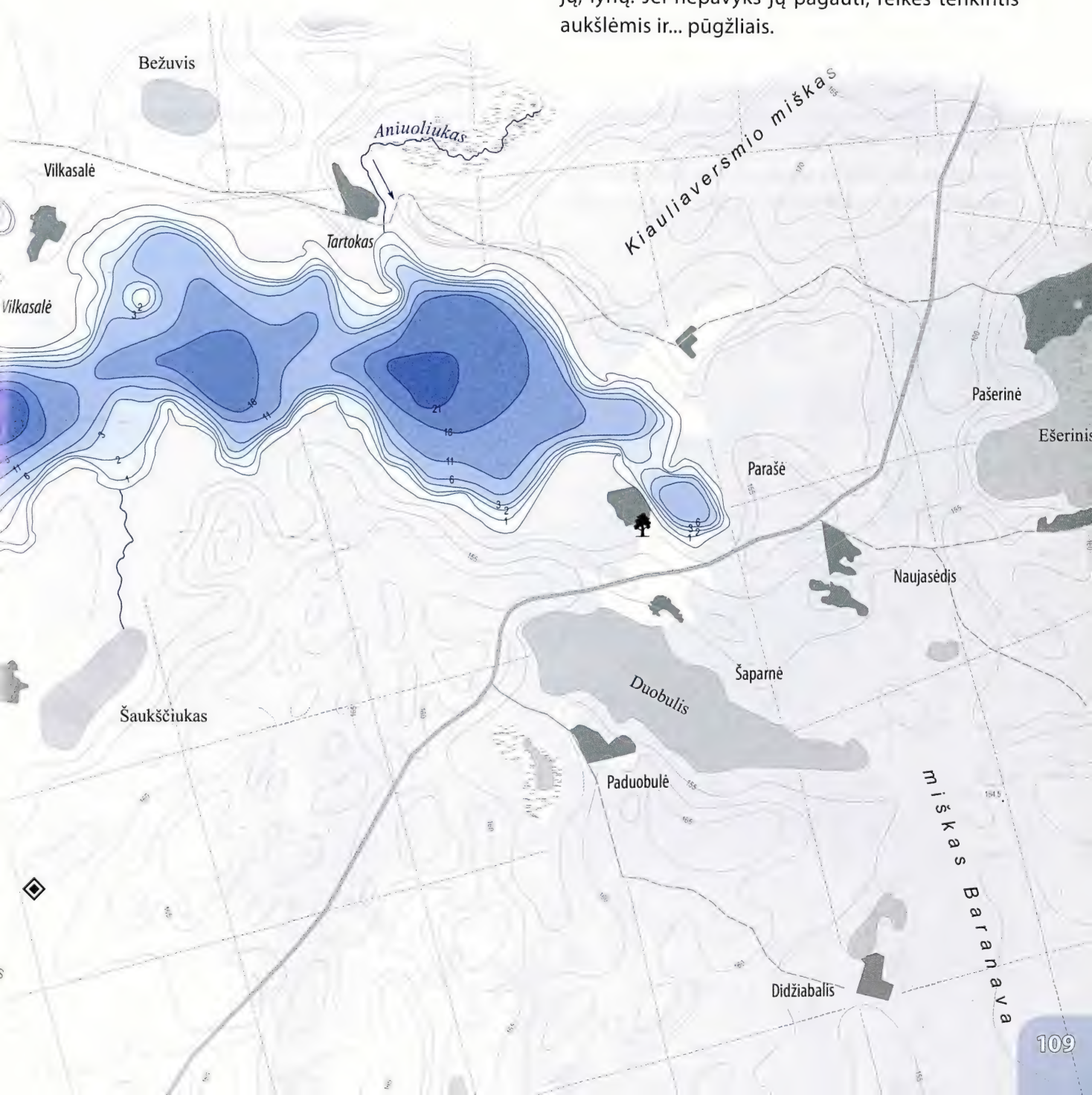
Žr. Baltieji ir Juodieji Lakajai, p. 80.

Jei apžiūrėję Labanoro miestelį toliau važiuosite pietvakarių kryptimi – Joniškio link, už 8 km pasieksite rytinį Rašios ežero galą. Priešingas, vakarinis pakraštys – už 3,7 km ir jo, žinoma, iš čia nematyti, nes ežero krantų linija raityta, pasišiaušusi pusiasalių ragais, išvarpyta įlankų. Tai dar viena duobėta, siaura (vidutinis plotis – 0,5 km), „išraštuota“ (kalbininkai pavadinimą sieja su liet. *rašyti, išrašyti* „išmarginti, išraštuoti“) Labanoro smėlingąją dubumą kertanti rina. Krantai neaukšti – tik vietomis pakyla virš vandens iki 10–15 m, bet sausi, iš visų pusių apaugę miškais (Rašios – pietuose, Čiulų ir Kiauliaversmio – šiaurėje). Atabradai smėlingi, tačiau padumblėję,

išskyrus šiaurės vakarinę pakrantę, kurioje įrengta lankytojų mėgstama stovyklavietė.

Ežerą maitina pora striukų upokšnių. Dosniausias – Aniuoliukas, atsrūvantis nuo įšiauriau plytinčio Kanio raisto – botaninio-zoologinio draustinio. Ežero vandens lygis per metus svyruoja labai mažai – apie 20 cm; vandens perteklių išplukdo trumpas (1,3 km) Rašelės upelis, įtekantis į Baltųjų Lakajų ežerą. Vanduo skaidrus (vasarą – 4–5 m), gana minkštas (ištirpusių druskų kiekis siekia 160 mg/l), vasarą ryškiai susisluoksniavęs pagal temperatūrą, kuri gelmių priedugniuose yra apie 4,5 °C. Šitokius vandenį mėgsta seliavos, tačiau Rašioje yra ir kitų žuvų: karšių, lydekų, ešerių, kuojų, lynų. Jei nepavyks jų pagauti, reikės tenkintis aukšlėmis ir... pūgžliais.

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 147,8 m BS.

Ežero plotas – 862 ha, maitinančiojo baseino plotas – 55,7 km², santykinis baseinas – 6,5.

Kranto linijos ilgis – 33,7 km, vingiuotumas – 3,23.

6 salos, plotas – 33 ha, salingumas – 3,8 %.

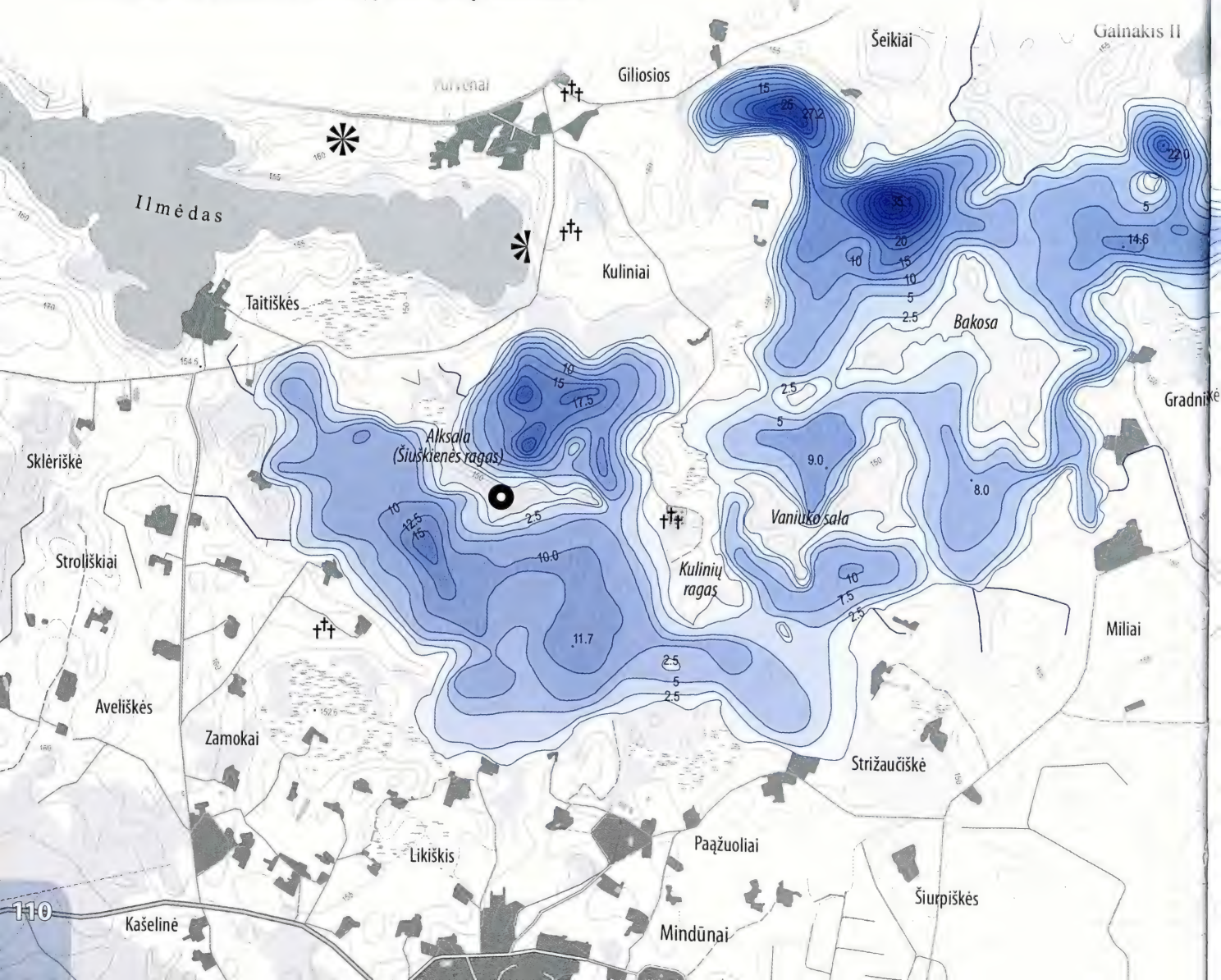
Didžiausias gylis – 35,1 m, vidutinis – 6,3 m, santykinis – 1,1 %.

Vandens tūris – 52,3 mln. m³.

Ežeras telkšo apie 10 km į rytus nuo Molėtų, Labanoro regioniniame parke. Pasak geomorfologų, erdvaus ir itin sudėtingos konfigūracijos duburio „juodraštį“ sukūrė Inturkės–Labanoro ledyninės plaštakos liežuvis, apjuosęs duburį 20–25 m aukščio moreninėmis pertvaromis. Duburio dugną malė veržlūs polediniai srautai, kurių vagas (rinas) žymi įšauriau tyvuliuojantys ežerai (Strikas–Samavas–Galnakis–Galnakėlis; Jaurys–Jauriukas; Ilmėdas) ir giliosios duobės šiaurės vakarinėje Stirnių dalyje; poledynmetyje duburio dugną lankstė termokarstinės pradubos. Hidrografinio draustinio statusą turintį salėtą, pusiasalių ragais pasišiaušusį ežerą galima pasiekti dviem iš Molėtų į Labanorą vedančiais

keliais: šiauriniu – per Toliejus (į Šnieriškes) ir pietiniu – per Mindūnus. Pirmasis kelias prastesnis, tačiau juo galima pasiekti toli į ežerą išsikišusius Šiuškienės ir Kulinių ragus, aplankyti ramias įlankas, nuo aukščiau pakylančių atvirų krantų apžvelgti didžiąsias ežero salas (Vaniuko ir Bakosas). Nuo Purvėnų kaimo galima keliauti į rytus link Stirnių vienkiemio ir aplankyti tamsžalius Galnakio ir Galnakėlio ežerėlius. Nebetoli nuo čia ir iki poilsiautojų mėgstamo Pagojų rago.

Jei pasirinkote pietinį variantą, ežero nepamatysite – jis telkšo gerokai įšauriau, todėl reikės ieškoti

kelių, vedančių į atokių pietinės pakrantės kaimus ir vienkiemius – Zamokus, Pažuosius, Strižaučiškę, Milius, Gradniškes, Žagarus. Pakrantė daug kur užpelkėjusi, krūmėta. Sausėnis tik pietrytinis kampas šalia kelio, vedančio į Kraujelių kaimą; čia platus smėlėtas atabradas, nuo pušėto kranto atsiveria platūs vaizdai į ežerą, yra poilsiavietė. Netoli ir iki Kraujelių šventakmenio, Stirnių pilkapių, priešingame įlankos krante augančio seno Baublio ąžuolo, Čiulų dvarvietės.

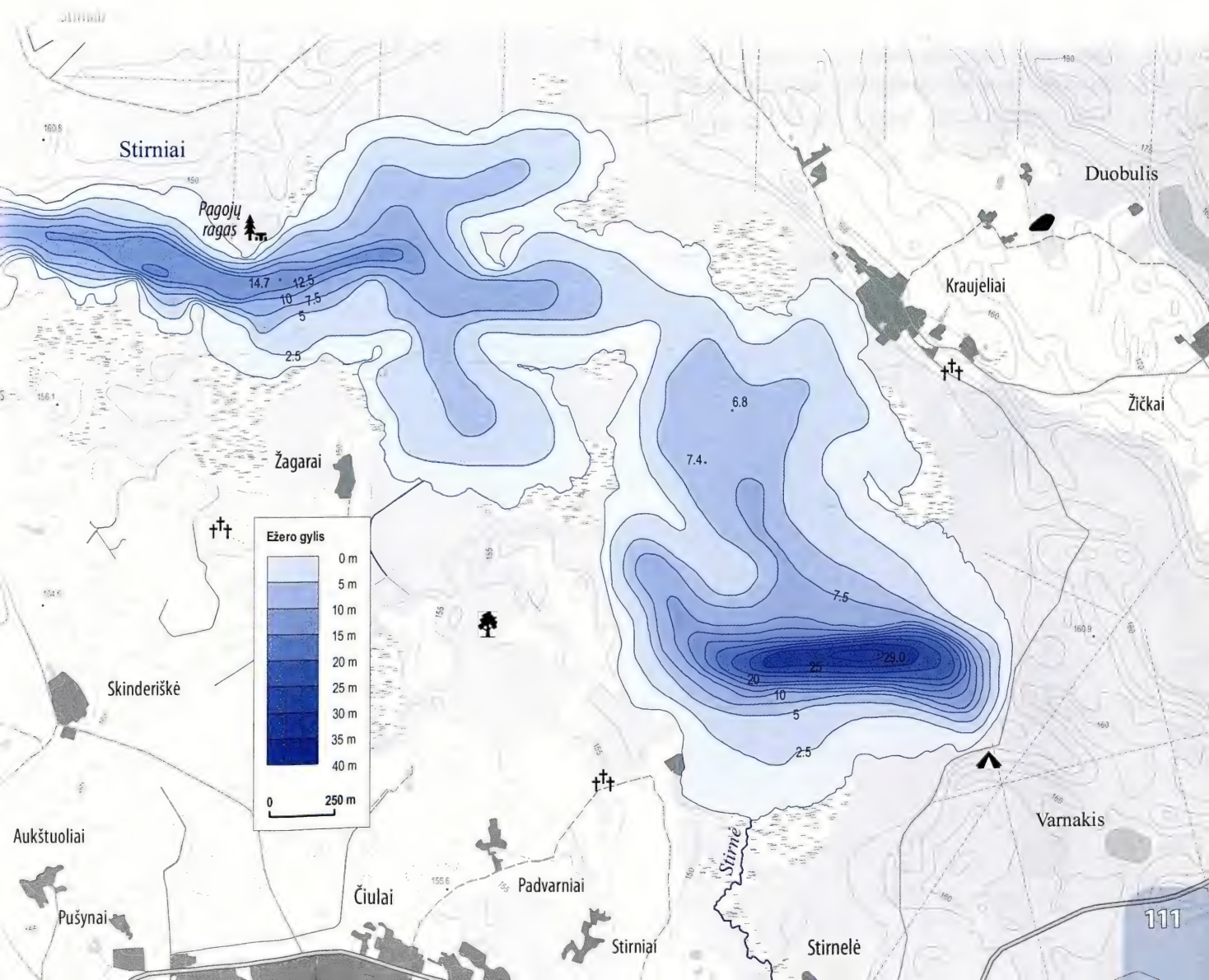
Ežerą maitinantis baseinas yra santykinai mažas – tik 6,5 karto didesnis už patį ežerą, todėl intakėliai striuki, srūvantys iš šiaurinio apyežerio – nuo Ilmėdo, Jaurio, Paščio, Galnakio ežerų. Pavasarį jų atplukdomas vanduo pakelia Stirnių vandens lygį apie 20 cm (metinė vandens lygio svyravimų amplitudė – apie 37 cm). Sausmečiais ežero miatyboje svarbiausi yra požeminiai vandenys, kurių per metus į povandeninę duburio dalį įsilieja apie 2,8 mln. m³. Ežero vandens tūriui visiškai atsinaujinti

reikia beveik 4 metų, jo vandens perteklių išplukdo Stirnės upelis į Tramio ežerėlius, o iš jų – į Baltuosius Lakajus.

Nors erdviame ežere (ilgis iš vakarų į rytus – 9,6 km) vėjui yra kur įsisiausti, uždaresnėse šiaurinės pakrantės įlankose vanduo vasarą sluoksniuojasi pagal temperatūrą, kuri giliųjų duobių priedugniuose būna apie 5 °C, o paviršinio vienodos temperatūros vandens sluoksnio storis siekia apie 4 m. Vanduo nėra labai skaidrus (skaidrumas vasarą – apie 3–4 m), jame ištirpę apie 220 mg/l druskų. Ežere sugaunama stambių karšių ir kuojų, apie salas ir sėklių šlaituose – lydekų ir ešerių, yra šamų ir ungurių, lynų, vėgėlių. O sužinoti, kaip ir ką gaudyti, galima Mindūnų žvejybos muziejuje.

Žr. Baltieji ir Juodieji Lakajai, p. 80, Paštys, p. 103.

ŠAMINIS ir ŠAMINĖLIS

Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 157,3 m ir 158,5 m BS.

Ežero plotas – 15,1 ha ir 8,1 ha, maitinančiojo baseino plotas – 15,8 km² ir 7,9 km², santykinis baseinas – 105 ir 97,5.

Kranto linijos ilgis – 2,15 km ir 2,0 km, vingiuotumas – 1,55 ir 2,0.

Didžiausias gylis – 25 m ir 15,5 m, santykinis – 5,7 % ir 4,9 %.

Vakarinis – senesnis – Švenčionių aukštumos šlaitas į šiaurę nuo Švenčionių yra po smėlynais, kurie užkloja išorinį moreninį lanką ir rinų suskaidytą tarpugūbrį. Apie kadaise tekėjusių poledinių upių išgremžtas duobėtas vagas šiandien byloja tik mažų ežerėlių juostos. Dažnas ežerėlis – buvusios rinos duobė, kurią užpelkėjęs arba smėliu užpiltas balnas skiria nuo kito panašios kilmės ežerėlio. Šitokie yra ir Šaminis su Šaminėliu, telkšantys apie 7 km į šiaurę nuo Švenčionių, pakeliui į Reškutėnus, prie Senų Šaminių kaimo. Sudėję abu ežerėlius į vieną, gautume 1,3 km ištįsusį rinos fragmentą su dviem giliomis duobėmis ir jas skiriančiu 7–8 m gylio sėklumi, kurio į sausumą išnyrančią nugarą kerta Švenčionių–Reškutėnų kelias. Šaminėlio vanduo nuteka į Šaminį, o iš jo – Šaminės upele (ilgis – 6,9 km) į Šventelę–Dėmę, kuri įteka į Žeimeną apie 15 km žemiau Kaltanėnų.

Nežinia, ar duobėse šiandien dar slepiasi šamai, bet aplinkinių kaimų pavadinimai (Senų Šaminių, Naujų Šaminių, Sena Pašaminė, Nauja Pašaminė, Antašaminė) byloja, kad šių žuvų praeityje nestigo.

Didžiāsalo etnokultūrinis kaimas yra gatvinis režinis kaimas, įsikūręs Šventelės upelio slėnyje. Nuo seno priklausė Zablatiškės dvarui. XX a. vid. gaisrai sunaikino daugumą sodybų, bet gyventojai jas atkūrė, išlaikydami gražaus senovinio Rytų Lietuvos kaimo vaizdą. (14 B6)

Rakštelių šventvietė (Alkas). Šalia Rakštelių kaimo, vakariniame Švento ežero krante, yra Alku vadinamas pusiasalis, kuris, pakilus vandens lygiui, virsta sala. Pasakojama, kad šioje vietoje buvusi senovės lietuvių šventvietė. (14 C6)

Šventės dvaro sodyba pastatyta XIX a. vid., priklausė lenkų kilmės dvarininkams Civinskiams. Yra išlikęs medinis dvaro namas, trys tvartai, du kumetynai, svirnas, akmeninė koplyčia. Ponų namas liaudiškų formų, su keturių kolonų portiku. Akmenų mūro dvaro svirne įsikūrusi Sirvėtos regioninio parko direkcija, veikia kraštotyros muziejus. Gerai iki šių dienų išsilaikiusi iš tašytų lauko akmenų statyta koplyčia. Ji, kaip ir svirnas, puošta akmenėlių mozaika. Garsi dvaro liepų pavėsinė – gamtos paminklas. Ratu susodintos 26 liepos (tiek jų išliko) atrodo kaip medžių guotas. Medžiams jau apie 120 metų. Pasakojama, kad liepos buvo specialiai lenkiamos į išorę, prie šakų rišami svarsčiai. Pavėsinėje mėgo ilsėtis ir priimti svečius sunkiai serganti dvaro savininkė. (19 F2)

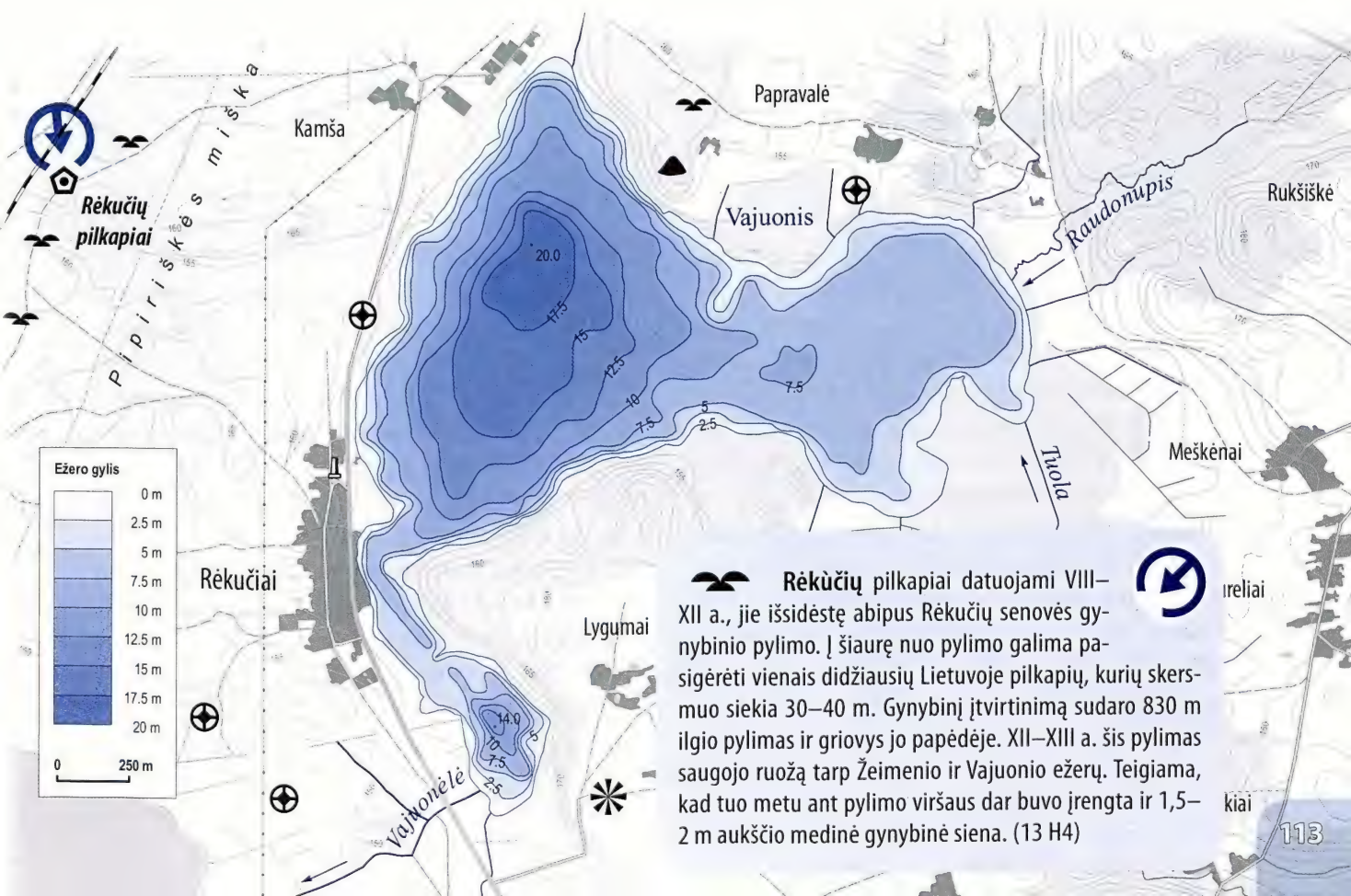
Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 146,2 m BS.
Ežero plotas – 233,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 38,2 km², santykinis baseinas – 16,4.
Kranto linijos ilgis – 10,4 km, vingiuotumas – 1,92.
Didžiausias gylis – 20 m, vidutinis – 8,1 m, santykinis – 1,2 %.
Vandens tūris – 18,9 mln. m³.

Ežeras telkšo apie 6 km į pietus nuo Ignalinos, Švenčionių aukštumos ir Žeimenos smėlėtojo koridoriaus sandūroje, ledo luisto išgulėtoje dubumoje, kurios vakarinėje dalyje galima įžvelgti ir rionoms būdingų bruožų: gilių duobių ritmą, į pietus nutįstančią upišką uodegą ir kt. Sudėtingas duburys, įvairūs ir krantai, margas apyežeris. Pietinį krantą remia aukštos stačiašlaitės kalvos, pakylančios virš jūros lygio iki 186 m (Lygumų kalnas), o virš Vajuonio ir aplinkinių ežerų – daugiau nei 30 m; čia geriausios regyklos, nuo jų atsiveria platūs vaizdai į Kretuoną ir Kretuonykštį, paežerių kaimus – Rėkučius, Lygumus, Biržiją, Papravalę, priešingame Vajuonio krante dunksantį Papravalės piliakalnį, tolyn į vakarus nusidriekusius Šakarvos ir Pakretuonės miškus. Šiaurės rytų pakrantės žemesnės, kai kur – pašlapusios. Platesnių, bet ne visada smėlėtų atbradų reikia ieškoti rytinėje pakrantėje.

Svarbiausi ežero maitintojai – Raudonupis (ilgis – 3,6 km, baseino plotas – 10,4 km²) ir Tuola (3,1 km, 17,3 km²), o vandens perteklių išplukdo Vajuonėlė (1,3 km), įtekanti į Kretuono ežerą. Vajuonio vandens tūriui visiškai atsinaujinti reikia beveik dviejų metų. Ežero vanduo gana skaidrus (vasarą – apie 4 m), vasarą ryškiai susisluoksniavęs pagal temperatūrą, kuri 10 m gylyje būna apie 8 °C, o giliųjų duobių priedugniuose – apie 6 °C.

Vajuonis – seliavų ežeras, bet nešykšti ir kitų žuvų: lydekų, lynų, karšių, kuojų, raudžių, ungurių.

Vajuonio pavadinimas siejamas su liet. *veja* „pievelė, ganykla; šilynai“. Apyežeris itin turtingas archeologijos paminklų: senovės gyvenviečių (Žemaitiškės, Akmeniškės, Papravalės), pilkapių (Pavajuonio, Papravalės), XII–XIII a. gynybinių įtvirtinimų (830 m ilgio Rėkučių pylimas bei griovys Vajuonio–Žeimenų tarpuežeryje) ir kt.

Utenos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 164,8 m BS.

Ežero plotas – 503,7 ha, maitinančiojo baseino plotas – 73,6 km², santykinis baseinas – 14,6.

Kranto linijos ilgis – 25,6 km, vingiuotumas – 3,22.

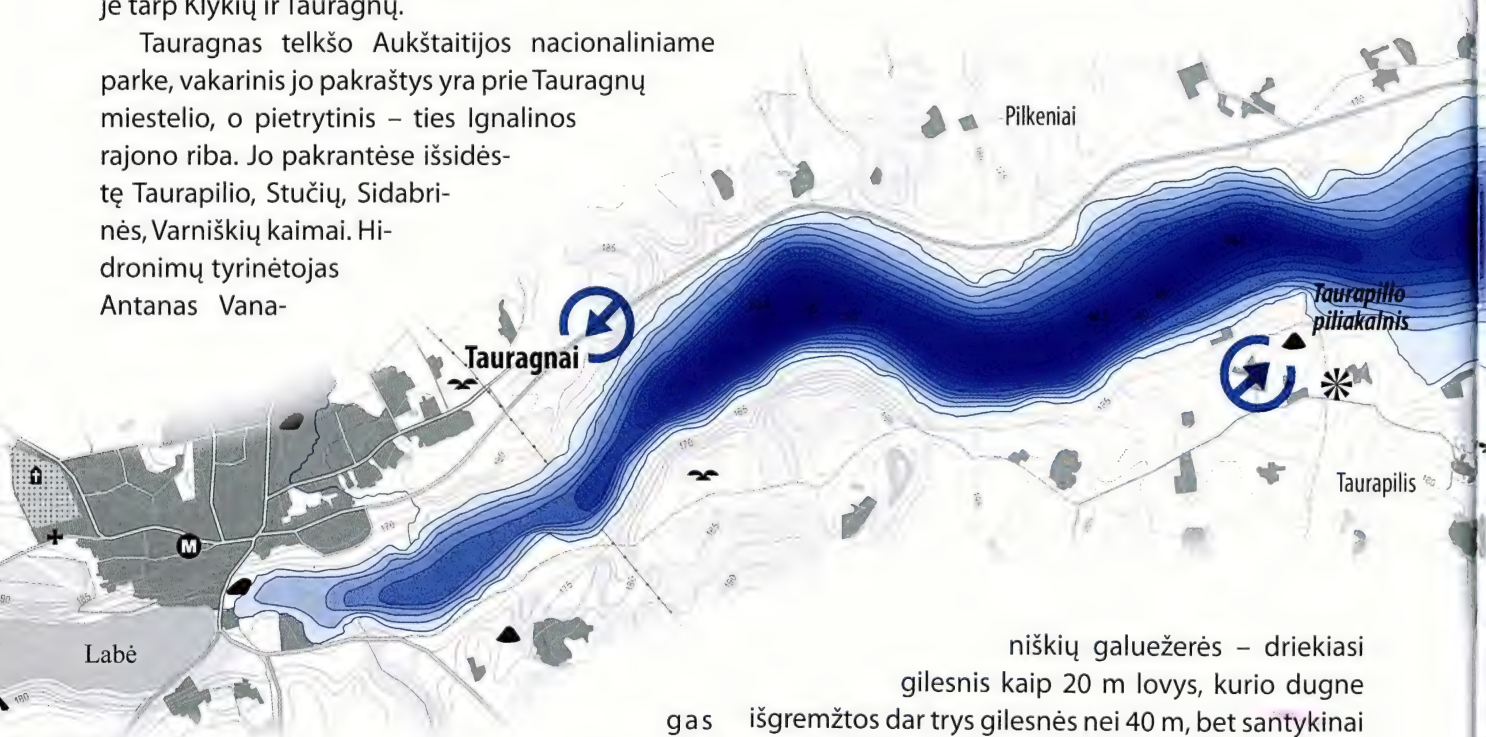
Didžiausias gylis – 62,5 m, vidutinis – 18,4 m, santykinis – 2,5 %.

Vandens tūris – 92,7 mln. m³.

Keliaudami nuo Utenos į rytus link Tauragnų, visą laiką kopsime aukštyne Utenos dubumą užtvėrusių moreninių kalvų šlaitais. Vietomis jų grandinės skrodžia gilios rinos, o jose telkšo Ilgio, Klykių, Politiškių ir Tauragno ežerai. Kalvų keteros vis aukštesnės, ne viena iš jų pakilusi virš jūros lygio daugiau kaip 200 m, taigi kažkur turi būti takoskyra, skirstanti vandenį tarp Šventosios ir Žeimenos upių baseinų. Toji sunkiai nuspėjama riba – kažkur pusiaukelėje tarp Klykių ir Tauragnų.

Tauragnas telkšo Aukštaitijos nacionaliniame parke, vakarinis jo pakraštys yra prie Tauragnų miestelio, o pietrytinis – ties Ignalinos rajono riba. Jo pakrantėse išsidėstę Taurapilio, Stučių, Sidabrinės, Varniškių kaimai. Hidronimų tyrinėtojas Antanas Vana-

nių atabrada pabridęs virsti „kaip nuo pečiaus“ į juoduojančias prarajas, kurių dugno net ir profesionalių žvejų tinklai nesiekia. Kad Tauragnas yra išskirtinis – giliausias ežeras Lietuvoje, sužinojome tik 1933 m., kai prof. Kazio Pakšto vadovaujama Vytauto Didžiojo universiteto geografo ekspedicija sudarė detalų ežero dubens planą. Paaiškėjo, kad per visą ežerą – nuo Tauragnų miestelio iki pat Var-

Labė

gas mano, kad ežero pavadinimo reikšmė yra ne konfigūracinė, kaip teigė kalbininkas Kazimieras Būga, o gyvūninė: „tauro ragas“ t. y. „tauraginis ežeras“, arba ežeras, esantis vietoje, kur būta taurų. Gal ir būta, nes legenda pasakoja apie du taurus, naktį atėjusius iš miško į kunigaikščio Rigimundo stovyklą ir prabilusius žmonių balsais: prie ežero dunksą kalnas, labai tinkantis piliai statyti. Taip pietiniame krante atsirado Taurapilis, o jo papėdėje tyvuliuojantis ežeras imtas vadinti Tauragnu.

Paežerėnai visada jautė, kad gyvena prie ypač gilaus ežero, nes daugelyje vietų vos keletą žings-

niškių galuežerės – driekiasi gilesnis kaip 20 m lovys, kurio dugne išgremžtos dar trys gilesnės nei 40 m, bet santykinai izoliuotos dubumos. Iš jų ilgiausia ir giliausia – vakarinė, ties Pilkeniais, siekianti rekordinį 60,5 m gylį. Tačiau Geologijos ir geografijos instituto Klimato ir vandens sistemų skyriaus darbuotojai 2007 metais patikslino didžiausią ežero gylį – 62,5 m! Statūs, aukšti ir ežero krantai, pakylantys virš vandens iki 40 m. Apyežeryje daug riedulių, kai kurie iš jų apipinti legendomis, pažymėti paslaptiniais ženklais (Šeimatis Mokas, Šimkūnų dubenuotieji akmenys).

Giliojo ežero vandenys – tarytum masyvi kaimo krosnis, lėtai įšyla, bet gautą šilumą ilgai išlaiko. Antai gegužės mėnesį ežero vandens paviršiaus temperatūra vidutiniškai pustrėčio laipsnio žemesnė už

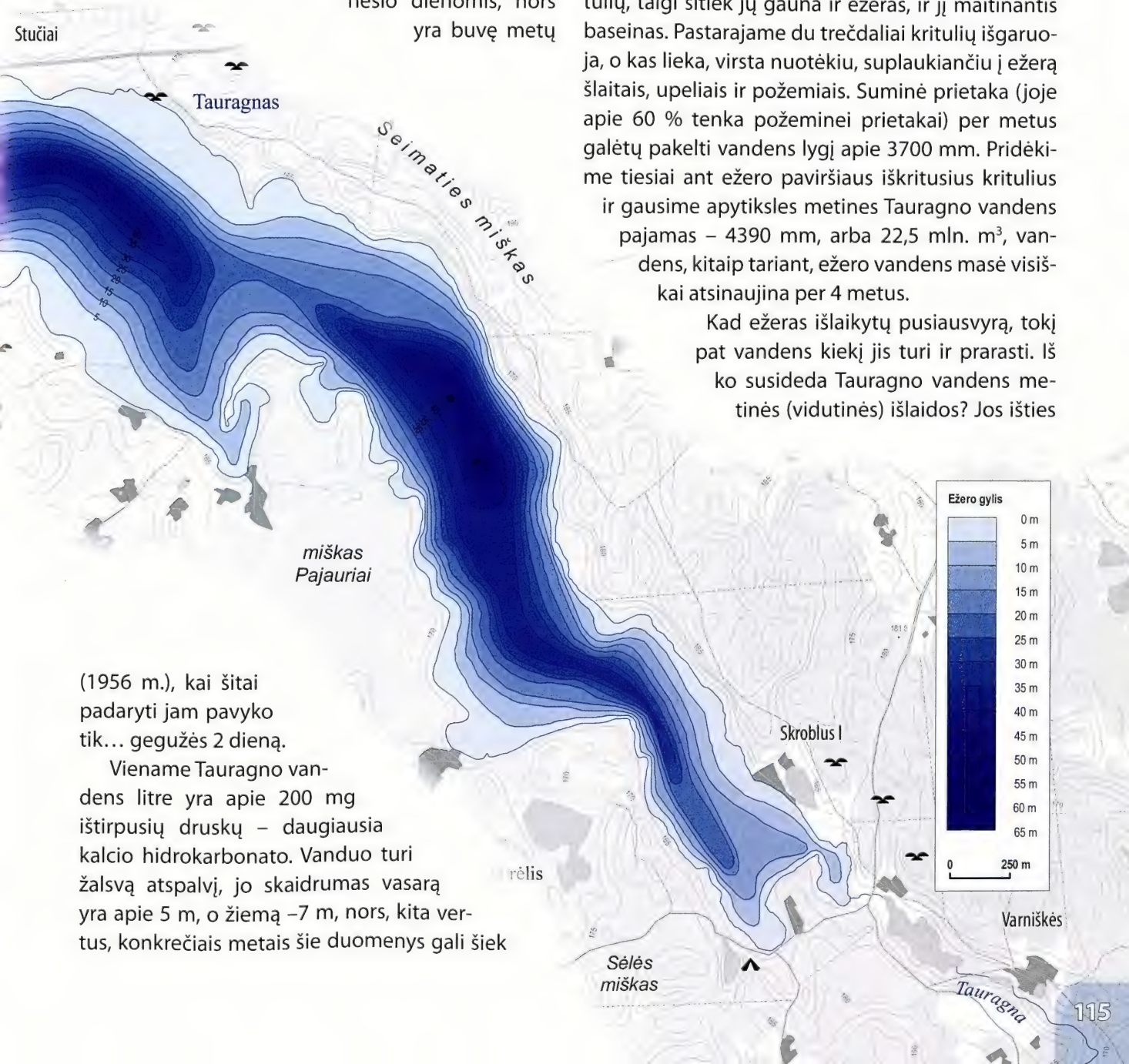
to mėnesio oro temperatūrą, o rugsėjo–lapkričio mėnesiais, priešingai, vandens temperatūra daugiau nei trimis laipsniais viršija oro temperatūrą. Kita vertus, nors Tauragnas yra labai gilus ežeras, vėjas pavasarį ir rudenį išgali jį išmaišyti iki pat dugno. Sąlygos sąmaišai tikrai palankios, nes ilgoji ežero ašis sutampa su vyraujančių ir stipriausių vėjų kryptimis: ir vakarų, ir šiaurės vakarų vėjai gali nekliudomai skrieti virš vandens apie 4 km (viso lenktojo ežero ilgis – 9,5 km, vidutinis plotis – 0,54 km). Dėl tos pačios priežasties rudenį ežerą labai ilgai šiauria „baltaviršė“ ir jis vėlai užšąla – vidutiniškai gruodžio 19 dieną. Žiemos pabaigoje ledo storis būna vidutiniškai 45 cm, o itin šaltomis žiemomis, galinčiomis pasikartoti vieną kartą per 20 metų, jis siekia apie 70 cm. Ežeras ilsisi po ledu apie 100 parų ir išsilaisvina iš jo pirmomis balandžio mė-

nesio dienomis, nors yra buvę metų

ties keistis. Daug lemia į ežerą suplaukiančių maistingųjų medžiagų kiekis, vandens temperatūra ir kiti veiksniai, skatinantys vienos ar kitos dumblių rūšies paplitimą, taigi ir vandens žydėjimą. Jei vanduo žydi labai intensyviai, kažkas negerai darosi ežerą supančiame baseine, kuris yra pagrindinis azoto ir fosforo junginių tiekėjas ir mikroskopiniams dumbliams, ir rimtesniems vandens augalams. Nors Tauragnas priskiriamas prie vidutiniškai maistingų (mezotrofinių) ežerų grupės, yra buvę vasarų, kai žydinčio vandens skaidrumas nesiekdavo ir dviejų metrų.

Per metus ežero vandens lygis svyruoja apie 70 cm, pavasarį – 50 cm. Iš kur imasi ežero vandens? Pagal Tauragnų vandens matavimo stoties duomenis (veikia nuo 1955 m.), vidutiniškai per metus šiose apylinkėse iškrinta apie 690 mm kritulių, taigi šitiek jų gauna ir ežeras, ir jį maitinantis baseinas. Pastarajame du trečdaliai kritulių išgaruoja, o kas lieka, virsta nuotėkiu, suplaukiančiu į ežerą šlaitais, upeliais ir požemiais. Suminė prietaka (joje apie 60 % tenka požeminei prietakai) per metus galėtų pakelti vandens lygį apie 3700 mm. Pridėkime tiesiai ant ežero paviršiaus iškritusius kritulius ir gausime apytikslės metinės Tauragno vandens pajamas – 4390 mm, arba 22,5 mln. m³, vandens, kitaip tariant, ežero vandens masė visiškai atsinaujina per 4 metus.

Kad ežeras išlaikytų pusiausvyrą, tokį pat vandens kiekį jis turi ir prarasti. Iš ko susideda Tauragno vandens metinės (vidutinės) išlaidos? Jos ištis

(1956 m.), kai šitai padaryti jam pavyko tik... gegužės 2 dieną.

Viename Tauragno vandens litre yra apie 200 mg ištirpusių druskų – daugiausia kalcio hidrokarbonato. Vanduo turi žalsvą atspalvį, jo skaidrumas vasarą yra apie 5 m, o žiemą – 7 m, nors, kita vertus, konkrečiais metais šie duomenys gali siek

unikalios. Paskaičiuokim: 600 mm vandens išgaruoja ir dar 1130 mm išplaukia Tauragnos upeliu, iš viso 1730 mm. Kur dingsta likusieji 2660 mm, arba 13,6 mln. m³? Išvada gali būti tik viena – filtruojasi į ežero dubenį ir papildoma požeminius vandenius, kurie maitina jau kitą ežerą ar upę. Šitokią vandens balanso struktūrą retas Lietuvos ežeras turi, todėl reikia papildomų įrodymų, kad tai nėra vien matematinis triukas. Argumentų toli ieškoti nereikia, ir vienas iš jų – paviršiuje, tiksliau – Tauragnos upelis (ilgis – 4,7 km, įteka į Pakaso ežerą), ištekančias iš gerokai apaugusio pietrytinio Tauragno ežero kampo – galužerės ties Varniškių kaimu (Varniškių kaimo kultūrinis rezervatas). Upelio pradžia – striuka protaka tarp Tauragno ir šalimais besimarkstančio Tauragnėlio (Pastovio) ežerų. Upelis kaip upelis, tokių Lietuvoje apstu, bet jo būdą galima pavadinti veikiau australišku nei lietuvišku, nes einant pasroviui žemyn vandens kiekis vagoje... mažėja. Dažną vasarą to vandens ir matuoti netenka, nes žemiau Tauragnėlio ežero driekiasi uždarytų balučių virtinė, o toliau perdziūvusi sausvagė. Jei iš eilės būna keletas mažo vandeningumo metų, neišlaiko ir Tauragnėlis: nusenka, susitraukia ir virsta sausa dykra, kurioje dingsta paskutiniai iš Tauragno atplukdyti vandens lašai. Nelieta vandens ir čia pat iškastuose Varniškių kaimo šuliniuose, nelieta jo ir Tauragnos upelio pradžių pradžioje. Giliausias Lietuvos ežeras, kurį maitina beveik 74 km² dydžio baseinas, pasidaro nenuotakas.

Kad Tauragno ežero dubuo praleidžia vandens tarsi koks rėtis, neturėtų labai stebinti, nes, pasak geografo, pietrytinis ežero pakraštys remiasi į žvirgždingą moreninių aukštumų lanką, taigi ir seklusis Tauragnėlis, ir Tauragnos upelio vaga yra pakibę virš giliai slūgsančio gruntinio vandens, o tiksliau – papildo jį. Tiesą sakant, dalį prarasto vandens Tauragna atgauna. Pirmieji šaltinėliai jos vagoje ištryksta ties Stripeikiais, o pačiame žemupyje prieš Pakaso ežerą jie jau alma visa jėga. Neatsitiktinai čia ir vandens malūnas atsirado: vandens pakanka net ir sausiausią vasarą, o vagos nuolydis – kaip kalnų upės. Apsamanoję rieduliai, varinių šaltinių vaivorykštės, šniokštimas – ar tai ištis tos pačios pro Varniškius vingiavusios sausvagės tęsinys? Taip, vanduo tas pats, tik ne paviršiumi, o požemiais atplaukęs.

Ežeras gana žuvingas (garsus lynais, raudėmis, unguriais, sykais, šamais, storkiais, vėgėlėmis, seliavomis, lydekėmis), tačiau didesnę žuvį iš jo gelmių

sugeba ištraukti ne kiekvienas žvejys. Stacionarių stovyklaviečių, kuriose galima apsistoti ir džiaugtis ežero teikiamais malonumais, yra Šeimaties, Daurorių, Sėlos ir kituose kaimuose bei sodybose.

Tauragnai. Miestelio ištakos – prie piliakalnių Tauragno ežero pietiniame krante. Tauragnų piliakalnio aikštelė 23 × 8 m dydžio, šlaitai statūs, iki 12 m aukščio. Į šiaurės rytus nuo piliakalnio yra išlikę VI–VIII a. pilkapių. Į vakarus nuo jo – į Tauragną įteka Šventės upelis. Miestelyje yra keli akmenys su dubenimis. Lengviausiai randamas akmuo prie vidurinės mokyklos. Jis 0,6 × 0,95 × 0,35 m dydžio, smailiadugnis dubuo – 20 cm skersmens, 20,5 cm gylis. Kitados tai buvo vienos šeimos šventas akmuo, susijęs su žemės dievybių garbinimu. Vienas akmuo su dubeniu rastas Tauragnuose, eksponuojamas Senovinės bitininkystės muziejuje Stripeikiuose.

Senoji miestelio dalis – spindulinio plano. Nuo XVIII a. Tauragnams suteikta turgaus ir prekymečio privilegija, todėl iki XX a. pr. čia buvo rengiami gausūs turgūs. 1944 m. beveik visas miestelis sudegė, kartu ir dvaras, bažnyčia su varpine. Sovietų valdžia neleido statyti naujos bažnyčios, todėl ji buvo įrengta naujai pastatytame kapinių koplyčios priestate. Iš buvusios Tauragnų dvaro sodybos išlikęs tik vienas nežinomos paskirties akmenų mūro statinys ir seni medžiai. Aukščiausioje kapinių vietoje pastatytas ornamentuotas kryžius žuvusiesiems už Lietuvos laisvę. Prie šio kryžiaus – ir garsios žolininkės dr. Eugenijos Šimkūnaitės kapas (1920–1996). Dar vienas didingas kryžius skirtas šiose kapinėse palaidotam knygnešiui Mataušui Balčiūnui-Mediniui (1855–1927), jo kapo vieta tiksliai nenustatyta. Aikštėje, kur buvo metami Lietuvos partizanų kūnai, Atgimimo metais iškilo paminklas „Kovotojams už laisvę“. Kultūros namuose veikia krašto muziejus. (12 D1)

Taurapilio piliakalnis – Tauragnų miestelio pradžia. Piliakalnio aikštelė 90 × 15 m dydžio, šlaitai statūs, 12–14 m aukščio. Į vakarus ir pietus nuo piliakalnio plyti papėdės gyvenvietė. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – XIV a. Taurapilio pilkapynas yra į pietryčius nuo piliakalnio. Tai vienas žymiausių priešistorinių laidojimo paminklų Lietuvoje. Čia būta keliasdešimt 6–16 m skersmens pilkapių, apdėtų akmenimis. Atvykus į šią vietą archeologams, didžioji pilkapių grupės dalis jau buvo sunaikinta ilgamečio arimo. Tačiau viename iš pilkapių, tarp senų duobių bulvėms laikyti, rastas turtingumu išsiskiriantis apie 40 metų amžiaus vyro ir jo žirgo kapas. Jame rastas V a. II p. datuojamas kalavijas su auksu puoštais makštų apkalais, bronzinėmis ir sidabrinėmis diržų sagtimis, žiedais, pen-tiniais, sidabriniais geriamojo rago apkalais, sege, dviem geležiniais ietigaliais, kirviu, peiliu, skydo antskydžiu, galastuvu. Mirusysis tyrinėtojų yra pagrįstai tituluojamas Taurapilio kunigaikščiu. (13 E1)

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 138,2 m BS.

Ežero plotas – 190,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 126,6 km², santykinis baseinas – 66,6.

Kranto linijos ilgis – 11,2 km, vingiuotumas – 2,29.

2 salos, plotas – 0,3 ha.

Didžiausias gylis – 30,5 m, vidutinis – 11,3 m, santykinis – 2,0 %.

Vandens tūris – 21,5 mln. m³.

Važiuojant iš Kirdeikių į Ginučius, kelias riečia pietinį Pakaso ežero galą, ir nuo Paūkojės kaimo pakilumų dešinėje atsiveria kito ežero – Ūkojo – erdvės. Kaip ir jo kaimynas Pakasas, Ūkojas tyvuliuoja rinos, ištįsusios 3 km iš šiaurės į pietus, fragmente, o rytinį jo krantą remia tas pats Šiliniškių gūbrys, pakylantis virš jūros lygio beveik 198 m (Ginučių kalnas). Ant kai kurių gūbrio kalvų buvo įrengti nuo kryžiuočių kraštą saugantys piliakalniai (Papiliakalnės, Ginučių), kitos tapo pagoniškų apeigų vietomis (Bažnytkalnis, Piestakalnis, Ladakalnis). Daugelis jų

šiandien yra turistų pamėgtos regyklos, nes nuo jų atsiveria vaizdai į ežeringąsias Aukštaitijos

nacionalinio parko erdves. Ypač populiarius Ladakalnis (176 m BS), nuo kurio viršūnės matyti net 6 ežerai.

Daugiausia vandens į ežerą atplukdo Pakasa – trumpas (0,2 km) upelis, vietinių gyventojų dar vadinamas Ravu, atsirūvantis nuo Pakaso ežero; antrasis intakas – Gelainė – daug ilgesnis (12,7 km), bet „liesesnis“. Ežero vandens perteklių išplukdo Novena, čia pat už 100 m įtekanti į Alksnaičio ežerą. Visam Ūkojo ežere sukauptam vandeniui atnaujinti užtenka pusmečio. Vasarą ežero vandens masė labai ryškiai susisluoksniuoja pagal temperatūrą, bet giliausių duobių priedugniuose per metus ji beveik nekinta (artima 4 °C).

Vėsios, deguonies nestokojančios gelmės – puiki aplinka stintoms ir seliavoms, o seklesni kampai ir įlankos – lydekoms, kuojoms, karšiams.

Per Ūkoją driekiasi vandens turistų maršrutas. Paežerėse yra laikinų poilsiaviečių, kaimo turizmo sodybų (Paūkojės km.).

Žr. Almajas, p. 72, Asalnai, p. 74.

ŪTENAS ir UTENŲKŠTIS

Utenos ir Ignalinos r. savivaldybės, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 146,4 m ir 146,2 m BS.

Ežero plotas – 200 ha ir 90,4 ha, maitinančiojo baseino plotas – 117,8 km² ir 133,4 km², santykinis baseinas – 58,9 ir 148.

Kranto linijos ilgis – 8 km ir 5,7 km, vingiuotumas – 1,6 ir 1,7.

1 sala (Utenykštyje), plotas – 0,3 ha.

Didžiausias gylis – 21 m ir 8,5 m, vidutinis – 8,5 m ir 4,3 m, santykinis – 1,3 % ir 0,92 %.

Vandens tūris – 16 mln. m³ ir 3,9 mln. m³.

Ežerai tyvuliuoja šiaurės vakariniame Aukštaitijos nacionalinio parko kampe apie 10 km į rytus nuo Tauragnų. Nuo Ignalinos jų link veda Vaišniūnų–Vaišnoriškių kelias. Abiejų ežerų duburiai yra fragmentai rinos, kuri nutįsta į šiaurės vakarus nuo Uteno ežero per Žiežulnio, Daglėjaus ir Balčio ežerus ir į pietryčius nuo Utenykščio – link Baltelės, Byvainio, Ešerinio, Žiegžmario ežerėlių vėrinio. Šiaurės vakariniai ir vakariniai Uteno krantai remiasi į Šeimaties moreninio masyvo pakraštį, todėl yra gerokai aukštesni už pietinį ir rytinį apyežerį, perėinantį į Kazitiškio ledyninės dubumos smėlynus. Utenykščio duburys lėkštesnis, apyežeris daugelyje vietų užpelkėjęs; sausesni ir aukščiau (5–7 m) virš vandens pakyla tik rytiniai krantai. Jie nėra įmantriai iškarpyti, tačiau (o galbūt todėl) dažna įlanka ar iškyšulys turi vardus: Minčiakampis (įlanka, į kurią įteka Minčia), Lašmuo (labai apaugusi vandens augalais Utenykščio įlanka, iš kurios išteka Būka), Dievaragis (iškyšulys tarp Uteno ir Utenykščio ežerų) ir kt.

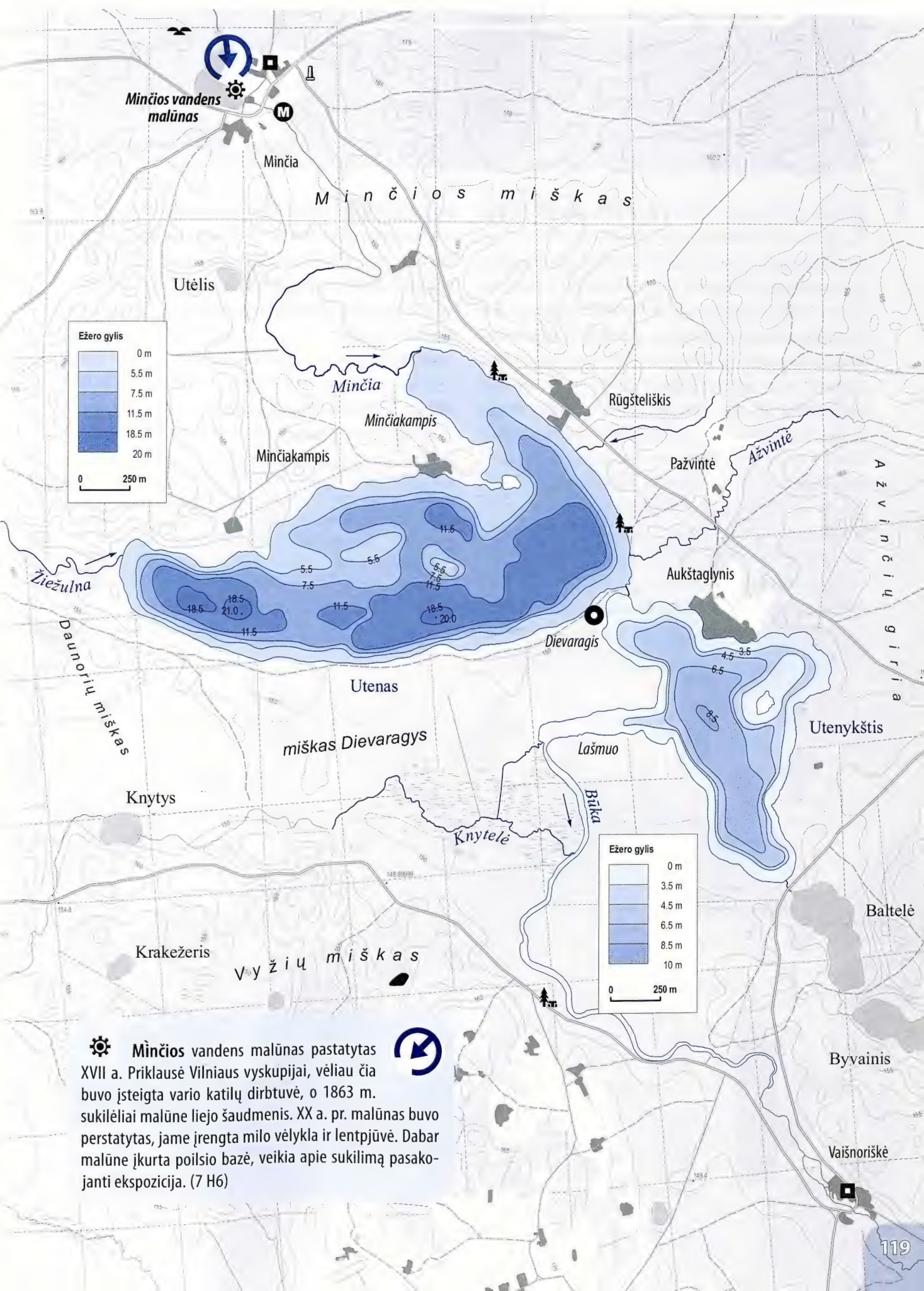
Uteno ir Utenykščio vardus kalbininkai veda iš liet. *utis*, *utėlė* „smulkus, besparnis parazitinis vabzdys“. Šitokia versija, žinoma, netenkina šių gražių Minčiagirės ežerų, turinčių kraštovaizdžio draustinio statusą, gerbėjų, bet jie gali tikėti padavimu, kad ežerų vardai mena šį kraštą valdžiusį kuni-gaikštį Utenį... Beje, paežerėse yra daug žilos praeities pėdsakų, ypač į šiaurės vakarus nuo Uteno: Daunorių, Šeimaties ir Minčios pilkapynai, Šeimaties piliakalnis (Žiežulnio ežero pietiniame krante), jo papėdėje – archeologų atrasta ir I tūkst. pr. Kr. datuota gyvenvietė. Vėlyvesnės, bet labai įdomios istorinės praeities gijos veda į Minčios kaimą. Jame randame seną (1792 ir 1905 m. perstatytą) vandens malūną, kadaise turėjusį 4 gernas, vėlyklą, varinių indų kalyklą (minima 1861 m.). Visam šiam sudėtingam ūkiui aptarnauti pakako mažo, šaltinių vande-

nį plukdančio Minčios upelio energijos. Netoliese, senose kaimo kapinaitėse, guli ir mūšiuose žuvę Minčiagirės vyrai.

Į Uteną suteka keli upeliai, bet tarp jų svarbiausia – Minčia (ilgis – 10 km, baseino plotas – 63,3 km²). Upelė išteka iš Peštikio ežerėlio, prateka užpelkėjusį Minčios ežerą ir ištrūkusi iš girių atvingiuoja per valerijonais tvoskiančias pievas į Uteną. Minčią maitinantis baseinas turtingas gruntinių vandenų, todėl upelės – Būkos hidrografinio aukštupio – nuotėkis per metus kinta labai mažai, o vanduo gelia kojas net vidurvasarį. Šaltiniuota ir Žiežulna (ilgis – 6,7 km, baseino plotas – 31,6 km², išteka iš Žiežulnio ežero), įtekanti į vakarinį Uteno kampą. Trečiasis intakas – Ažvintė, nors ir atsirūva nuo Nemuno–Dauguvos takoskyros, ežero vandens atsargų kiek reikšmingiau nepapildo. Tiesa, neužmirškim į povandeninę duburio dalį įsilięjančių šaltinių, o jų dalis nemenka, todėl Uteno vandens tūriui atsinaujinti pakanka penkių, o Utenykščio – vieno... mėnesio. Ežerų vandens lygis per metus svyruoja apie 40–50 cm. Vandens skaidrumas vasarą – apie 3 m, vanduo turi gelsvą atspalvį; temperatūra 20 m gylyje siekia apie 7 °C, o ilgiau papūtus stipriems vėjams būna dar aukštesnė.

Ežeruose gyvena 11 rūšių žuvys. Vyrauja karšiai ir kuojos, bet pagaunama ir gražių lynų, lydekų, stambių ešerių, šapalų, pasitaiko vėgėlių.

Pagal sausesnius krantus driekiasi platūs, smėlėti atabradai, paežerėse įrengta nemažai stovyklaviečių (Rūkšteliškio, Pažvintės, Aukštaglynio kaimai), iš jų net trys – dešiniajame Būkos krante žemiau Lašmens įlankos. Į rytus nuo Utenykščio – Gervėčių (Ažvinčių sengirės) gamtinis rezervatas, o Uteno ežerą iš šiaurės ir pietų įrėmina Minčiagirės botaninis-zoologinis ir Knyčio botaninis-zoologinis draustiniai.

 Minčios vandens malūnas pastatytas XVII a. Priklausė Vilniaus vyskupijai, vėliau čia buvo įsteigta vario katilų dirbtuvė, o 1863 m. sukilėliai malūne liejo šaudmenis. XX a. pr. malūnas buvo perstatytas, jame įrengta milo vėlykla ir lentpjūvė. Dabar malūne įkurta poilsio bazė, veikia apie sukilimą pasakojanti ekspozicija. (7 H6)

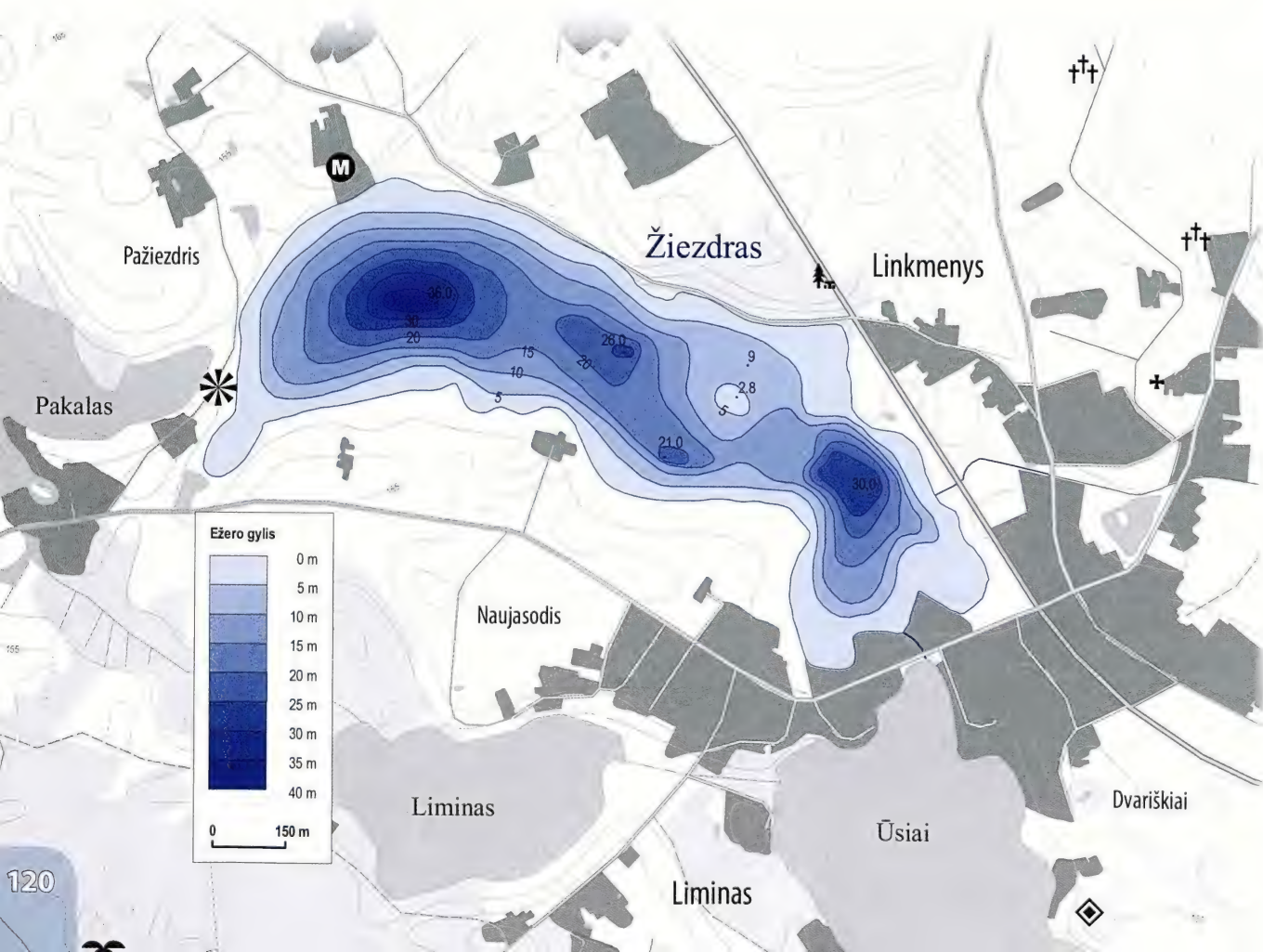
Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 148,1 m BS.
Ežero plotas – 62 ha, maitinančiojo baseino plotas – 23 km², santykinis baseinas – 37,1.
Kranto linijos ilgis – 4,4 km, vingiuotumas – 1,57.
Didžiausias gylis – 36 m, vidutinis – 11,3 m, santykinis – 4,0 %.
Vandens tūris – 7 mln. m³.

Ežeras telkšo Linkmenų miestelio vakariniame pakraštyje, Pakalo–Ūsių rinos viduryje. Iš šiaurės jį remia raguvoti moreninių kalvų šlaitai; pietinis krantas žemesnis, lėkštesnis, bet kai kur skardėtas, žvyringas. Beje, ir ežero pavadinimas kildinamas iš liet. *žiegždras*, *žiezdras* „žvirgždas, žvyras, rupus smėlis“. Gražiausias vaizdas į Žiezdrą ir gretimą Pakalo ežerą atsiveria nuo Pažiezdrio kaimo pietinių galulaukių, pakylančių virš vandens apie 15 m. Ežeras ištįsęs iš šiaurės vakarų į pietryčius beveik 2 km, o plotis siekia tik 0,5 km. Povandeninis duburys ritmiškai duobėtas, didžiausios gelmės – ežero galuose. Nuo Pakalo ir Ūsių ežerų Žiezdrą skiria siauros pertvaros, kurias kerta striuki upeliai – sąsiauriai. Ežerą maitinantis baseinas nusidriekia į šiaurę 5–6 km (iki Maleišių, Mineiškiemio kaimų), kur takoskyroje kalvos pakyla virš jūros lygio iki 195 m. Kai kurios kalvos

tapo piliakalniais (Linkmenų, Staniuliškių). Kraštovaizdyje pasigendi miškų, tačiau juos kadaise čia buvus primena kaimų pavadinimai: Derviniškė, Degutinė, Šiškiniai ir kt. Į Žiezdrą sruvusių upelių pavadinimai, deja, pamiršti – upeliai virto bevardžiais melioracijos grioviais.

Ežerą kerta vandens turistų, keliaujančių Aiseito link, trasa; Pusvarsneliuose, Naujasodyje ir Pažiezdryje galima pailsėti kaimo turizmo sodybose („Žiezdro krantas“, „Pažiezdrys“ ir kt.).

✦ **Liūkmenų Švč. Trejybės bažnyčia** pastatyta 1887 m. Tai akmenų ir plytų mūro pastatas su aukštu bokštu. Bažnyčia istorinė, neoromaninio stiliaus, šventorių juosia akmenų mūro tvora. (13 F4)

Molėtų r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 147,1 m BS.

Ežero plotas – 177,6 ha, maitinančiojo baseino plotas – 34,4 km², santykinis baseinas – 19,4.

Kranto linijos ilgis – 6,1 km, vingiuotumas – 1,3.

1 sala, plotas – 0,03 ha.

Didžiausias gylis – 5 m, vidutinis – 3,1 m, santykinis – 0,3 %.

Vandens tūris – 5,5 mln. m³.

Mirgantis (pavadinimas siejamas su liet. *žvyruoti* „mirgėti, ribėti“), lėkštakrantis, ovalo pavidalo (ilgis – 1,9 km, didžiausias plotis – 1,5 km) ežeras yra Asvejos regioninio parko šiauriniame pakraštyje, 3,5 km į rytus nuo Dubingių. Žvėrnas telkšo sekliame, ledo luisto gražiai išgulėtame duburyje. Krantai žemi, kai kur užpelkėję; sausesnės rytinės ir pietinės pakrantės, kur priemolį keičia smėlis bei žvyras, atsiranda miško salų. Atabradau neužpelkėjusio kranto ruožuose smėlėti, bet labai apžėlę vandens augalais, daugiausia nendrėmis ir plūdėmis, įlankose – lūgnėmis ir vandens lelijomis. Ypač plačios (iki 50–60 m) viršvandeninių augalų juostos dengia šiaurinio kranto ir pietrytinės įlankos atbradus.

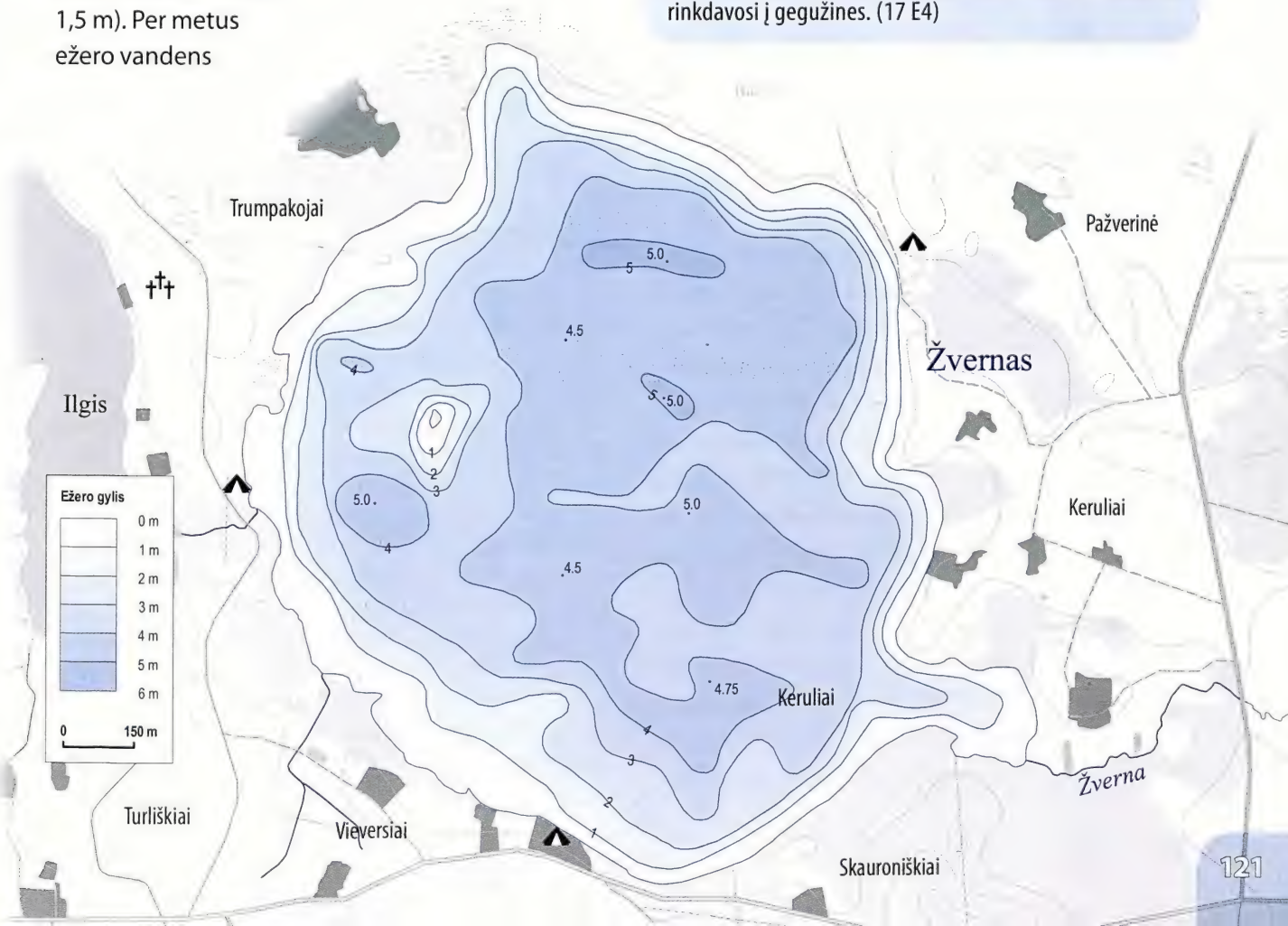
Ežerą maitina palyginti didelis baseinas, todėl pavasarį jo vandens lygis pakyla apie 50 cm. Vanduo turi rusvą atspalvį, neskaidrus (vasarą – apie 1,5 m). Per metus ežero vandens

tūris atsinaujina beveik du kartus. Vandens perteklių išplukdo Žvėrnos (Kerulių) upelis (ilgis – 4,8 km), kurio vaizdingas miškėtas slėnis paskelbtas hidrografiniu draustiniu. Ežeras gana didelis, bet labai sekus, ir bangos jį nesunkiai išmaišo iki pat dugno.

Žvėrnas – karšiams veistis tinkamas ežeras, kaip tik šių žuvų jame daugiausia ir pagaunama. Neblogi būna ir lydekų bei ešerių laimikiai, yra lynų, karosų, raudžių, kuojų, plakių, vėgelių. Poilsio aikštelių ir stovyklaviečių yra visame artimajame apyžėryje.

Alkūnų ažuolo, augančio Raganraisčio pakrantėje, kamieno apimtis – 6,7 m, aukštis – 28 m. Vietiniai žmonės pasakoja, esą prie ažuolo pasirodydavo Švč. Mergelė Marija ir senelis – pats Dievas. Iki pat XX a. vid. ažuolui buvo rodoma didelė pagarba, medinė įkelta medinė koplytėlė. Prie ažuolo kryžiuojasi penki miško keliukai, jais aplinkinių kaimų gyventojai rinkdavosi į gegužines. (17 E4)

Ignalinos r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 148,0 m BS.

Ežero plotas – 256,5 ha, maitinančiojo baseino plotas – 31,6 km², santykinis baseinas – 12,3.

Kranto linijos ilgis – 15,1 km, vingiuotumas – 2,66.

Didžiausias gylis – 23,3 m, vidutinis – 7,8 m, santykinis – 1,3 %.

Vandens tūris – 20 mln. m³.

Kalbininkai spėja, kad Ūsių ežero pavadinimas gali turėti konfiguracinę prasmę ir būti siejamas su liet. *ūsai*. Kokia turėjo būti pakiluma, nuo kurios tie „ūsai“ matytųsi, neaišku, nes Pakalo–Žiezdro rina, kurios tęsinyje telkšo ir Ūsiai, toldama nuo Linkmenų moreninio gūbrio į pietryčius rėžiasi į smulkiai banguotą smėlingą lygumą; rinos krantai pastebimai žemėja (tik kur ne kur pakyla virš vandens 5–10 m), darosi lėkštesni. Tiesa, nuskalautus moreninius darinius dengiantys smėlynai čia dar seklūs, gruntinis vanduo laikosi arti žemės paviršiaus, ir dideli apyežerio miškų plotai yra pašlapę ar net užpelkėję. Šiose paežerių gūduose išliko nemažai retųjų augalų ir gyvūnų buveinių, kurioms saugoti vakarinėje ežero pakrantėje Palabažio miške įsteigtas Vilkaraisčio telmologinis draustinis. Nuo jo į pietus – Labažės hidrografinis draustinis, kuriame saugomas mažų ežerėlių (Aukšlinio, Vienavalkšnio, Kurtinėlio, Labažio) – buvusios rinos duobių – vėrinys. Panašios kilmės ežerėlių, atgimusių poledynmetyje, kai ištirpo po smėliu palaidoti ledo luistai, yra ir rytiniame Ūsių krante (Lydekinės pelkėje).

Ežero duburys labai margas. Didžiausios gelmės telkiasi centre, o tarp duobių iškilę aukšti balnai, kur vandens gylis siekia tik 3–4 m. Seklesni ir ežero sparnai. Atabradai siauri, tačiau smėlėti, tankiau apaugę vandens augmenija tik įlankose. Poilsiautojams patinka sausa skardėta pietvakarinė pakrantė, pakylanti virš vandens apie 10 m, taip pat priešingame krante dviem ragais (šiauriniame – Alkaragyje – senovėje buvusi šventvietė) toli į ežerą išsikišantis miškėtas pusiasalis (pakrantėje įrengta stovyklavietė). Daugiausia kaimų yra rytiniame, Kaltanėnų–Linkmenų kelio juosiamame ežero krante: Kupriai, Antaprūdė, Dvariškiai. Šiauriniame krante – Linkmenų miestelis (iš toli matyti Švč. Trejybės bažnyčios, pastatytos 1887 m., bokštas), Nau-

jasodžio ir Limino kaimai (juose yra nuomojamų kaimo turizmo sodybų).

Ežero vandens lygis per metus svyruoja nedaug – apie 30 cm, vandens skaidrumas vasarą siekia apie 3 m. Vandens perteklių išplukdo Baltelės upelis (ilgis – 6,7 km) į Žeimenų ežerą. Ūsių duburys ištįsęs iš šiaurės vakarų į pietryčius beveik 4 km, todėl dažni tų krypčių vėjai sugeba ežero vandenį giliai išmaišyti, ir vasarą vandens temperatūra priedugnyje neretai pakyla iki 8–9 °C. Ežere pagaunama gražių lydekų, kuojų, ešerių, karšių, lynų, yra ungurių.

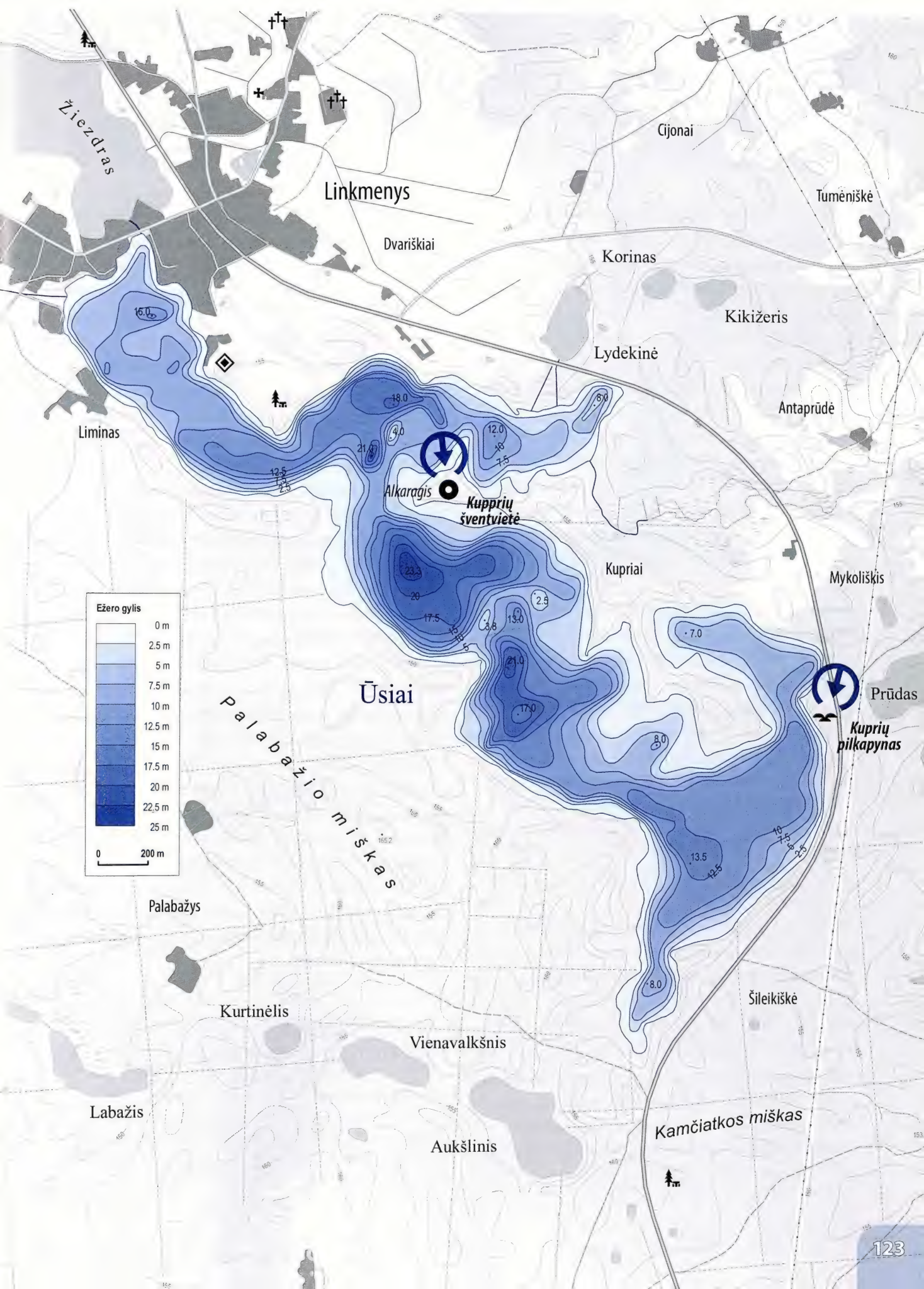

Kūprių pilkapyne yra 18 pilkapių (16 vakarinėje kelio pusėje ir 2 rytinėje kelio pusėje). Jie išsidėstę 10–30 m atstumu vienas nuo kito. Sampilai 10–12 m skersmens, 0,3–1,0 m aukščio. Tyrinėjant pilkapius rasta lipdyto puodelio ir akmeninio galastuvo dalis. Pilkapiai datuojami VII–X a. (13 G4)

Kūprių šventvietė (Alkaragis) – į Ūsių ežerą išsišovęs ragas, kurį padavimai sieja su senovės lietuvių religija. Tokio tipo šventvietės ežerų pusiasaliuose ypač būdingos Rytų Lietuvos regionui. (13 G4)

Saldutiškio Šv. Pranciškaus Asyžiečio bažnyčia įsikūrė 1928 m. perstatytame dvaro svirne. Trečdalis dvibokštės bažnyčios sienų nuo žemės – akmenų mūro, aukščiau – medis. Bažnyčios vargonai laikomi kultūros vertybe. XIX a. Saldutiškio dvaras priklausė Jaloveckiams. Boleslovą Jaloveckį Švenčionių apskrities dvarininkai 1906 m. išrinko atstovu į Rusijos Dūmą. B. Jaloveckis svajojo apie Didžiąją Lietuvos valstybę ir kvietė prie jos šlietis lenkus ir gudus. Jo sūnus, turėjęs puikų išsilavinimą, dirbo dvarų vertintoju, tad važinėdamas po Lietuvą tapė jų akvareles. Dalis šių darbų išlikę iki šių dienų. Dvaro sodyboje stovi klasicistiniai dviaukščiai dvaro rūmai, taip pat ledainė, tvarto ir arklidės liekanos, ošia parkas. Tarpukariu dvare buvo įsikūręs saleziečių vienuolynas, pokario metais – mokykla. (12 D3)

Švenčionių r. savivaldybė, Žeimenos up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 137,8 m BS.

Ežero plotas – 436,5 ha, maitinančiojo baseino plotas – 771,2 km², santykinis baseinas – 177.

Kranto linijos ilgis – 34,2 km, vingiuotumas – 4,61.

14 salų, plotas – 8,3 ha, salingumas – 1,9%.

Didžiausias gylis – 23,5 m, vidutinis – 6,9 m, santykinis – 1,0 %.

Vandens tūris – 29,5 mln. m³.

Ežeras driekiasi apie 12 km iš šiaurės į pietus pagal Ignalinos–Švenčionėlių kelią, jo plikename vakariniame krante įsikūręs senas (minimas nuo XV a.) Kaltanėnų miestelis, tiesiai į ežerą žvelgia gatvinio Ožkinių kaimo sodybos, pabirę Obelių Rago, Senujų Bajorų kiemai. Pagal ežero ilgąją ašį tęsiasi plati ledyninių vartų spraga, pro kurią plūdo ledyno tirpsmo vandenys iš Kazitiškio dubumos į Žeimenos lygumą. Todėl aplinkui plyti prieledyninių upių suklostyti smėlynai – apaugę sausais pušynais (Šakarvos, Pakretuonės miškai), išlankstyti plačiomis terasomis. Žmonės šias paežeres atrado ir jose įsikūrė labai seniai – akmens amžiuje (Peleko, Pakretuonės stovyklavietės), nepaliko jų ir vėliau (Rėkučių, Kaltanėnų, Antaniškės pilkapynai), ir taip – iki šiol.

Ežero pavadinimas siejamas su liet. *žiema*, t. y. su vandens šaltumu. Telkšo ilgoje, vingiuotoje rinoje, kurią ties senais kadagiais pasikaišiusiu Obelių Ragu kerta dar vienas vakarų–rytų krypties poledinės upės išraustas klonis; rinų sankirtoje – giliausia ežero duobė. Ežere duobės kaitaliojasi su sekumomis ar salomis; pastarųjų daugiausia centrinėje dalyje. Atabradai smėlėti, bet siauri, daugelyje vietų, ypač įlankose, pasikaišę vandens augalais.

Žeimenys labiau primena upę nei ežerą: siauras, vingiuotas, jame jaučiamas vandens tekėjimas. Kadangi ištako – Žeimenos – vidutinis metų debitas yra žinomas (Kaltanėnų vandens matavimų stotis veikia nuo 1961 m.) – 5,46 m³/s, nesunku apskaičiuoti, kad per metus ežero vanduo atsinaujina beveik 6 kartus. Tai irgi byloja apie itin prataką – upinį – ežero režimą. Daugiausia vandens atplukdo trumpa (ilgis – 0,1 km) Šakarvos upelė, drenuojanti net 64 % ežerą maitinančio baseino ploto, bei Kretuona (ilgis – 2,3 km, baseino plotas – 157,1 km²), surenkanti vandenį iš Kretuono, Vajuonio ir atokesnių ežerų duburių. Į rytinį Žeimenų ežerą kertančios rinos sparną įteka Laukupė (ilgis – 3 km, baseino plotas – 44,3 km²), kurios baseinas pakyla į Švenčionių

aukštumas iki Nemuno–Dauguvos baseinų takoskyros. Tarsi atsvara Laukupės baseinui yra Baltelės baseinas (45 km²), prieinantis prie vakarinės ežerą kertančios rinos atšakos. Įtekantis upelis (versmės Ūsių ežere, ilgis – 6,7 km) dar vadinamas Jaurupe arba Motiejūnų ravu. Pastarasis pavadinimas populiarius tarp vandens turistų, kurie šiuo upeliu plaukia (tiksliau – velka laivelius) į Balčio, Ūsių, Žiezdro, Pakalo ežerus ir, įveikę siaurą, bet aukštą takoskyrą (Ožnugario kalną), patenka į Kiaunos baseiną.

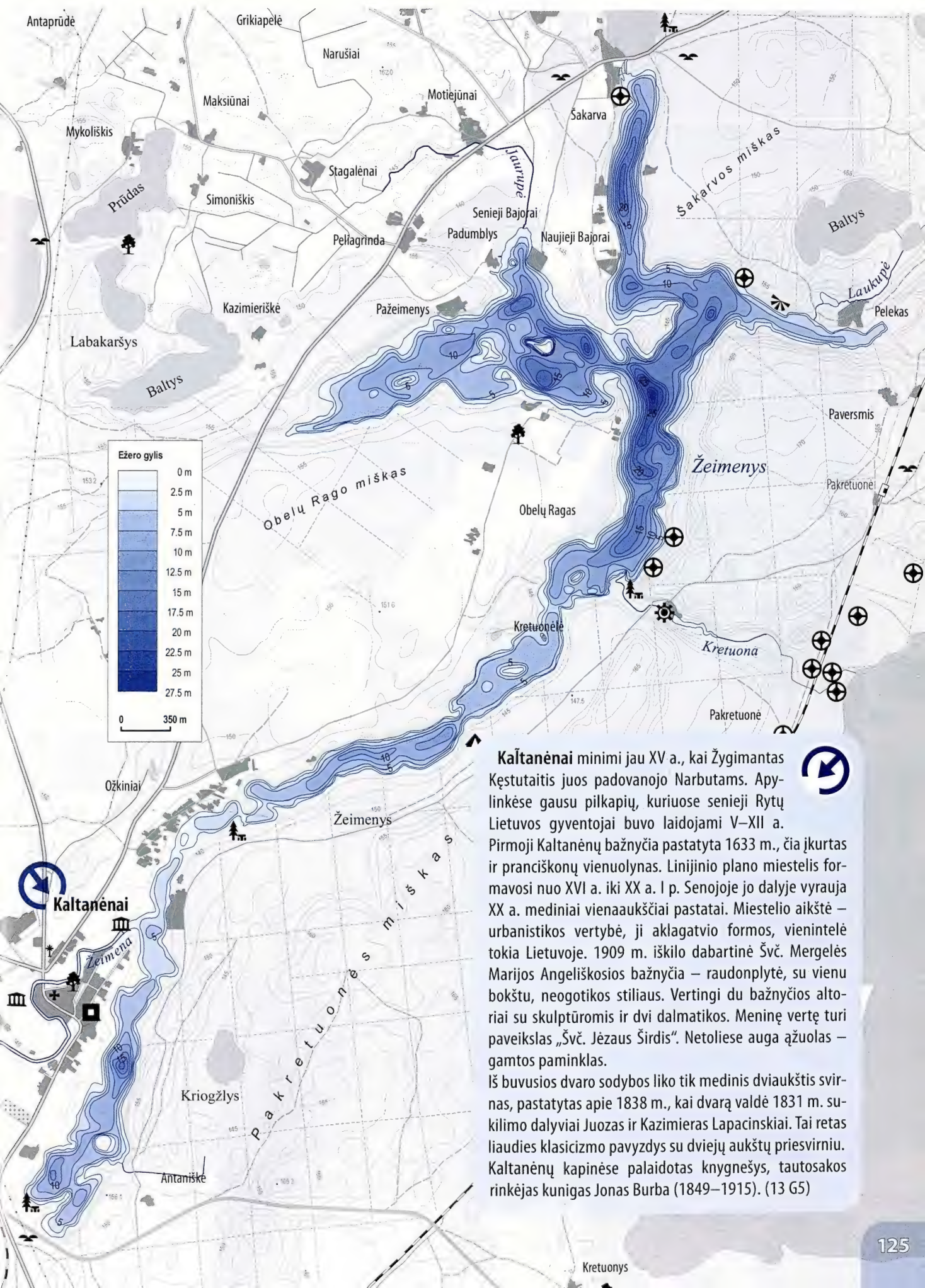
Nors į ežerą suplūsta vandenys iš santykinai labai didelio baseino (177 kartus didesnio už patį ežerą!), vandens lygis pavasarį pakyla vidutiniškai tik 34 cm. Priežastis paprasta: nuotėkį smarkiai reguliuoja aukščiau telkšantys ežerai, baseine vyraujantys smėlynai ir miškai. Ežero vanduo vasarą sluoksniuojasi pagal temperatūrą, 10 m gylyje ji būna apie 7–8 °C, o giliųjų duobių priedugnyje – apie 6 °C. Vanduo turi tamsiai žalią atspalvį, bet būna skaidrus (iki 7 m) tik žiemą; vasarą, žydint dumbliams, skaidrumas sumažėja iki 3 m. Ežere gyvena 14 rūšių žuvys: lydekos, karšiai, lynai, karosai, unguriai, meknės; pasitaiko ir lašišų, šlakų, vaivorykštinių upėtakių.

Žeimenys turi hidrografinio draustinio statusą. Artimajame apyežeryje yra ir kitų saugomų teritorijų bei gamtos paminklų: Kaltanėnų urbanistinis, Kriogžlio telmologinis ir Rėkučių archeologinis draustiniai, Obelių Rago kadagynas ir ažuolas, Pakretuonės vandens malūnas ir kt. Ilgiau šiose vietose pabūti norintiesiems savo paslaugas siūlo sodybos Kaltanėnuose, Senuosiuose Bajoruose ir kituose aplinkiniuose kaimuose.

Bruknynės vandens malūnas, pastatytas 1827 m. – vienas iš geriausiai išsilaikiusių Lietuvoje. Malūnas iš rąstų, su aukštu akmeniniu cokoliu, jame išlikusi technologinė įranga, transmisija, garnos, piklius, kruopinė. Praeityje čia buvo ir milo vėlykla. (13 G6)

Kaltanėnai minimi jau XV a., kai Žygimantas Kęstutaitis juos padovanojo Narbutams. Apylinkėse gausu pilkapių, kuriuose senieji Rytų Lietuvos gyventojai buvo laidojami V–XII a. Pirmoji Kaltanėnų bažnyčia pastatyta 1633 m., čia įkurtas ir pranciškonų vienuolynas. Linijinio plano miestelis formavosi nuo XVI a. iki XX a. I p. Senojoje jo dalyje vyrauja XX a. mediniai vienaaukščiai pastatai. Miestelio aikštė – urbanistikos vertybė, ji aklagatvio formos, vienintelė tokia Lietuvoje. 1909 m. iškilo dabartinė Švč. Mergelės Marijos Angeliškosios bažnyčia – raudonplytė, su vienu bokštu, neogotikos stiliaus. Vertingi du bažnyčios altariai su skulptūromis ir dvi dalmatikos. Meninę vertę turi paveikslas „Švč. Jėzaus Širdis“. Netoliese auga ąžuolas – gamtos paminklas.

Iš buvusios dvaro sodybos liko tik medinis dviaukštis svirnas, pastatytas apie 1838 m., kai dvarą valdė 1831 m. sukilimo dalyviai Juozas ir Kazimieras Lapacinskiai. Tai retas liaudies klasicizmo pavyzdys su dviejų aukštų prievirniu. Kaltanėnų kapinėse palaidotas knygnešys, tautosakos rinkėjas kunigas Jonas Burba (1849–1915). (13 G5)

IV

**NERIES
MAŽŪJŲ INTAKŲ
PABASEINIO
EŽERAI**

GELŪŽĖ (GILŪŽIS)

Vilniaus miestas, Neries mažųjų intakų (Sudervės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,1 m BS.

Ežero plotas – 28,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 5,15 km², santykinis baseinas – 18,3.

Kranto linijos ilgis – 2,3 (1,9) km, vingiuotumas – 1,3.

Didžiausias gylis – 17,3 m, vidutinis – 4,7 m, santykinis – 2,9 %.

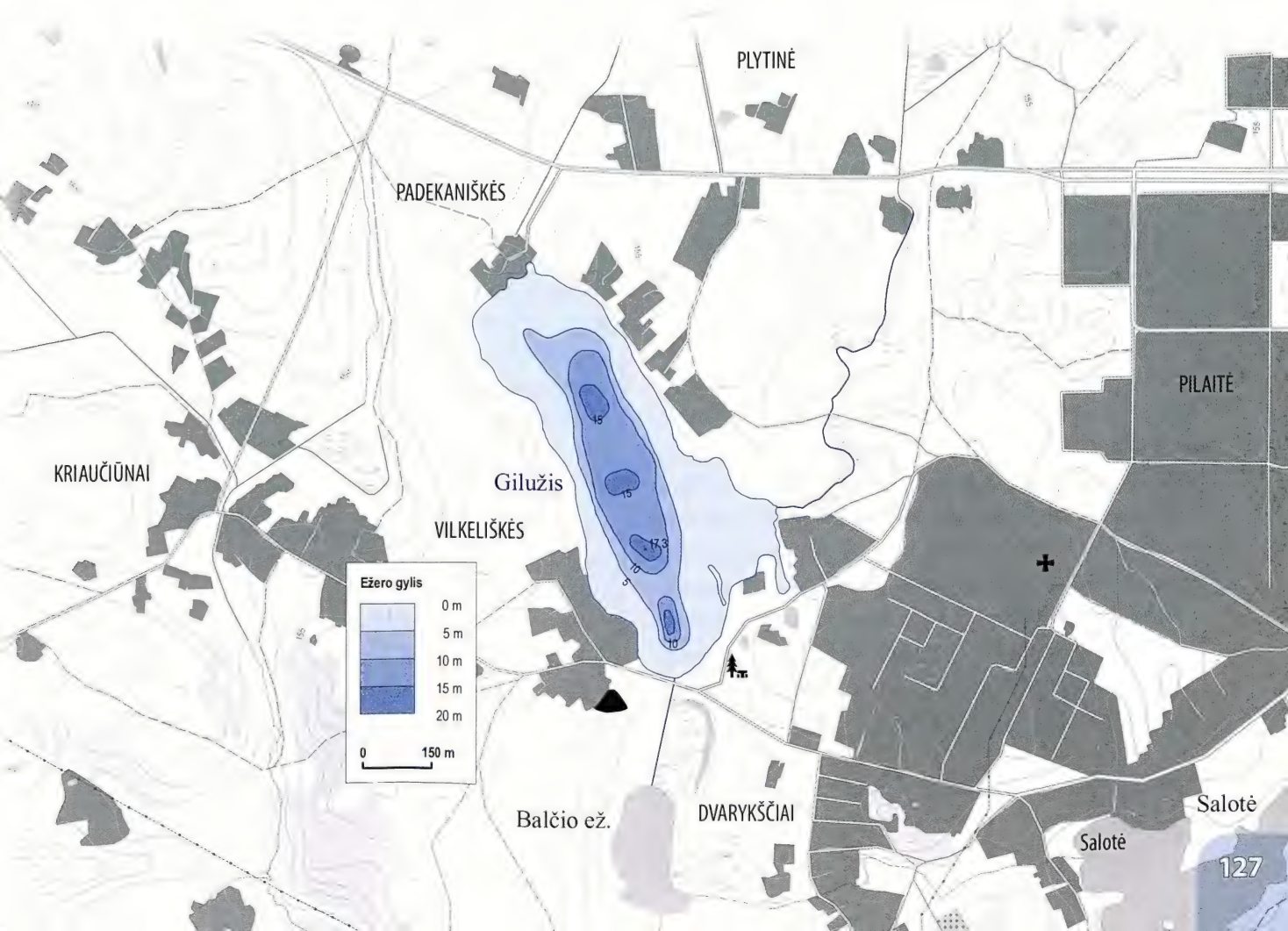
Vandens tūris – 1,3 mln. m³.

Ežeras tyvuliuoja vakariniame Vilniaus miesto pakraštyje, jo pakrantėse ir artimajame apyežeryje auga nauji gyvenamieji rajonai – Padekaniškės, Vilkeliskės, čia pat ir senesni Dvarkščiai, Pilaitė. Ežero ilgoji ašis (0,97 km) ištįsusi šiaurės vakarų–pietryčių kryptimi, pagal ją ritmiškai išsidėsčiusios ir giliosios duobės; net keturios iš jų yra gilesnės kaip 15 m. Toje pačioje rinoje, tik įpiečiau, anksčiau buvo ir penktoji duobė. Joje dabar markstosi pelkėjantis Baltyšiaus ežerėlis (didžiausias gylis siekia 4,5 m). Daugiausia vandens į ežerą atplukdo nuo Zujūnų atsruvantis upelis, o vandens perteklius nuteka per Baltyšiaus ir Salotės ežerus į Sudervės upelį – Neries intaką. Ežero vanduo labai skaidrus (skaidrumas vasarą siekia 5–6,5 m), jo druskingumas – nuo 390 mg/l (paviršiuje) iki 440 mg/l (prie dugno). Vandens masė vasarą

susisluoksniavusi pagal temperatūrą, priedugnyje ji būna apie 5 °C, o šiltojo paviršinio vandens sluoksnio (epilimniono) storis siekia 4–5 m.

Iš vakarų ir šiaurės rytų pusių ežerą remia statūs, skardingi, virš vandens paviršiaus 10–15 m iškilę krantai; lėkštesnės ir šiek tiek užpelkėjusios pietrytinė ir šiaurinė pakrantės. Ežero krantai gerokai pasikeitė, kai 1979 m. pastačius reguliatorių buvo pakeltas jo vandens lygis. Bangų intensyviausiai ardomoje pietrytinėje pakrantėje susidarė skardis, o išskalautas smėlis nugulė paplūdimyje ir išplatėjusiame atabrade. Kaip tik ši vieta ir traukia poilsiautojus. Smėlis, švarus vanduo, patogus privažiavimas, Vilkelikių piliakalnis, ir visa tai – beveik mieste.

Ežero vardo kilmė ne visai aiški. Ji gali būti siejama su liet. *pa-gelus* „šaltas, žvarbus“ arba *gilus*.

Trakų r. savivaldybė, Neries mažųjų intakų (Bražuolės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 149,1 m BS.

Ežero plotas – 276 ha, maitinančiojo baseino plotas – 21,8 km², santykinis baseinas – 7,9.

Kranto linijos ilgis – 11,4 km, vingiuotumas – 1,9.

2 salos, plotas – 1,5 ha.

Didžiausias gylis – 30,2 m, vidutinis – 11,2 m, santykinis – 1,6 %.

Vandens tūris – 30,8 mln. m³.

Trakų ežerų grupei priklausantis ir hidrografinio draustinio statusą turintis ežeras telkšo apie 3 km į šiaurę nuo Trakų. Duburį spaudžia dvi skirtingo amžiaus kalvų grandinės. Senesnės pietinės grandinės žvyringi momenys pakyla virš ežero vandens paviršiaus 30–35 m, o atokesnės kalvos – net 40–50 m. Aukštas ir šiaurinis krantas: Kęstučio kalnas, kurio viršūnėje įrengta apžvalgos aikštelė, iškilęs virš ežero beveik 32 m. Daug riedulių, taigi Akmenos vardas – ne iš piršto laužtas. Sudėtingas ir ežero dugno reljefas. Jame galima įžvelgti ir rinos fragmentų (rytinėje dalyje), ir ištirpusių ledo luistų pradubų, ir kitokių, kartais sunkiai paaiškinamų formų.

Šiuo metu ežeras yra nenuotakus, tačiau šiaurės rytiniame jo kampe matyti platūs nuosrūvos latakas, kuriuo, esant šiek tiek aukštesniam vandens lygiui ežere, vanduo galėtų laisvai lieti į žemiau tyvuliuojantį Ešerinio ežerėlį, o iš jo – į kairiąją Bražuolės aukštupio šaką. Ledyno plaštakai traukiantis iš Bražuolės dubumos, regis, šitaip ir buvo – per Akmeną plūdo viso Trakų ežeryno (Galvės, Skaisčio ir kt. ežerų) nuotėkis. Istoriniais laikais, statant Salos pilį, Akmenos ir Galvės ežerus sujungė perkasas. Kokių tikslų siekė jį kasę senovės hidrotechnikai – neaišku, galima tik spėlioti.

Tačiau dabartinis Akmenos ežero nenuotakumas taip pat yra tik tariamas. Mokslininkai yra sukaukę daug duomenų, kad ežero vandens perteklius nuteka (filtruojasi) požemiais į Bražuolės aukštupį, todėl jis yra neįprastai vandeningas net sausą vasarą (debitas – apie 60–70 l/s). Hidrologų nuomone, tikrosiomis Bražuolės upės versmėmis laikytina dešinioji aukštupio šaka, kuri drenuoja Akmenos ežero filtracinį srautą, gausiai išsiliejantį Bražuolės piliakalnio papėdėje ir suformuojantį čia unikalią šlaitinę žemapelkę. Ežero požeminis nuotėkis siekia vidutiniškai 14 580 m³ per parą, o tai reiškia, kad visas vanduo ežere atsinaujina per 6 metus.

Ežeras erdvus ir ištįsęs 3 km iš vakarų į rytus – dažniausiai pasikartojančių ir stipriausių vėjų kryp-

timi, todėl banguojant kylantys sūkoriai gali pernešti paviršiuje sukauptą šilumą gilyn. Vidurvasarį paviršinio vienodos temperatūros vandens sluoksnio storis siekia apie 6 m, o vandens temperatūra gelmių priedugnyje – apie 7–8 °C (žiema – 2–2,5 °C). Vanduo gana skaidrus (3–4 m) ir minkštas (ištirpusių druskų – apie 180 mg/l).

Ežero atabradai (plotis – apie 20 m) žvyrėti, kai kur pakaišyti nendrėmis ir meldais; rytiniame krante yra viešas paplūdimys. Gražiausi vaizdai į ežerą atsiveria nuo aukšto pietinio kranto.

Bražuolės piliakalnis – vienas iš didžiausių Lietuvoje. Piliakalnio aikštelė 100 × 29 m dydžio, šlaitai statūs, 15–25 m aukščio. Kaip įtvirtinta gyvenvietė, o vėliau medinės pilies vieta šis kalnas buvo naudojamas bene 2000 metų. 1382 m. Bražuolėje Jogaila su kryžiuočiais sudarė sutartį, nukreiptą prieš savo dėdę Kęstutį. (25 H1)

Užutrakio dvaras ir parkas yra pusiasalyje tarp Galvės ir Skaisčio ežerų. Ansamblis pastatytas XIX a. pab. – XX a. pr. Juozapo Tiškevičiaus pastangomis. Neoklasicistinio stiliaus rūmai su terasa, projektuoti garsaus lenkų architekto Juzefo Huso, tapo dvaro sodybos kompoziciniu centru. Užutrakio rūmų negalima būtų pavadinti tipišku to meto Lietuvos dvarų architektūros pavyzdžiu, nes jie kur kas kuklesnių formų, pabrėžtinai santūrūs ir, svarbiausia, stilistiškai vientiso eksterjero ir interjero. Puošniausias rytinis ir vakarinis fasadas. Rytiniame fasade vyrauja arkinės durys su Užutrakio Tiškevičių herbu viršuje. Nuo rytinio fasado į parterį vedė atviri dešimties pakopų laiptai. Galvės ežero krante sumūryta baliustrada su masyvia raudonų plytų ir skaldytų akmenų mūro atramine siena. Terasa su baliustrada – neatsiejama rūmų vakarinio fasado dalis. Nuo šios terasos atsiveria puiki Galvės ežero ir Trakų Salos pilies panorama. Augmenijos įvairovė išsiskiriantį dvaro parką, kuris buvo sumanytas kaip vandens parkas, suprojektavo Eduardas Fransua Andrė. Pusiasalyje buvo įrengta sudėtinga, daugiau nei dvidešimties tarpusavyje ar bent su vienu iš didžiųjų ežerų sujungtų tvenkinių sistema. (26 A2)

Trakų r. savivaldybė, Neries mažųjų intakų (Vosylytės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 148,4 m BS, maitinančiojo baseino plotas – 24 km², santykinis baseinas – 2,9.

Ežerų plotas: Galvės – 371,2 ha; Skaisčio – 307,9 ha; Lukos (Bernardinų) – 79,3 ha; Totoriškių – 75,7 ha; Narakampio (Nerespinkos) – 9,4 ha.

Kranto linijos ilgis: Galvės – 11,8 km; Skaisčio – 14,0 km; Lukos – 6,5 km; Totoriškių – 5,4 km; Narakampio – 1,6 km.

Kranto linijos vingiuotumas: Galvės – 1,6; Skaisčio – 2,3; Lukos – 2,1; Totoriškių – 1,8; Narakampio – 1,5.

Salos: Galvės – 21, plotas – 14,9 ha, salingumas – 4 %; Skaisčio – 10, plotas – 2,8 ha, salingumas – 0,9 %.

Didžiausias gylis: Galvės – 46,8 m; Skaisčio – 32 m; Lukos – 20,3 m; Totoriškių – 20 m; Narakampio – 5,8 m.

Vidutinis gylis: Galvės – 10,9 m; Skaisčio – 9,8 m; Lukos – 9,8 m; Totoriškių – 10,1 m; Narakampio – 3,1 m.

Santykinis gylis: Galvės – 2,2 %; Skaisčio – 1,6 %; Lukos – 2,0 %; Totoriškių – 2,0 %; Narakampio – 1,7 %.

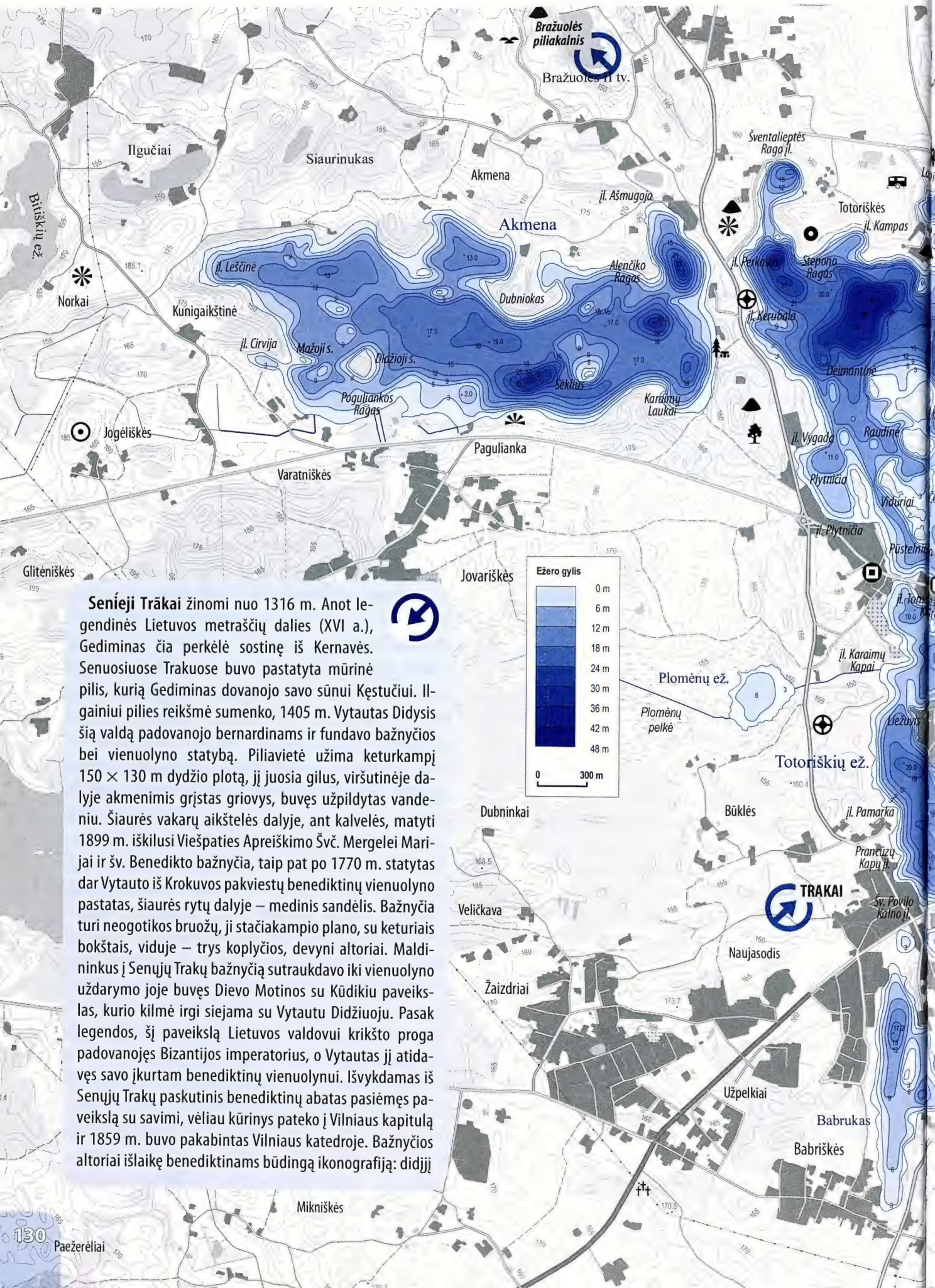
Vandens tūris: Galvės – 50,4 mln. m³; Skaisčio – 30,2 mln. m³; Lukos – 7,8 mln. m³; Totoriškių – 7,7 mln. m³; Narakampio – 0,29 mln. m³.

Sakydami „Trakų ežerai“ ar „Trakų ežerynas“, mes dažniausiai turime mintyse tarpusavyje susijusių ir tame pačiame absoliučiaame aukštyje telkšančių Galvės–Skaisčio–Lukos–Totoriškių–Nerespinkos ežerų sistemą (bendras plotas – 8,4 km²), kurie formuoja Trakų istorinio nacionalinio parko veidą. Sistemos kilmė sudėtinga. Didieji ežerai – Galvė ir Skaistis – telkšo giliuose duburiuose, susidariusiuose tarp skirtingo amžiaus moreninių gūbrių, paliktų vadinamojo Rytų Lietuvos fazės ledyno. Aukštų kalvų grandinė, remianti Skaisčio ežerą iš šiaurės, pietinėje Galvės ežero dalyje yra apsemta ir tik vietomis iškyla virš vandens salomis. Dar labiau į pietus prie didžiųjų duburių šliejasi senesnių rinų, kuriose banguoja Lukos ir Totoriškių ežerai, fragmentai. O kur dar didesnės ir mažesnės įlankos – „kampai“, toli į vandenį išsišaukiantys ragai, sukuriantys itin sudėtingos ežerų sistemos vaizdą. Bene raiškiausia jo dalis – Galvės ežeras, kuriam suteiktas hidrografinio draustinio statusas. O kiek vardų žmonės sukūrė tam salų, duobių, krantų margumui apibūdinti! Visi jie stropiai surinkti ir aprašyti unikaliajoje knygoje „Trakų didžiųjų ežerų vardynas“, kurią parengė ir 2010 m. išleido Trakų istorinio nacionalinio parko direkcija.

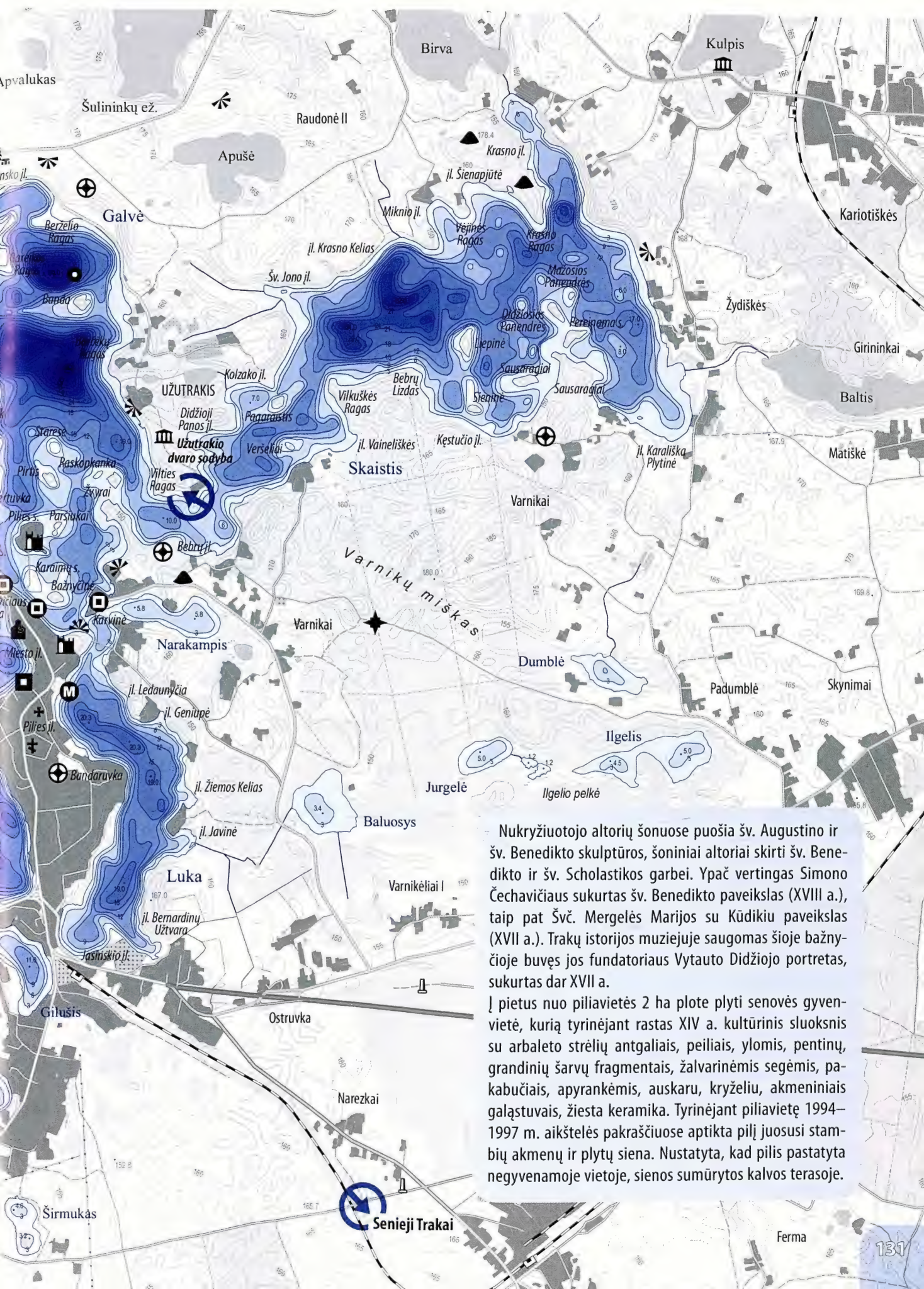
Ežerus maitina labai mažas baseinas, todėl vanduo pavasarį pakyla vos 13 cm, o per metus vandens lygis kinta 30 cm intervalu. Tai, beje, būdinga visiems takoskyriniams ežerams. Kita vertus, gerai

žinoma ir tai, kad šio tipo ežerai opiai reaguoja į ilgą klimato permainas, t. y. galima pastebėti ilgesnio laikotarpio vandens lygio pulsacijų. Antai archeologai, tyrinėję Salos pilies teritoriją, aptiko, kad pilies pamatai guli ant kelių durpėtų salelių paviršiaus, kuris šiuo metu slūgso žemiau ežerų vandens lygio. Negi statinys kilo tiesiai iš vandens, o gal statybininkai buvo paruošę savotišką polderį? Ne, viskas paprasčiau. Pilies statyba prasidėjo po ilgai trukusio (VIII–XIII a.) visoje Europoje šilto ir sauso klimato laikotarpio, per kurį labai nuseko takoskyriniai ežerai. O paskui (XIII a. pabaigoje) klimatas gerokai atvėso, padaugėjo šaltų žiemų, vėsių lietingų vasarų. Prasidėjo „mažasis ledynmetis“. Manoma, kad Europoje jis buvo ypač ryškus 1550–1700 m. ir truko iki XIX a. vidurio. Ežerų vandens lygis pradėjo kilti. Trakuose vanduo apsemė pilies pamatus ir, matyt, priartėjo prie irstančių sienų: archeologai, atkasę rytinę gynybos sieną, rado vandens nuskalautų plytų ir akmenų beveik 1,5 m aukščiau tąsyk buvusio Galvės ežero vandens lygio.

Ežerų vandens perteklius nuteka iš Skaisčio ežero vadinamuoju Žydiškių kanalu į Balčio ežerą, o iš jo Saidės, Vosylytės, Maluvenės upeliais – į Nerį. Manoma, kad kanalą, kirtusį aukštą pertvarą tarp Skaisčio ir Balčio ežerų, bus iškasę Salos pilies statytojai, siekdami pažeminti Trakų ežerų vandens lygį. XIX a. pabaigoje grafo Tiškevičiaus nurodymu kanalas

Senieji Trakai žinomi nuo 1316 m. Anot le-
gendinės Lietuvos metraščių dalies (XVI a.),
Gediminas čia perkėlė sostinę iš Kernavės.
Senuosiuose Trakuose buvo pastatyta mūrinė
pilis, kurią Gediminas dovanojo savo sūnui Kęstučiui. Il-
gainiui pilies reikšmė sumenko, 1405 m. Vytautas Didysis
šią valdą padovanojo bernardinams ir fundavo bažnyčios
bei vienuolyno statybą. Piliavietė užima keturkampį
150 × 130 m dydžio plotą, jį juosia gilus, viršutinėje da-
lyje akmenimis grįstas griovys, buvęs užpildytas vande-
niu. Šiaurės vakarų aikštelės dalyje, ant kalvelės, matyti
1899 m. iškilusi Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Mari-
jai ir šv. Benedikto bažnyčia, taip pat po 1770 m. statytas
dar Vytauto iš Krokuvos pakviestų benediktinų vienuolyno
pastatas, šiaurės rytų dalyje – medinis sandėlis. Bažnyčia
turi neogotikos bruožų, ji stačiakampio plano, su keturiais
bokštais, viduje – trys koplyčios, devyni altoriai. Maldin-
inkus į Senųjų Trakų bažnyčią sutraukdavo iki vienuolyno
uždarymo joje buvęs Dievo Motinos su Kūdikiu paveiks-
las, kurio kilmė irgi siejama su Vytautu Didžiuoju. Pasak
legendos, šį paveikslą Lietuvos valdovui krikšto proga
padovanojęs Bizantijos imperatorius, o Vytautas jį atida-
vęs savo įkurtam benediktinų vienuolynui. Išvykdamas iš
Senųjų Trakų paskutinis benediktinų abatas pasiėmęs pa-
veikslą su savimi, vėliau kūrinyms pateko į Vilniaus kapitulą
ir 1859 m. buvo pakabintas Vilniaus katedroje. Bažnyčios
altoriai išlaikę benediktinams būdingą ikonografiją: didįjį

Nukryžiuotojo altorių šonuose puošia šv. Augustino ir šv. Benedikto skulptūros, šoniniai altoriai skirti šv. Benedikto ir šv. Scholastikos garbei. Ypač vertingas Simono Čechavičiaus sukurtas šv. Benedikto paveikslas (XVIII a.), taip pat Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas (XVII a.). Trakų istorijos muziejuje saugomas šioje bažnyčioje buvęs jos fundatoriaus Vytauto Didžiojo portretas, sukurtas dar XVII a.

Į pietus nuo piliavietės 2 ha plote plyti senovės gyvenvietė, kurią tyrinėjant rastas XIV a. kultūrinis sluoksnis su arbaletu strėlių antgaliais, peiliais, yломis, pentinų, grandinių šarvų fragmentais, žalvarinėmis segėmis, pakabučiais, apyrankėmis, auskaru, kryželiu, akmeniniais galastuvais, žiesta keramika. Tyrinėjant piliavietę 1994–1997 m. aikštelės pakraščiuose aptikta pilį juosusi stambių akmenų ir plytų siena. Nustatyta, kad pilis pastatyta negyvenamoje vietoje, sienos sumūrytos kalvos terasoje.

buvo išvalytas, gal ir pagilintas, ir Trakų ežerų vandeniui buvo užpildyti Lentvario dvaro tvenkiniai. Šiuo metu kanalu nuteka maždaug trečdalis ežerų vandens, o kita dalis – apie 16 000 m³ per parą, sunikiasi į požemius. Sudėję viską gauname, kad Trakų ežerų duburiuose sukauptas vanduo atsinaujina vidutiniškai per 16 metų.

Nuo 1953 m. iki šiol prie Totoriškių ežero (prie Geležinio tilto) veikia vandens matavimo stotis. Pagal jos stebėjimų duomenis, ežeras užšąla vidutiniškai gruodžio 14 d., o išsilaisvina nuo ledo balandžio 13 d., taigi žiema trunka 120 dienų. Šilčiausias vanduo paprastai būna liepos mėnesį, ypač jo paskutinį dešimtadienį (vidutinė vandens paviršiaus temperatūra – 20,5 °C). Ežeras ilgai išlaiko sukauptą per vasarą šilumą: vidutinė vandens paviršiaus temperatūra rugsėjo mėnesį – 14,8 °C, spalio – 9,3 °C, lapkričio – 4,1 °C. Pasak ežerotyrininkų, Totoriškių, Lukos ir Galvės ežerai skirtini prie termiškai gilių (vandens temperatūra gelmių priedugniuose kinta per metus mažiau kaip 5 °C), o Skaistis ir Narakampis – prie vidutinio terminio gylio ežerų (temperatūros pokyčiai siekia 5–6 °C). Vanduo vasarą žydi, jo skaidrumas būna apie 2,5–3,5 m, ištirpusių druskų kiekis – apie 190–230 mg/l.

Galvės, Skaistis ir Totoriškių ežerų atabradai žvyrėti, viršvandeninė vandens augalija (nendrės, meldai) fragmentiška ir vešlesnė tik įlankose, kur pasitaiko ir kitų augalų – vandens lelijų, plūduriuojančių plūdžių, rūgčių. Gausiau apaugusios Lukos ir Narakampio pašlapusios pakrantės ir padumblėję atabradai. Nendrių ir meldų juosta Narakampį juosia beveik ištisai. Joje vietomis auga ir švendrai, baliniai asiūkliai ir kiti užželiančiams ežerams būdingi vandens augalai.

Trakuose yra ką prisiminti, apžiūrėti. Retas išvažiuoja neaplankęs Salos pilies, nuo kurios kuorų atsiveria reto grožio erdvės su salomis. Įpiečiau – Pusiasalio pilies liekanos; čia pat, anapus Narakampio, dunkso Varnikų piliakalnis, o pagal Lukos ežerą driekiasi buvusio seniausio Lietuvoje žvėryno valdos. Galvės–Akmenos tarpežerį saugo sargybinė kalva Arakalnis (Rėkalnis), o Galvę ir Skaistį skiriančiame pusiasalyje šviečia atgimęs Užutrakio dvaro architektūrinis ansamblis. Apyežeriuose apstu stovyklų, poilsiaviečių, sporto bazių ir... pirmapradės gamtos židinių, saugomų Plomėnų ornitologiniame draustinyje ir Varnikų botaniniame-zoologiniame draustinyje.

Vidinėje pilies sienų pusėje buvo medinės galerijos, jų vietoje susidariusiame kultūriniame sluoksnyje aptikta net 102 arbaletų strėlių antgaliai, lanko strėlių antgalių, peilių, cilindrinų spynų, raktų, žirklių, žiedų, apyrankių, molinių verpstukų, žiestos keramikos šukių.

XVI a. vid. Senieji Trakai buvo pertvarkyti į gatvinį režinį kaimą. Saugomas dvipusio gatvinio kaimo planas ir tūrinė erdvinė struktūra. Vertinga Trakų gatvė, kurioje išlikę XIX a. pab. – XX a. pr. statytų vienaaukščių, galais į gatvę pasuktų medinių namų. (26 A3)

Trakai rašytiniuose šaltiniuose minimi nuo 1384 m. Piliakalnis (Pilies, kitaip Aukų, kalnas) datuojamas XIV a. pab. – XV a. pr. Jis įrengtas atskiroje kalvoje, Pusiasalio pilies teritorijoje. Piliakalnio aikštelė keturkampė, 45 × 17 m dydžio, šlaitai statūs, 12–14 m aukščio. Anksčiausių įtvirtinimų liekanos buvo sunaikintos per vėlesnes rekonstrukcijas arba užpiltos storu žvyro sluoksniu. Tuo metu kalva gerokai paaukštinta, aikštelė apjuosta 50 × 15 m dydžio, 2 m storio plytų ir akmenų gynybine siena. Jos pietrytinėje dalyje pastatytas (atrodo, liko neužbaigtas) 15 × 18 m dydžio plytų ir akmenų mūro pastatas. Šio piliakalnio statiniai priklausė Trakų Pusiasalio pilies gynybiniam kompleksui. Tiesa, jo raida iki šiol nėra visiškai aiški. Kol kas išskirti du pagrindiniai pilies raidos etapai: pastatymo ir rekonstrukcijos. 1413 m. raštuose buvo paminėta sena medinė pilis. Manoma, kad stipri mūrinė Trakų Pusiasalio pilis pradėta statyti tik XV a. Ji buvo ne kartą niokojama kryžiuočių, o praėjus XVII a. karams su švedais ir rusais pilis nebuvo atstatyta. Dabar pilies kieme kasmet rengiamos senovės karybos šventės. Einant į vienintelę Lietuvoje pilį saloje, pasitinka 4,5 m aukščio ažuolinė Vytauto Didžiojo skulptūra (aut. I. Užkurnys, 1994 m.). Nuo ilgo pėsčiųjų tilto į Pilies salą atsiveria didinga gotikinės pilies panorama. Pilį sudaro dviejų korpusų rūmai, sujungti penkių aukštų bokštu, ir plataus griovio atskirtas priešpilis. XV a. ši pilis buvo Lietuvos valdovų rezidencija. Joje 1430 m. spalio 27 d. mirė Vytautas Didysis. Po II pasaulinio karo atstatytoje pilyje veikia eksponatų gausus Trakų istorijos muziejus.

Senoji Trakų dalis – gatvių tinklas, aikštės tūrinė erdvinė kompozicija – urbanistikos vertybė. Miesto planas linijinis, susiklostęs dar XIV–XV a. Gatvių tinklas netaisyklingas, vyrauja XIX a. II p. – XX a. pastatai. Šiaurinė šios teritorijos dalis užstatyta vienaaukščiais mediniais karaimų sodybų pastatais. Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios statybą 1409 m. fundavo Vytautas Didysis. Gotikinė, halinė bebokštė bažnyčia laiptuotu fasadu buvo pastatyta apside į rytus ir pritaikyta miesto gynybai. Bažnyčios šventorius aptvertas mūrine tvora, jos šiaurinėje pusėje yra vartai. Bažnyčia netaisyklingo stačiakampio plano, jos vakarinio galo kampuose stovi du keturkampiai bokštai. Tarp bokštų yra žemas siauras prieangis. Iš viso bažnyčia turi tris įėjimus. Senasis, pagrindinis, įėjimas

buvęs šiaurės pusėje, t. y. nuo Pusiasalio pilies. 1654–1667 m. bažnyčia degė. 1700 m. Matas Rėmeris pristatė prie bažnyčios koplyčią, kuri tapo giminės mauzoliejumi. Čia yra ir dailininko Alfredo Rėmerio kapas (1832–1397). Bažnyčios atstatymo darbai tęsėsi iki 1718 m., tada ji įgavo baroko bruožų. Tais pačiais metais buvo sukurtas barokinis didysis altorius su skulptūromis, gipsatūromis. Altoriaus centre – stebuklais garsėjantis Trakų Dievo Motinos paveikslas, jame vaizduojama Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu. Bažnyčios interjere – kelios dešimtys įvairių dailės vertybių. Bažnyčios šventoriuje buvo kapinės, kuriose iki šiol yra išlikę pavienių XIX–XX a. pab. Trakų parapišės bažnyčios kunigų kapų.

Trakų Pusiasalio pilies teritorijoje išliko dominikonų vienuolyno pastatai. 1779 m. Pusiasalio pilies pirmajame kieme pradėta statyti 46 m ilgio ir 28 m pločio trinarė bažnyčia su dviem bokštais pagrindiniame vakarų fasade. Statant bažnyčią nugriauti pilies vartų bokšto mūrai, dalis jų panaudota pamatams. Pagrindinis bažnyčios įėjimas stovėjo už pilies fosos, t. y. mieste, o presbiterija – pilies kieme. 1823–1826 m. bažnyčia buvo rekonstruota – pietrytinė jos nava panaudota dviejų aukštų su rūsiu vienuolyno korpusui įrengti, dalis šiaurės vakarų navos pritaikyta koplyčiai, kitoje dalyje įrengtos vienuolyno celės, virtuvės ir ūkinės patalpos. Centrinė nebaigtos bažnyčios nava buvo naudojama kaip vienuolyno kiemas. Dominikonų vienuolyno kompleksą ir dabar sudaro du dviejų aukštų stačiakampio plano korpusai. Koplyčioje išliko sieninės tapybos elementų – tapyti šoniniai altoriai ir frizas. Po 1988–1999 m. atliktų restauravimo darbų pastatai pritaikyti Trakų istorijos muziejaus administracijai.

Trakų centre, buvusioje turgaus aikštėje, baltuoja mūrinis šv. Jono Nepomuko koplytstulpis. Manoma, jis pastatytas XVII a. kaip skelbimų stulpas, o vėliau imtas vadinti šv. Jono Nepomuko, žvejų ir vandens apsuptų miestų globėjo, vardu. Dabartinį vaizdą koplytstulpis įgavo XIX a. I p. Apie 1960 m. sovietų valdžios įsakymu skulptūra buvo įmesta į ežerą. Vėliau muziejininkų iniciatyva surasta ir saugoma Trakų istorijos muziejaus fonduose. 1990 m. restauruota ir pašventinta šv. Jono Nepomuko statula iškilmingai grąžinta į buvusią vietą. Švč. Dievo Motinos Gimimo cerkvė pastatyta 1863 m., I pasaulinio karo metais apgriauta, atstatyta tik 1938 m.

Po 1409 m., kai Trakai gavo savivaldos teisę, Vytautas čia apgyvendino nemažai karaimų ir pavedė jiems miesto ir pilių apsaugą. Prie Totoriškių ežero, XIV a. pab. karaimų gyventojų teritorijoje, vadinamajame Mažajame mieste, yra išlikę karaimų maldos namai – kenesa (Karaimų g. 30). Ši karaimų šventykla iki XVIII a. buvo kelis kartus sugriauta ir atstatyta. 1812 m. kenesą dar kartą sudegino per Trakus eję prancūzų kariai, ji atstatyta karui pasibaigus. Kenesos pastatas kvadrato formos, vieno aukšto, dviejų patalpų. Į salę, vyrų dalį, patenkama iš prieangio per trejas duris. Tame pačiame prieangyje įrengti laiptai

į balkoną, moterų dalį. Balkoną laiko keturios medinės kolonos. Patalpos lubos – aštuonbriaunis mėlynai dažytas kupolas. Pagrindinis pastato fasadas asimetriškas, aukštai išdėstyti arkiniai langai su profiliuotais apvadais. Mažajame mieste stovi ir karaimų gyvenamieji namai. Karaimų namus labai lengva atskirti: dažniausiai jie galu su trimis langais pasukti į gatvės pusę (sakoma, kad vienas langas skirtas Dievui, kitas – karaliui, o trečias – pačiam karaimui). Karaimų palikimas stebina architektūros lankoniškumu ir tradiciškumu, taip pat paties miesto urbanistiniu planavimu. Karaimų sodybų ir kitų miestiečių senųjų gyvenamųjų namų daugiausia išliko Birutės, Karaimų, Kęstučio ir Vytauto gatvėse. Įdomus vieno aukšto ištęsto stačiakampio plano su prieangiu pietiniame gale namas (Karaimų g. 63). XIX a. statytas gyvenamasis namas (Vytauto g. 82) stačiakampio plano, su galerija vakarinėje pusėje ir dviem priemenėmis. Pagrindinis namo fasadas simetriškas, pagrįstas horizontalių ir vertikalų linijų ritmu. Svarbiausias akcentas – pastoginė galerija, einanti per visą fasado ilgį. Karaimų kapinės Užtiltėje mena daugelį Trakų karaimų kartų, čia palaidota LDK ir visai Europos istorijai svarbių asmenų.

Prie parapišės bažnyčios nuo 1409 m. veikia Trakų parapijos mokykla (Birutės g. 8). 1803 m. ši mokykla buvo perduota Vilniaus universiteto globai, vėliau pastatas, iki tol buvęs senosios klebonijos oficina, vėl atiduotas mokyklai. Namas stačiakampio plano, su priestatu rytinėje pusėje. Pastatas rekonstruotas 1960 m., tačiau jo planas ir apdaila mažai pasikeitė. Trakų istorinio nacionalinio parko direkcija įsikūrusi būdingame XIX a. pr. Trakų miesto pastate (Karaimų g. 5). Tai buvęs Rusijos imperijos paštas, kurį 1810 m. pasistatė Pusiasalio pilyje rezidavę dominikonai. 1925 m. šiame name dar buvo operacijų ir bendroji salė, telegrafas, archyvas, penki gyvenamieji kambariai. Manoma, kad mūrinės prieangio kolonos pastatytos XX a. 4-ame dešimtmetyje. Paštas čia veikė iki pat 1960 m. Vytauto ir V. Kudirkos gatvių kampe stovintis gyvenamasis namas yra įdomaus kampinio plano ir puošybos, su prieangiu vakarinėje pusėje ir priestatu pietinėje. Čia yra buvusi Trakų smuklė.

1948 m. atidarytas Kraštotyros muziejus pamažu išaugo į Trakų istorijos muziejų. Pagrindinė Trakų istorijos muziejaus ekspozicija veikia Trakų Salos pilyje. Vakarinuose kazematuose eksponuojami baldai, pypkės, spaudai, kišeniniai laikrodžiai, porceliano, stiklo ir kaulo dirbiniai, medžioklės trofėjai iš muziejaus kolekcijų. Karaimų etnografinė paroda veikia 1938 m. statytame name (Karaimų g. 22). Čia įrengta unikali karaimų tautos ekspozicija, liudijanti apie šios tautinės mažumos istoriją ir gyvenimą Lietuvoje. Sakralinio meno ekspozicija įrengta buvusioje dominikonų vienuolyno koplyčioje (Kęstučio g. 4). Trakų miesto kapinėse (Vilniaus g.), Lenkijos karių kapų sklype, yra Nepriklausomybės kovose žuvusio J. Urbelionio kapas. (25 H2)

Vilniaus miestas, Neries mažųjų intakų (Riešės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 111,9 m BS.
Ežero plotas – 55 ha, maitinančiojo baseino plotas – 3 km², santykinis baseinas – 5,5.
Kranto linijos ilgis – 5,2 km, vingiuotumas – 2,0.
1 sala, plotas – 0,06 ha.
Didžiausias gylis – 38,8 m, vidutinis – 15,2 m, santykinis – 4,65 %.
Vandens tūris – 8,3 mln. m³.

Šiauriniame Vilniaus paribyje, Verkių regioninio parko teritorijoje, plyti ledyno liežuvio išgulėta Riešės–Turniškių dubuma. Priešingai nei abipus banuojantys kalvynai, ji yra smėlinga, apaugusi žaliašiais ir išvagota rinų. Vienoje iš jų – giliausioje – telkšo Balsio ežeras. Jo statūs, miškingi krantai iškilę virš vandens iki 40 m. Beveik tiek pat jie nusileidžia ir po vandeniu, smigdami gilyn vidutiniškai 10 ° kampu. Giliausia vieta yra pietrytinėje dalyje, visai šalia vilniečių mėgstamo paplūdimio. Pietiniame ežero gale yra sekli įlanka, kurioje aptinkama labai retų dumblių augavietė. Seklesnis, apaugęs vandens augalais ir šiaurvakarinis galas, ten net iškyla salelė.

Kalbininkai ežero vardą kildina iš liet. *balsas* „baltas“, bet gajus ir Kryžiuokų pavadinimas, siejamas su pasakojimu apie kadaise Vilnių puolusius, bet lietuvių sumuštus ir į ežerą sugintus kryžiuočius. Vis dėlto daugeliui vilniečių šis ežeras yra vienas iš vadinamųjų Žaliųjų ežerų ir, be abejonės, žaliausias. Išties ežeras ryškiai žalias ir saulėtą sieną, ir drengiamas lietaus, ir... po ledu. Tai tikras, o ne tas laikinas žalumas, kuriuo nusidažo vasarą daugelio mūsų žydinčių ežerų vanduo. Priežastis labai paprasta: ežerą dosniai maitina požeminiai vandenys (5000 m³ per parą!), o juose yra daug karbonatų, intensyviai sklaidančių žaliabangę šviesos spektro dalį. Karbonatingos ir ežero dugne besikaupiančios nuosėdos – molis, dumbblas. Praeityje, atšilimo laikotarpiais, sąlygos karbonatingoms nuosėdoms kauptis buvo dar palankesnės, nes Balsio apyežeryje kai kur atsidengia stori gėlavandenių klinčių klodai. Bandyta šį turtą eksploatuoti. Vienas iš tokių buvusių karjerų yra visai šalia viešojo paplūdimio.

Balsys priskiriamas prie vadinamųjų termiškai labai gilių ežerų, nes vandens temperatūra gelmių priedugnyje per metus kinta tik puse laipsnio – nuo 4,1 °C iki 4,6 °C. Kita vertus, ji visada – ir žiemą, ir vasarą – yra aukštesnė už gėlo vandens didžiausio tankio temperatūrą, ir tai vėlgi susiję su šiltesnio, tačiau druskingesnio (sunkesnio) požeminio vandens kaupimusi ežero priedugnyje. Yra požymių, kad šis

vanduo nesimaišo su paviršiniu vandens sluoksniu net ir savaiminių sąmaišų laikotarpiais (pavasarij ir rudeni). Jei taip yra iš tiesų, į priedugnį negali atkeliauti ir deguonis, vandenyje pradeda kauptis sieros vandenilis. Ežeras patvenktas, jo vandens masė visiškai atsinaujina per 4 metus. Vandens perteklius nuteka į Riešės upelį – dešinįjį Neries intaką.

Balsys nėra itin žuvingas ežeras, bet patyrę spinningautojai sugeba pagauti stambių lydekų, o meškeriotojai – karšių, kuojų, raudžių, plakių; įleista ungurių ir upėtakių, yra vėžių. Valtį ar vandens dviratį galima išsinuomoti čia pat – pietinėje pakrantėje yra nuomos punktas, poilsiavietė. Aplink ežerą veda dviračių takas, rytiniame krante įrengta apžvalgos aikštelė.

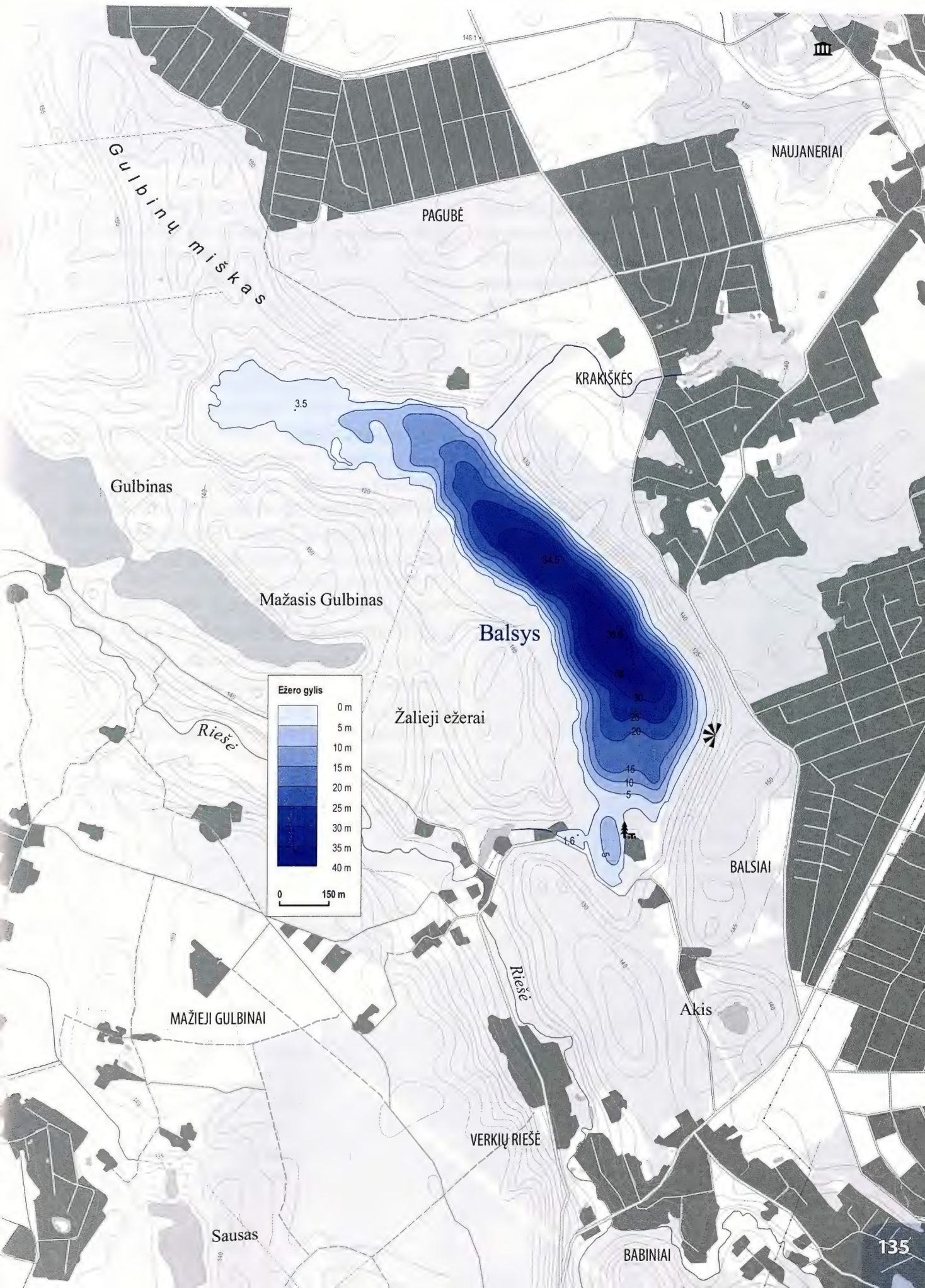
M Europos parkas. Tai muziejus po atviru dangumi, 1993 m. įkurtas skulptoriaus Gintaro Karoso. Muziejaus idėja – meno kalba įprasminti geografinį Europos žemyno centrą, esantį Bernotų kaime už kelių dešimčių kilometrų. Europos parko muziejus kuriamas kaip harmoningas gamtos ir meno kūrinių ansamblis. 55 ha plote eksponuojama per 100 įvairių pasaulio šalių menininkų, tarp jų žymiausių šiuolaikinio meno kūrėjų skulptūrų ir kompozicijų. (22 C4)

Liubavo dvarą įkūrė Vilniaus kanauninkas Mikalojus Tiškevičius, kuriam šios žemės atiteko 1786 m. XIX a. pr. dvaras priklausė Dominykui Tiškevičiui ir jo žmonai Sofijai Slizien. Išlikęs 1902 m. iš tašytų akmenų sumūrytas dvaro vandens malūnas. Dabar malūnas restauruotas, jame veikia Liubavo dvaro muziejus. (22 C3)

M Bernotų kaimo pamiškėje yra geografinis Europos centras, jį 1989 m. nustatė Prancūzijos nacionalinis geografinis institutas. Centrą žymi 9 tonas sveriantis akmuo. 2004 m. Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą proga atidengtas obeliskas su Europos Sąjungos simboliais (skulpt. G. Jokūbonis). Šalimais – Bernotų piliakalnis. Jis įrengtas vaizdingoje kalvoje Girijos ežero rytiniame krante. Aikštelė 90 × 18 m dydžio, šiauriniame jos krašte supiltas pylimas. Piliakalnio šlaitai statūs, iki 12 m aukščio. Pagal atsitiktinius radinius jis datuojamas I tūkst. pr. ir XIV a. (22 B2)

GUĻBINAS IR MAŽĀSIS GUĻBINAS

Vilniaus miestas, Neries mažųjų intakų (Riešės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 132,4 m BS. Ežerų plotas – 37 ha ir 9,9 ha, maitinančiojo baseino plotas – 69,1 km², santykinis baseinas – 147.

Kranto linijos ilgis – 4,4 km ir 1,5 km, vingiuotumas – 2,0 ir 1,4.

1 sala, plotas – 0,33 ha.

Didžiausias gylis – 11,8 m ir 13,6 m, vidutinis – 4,2 m ir 5,6 m, santykinis – 1,7 % ir 3,9 %.

Vandens tūris – 1,5 mln. m³ ir 0,55 mln. m³.

Baltojo paukščio vardu pavadinti ežerai priklauso vadinamųjų Žaliųjų ežerų grupei (Verkių regioninio parko Žaliųjų ežerų kraštovaizdžio draustinis) ir tįso su Balsio ežero duburiu lygiagrečioje rinoje apie 2 km į rytus nuo Vilniaus–Utenos plento. Galima sakyti, kad Gulbinas ir Mažasis Gulbinas yra vienas ežeras, nes juos jungia trumpas nendrėtas sąsiauris. Nuo Gulbino į šiaurę toje pačioje rinoje tūno pelkėjantys Raistelio ir Baraukos akies ežerėliai, o apie 0,5 km į rytus už miškingo gūbrio „žaliuoja“ Balsio ežeras. Palyginti su juo, abu Gulbinai

telkšo „ant kalno“ – 20 m aukščiau, o jei taip, jų krantai gerokai žemesni, tik kai kur pakylantys iki 15–20 m. Ežerų vanduo karbonatingas (ištirpusių druskų kiekis vandenyje siekia 450 mg/l), tačiau

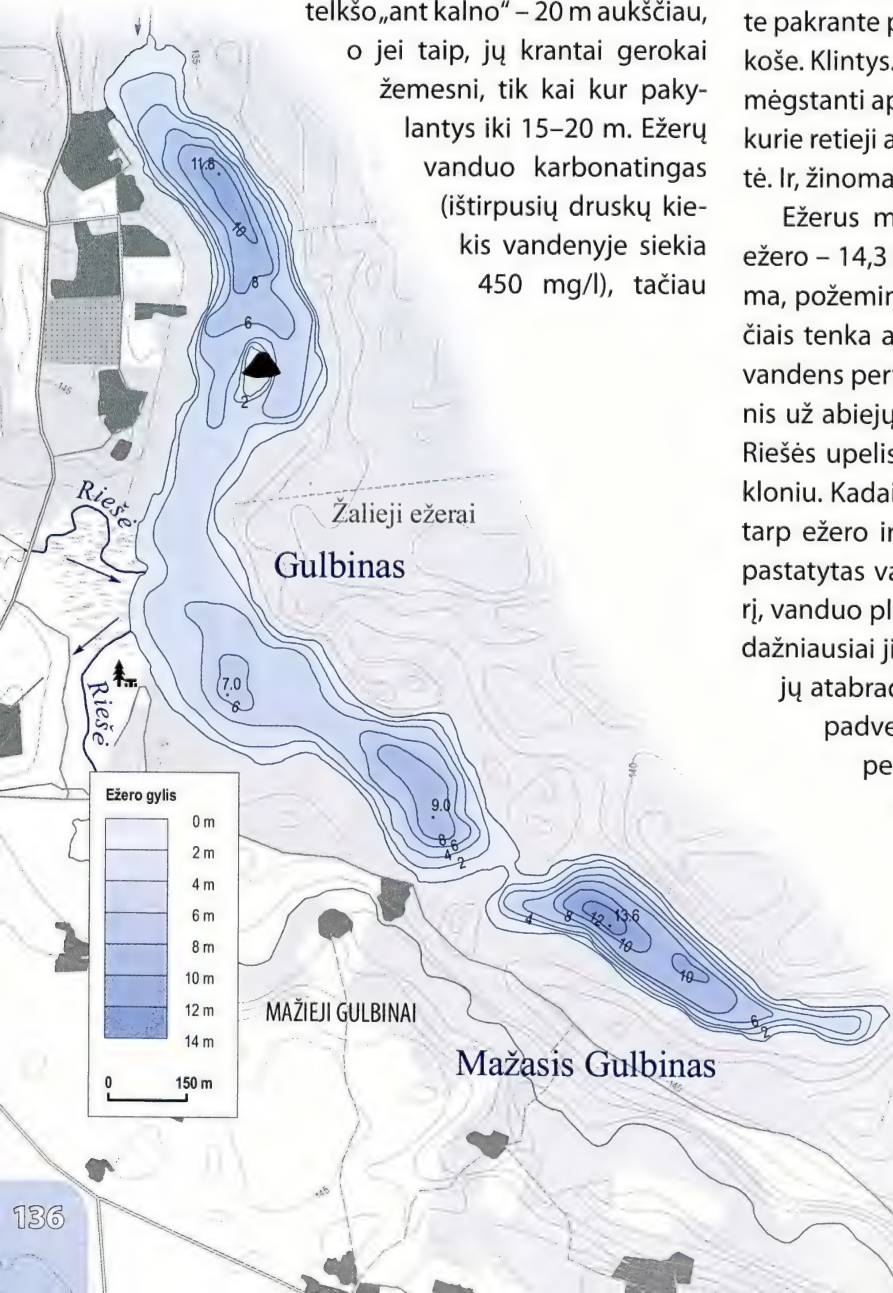
✚ **Riešės Švč. Mergelės Marijos bažnyčia** pastatyta 1939 m. Ji mūrinė, istorinė, vienabokštė. Reikšmingiausias saugomas paveikslas „Marijos pagarbinimas“ tapytas ant lentų (XVIII a. pab. ar XIX a.). Gausu ir kitų dailės vertybių: krikštykla, altorėlis su paveikslais „Gailėstingoji Dievo Motina“ (1736 m.), „Dievo Motinos apsireiškimas“ ir kt. (22 B4)

ne itin skaidrus (vasarą – apie 3 m). Daug karbonatų ir apyežeriuose, ypač Mažųjų Gulbinių: jei vaikščiosite pakrante po lietaus, batai netruks apsivelti balva koše. Klintys. Kad jų čia nestinga, rodo ir karbonatus mėgstanti apyežerio augalija – lazdynai, ažuolai, kai kurie retieji augalai, pavyzdžiui, plačialapė klumpaitė. Ir, žinoma, žalias ežerų vanduo.

Ežerus maitina Riešės upelis (ilgis iki Gulbinių ežero – 14,3 km, baseino plotas – 65,8 km²) ir, žinoma, požeminiai vandenys. Pastarųjų daliai sausmečiais tenka apie 20 % visų vandens pajamų. Ežerų vandens perteklių (per metus jis yra 10 kartų didesnis už abiejų ežerų vandens tūrį) išplukdo tas pats Riešės upelis, kuris žemiau Gulbino teka giliu senkloniu. Kadaise susižavėta dideliu aukščių skirtumu tarp ežero ir klonio: iškasta nauja vaga, o ant jos pastatytas vandens malūnas. Kartais, ypač pavasarį, vanduo plūstelėdavo ir į senąją Riešės ištaką, bet dažniausiai ji būdavo sausa. Ežerai šiek tiek nuseko, jų atabradoose pradėjo augti medžiai. O paskui

padvelkė nauji vėjai: malūnas suiro, perkasą pertvėrė aklina užtvanka, ir pakilęs abiejų

Gulbinių vanduo atrado pirmąją ištaką. Riešės žemupys – nuo Gulbino iki santakos su Nerimi – tapo hidrografiniu draustiniu. Šiame senklonio ruože upelė labai srauni (per 1 km nusileidžia 4–5 m), plačiai vingiuoja ir galiausiai suskyla į dvi savarankiškas šakas – Riešę ir Turniškę.

LÝNAS ir RAUKOVĖ (VĖŽINIS)

Vilniaus r. savivaldybė, Neries mažųjų intakų (Manierkos) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 180,3 m BS.

Ežerų plotas – 7,1 ha ir 9,7 ha.

Kranto linijos ilgis – 1,3 km ir 1,9 km, vingiuotumas – 1,4 ir 1,7.

Didžiausias gylis – 14,4 m ir 27 m, vidutinis – 5,3 m ir 6,7 m, santykinis – 4,8 % ir 7,7 %.

Vandens tūris – 0,38 mln. m³ ir 0,64 mln. m³.

Šių ežerėlių reikia ieškoti apie 5 km į pietus nuo Buivydžių, rytiniame Lietuvos paribyje. Jie tyvuliuoja erdviame klonyje, skiriančiame Buivydžių ir Baravykinės moreninius masyvus – Baltarusijoje dunksančios senosios Ašmenos aukštumos prieigas. Klonyje kadaise sruvo priešpaskutinio ledyno tirpsmo vandenys, vilkė daug nešmenų – smėlio, žvyro, todėl ežerų dugnas išlygintas, išlikusios tik giliausios duobės. Tiesą sakant, kadaise čia būta vieno ežero, tačiau užpelkėjęs duburio sėkliams Raukovė atsiskyrė nuo Lyno, o šis – nuo šalia besimarkstančios mažos (2,2 ha), bet gana gilios (13,3 m) Akies. Visus ežerėlius jungia trumpos protakos, bet vandens jose būna tik pavasarį. Oficialiai sistema priklauso Manierkos upelio (ilgis – 4,8 km, baseino plotas – 14 km²), įtekančio į Nerį žemiau Buivydžių (ties Vilkinės rėva), baseinui, bet iš tiesų yra nenuotaki. Šiek tiek vandens ežerėliai gauna iš požemių,

todėl visų jų vandens temperatūra prie dugno yra neįprastai aukšta – apie 5–6 °C. Vanduo nėra skaidrus (vasarą – apie 3 m), turi gelsvą atspalvį. Ežerus juosiantys sausi, miškėti krantai pakyla virš vandens apie 15 m. Pliekšnis tik šiaurinis Raukovės krantas, kuriame įsikūrę Paežerių ir Papilių kaimai.

Baligrado Dievo Apvaizdos bažnyčią

1827 m. pastatė Punžonių dvaro savininkai Balinskiai. Parapija įkurta 1928 m., suremontuota ir bažnyčia. Ji mūrinė, vienabokštė. Rūsyje palaidotas jos fundatorius Ignas Balinskis. Į rytus nuo bažnyčios šventoriaus tvoros yra I pasaulinio karo vokiečių karių kapinės. (23 G3)

Buivydžių Šv. Jurgio bažnyčia (medinė) buvo pa-

statyta XVIII a. pab. Po 1986 m. vietoj medinės bažnyčios iškilo tokios pat išvaizdos mūrinė. Šalia bažnyčios išlikusi 1787 m. statyta mūrinė Radžiševskių koplyčia-mauzoliejus. Pastato stogas aukštas, piramidinis, viršuje – angelo pavidalo vėtrungė. (23 H4)

Punžionių dvaro sodyba susijusi su žymaus lenkų

kariuomenės generolo Danieliaus Konaževskio (1871–1935) vardu. Vaizdingoje vietoje XIX a. pab. – XX a. pr. pastatyto dvaro rūmai neišliko (jų vietoje – rūsys), tebėra administratoriaus namas, svirnas, tvartas. Kiek nuošaliau stovi Šv. Kazimiero ir šv. Vincento koplyčia – Konaževskių šeimos mauzoliejus. (23 G3)

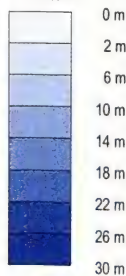
Paežeriai

Raukovė

Papiliai

Lynas

Ežero gylis

0 100 m

Širvintų ir Vilniaus r. savivaldybės, Neries mažųjų intakų (Musės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 99 m BS.

Ežero plotas – 82 ha, maitinančiojo baseino plotas – 22,4 km², santykinis baseinas – 27,3.

Kranto linijos ilgis – 4,9 km, vingiuotumas – 1,5.

Didžiausias gylis – 2,8 m, vidutinis – 1,9 m, santykinis – 0,27 %.

Vandens tūris – 1,56 mln. m³.

Ežeras telkšo Kernavės–Musninkų–Bartkuškio trikampio viduryje, ledyno išslėgtoje dubumoje. Ilgas ir permainingas buvo jo tapsmas. Vėlyvajame ledynmetyje, kai Neries žemupyje dar tūnojo aptirpusi ledyno plaštaka, įpiečiau jos ištvinę didelės marios, kurių dugne klostėsi smulkios molžemio dalelės. Ilgainiui marios ėmė sekti ir ant buvusio jų dugno vėl užslinko trumpam sustiprėjęs ledynas. Kai jis pagaliau pradėjo tirpti, vanduo plovė priešakyje sustumtas nuogulas ir plukdė jas į naujas – mažesnes – marias, kurias jau buvo galima vadinti Spėros mariomis. Jų vandens lygis buvo apie 9 m aukščiau negu dabartinio ežero vandens paviršius. Į marias tekėjusios upės vilko daug smėlio, kuris klostėsi žiočių deltose. Iš palaido, augalų šaknimis dar nesutvirtinto smėlio vėjas supustė aukštas kopas. Jos išliko pietiniame apyežeryje – Viršuliškių miške. Ledynui toliau pasitraukus, atsivėrė Neries žemupys, gilyn pradėjo graužtis intakų vagos. Spėros marių vanduo plūstelėjo į Musės upę. Jei būtų pasukęs priešinga kryptimi – Neries link, šiandien neturėtume nė tokio ežero. Marios slūgo sparčiai (gal visa tai stebėjo mūsų protėviai, ir iš čia atsirado ežero pavadinimas, kurį kalbininkai kildina iš liet. *spėras*, *spėrus*, t. y. „spartus, greitas“), tačiau dabartinį vandens lygį pasiekė ne išsyk. Buvo dar vienas ilgesnis „atodūsis“, kurį šiandien primena stataus apardyto kranto likučiai, aptinkami 2 m aukštyje, ir papėdėje augantis padrėkęs miškas – buvęs atabradas.

Po paskutinio slūgio marių vietoje liko telkšoti sekus ežeras: 0–2 m gylių intervalui tenka apie 86 % vandens paviršiaus ploto. Spėros ežero dubens didžiąją dalį kloja sapropelingas molis; siaurų žvyrėtų atabrado fragmentų yra tik kalvų remiamoje šiaurinėje pakrantėje ties Viršuliškių kaimu bei bangų stipriau skalaujamame rytiniame krante (ties Meilūnų kaimu). Į šiaurvakarius išsikišusią ežero „koją“ juosia pelkė, o į šiaurės rytus nutįstanti įlanka yra labai uždumblėjusi, nors prieš kelias dešimtis metų čia buvo platus smėlėtas atabradas. Priežastis aiški – prie pat

kranto dunksančios galvijų fermos (Paspėrių kaimas), kurių nuotėkos ilgą laiką maitino ežero dumblius ir vandens augalus. Pastarųjų – virš vandens iškilusių (nendrių, meldų) ir plūduriuojančių (lūgnių, vandens lelijų) juosta tanki ir beveik neturi spragų, o centrinę dugno lygumą, kur gylis didesnis kaip 2 m, ištisai kloja panirusių vandens augalų (daugiausia plūdžių, nerčių) kilimas.

Mažas ežero gylis ir santykinai didelis vandens paviršiaus plotas lemia, kad šiltuoju metų laiku vandens masė yra nuolat išmaišoma iki pat dugno, o vandens temperatūra mažai skiriasi nuo oro temperatūros. Dėl tos pačios priežasties ežeras užšąla su mažomis šilumos atsargomis (visos vandens masės temperatūra mažesnė nei 1 °C). Ežero vanduo yra hidrokarbonatinis, bet ištirpusių druskų kiekis menkas – apie 200 mg/l. Spėrą maitina keli striuki, vasarą išdžiūvantys upokšniai bei požeminiai vandenys, o vandens perteklių (tris kartus didesnę už paties ežero tūrį) išplukdo Spėros upelis – Musės intakas.

Rimtomis žuvimis ežeras niekada negarsėjo: pūgžliai, ešeriukai, plakiukai, viena kita kuojytė ar raudė – įprastas čia užklystančio meškeriotojo laimikis. Tačiau laikai keičiasi: ežeras reguliariai įžuvinamas, išnyko brakonieriai „elektrikai“ – atsirado stambesnių žuvų. Seklus užaugantis ežeras patinka ir vandens paukščiams. Vasarą čia nuolat plaukioja bent kelios ausuotųjų kragų šeimos, nendrynuose šmirinėja antys. Ypač judru rudenį ir pavasarį – ežeras tuomet primena perpildytą viešbutį, o į jį susirinkusių sparnuotųjų keleivių balsų nepajėgia nuslopinti net Viršuliškės miškas.

Mūsninkai žinomi nuo 1422 m. Tuo metu Musninkų dvaras priklausė vienam žymiausių Vytauto bajorų Kristinui Astikui. 1522 m. pastatyta pirmoji bažnyčia, priklausiusi evangelikams reformatams. Jos vietoje 1865 m. iškilo dabartinė neogotikos bruožų turinti Švč. Trejybės bažnyčia. Šventorių juosia mūro tvora su 14 Kryžiaus kelio koplytėlių.

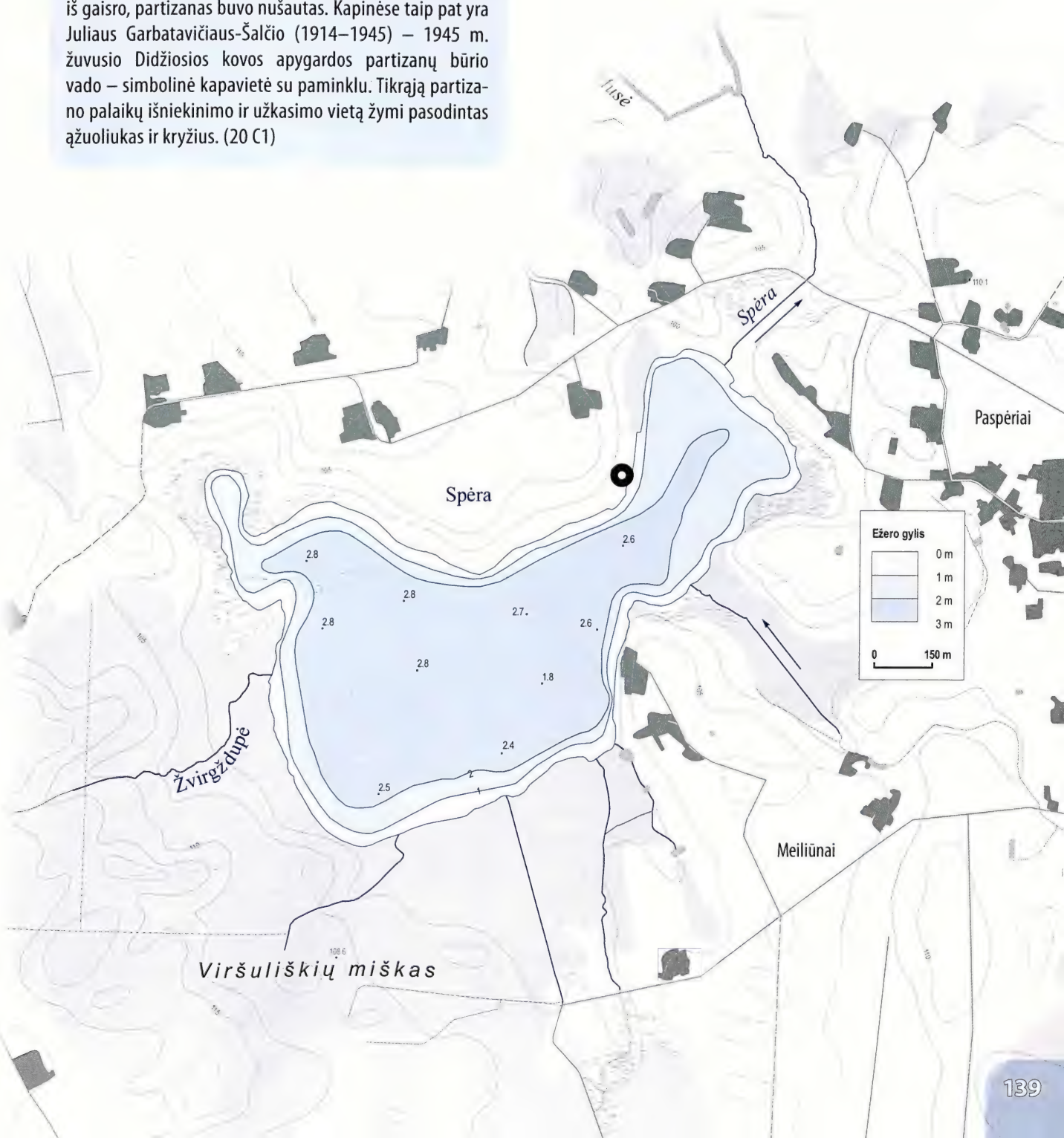

Čia pat įspūdinga medinė varpinė, pastatyta 1868 m. iš nugriautos bažnyčios medžiagų. Bažnyčios interjere – vertingas vitražas „Marijos karūnavimas“ (1933 m.). Musninkų dvaras ir jo sodyba sunykę. Dvaro prieigose prie kelio į Čiobiškį XVIII a. buvo pastatyta aukšta mūrinė koplytėlė Barboros Radvilaitės atminimui. Bažnyčios šventoriuje yra Vasario 16-osios Akto signataro kun. Alfonso Petrulio (1873–1928) kapas.

Musninkų naujųjų kapinių centre ilsisi Lietuvos savanoriai, žuvę 1919–1920 m. Kapinėse palaidotas ir Didžiosios kovos apygardos vado Jono Misiūno-Žalio Velnio pavaduotojas Juozas Norkus-Kerštas. Jis 1945 m. kovo 10 d. apsistojo Kaimynėlių kaimo sodyboje. Ji tuo metu buvo apsupta liaudies gynėjų ir padegta. Besiverždamas iš gaisro, partizanas buvo nušautas. Kapinėse taip pat yra Julius Garbatavičiaus-Šalčio (1914–1945) – 1945 m. žuvusio Didžiosios kovos apygardos partizanų būrio vado – simbolinė kapavietė su paminklu. Tikrąją partizano palaikų išniekinimo ir užkasimo vietą žymi pasodintas ąžuoliukas ir kryžius. (20 C1)

Bartkuškio dvaro rūmai stovi šiaurinėje Bartkuškio kaimo dalyje. 1841 m. šį dvarą nusipirko Pliateriai. 1845–1855 m. jie čia pastatė dviaukščius vėlyvojo klasicizmo stiliaus rūmus. Rūmų vidurinę dalį užima platus šešių kolonų portikas. Aplink ošia parkas. Alėjos gale – masyvūs trijų arkų vartai. Išlikę keletas pastatų: rūmai, kumetynas, oficina, spirito varykla, arklidės. Netoliese yra Bartkuškio vandens malūnas, pastatytas 1805 m. Tai dviejų aukštų plytų mūro pastatas su rūsiu. Čia veikė garsus popieriaus fabrikas, todėl vietovė iki šiol dažnai vadinama Papiernia. (20 D2)

**Elektrėnų savivaldybė, Neries mažųjų intakų pabaseinis, absoliutusias aukštis – 111,2 m BS.
Ežero plotas – 291,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 23,3 km², santykinis baseinas – 8,0.
Kranto linijos ilgis – 8,4 km, vingiuotumas – 1,4.
Didžiausias gylis – 33 m, vidutinis – 12,9 m, santykinis – 1,7 %.
Vandens tūris – 37,6 mln. m³.**

Erdvus (ilgis – 2,7 km, didžiausias plotis – 2 km), netaisyklingo ovalo formos ežeras telkšo ledyno liežuvio išgulėtoje ir priledyninių marių nuosėdų aplygintoje dubumoje, kurios dugnas pakilęs virš jūros lygio apie 120 m. Ežero vardo kilmė miglota. Kalbininkai spėja, kad pavadinimas gali būti vedamas iš liet. *ieva*, nes vakariniame ežero krante įsikūręs Vievininkų kaimą vietiniai žmonės vadina Jievinikais. Kad ir kaip ten būtų, aišku, jog ežero vardu buvo pavadintas ir šiauriniame krante išaugęs Vievio miestas...

Ežero krantai lėkšti, pakyla virš vandens iki 15 m. Apyežeris priemolingas, smulkiai kalvotas; miškų nėra, vyrauja ganyklos ir dirbami laukai – žmogaus rankomis sukurtas kraštovaizdis. Atabradai gana platūs ir smėlėti, ypač „miesčioniškame“ šiauriniame krante. Miestelėnams tai didelis privalus, bet, kita vertus, vandens kokybė viešajame paplūdimyje dažną vasarą neatitinka sanitarinių higienos normų. Gal ji pagerės, kai už gautas ES lėšas bus užbaigta paplūdimio infrastruktūros rekonstrukcija?

Ežerą maitinantis baseinas yra santykinai mažas – tik 8 kartus viršija paties ežero plotą, todėl ir atsirūvantys intakai (iš viso penki) – striuki ir būna gyvi tik pavasarį. Tada ir ežero vandens lygis šiek tiek pakyla – apie 20 cm. Vandens perteklių išplukdo Pylimo upelis (ilgis – 2,3 km), įtekantis į Bražuolę – kairįjį Neries intaką. Ežero vanduo skaidrus (vasarą – apie 4 m) ir palyginti minkštas (ištirpusių druskų kiekis – apie 250 mg/l).

Vievis – gilus, tačiau vėjams atviras ežeras, ir bangų sukelti sūkoriai gali išmaišyti vandenį iki pat dugno: net ir didžiausios gelmės priedugnyje vandens temperatūra vasarą kartais siekia 10 °C. Žuvininkai Vievjį vadina seliavų ežeru, o miestelėnams jis – kuojų, nes kiekvieną pavasarį, dažniausiai gegužės mėnesį, į šiaurinę pakrantę atplaukia neršti tuntai sidabrinių žuvelių, ir tada kiekvienas meškerę galintis išlaikyti vieviškis tampa žveju...

Abrėmiškių dvarą įkūrė Abraomas Poniatovskis 1571 m. Nuo jo vardo kilo ir vietovės pavadinimas. 1748 m. dvaras atiteko prancūzų kilmės grafiui de Reusui. Dvaro rūmus sudaro dvi dalys: centre senoji medinė dalis su aukštu keturių kolonų portiku ir šoniniai mūriniai priestatai. Peizažinis dvaro parkas su trimis tvenkiniais šalia ežero buvo įkurtas XIX a. I p. Iš ypač vertingų parko medžių minėtini sachalininis kėnis ir didžialapė liepa. Sabališkių kapinėse yra dvarininkų de Reusų koplyčia-mauzoliejus. Tai liaudiško klasicizmo statinys, XIX a. I p. jis buvo pradėtas statyti kaip bažnyčios varpinė, vėliau Abromiškių dvarininkų pritaikytas mauzoliejiui. (20 B5)

Ausiūtiškių konglomeratas – tai neįprastos formos nuosėdinės uolienos darinys iš susicementavusio įvairia-grūdžio smėlio, žvirgždo, gargždo, riedulių. Jis stūkso kairiajame Neries krante. Konglomeratas 2,1 × 5,5 × 3,2 m dydžio, 12,8 m apimties. Gera matomas vis dar išlikęs pirminis susicementavusių nuogulų sluoksniuotumas. Panašių konglomeratų luistų užtinkama visuose Neries šlaituose nuo jos santakos su Žeimena iki Kernavės. (21 E5)

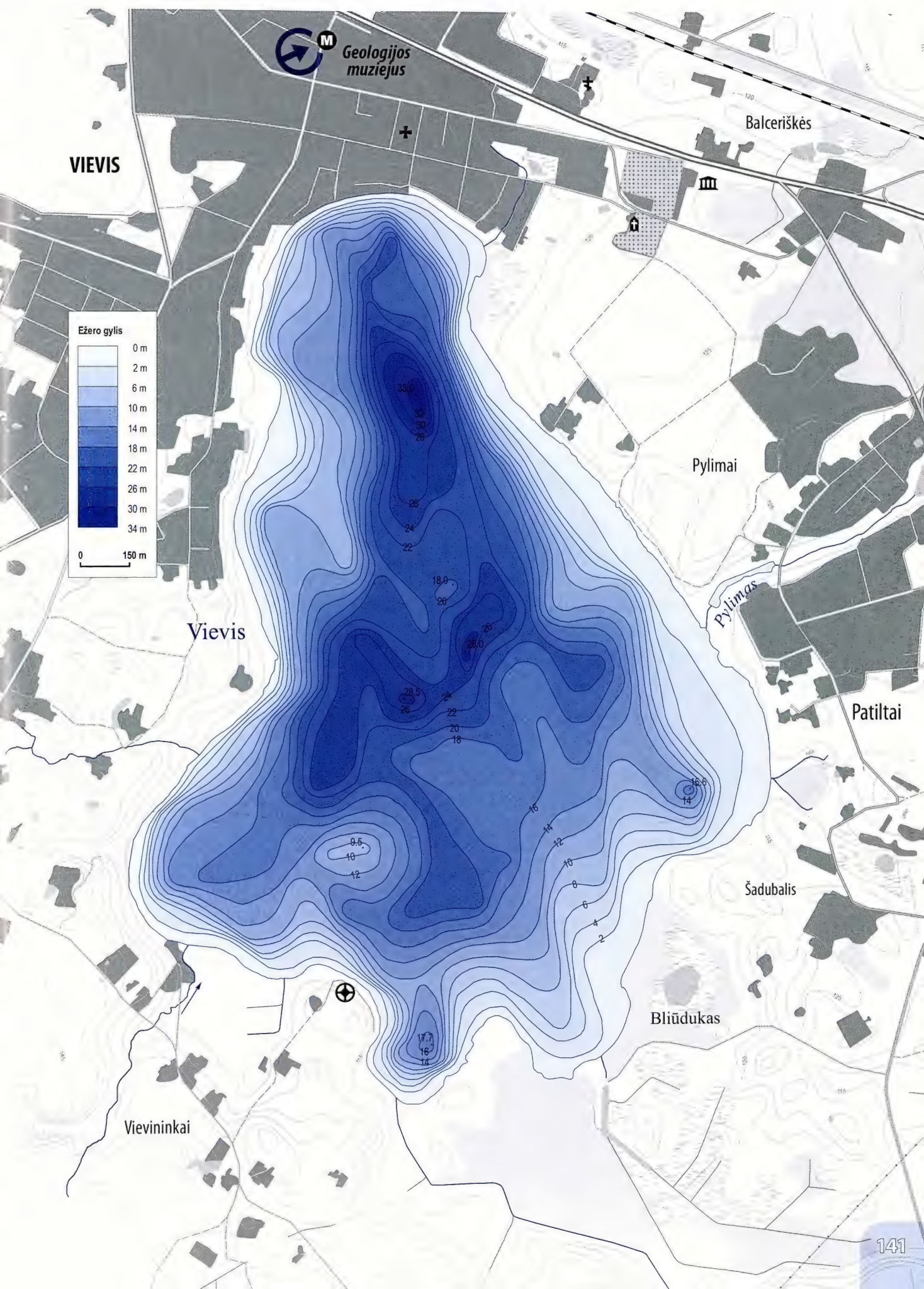

Varliškių pilkapynai, išsidėstę dideliame miško plote, archeologų tyrinėti XIX a. II p. ir XX a. pab. Nustatyta, kad šiuose iš smėlio supiltuose pilkapiuose buvo laidojami sudegintų mirusiųjų palaikai ir nesudeginti žirgai. Įkapės – geležiniai ir žalvariniai dirbiniai, moliniai indai ir kt. – datuojamos X–XI a. (20 D5)

Vievis. Šiame mieste įsikūręs Geologijos muziejus garsus čia saugomo 1953–1999 m. iš Lietuvos gelmių iškelto kerno (cilindrinio uolienos stulpelio, gaunamo gręžiant koloniniu gręžimu) rinkiniu. Muziejuje įrengta geologo prof. Juozo Dalinkevičiaus (1893–1980) memorialinė ekspozicija, lauke eksponuojami įvairūs rieduliai. (20 C5)

Verkšionių akmenys (Užkeikta Veselia), pasak legendos, atsiradę dėl prakeiksmo. Pasakojama, kad jaunosios motinai nepatiko būsimas žentas, todėl ji jaunuosius prakeikė: „Kad jūs akmenimis pavirstumėt.“ Kai vestuvinių kėlėsi per upę, jų vežimai apvirto ir visas pulkas suakmenėjo. Nusekus Neriai, dabar matomi penki didesni pabroliai laikomi akmenys ir keturi mažesni – pamergės. (20 D5)

ŠULINIŲKŲ EŽERAS

Trakų r. savivaldybė, Neries mažųjų intakų (Bražuolės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 154,0 m BS.

Ežero plotas – 25,7 ha, maitinančiojo baseino plotas – 1,5 km², santykinis baseinas – 5,8.

Kranto linijos ilgis – 2,2 km, vingiuotumas – 1,2.

1 sala, plotas – 0,25 ha.

Didžiausias gylis – 35,5 m, vidutinis – 12,4 m, santykinis – 6,3 %.

Vandens tūris – 3,2 mln. m³.

Ežeras tyvuliuoja šiauriniame Trakų istorinio nacionalinio parko pakraštyje šalia Trakų–Rykantų kelio. Duburys labai gilus, stačiašlaitis ir greičiausiai bus rinos, kurioje telkšo ir Dydiškių ežeras, dalis. Kita vertus, neatmestina prielaida, kad duburį išplovė į ledyno plyšį („šulinį“) kritęs krioklys. Panašių duburių – gilesnių ir seklesnių, ežeringų ir sausų – Šulininkų apylinkėse daug. Priemolingi ežero krantai pakyla virš vandens paviršiaus 20–25 m, atabradas siauras, žvyringas, pasitaiko riedulių. Šiaurės rytiniame krante įsikūręs Šulininkų kaimas, o vakariniame apyežeryje ošia to paties pavadinimo miškas.

Itin vandeningais metais ežero vandens perteklius nuteka į gretimą Dydiškių ežerėlį, tačiau šis yra... nenuotakus. Taigi galima pagrįstai spėti, kad abu kaimynai elgiasi panašiai, kaip ir didieji Trakų ežerai: jų vanduo filtruojasi į požemius ir išsilieja tiesiai į Nerį arba jos intaką Bražuolę. Beje, Bražuolės upelio šaltiniuotos versmės – tik už 3 km į vakarus nuo Šulininkų ežero.

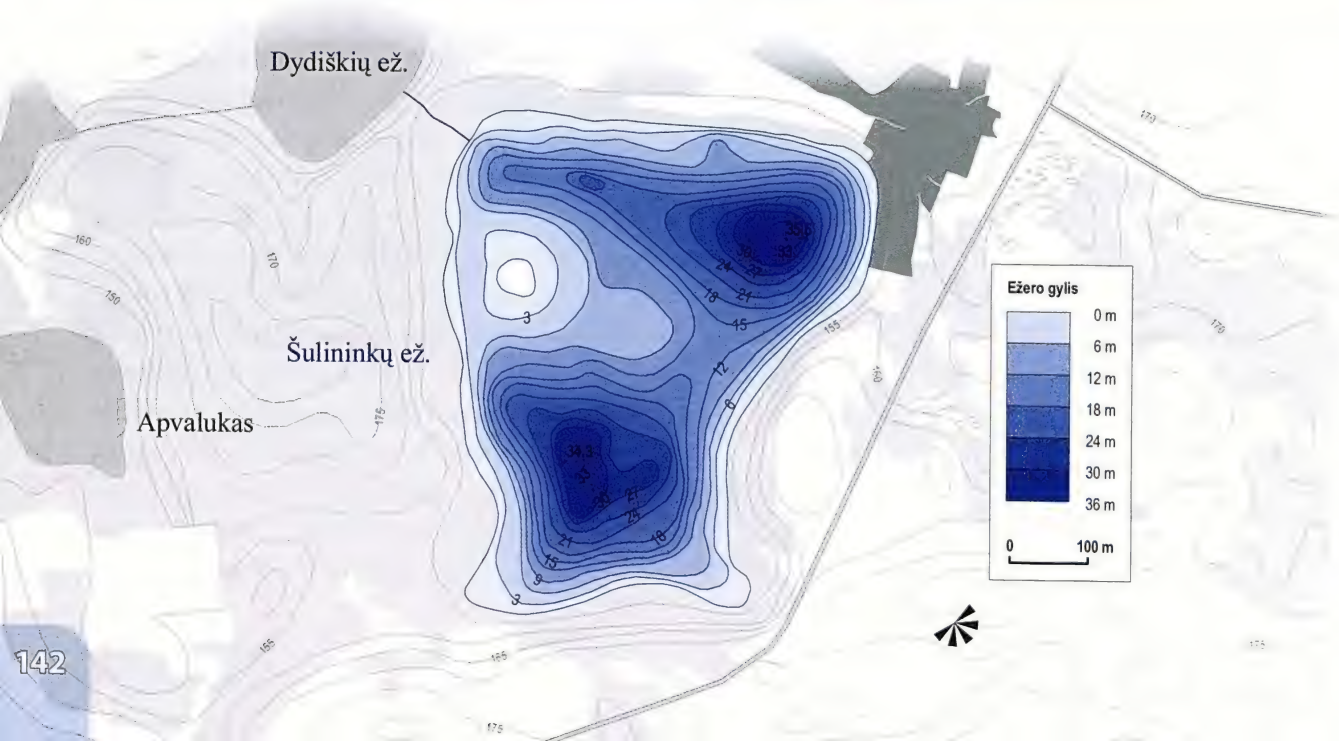
Pagal dydį ežeras yra itin gilus, be to, jį supa aukšti, statūs krantai – tikras šulinys, todėl vėjas negali kiek stipriau įsisiausti ir suplakti vandens. Paviršinio vienodos temperatūros vandens sluoksnio storis vasarą siekia 3–5 m, o žemiau temperatūra sparčiai krinta ir 12 m gylyje būna artima 4 °C. Tokia ji išlieka ir žiemą. Šitokius šaltavandenius, deguonies niekada nestokojančius ežerus mėgsta sykinės žuvys. Pasakojama, kad tarpukaryje jos buvo įveistos ir Šulininkų ežere. Ar išliko – nežinia, bet ežeras vis tiek išskirtinis: jame gyvena neįprastai didelės seliavos.

Rykantų Švč. Trejybės bažnyčia – renesanso architektūros paminklas, turintis gotikos bruožų. Dabartinę bažnyčią XVI a. II p. pastatydino Mikalojus Talvošas. Bėgant metams, ji vis labiau iro ir nyko – remontuoti pradėta tik XIX a. pab. 1935 m. šventovė restauruota, atnaujintas jos interjeras. Sienos gausiai išpuoštos freskomis. Pagrindiniame fasade išlikusi šv. Jurgio freska (XVIII a.). Viduje dominikonai įrėngė barokinius altorius. Saugomi vertingi paveikslai: „Šv. Vincentas Ferarietis“ (XVIII a.) ir „Kristaus nuplakimas“ (XIX a.). Abipus didžiojo altoriaus taip pat išliko Oginskių portretai (XVII a. II p.). (26 A1)

Žr. Akmena, p. 128, Trakų ežerai, p. 129.

V

MERKIO PABASEINIO EŽERAI

Alytaus r. savivaldybė; Merkio up. pabaseinis; absoliutusias aukštis – 128 m BS.

Ežero plotas – 954 ha, maitinančiojo baseino plotas – 50,1 km², santykinis baseinas – 5,2.

Kranto linijos ilgis – 42 km, vingiuotumas – 3,8.

1 sala, plotas – 1,6 ha.

Didžiausias gylis – 44 m, vidutinis – 13,2 m, santykinis – 1,3 %.

Vandens tūris – 126 mln. m³.

Didžiuliais vadinamų ežerų Lietuvoje yra trys, bet išties didelis ir Dzūkų aukštumoje didžiausias yra šis, išsidrikęs piniame rinų raizginyje įpiečiau Daugų miestelio. Senieji Daugai, regis, kadaise buvo įsikūrę ežero saloje, kuri tik žmonių pastangomis tapo pusiasaliu. Ežero išvaizda šiek tiek pasikeitė ir tarpukaryje, kai melioruojant pašlapusias apylinkių žemes jo vandens lygis pažemėjo apie 2 m. Rinos kerta ledyno liežuvių sandūroje supiltą moreninį masyvą, todėl ežero krantai, ypač šiauriniai ir vakariniai, aukšti (pakyla virš vandens iki 30 m), statūs, riedulingi. Apyežeryje daug iškilių alkakalnių (Doškonių, Daugų, Karliškių, Andriūnų), mitologinių akmenų (Salos, Papiškių, Geidukonių). Kranto linija itin raižyta, su toli į ežerą išsišaukiančiais pusiasaliais (Salos, Papiškių), ragais (Kirklių), uždromomis įlankomis (Savisto).

Svarbiausias ežero maitintojas – Abistos upelis (ilgis – 8,2 km, baseino plotas – 19,6 km²), atrūvantis nuo įšiauriau telkšančių Noso ir Neveiglo ežerų. Abista išplukdo ir ežero vandens perteklių į Varėnę – dešiniąjį Merkio intaką. Palyginti menkas tas perteklius – per metus apie 12 mln. m³, taigi ežero vandens tūriui visiškai atsinaujinti reikia 10 metų. Ežero vandens lygis per metus svyruoja nedaug – apie 30 cm. Vandens skaidrumas vasarą siekia 3 m, vandenyje ištirpusių druskų kiekis – apie 250 mg/l. Vandens temperatūra ežero gelmėse ištisus metus panaši – 3,5–4,5 °C, taigi ežeras yra termiškai labai gilus, o ichtiologai pasakytų – tinkantis seliavoms. Šių žuvų čia išties yra, bet nestinga ir kitų: stintų, sykų, šamų, ungurių, lydekų, o gausiau apžėlusiose įlankose – karšių, karpių, karosų, kuojų. Ežere rengiamos spinningautojų varžybos, leidžiama povandeninė žūklė.

 Genionių akmuo (Kiškio Bažnyčia) yra netaislingos formos, 2 × 2,7 m dydžio, iki 1,2 m aukščio, kiek apskaldytas. Sprendžiant iš pavadinimo, kitados šioje vietoje būta miškų ir žvėrių deivės Medeinos (Žvėrūnos) šventvietės. Įdomu, kad dar neseniai Genionių kaime keliant vaikus už ausų ir klausiant jų, ar matė kiškio bažnyčią, buvo žiūrima būtent į šio akmens pusę. (31 F3)

 Bukaūčiškių dvaro koplyčia-mauzoliejus pastatyta 1848 m. Ji mūrinė, neogotikinių formų. Šalia kadaise buvo dvaro sodyba. Tarpukaryje Bukaučiškių dvarą buvo įsigijęs Vasario 16-osios Akto signataras kunigas Vladas Mironas (1880–1953). Jis buvo sovietų represuotas, mirė Vladimiro kalėjime. Netoliese esančių kapinių pakraštyje kario kryželis žymi Felikso Kamandulio, žuvusio Nepriklausomybės kovose, kapą.

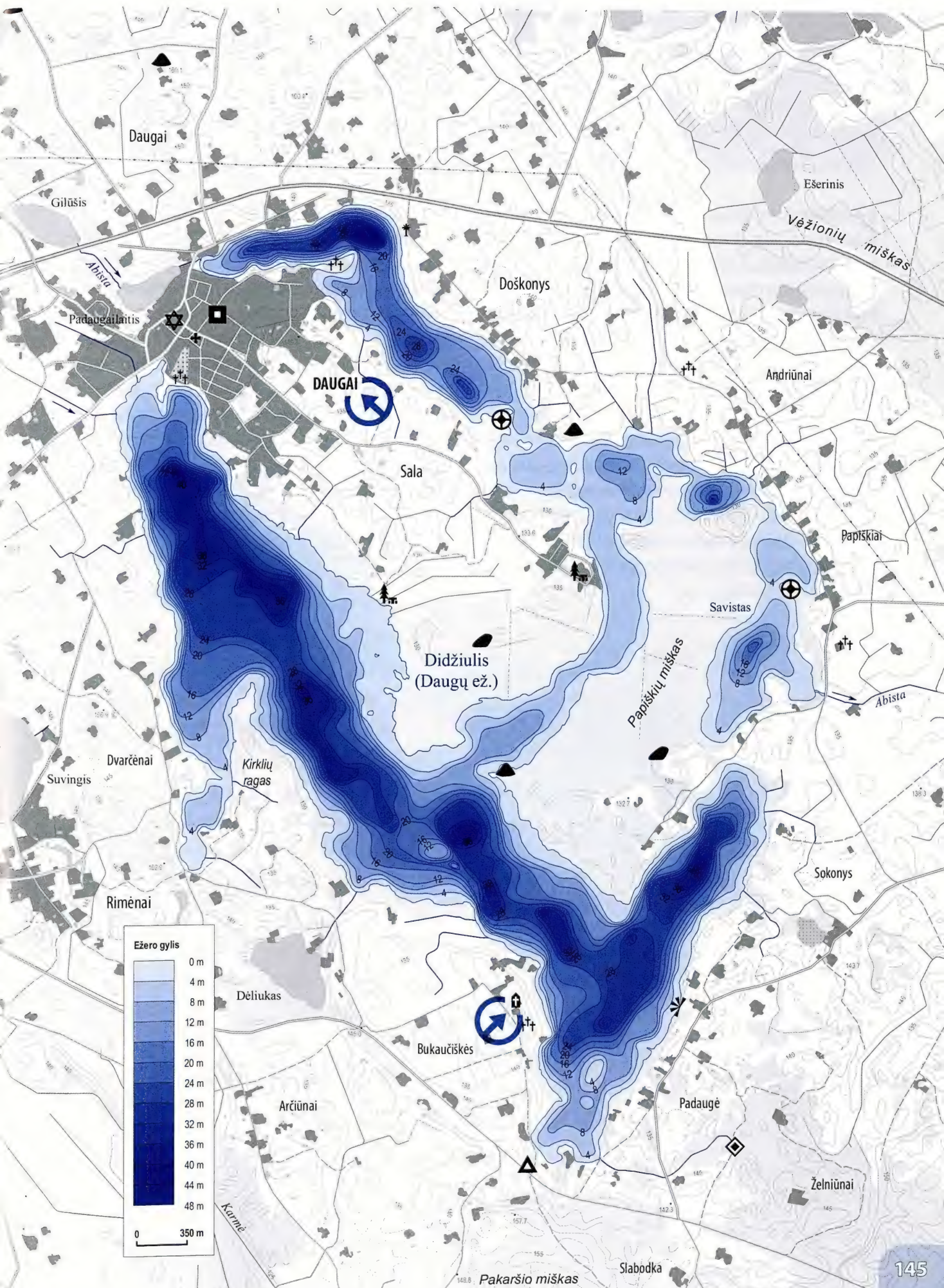

Daugai paminėti dar 1384 m. XV a. pr. – XVI a. čia buvo valdovo medžioklės dvaras. Augant miesteliui, Daugų sala sujungta su krantu, taigi virto pusiasaliu. Senoji miestelio dalis – urbanistikos paminklas. Saugomas gatvių tinklas, tūrinė erdvinė kompozicija. Centrinėje Daugų dalyje XVI a. II p. susidarė stačiakampė, o XX a. I p. – trapecinė aikštė. Prie senosios stačiakampės aikštės yra romantizmo laikotarpio Dievo Apvaizdos bažnyčia (1862 m.). Tai bebokštis akmenų mūro statinys, turintis gotikos, klasicizmo ir baroko stiliaus bruožų. Šventoriaus tvora akmenų mūro, su klasicistiniais vartais. Bažnyčioje yra vertingų XVIII–XIX a. paveikslų. Šventpetriu vadinamame kalnelyje, manoma, stovėjo senoji XVI a. statyta Šv. Petro bažnyčia. Dauguose išliko ir didžiulė mūrinė sinagoga. Apie 1955 m. rekonstravus pastatą į kultūros namus ir pristačius du priestatus, sinagogos išvaizda smarkiai pakito.

Daugų miestelio kapinėse yra 1990 m. šalia kapinių rastų ir perlaidotų Dainavos apygardos partizanų, žuvusių 1944–1954 m. Daugų apylinkėse, kapas. Pietinėje kapinių dalyje palaidota dešimt Nepriklausomybės kovose žuvusių karių. Šią vietą žymi iš akmens ir medžio pastatytas paminklas, karių kryželiai. Yra duomenų, kad čia buvo palaidota daugiau Lietuvos karių, bet jų kapavietės seniai pamirštos. (30 D4)

 Babriškių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia 1838 m. buvo pastatyta kaip kapinių koplyčia. II pasaulinio karo pabaigoje sudegus Senosios Varėnos bažnyčiai, čia buvo perkeltas parapijos centras. Bažnyčia akmenų mūro, turi klasicizmo bruožų. Šventoriuje – koplytėlė. (31 F4)

 Pāmusių pilkapynas būdingas V–XII a. Tai didelis pietryčių Lietuvos laidojimo paminklas. Tyrinėjant apie 100 iš smėlio supiltų ir akmenų vainikais apdėtų pilkapių rasta degintinių kapų su gausiomis įkapėmis: darbo įrankiais, ginklais, papuošalais. (31 F3)

DIDŽIULIS (DUSMENŲ EŽ.)

Trakų r. savivaldybė, Merkio up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 132,5 m BS.

Ežero plotas – 191,5 ha, maitinančiojo baseino plotas – 28,5 km², santykinis baseinas – 14,9.

Kranto linijos ilgis – 5 km, vingiuotumas – 1,02.

Didžiausias gylis – 5,2 m, vidutinis – 2,0 m, santykinis – 0,3 %.

Vandens tūris – 3,8 mln. m³.

Kadaise šioje dubumoje tysojo ledyninis Varėnės kliežuvis. Jam traukiantis dubumoje liko daug nutrūkusių ledo luistų, kuriuos palaidojo klaidžiojančių prieledyninių upių sąnašos. Atšilus klimatui, ledo branduoliai ištirpo ir smėlingoje lygumoje pradėjo vertis didesni ir mažesni termokarstiniai ežerai. Šitaip atsirado ir Didžiulis, telkšantis prie Dusmenų miestelio, pusiaukelėje tarp Onušio ir Pivašiūnų. Ežerui būdingi visi termokarstinių ežerų bruožai: ovalo forma, menkai raityta kranto linija, tolygiai centro link gilėjantis dugnas. Atabradas platus, tačiau dumblėtas ir apaugęs vandens augalais, krantai – žemi ir užpelkėję, pietuose juos remia Dusmenų miškas. Aukštesniame šiauriniame krante, kur iš smėlio išnyra ledyno supiltų kalvų grandinė, įsikūręs Dusmenų miestelis.

Ežerą prateka Dusmena (Varėnės intakas; ilgis iki ežero – 5,5 km, baseino plotas – 20,6 km²) – melioratorių jau seniai ištiesintas upelis, atsirūvantis nuo Gėjaus pelkynų. Todėl ir ežero vanduo rusvas, neskaidrus (apie 1,5 m), nors per metus atsinaujina daugiau nei du kartus. Iš ežero tos pačios Dusmenos išplukdomas vanduo maitina Daugų žuvininkystės tvenkinį. Didžiulis laikytinas karšių ežerą. Be karšių, jame sugaunama stambokų lydekų, gražių kuojų.

Dusmenų Šv. apaštalų Simono ir Judo Tado bažnyčią 1818 m. pastatė Pažaislio vienuoliai kamalduliai. Ji medinė, liaudies stiliaus, turi klasicizmo bruožų, su keturių kolonų portiku, trapecijos formos frontonu ir bokštelio. (31 F2)

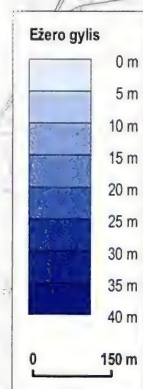

Varėnos r. savivaldybė, Merkio up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 109,3 m BS.
Ežero plotas – 69 ha, maitinančiojo baseino plotas – 2,3 km², santykinis baseinas – 3,3.
Kranto linijos ilgis – 4,1 km, vingiuotumas – 1,4.
Didžiausias gylis – 36,9 m, vidutinis – 12,6 m, santykinis – 3,9 %.
Vandens tūris – 8,7 mln. m³.

Glūkas tyvuliuoja apie 3 km į šiaurę nuo Varėnos banguotoje smėlingoje lygumoje, kurią suplovė daug sąnašų vilkusi prieledyninė upė, o šios senslėnyje dabar yra Merkio žemupys. Sąnašos palaidojo šen bei ten likusius ledo luistus, kuriems vėliau ištirpus atsivėrė katilo formos – ovališki, turintys lygų dugną ir menkai vingiuotą kranto liniją – ežerai. Šitoks yra ir Glūkas. Ežero krantai aukšti ir statūs, atabrada smėlėti, menkai apaugę vandens augalais, tačiau siauri. Apyežeryje auga sausi pušynai (Glūko ir Lagerio miškai), yra žemyninių kopų; šiauriniame krante archeologai aptiko net kelių akmenų ir geležies amžių gyvenviečių liekanas. Kaip ir daugelio kitų termokarstinių ežerų, Glūką maitinantis baseinas yra itin mažas – tik 3 kartus viršija paties ežero plotą. Iš greimo Glūkaičio ežerėlio atsrūvantis upelis – vos gyvas, tad svarbiausi Glūko maitintojai yra krituliai, iškrintantys tiesiog į ežerą, ir į gilų duburį įsiliejantys požeminiai vandenys. Štai kodėl ežero vanduo yra itin skaidrus (vasarą – apie 4 m), o vandens lygis

stabilus (per metus svyruoja apie 20–30 cm). Vandens temperatūra ežero gelmėse per metus kinta nedaug (apie 4 °C, iki 5 °C), vandenyje ištirpusių druskų kiekis – apie 220–280 mg/l. Vandens perteklius trumpa (0,5 km) protaka nuplaukia į Varėnio ežerą. Ichtiologai Glūką priskiria prie karšiams tinkamų ežerų, bet garsėja jis... aukšlėmis. Kasmėt čia rengiamos šių žuvelių meškeriojimo varžybos.

Pasak kalbininkų, Glūko vardas artimas hidronimui Glušokas, kuris kildinamas iš lenkiško *gluchy* „nuošalus, atkampus“. Kažkada čia gal ir buvo nušali vieta, bet ne šiais laikais. Ežeras telkšo netoli judraus Varėnos–Alytaus kelio, pietiniame jo krante įrengta puiki stovyklavietė, savo paslaugas siūlo poilsio namai „Žibuoklė“, ant polių pastatytas restoranas „Glūko smuklė“.

Ākmenio kaimo akmuo (kitai – Užkeiktos Mergos, Nuotakos) laikomas stebuklingu. Jis stulpo pavidalo, 1,15 m aukščio, viršuje – metalinis kryželis ir duobutė švęstam vandeniui įpilti. Padavimuose pasakojama, kad nuotaka, prievarta tekina ma už nemylimo, čia pavirtusi akmeniu. Šis akmuo Vincą Krėvę-Mickevičių įkvėpė parašyti padavimą „Užkeikta merga“. Netoliese – medinė 1759 m. suręsta Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčia ir senovinės atviro tipo konstrukcijos varpinė. Iki pat XX a. vid. maldininkai, keliaujantys į bažnyčią, stabtelėdavo ir prie akmenų. Čia buvo meldžiama laimės ir sveikatos, aukojama vilna, linai, smulkios monetos. (31 H5)

Senoji Varėnà. Čia vargonininko šeimoje gimė ir vaikystę praleido Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). Jo gimtojo namo nebėra, tą vietą ženklina paminklinis akmuo. 1975–1976 m. Varėnoje stovyklavę liaudies meistras iš visos Lietuvos palei Varėnos–Druskininkų kelią pastatė 22 medžio skulptūras, stulpus ir pavadino šią kompoziciją „Čiurlionio keliu“. Šimtosioms M. K. Čiurlionio gimimo metinėms pastatyti kūrinių buvo papuošti etnografiniais motyvais, bokštais, varpais, saulutėmis, žalčiais ir Zodiako ženklais. 1989 m. Senosios Varėnos centre atstatytas Nepriklausomybės paminklas. Kapinėse (A. Rylišio g.) yra kovose už Nepriklausomybę žuvusių karių kapai. (31 G6)

Varėnos r. savivaldybė, Merkio up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 106 m BS.

Ežero plotas – 155,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 45 km², santykinis baseinas – 29,0.

Kranto linijos ilgis – 4,6 km, vingiuotumas – 1,05.

Didžiausias gylis – 10,2 m, vidutinis – 5,3 m, santykinis – 0,7 %.

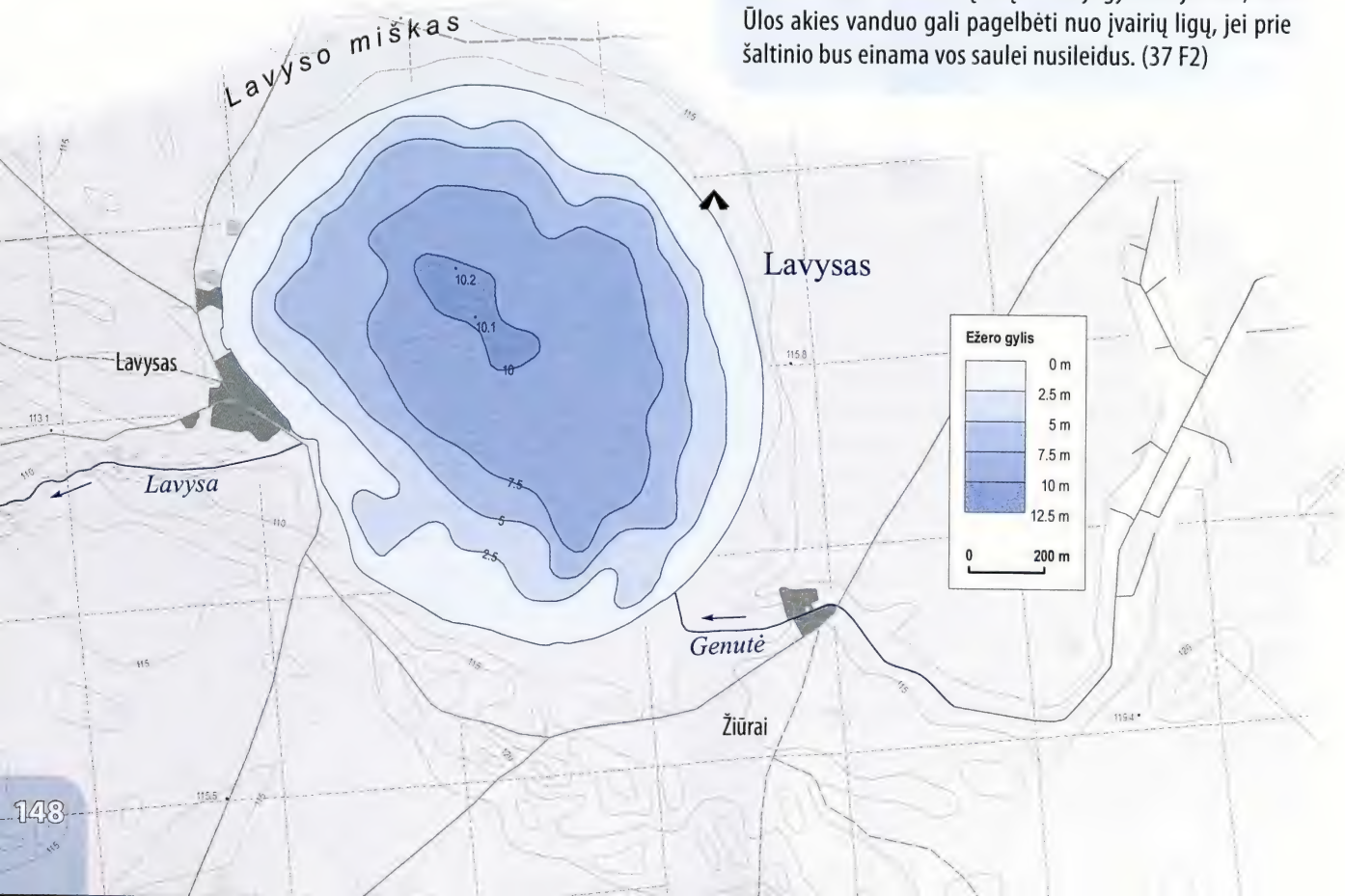
Vandens tūris – 8,2 mln. m³.

Erdvaus, ledo luisto išgulėto ir poledynmetyje iš naujo atgimusio termokarstinio duburio, kuriam telkšo Lavyso ežeras, reikia ieškoti Merkio ir Ūlos tarpupyje, apie 10 km į pietvakarius nuo Varėnos. Iš Perlojos, Mergežerio ir Žiūrų kaimų Lavyso link veda švelniai per Dainavos girios bangas slystantys vieškeliai. Ežeras yra beveik idealiai apskritas, jo krantai žemi, apjuosti sausų kerpšilių (Lavyso ir Trakiškių miškai); šiek tiek užpelkėję tik kai kurie pietinių ir vakarinių pakrančių ruožai. Atabradai platūs (apie 70 m), kietadugniai, smėlėti, todėl ir poilsiautojų nestinga. Jaukiausias stovyklavietės – šiauriniame, terasų išlankstyame kampe. Galima rinktis ir poilsio namus („Keružė“) ar kaimo sodybas („Nakcižibis“).

Ežerą maitina palyginti didelis baseinas, bet paviršiniai intakai (du upeliai, iš jų didžiausias – Genuotės upelis) vandens atplukdo nedaug – nelyginti su požeminėmis versmėmis. Šios atsiveria ir pakrantėse, ir povandeninio duburio šlaituose. Ežero vandens perteklių išplukdo Lavysa (ilgis – 4,2 km) –

kairysis Merkio intakas. Itin sausais laikotarpiais, ypač trunkančiais daugelį metų, upelis išdžiūva iki dugno, taigi galima spėti, kad ežerą maitina seklieji grūntiniai vandenys. Jų, persikošusių per Dainavos miškų smėlynus, ir mineralizacija menka. Lavyso vandenyje ištirpusių druskų kiekis siekia apie 150 mg/l, vandens skaidrumas – 3,5–4 m. Stipresnių vėjų sukeltos bangos išmaišo santykinai seklių ežerą iki pat dugno, todėl vandens temperatūra priedugnyje vasarą gali siekti net 18 °C, o žiemos pradžioje – tik 2 °C. Ichtiologai Lavysą priskiria prie karšiams tinkamų ežerų, o žvejai jame visada nori pagauti... lynų.

❓ **Žiūrai.** Netoli šio kaimo yra žymi Ūlos atodanga ir Ūlos akimi vadinama versmė. Ūlos, kaip ir kitų Pietų Lietuvos upių, slėnių reljefą formavo ledynų tirpsmo vandenys. Jiems nuslūgus, iškilo smėlėti plotai. Ūlos akies duburys 4,4 × 3,4 m dydžio, jo centre nuolat kunkuliuoja vandens srovės permaišomas smėlis. Vanduo nuteka į Ūlą. Senieji gyventojai tiki, kad Ūlos akies vanduo gali pagelbėti nuo įvairių ligų, jei prie šaltinio bus einama vos saulei nusileidus. (37 F2)

NEDINGIS (NEDŽINGIS)

Varėnos r. savivaldybė, Merkio up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 123 m BS.

Ežero plotas – 316,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 53,6 km², santykinis baseinas – 17,0.

Kranto linijos ilgis – 7,2 km, vingiuotumas – 1,14.

Didžiausias gylis – 6,9 m, vidutinis – 3,4 m, santykinis – 0,3 %.

Vandens tūris – 10,7 mln. m³.

Ežeras plyti Dzūkų aukštumos pietinėje pašlaitėje, apie 3 km į pietryčius nuo kelio, vedančio iš Daugų į Merkinę. Panašų atstumą tektų įveikti nuo Nedingės miestelio šiaurės kryptimi, jeigu pasirinktumėte Valkininkų–Merkinės kelią. Abu keliai sliugia moreninių grandinių pašlaitėmis ir juosia duburį, kuriame tarp dabartinių Pilvingių ir Purvelių kaimų kažkada buvo pasitvenkęs didelis ežeras. Jį maitinusios prieledyninės upės vilko daug smėlio, todėl duburys sparčiai seklėjo, dalis jo virto smėlinga lyguma, kita dalis – mažesnioji, kuri atsinaujino ištirpus palaidotam ledo luistui – išliko, joje dabar telkšo Nedingis. Norisi tikėti, kad ši istorija atsispindi ir ežero pavadinime, t. y. Nedingis yra niekur „nedingęs, išlikęs“ ežeras (kalbininkai mano, kad ežero pavadinimas yra labai senas ir sietinas su senovės indų *nedati* „teka, srūva“). Nedingis nedingo ir naujausiais laikais, kai melioruojant pašlapusias žemes ežero vandens lygis nukrito apie 1 m.

Nedingis – tipiškas termokarstinis ežeras: taisyklingo ovalo forma (ilgis – 2,2 km, didžiausias plotis – 2,1 km), menkai vingiuojanti kranto linija, lygus ir palengva centro link gilėjantis dugnas. Krantai žemi, daugelyje vietų užpelkėję, šiauriniai ir pietiniai – miškin-

gi. Pažemėjus ežero vandens lygiui, senasis atabradas atsidūrė sausumoje, bet ir naujasis gana platus – iki 150–200 m, smėlėtas. Labai platūs vandens augalų – nendrių, meldų, duonių – sąžalynai.

Ežerą maitina keli upeliai, iš jų dosniausias – Karmė (ilgis – 6,1 km, baseino plotas – 33 km²), atsrūvantis nuo Suvingio ežero; kiti intakai – Surglodė (Nedingėlė), Karšis – yra daug menkesni (baseinų plotas atitinkamai yra 7,2 km² ir 3,8 km²). Ežero vanduo neskaidrus (apie 1–1,5 m) ir vasarą būna šiltas iki pat dugno, o po ledu, priešingai, šaltas (vandens temperatūra prie dugno žemesnė kaip 4 °C). Geografiškai šitokius ežerus vadina termiškai labai sekliais ežerais. Nedingyje sukaupiamam vandeniui visiškai atsinaujinti reikia šiek tiek daugiau nei pusmečio; vandens perteklių išplukdo Amarnia (Nedingė) – dešinysis Merkio intakas (ilgis – 15,1 km).

Ežere pagaunama įvairių žuvų (bene 11 rūšių), daugiausia – karšių.

Alytaus r. savivaldybė, Merkio up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 137,6 m BS.

Ežero plotas – 104 ha, maitinančiojo baseino plotas – 13,7 km², santykinis baseinas – 13,2.

Kranto linijos ilgis – 4,7 km, vingiuotumas – 1,32.

1 sala, plotas – 0,5 ha.

Didžiausias gylis – 13,3 m, vidutinis – 5,8 m, santykinis – 1,2 %.

Vandens tūris – 6 mln. m³.

Ežeras, kurio pavadinimo prasmė neiški net kalbininkams, telkšo apie 2 km į pietvakarius nuo Daugų, ledyno liežuvių sandūroje iškilusio moreninio masyvo pietinėje pašlaitėje. Tačiau aukščiausios masyvo kalvos, tarp jų – Maldzytakalnis (Daugų alkakalnis), iškylantis virš jūros lygio 197 m, dunkso įšiauriau. Neaukšta moreninė pertvara (aukštis – iki 157 m BS, plotis – apie 1 km) skiria Suvingį nuo Didžiulio (Daugų) ežero. Ovalo formos ežero dubuo (ilgis ir didžiausias plotis vienodi – apie 1,1 km), regis, bus išgulėtas nuo ledyno nutrūkusio ledo luisto.

Ežerą maitina Miescionkos upelis (ilgis – 7,9 km, baseino plotas – 12 km²), atsirūvantis nuo Kalesninkų miško pietinio pakraščio. Upelio atplukdomas vanduo sugeba atnaujinti ežerą per 1,5 metų. Ežero vanduo vasarą gana skaidrus (apie 3,5 m), jo temperatūra gelmėse siekia apie 8 °C. Suvingio vandens perteklių išplukdo Karmės (Nedingėlės) upelis, kuris už 6 km įteka į Nedingio ežerą.

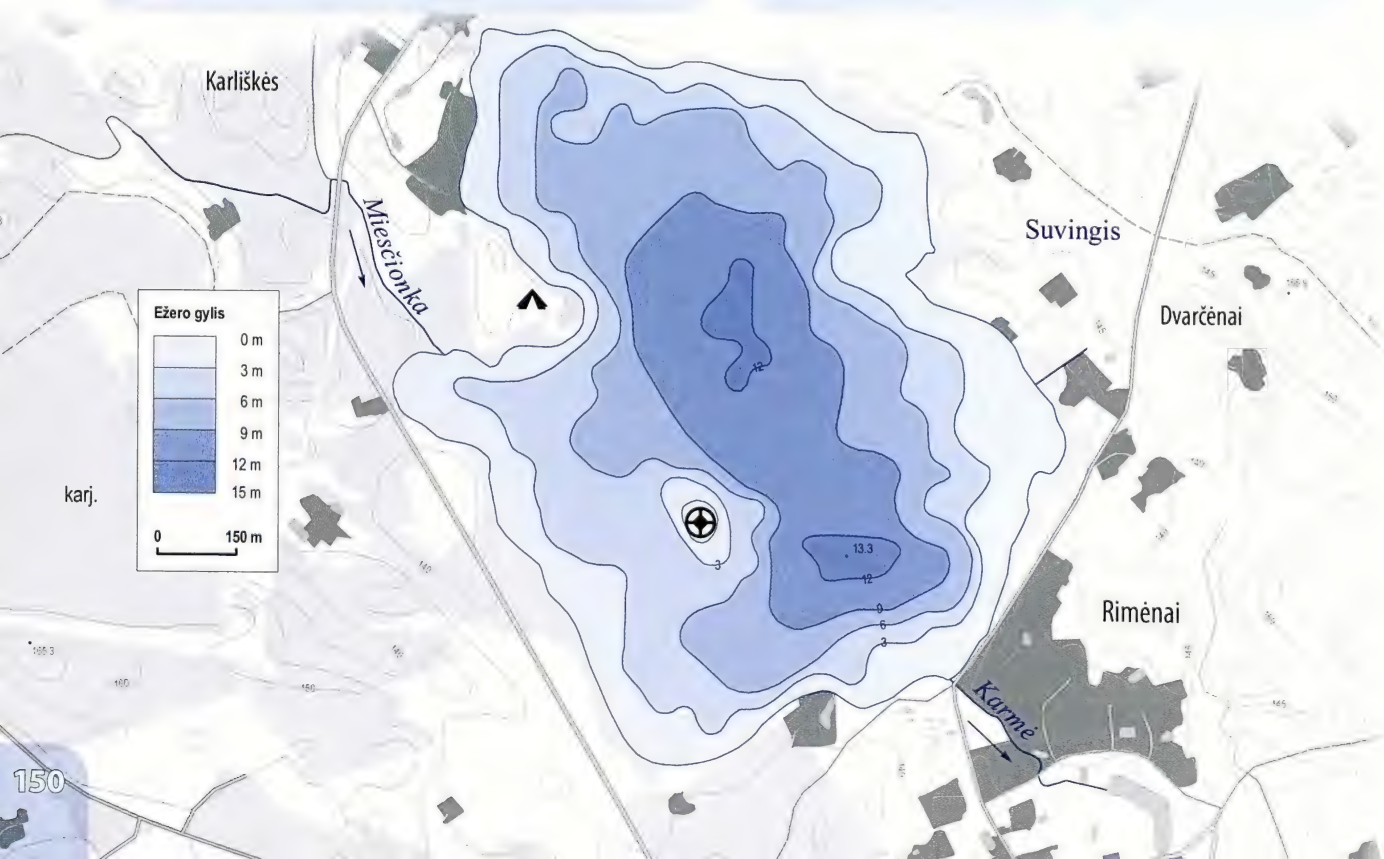
Suvingio apyežeris plikokas, išskyrus vakarinę pakrantę, dengiamą siauros miško juostos. Čia į ežerą išsišaunančiame rage įrengta poilsiavietė. Priešingame, rytiniame krante, savo paslaugas siūlo kaimo turizmo sodyba „Dvarčėnų dvaras“. Karšiams tinkamas ežeras periodiškai įžuvinamas, jame galima pagauti ir lydeką, ir sunkų sidabrinį karosą, ir smulkesnę lietuvišką žuvelę.

Karliškių (Mergos) akmuo yra 3,4 × 2,9 × 1,3 m dydžio riedulys, pūpsantis prie istorinio Mergos Akmens vienkiemio. Padavimuose pasakojama, kad Karliškių akmuo – tai motinos prakeikta ir akmeniu pavirtusi nuotaka. Esą anksčiau akmenyje dar buvo galima įžiūrėti nuotakos galvą, papuoštą vainiku. XX a. I p. įvairioms žmonių ir gyvulių ligoms gydyti dar buvo naudojami sutrinti akmens gabalėliai. (30 C4)

Pócelonių alkakalnis (Perkūnkalnis) – senovės lietuvių religijos paminklas. Pasakojama, kad ant šio vaizdingo kalno kitados buvo garbinamas dievas Perkūnas, su jo kultu siejamas ir kalno viršuje į žemę susmegęs plokščias akmuo. (30 C4)

Žr. Didžiulis (Daugų ež.), p. 144.

**NEMUNO
VIDURUPIO
MAŽŲJŲ INTAKŲ
PABASEINIO
EŽERAI**

Lazdijų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Baltosios Ančios) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 112,3 m BS.

Ežero plotas – 490,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 164 km², santykinis baseinas – 33,4.

Kranto linijos ilgis – 33 km, vingiuotumas – 4,4.

Didžiausias gylis – 26 m, vidutinis – 9,3 m, santykinis – 1 %.

Vandens tūris – 45,6 mln. m³.

Ikairijį Nemuno krantą nusidriekiantį Dainavos smėlingosios lygumos iškyšulį raižo itin tankus rinų tinklas. Dauguma rinų ištįsusios iš šiaurės į pietus, ilgos ir siauros – upiškos, duobėtos. Ančios ežero, telkšančio įpiečiau Veisiejų miestelio, dubuo sudarytas iš dviejų tokių rinų ir jas jungiančio koridoriaus, kuris galbūt taip pat yra rinos dalis. Sudėjus viską, ežero ilgis siekia 9,4 km, o plotis – iki 1,2 km šiaurinėje dalyje (jos gumbas vadinamas Veisiejų ežeru) ir tik 200–300 m pietinėje atkarpoje. Skiriasi ir rinų krantai: šiaurinės – plikesnės, bet aukštesnės (varkarinis šlaitas pakyla virš jūros lygio iki 140 m), pietinės – miškingos (Gudiškės, Šilainės, Ilgininkų miškai) ir šiek tiek žemesnės. Rinų sankirtoje dunkso Mėčiūnų piliakalnis. Ežeras yra Veisiejų regioninio parko teritorijoje ir turi kraštovaizdžio draustinio statusą.

Ežerą maitinantis baseinas nusidriekia toli į šiaurę ir apima ten telkšančius didesnius ir mažesnius ežerus – Prapuntą, Veluonį, Spartą, Balsį, Liūnelį, Šlavantą, Šlavantėlį (jų vandenis surenka Šlavantėlės upelis), Morkavą, Samanį, Ilgį, Verniją (Vernijos upelio baseinas). Vernijos ir Šlavantėlės upelių baseinams (jų plotas atitinkamai yra 87 km² ir 57,2 km²) tenka beveik 84 % ežerą maitinančio baseino ploto; abu upeliai įteka į šiaurinę rinos dalį. Ežerui labai svarbūs ir požeminiai vandenys, išsiliejantys šaltiniais ir pakrantėse, ir povandeninėje dubens dalyje. Kaip tik jie lemia savitą šilumos pasiskirstymą: siauro, vėjo prastai išmaišomo ežero vanduo vasarą yra ryškiai susisluoksniavęs pagal temperatūrą, bet gelmėse ji yra neišraišyta, aukšta, siekia 7–8 °C. Vanduo turi žalią atspalvį, jo skaidrumas vasarą – apie 3 m (prieš keletą dešimtmečių buvo perpus mažesnis), ištirpusių druskų kiekis – apie 350 mg/l. Ežero vandens tūris atsinaujina vidutiniškai per 18 mėnesių, jo vandens perteklių išplukdo Baltoji Ančia – kairysis Nemuno intakas.

Ančia – karšių ir kuojų ežeras, bet jame pagaunama ir lydekų, ešerių, šamų, ungurių, lynų, seliavų ir kitokių žuvų – bene 13 rūšių. Ežero atabradai siauri, tačiau smėlingi ir palyginti menkai apaugę vandens žolynais. Pietiniame ežero gale Jezdo kaime veikia poilsio namai „Ančia“.

Vainežerio gynybiniai įtvirtinimai yra

Ančios ežero pakrantėje. Jie užima net 0,9 ha plotą. Apie 40 × 60 m dydžio aikštė, į kurią buvo patenkama iš pietryčių kampo, apjuosta 5–6 m aukščio pylimu. Įtvirtinimai buvo įrengti Vainežerio dvaro sodybos pakraštyje, neabejojama, kad jie buvo naudoti Šiaurės karo (1701–1721) metais. Archeologai nustatė, kad XVII–XVIII a. įtvirtinimai buvo įrengti kitados ten buvusioje akmens ir geležies amžiaus gyvenvietėje. (34 C4)

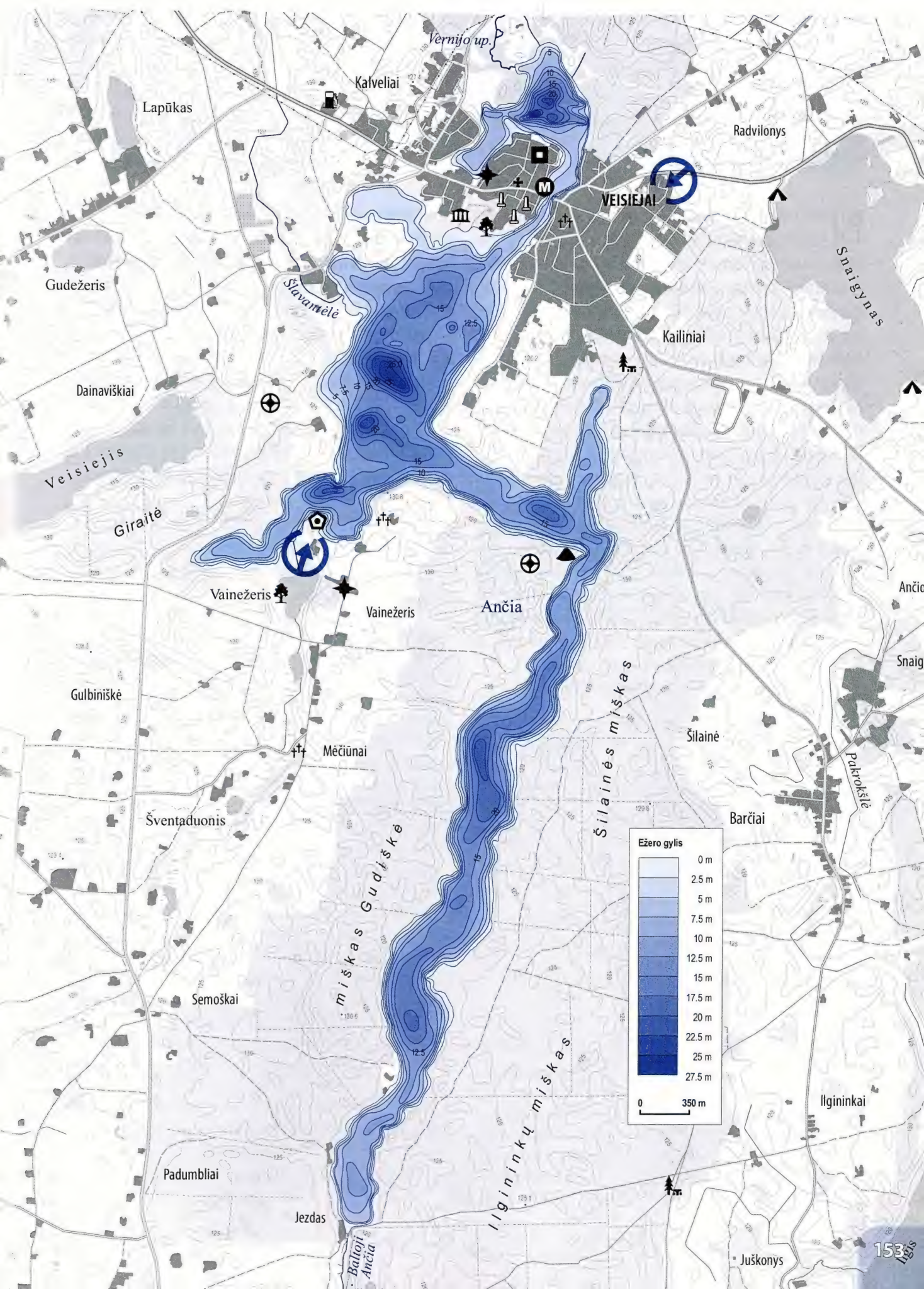

Veisiejai minimi jau 1253 m. Didysis kunigaikštis Aleksandras 1501 m. šią valdą paskyrė Mykolui Glinskiui, vėliau dvaras tapo Masalskių nuosavybe. Mykolas Masalskis XVIII a. pab. pastatė prabangius rūmus, užveisė didelį parką. Vėliau Veisiejai atiteko Oginskiams. Per I pasaulinį karą miestelis degė, apgriauti rūmai buvo apleisti, o paskui ir nugriauti. Tebestovi tik jų flygelis (Santarvės g. 7).

Senojoje miesto dalyje išlikę XVI a. II p. miestelio plano elementai. Centro erdvių struktūroje išsiskiria aikštė (čia 1990 m. atstatytas Nepriklausomybės paminklas). Veisiejų Šv. Jurgio bažnyčia yra viena didžiausių Lietuvoje. Pastato dydis – 31 × 49 m, aukštis – 28 m. Bažnyčia klasicistinė, turi baroko stiliaus bruožų, bebokštė, trina-vė, bazilikinė. Šventorių puošia septyni kryžiai. Varpinėje – vertingas žalvarinis varpas. Seniausias bažnyčios paveikslas – „Šv. Antanas Paduvietis“ (XVII a.). Didžiajame altoriuje – paveikslas „Nuėmimas nuo kryžiaus“. Šv. Vincento Ferariečio paveikslas (XIX a.) buvo nutapytas pagal Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčioje esantį pavyzdį. Paveikslas „Jėzaus Atsimainymas“ – laisvai interpretuota Rafaelio kūrinių kopija. Kultūros vertybėmis taip pat pripažintos skulptūros „Nukryžiuotasis“, „Jonas Nepomukas“, paveikslai „Matas Evangelistas“, „Mykolas Arkangelas“, „Čenstakavos Marija“, „Nukryžiuotasis“, „Vyskupo palaiminimas“, 14 stacijų ir vargonai.

Vakarinį Veisiejų pakraštį juosiantis dvaro sodybos parkas yra vienas seniausių Lietuvoje. Svarbus parko elementas – 22 aukštų liepų ratas ir 5,1 m apimties, 30 m aukščio uosis. Veisiejų krašto muziejus (Vytauto g. 47) įsteigtas 1998 m. Ekspozicijoje pasakojama apie esperanto kalbos kūrėją Liudviką Zamenhofą (1859–1917), kitus iškilius Veisiejų krašto žmones. L. Zamenhofui ir ilgus metus Veisiejuose dirbusiam, vietos kapinėse palaidotam kompozitoriui Juozui Neimontui (1875–1963) čia pastatyti paminklai. (34 C3)

Nemuno vidurupio mažųjų intakų pabaselnio ežerai

Alytaus r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Peršėkės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 91,7 m BS.

Ežero plotas – 109,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 21,2 km², santykinis baseinas – 19,3.

Kranto linijos ilgis – 5,4 km, vingiuotumas – 1,5.

Didžiausias gylis – 13,9 m, vidutinis – 6,8 m, santykinis – 1,2 %.

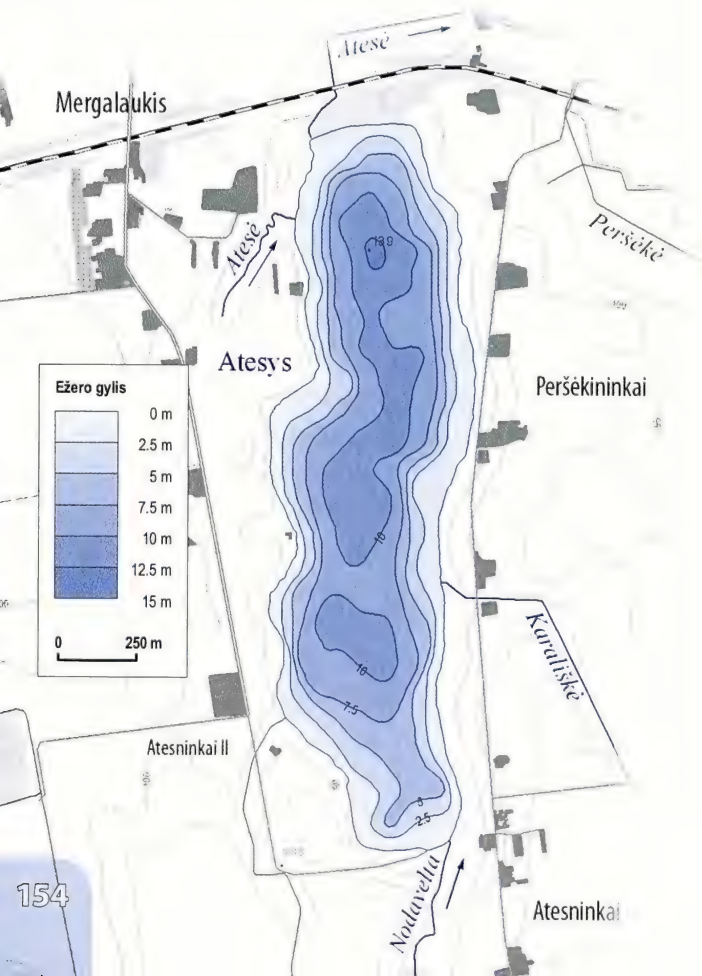
Vandens tūris – 7,4 mln. m³.

Nemuno vidurupio plynaukštę, kurioje telkšo Atesio ežeras (apie 5 km į rytus nuo Simno), kadaise dengė ledyno plaštaka. Jai traukiantis, šioje teritorijoje pasitvenkė erdvios prielaidinės marios, o jų krantai siekė 100–105 m aukštį virš jūros lygio. Marios apsėmė ir anksčiau ledyno pakraštyje išplautas rinas bei jose užsilikusius ledo luistus. Kadangi šie ištirpo po vandeniu (povandeninis termokarstas), atsivėrusias duobes užpildė molingos nuosėdos, ir rinų dugnas išsilygino, šlaitai – sulėkštėjo. Kaip tik tokį duburį paveldėjo ir Atesys. Ežeras ištįsęs iš pietų į šiaurę 2,3 km, jo plotis – apie 0,6 km; šiek tiek įšiauriau toje pačioje rinoje telkšo Angininų ežeras. Atesio krantai žemi, pakilę virš vandens apie 3 m vakaruose ir iki 8 m – rytuose, tačiau statoki, kai kur ardomi. Ežeras labai panašus į plačią upę, tad kaip čia neprisiminti kalbininkų siūlomos jo vardo kilmės versijos: Atesys sietinas su antikiniu vandenvardžiu *At(h)esis*, kurio šaknis *at-* vestina iš šaknies, reiškiosios „vandens srovė; upelis“.

Apyežeryje banguoja molinga lyguma, kraštovaizdis seniai sukultūrintas – dirbami laukai, ganyklos, pagal duburio krantus nutįsę gatviniai kaimai. Miškų nėra, tad lietaus ir sniego tirpsmo vandenys greitai suteka į ištįsintus upelius – griovius, o iš jų – į ežerą. Pavasarį ežero vandens lygis pakyla vidutiškai 45 cm. Upeliai (Atesė, Karališkė, Nodavelta) atplukdo ir maisto medžiagų (vandenyje ištirpusių druskų – apie 400 mg/l), todėl vasarą ežero vanduo žydi, jo skaidrumas tesiekia 2–2,5 m. Ežero vandens tūriui visiškai atsinaujinti reikia šiek tiek daugiau nei dvejų metų, jo vandens perteklių išplukdo Atesė – dešinysis Peršėkės intakas.

Atesys – vidutinio terminio gylio ežeras, vandens temperatūra gelmėse kinta nuo 3 °C žiemą iki 13–14 °C vasarą. Ežere pagaunama karšių, lydekų, ešerių, kuojų, raudžių.

Simnas pirmą kartą paminėtas 1382 m. Savi valdos teisę miestelis gavo 1626 m. Urbanistikos vertybe laikomas spindulinis, savaimingos raidos, išsirutuliojęs iš linijinio miestelio planas. Vyrauja XX a. statyti vieno dviejų aukštų pastatai. Dabartinė renesansinė Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia pastatyta 1520 m. Tai vienintelė bazilikinė kryžminio plano bažnyčia Lietuvoje. Ji trinarė, su penkiasiene presbiterija, pastatyta su nebaigtu dviejų tarpinių bokštu. Po šoninėmis navomis išmūrytos kriptos. XVII a. II p. bokštas buvo paaukštintas, pristatyta presbiterija, dar vėliau – dvi koplyčios ir šiaurinė zakristija. Po 1847 m. gaisro bokštas iki vidurinės navos aukščio nugriautas, suskliaustotos navos, tarpiniu paaukštinti laiptų bokšteliai. Bažnyčioje yra Švč. Marijos Rožinės altorius (XVIII a.), jame kabo Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Simno kapinėse yra du bendri Lietuvos partizanų kapai: vienas pietinėje kapinių dalyje, kitas – šiaurės rytų pusėje. 1945 m. vasario 21 d. Liepajų kaime nukauti dvidešimt du partizanai buvo atgabenti į miestą ir jų kūnai išniekinti aikštėje. Atgimimo metais partizanai perlaidoti kapinėse. Antrame kape 1989 m. buvo palaidoti Žuvinto ežero pakrantėje rastų užkastų keturiasdešimt keturių Lietuvos partizanų, žuvusių 1945 m. gegužės 16 d. Kalniškės miško mūšyje su NKVD kariuomene, palaikai. (28 C3)

DRABUŽIS ir DRABUŽAITIS

Trakų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Strėvos) pabaseinis, absoliutūs aukštis – 132,2 m ir 132,3 m BS.

Ežero plotas – 51,4 ha ir 27,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 14,9 km² ir 3,2 km², santykinis baseinas – 30,0 ir 11,5. Kranto linijos ilgis – 4 km ir 3 km, vingiuotumas – 1,6 ir 1,6.

Didžiausias gylis – 28,5 m ir 5,9 m, vidutinis – 9,7 m ir 2,9 m, santykinis – 3,5 % ir 1,0 %.

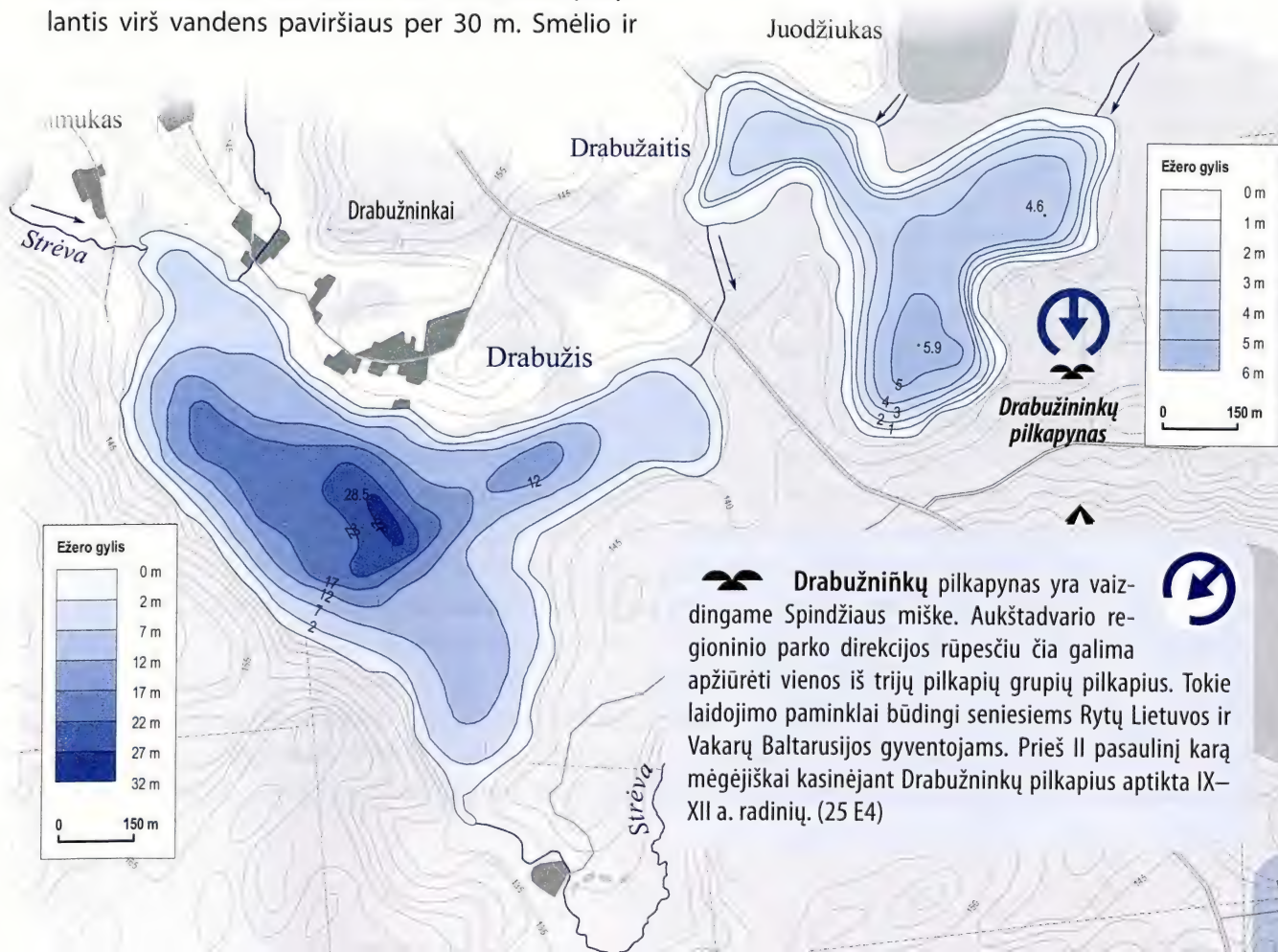
Vandens tūris – 5,0 mln. m³ ir 0,8 mln. m³.

Ežerai telkšo Aukštadvario regioninio parko Spindžiaus kraštovaizdžio draustinyje, apie 0,5 km į pietus nuo Trakų–Aukštadvario kelio. Drabužio duburys – rinos, kurioje išsiliejo ir kiti Strėvos aukštupio ežerai (į šiaurės vakarus – Strėvytė, Strėvininkų, Šamukas, į rytus – Spindžiukas ir Spindžius) dalis, Drabužaičio – ištirpusio ledo luisto palikta slėsnuma. Drabužio atabradai smėlėti, bet labai siauri, vos kelių metrų pločio, o kai kur krantai sminga stačiai į vandenį, ir jokio lygesnio laiptelio, kur būtų galima be baimės pliuskintis, nėra. Kiek lėkštesnis tik ežero įlankų, kurių čia net trys, dugnas. Kitaip Drabužaityje: atabradai platūs, lėkšti, bet daug kur uždumblėję, pakrantės – užpelkėjusios. Sausesni ir statesni pietiniai ir rytiniai krantai, užremti Spindžiaus miško.

Drabužio šiaurinis apyežeris – plikokos, perdžiūvusios akmeningos kalvos, bet įpiečiau jos nyra į smėlynus, pasikaišo žaliasamaniais pušynais. Ypač status ir aukštas pietvakarinis ežero krantas, pakylantis virš vandens paviršiaus per 30 m. Smėlio ir

priemolio sluoksnių sandūroje atsiveria šaltiniai, dosniai pamaitinantys ir Drabužį. Apie tai byloja ežero vandens temperatūra vasarą: nuo 10 iki 28 m gylyje ji beveik nesikeičia, būna apie 6–6,5 °C, t. y. artima požeminio vandens temperatūrai. Žalsvas ežero vanduo, karbonatingas dugną klojantis dumblas taip pat patvirtina, kad požeminės versmės itin svarbios. Drabužio vandens perteklius išplaukia Strėvos (Drabužės) upeliu į Spindžiuko ežerą. Upelis vandeningas net ir sausmečiais (debitas – apie 50 l/s), jo vanduo kadaise suko ir malūno ginas.

Drabužis priskiriamas prie seliavoms veistis tinkamų ežerų, tačiau žvejus jis daugiausia masina stambiomis lydekėmis, ešeriais, karšiais, kuojomis ir lynais – nelygu, kokioje vietoje ir kaip žvejosi. Panašiai ir Drabužaityje, kurį su vyresniuoju broliu jungia trumpa (0,3 km) užpelkėjusi protaka.

Drabužniškų pilkapynas yra vaizdingame Spindžiaus miške. Aukštadvario regioninio parko direkcijos rūpesčiu čia galima apžiūrėti vienos iš trijų pilkapių grupių pilkapius. Tokie laidojimo paminklai būdingi seniesiems Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos gyventojams. Prieš II pasaulinį karą mėgėjiškai kasinėjant Drabužninkų pilkapius aptikta IX–XII a. radinių. (25 E4)

Trakų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Verknės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 118,8 m BS.

Tvenkinio plotas – 173,9 ha, maitinančiojo baseino plotas – 122 km², santykinis baseinas – 70,2.

Kranto linijos ilgis – 12 km, vingiuotumas – 2,6.

4 salos, plotas – 5,4 ha, salingumas – 3,1 %.

Didžiausias gylis – 26,7 m, vidutinis – 5,3 m, santykinis – 1,8 %.

Vandens tūris – 8,9 mln. m³.

Ežerinės kilmės tvenkinys telkšo pietrytiniame Aukštadvario pakraštyje, šalia Trakų–Prienų kelio, Aukštadvario regioniniame parke. Hidroelektrinės, pradėjusios veikti 1960 m., tvenkinys atsirado ne tuščioje vietoje. Anksčiau čia tyvuliavo Verknės pratekami Negasčiaus ir Navos ežerai. Upę pertvėrus užtvanka, vandens lygis pakilo daugiau kaip 1,5 m ir abu ežerai susijungė. Dabar virš vandens kyšo tik aukščiausia juos skyrusios pertvaros dalis – toliausiai į vakarus nuklydusi tvenkinio sala. Prie jos, buvusiam Navos ežere, didžiausia gelmė – beveik 27 m. Į pietus nuo Negasčiaus telkšojo užpelkėję Baluosių ežerėliai (Baluosėlis, Baluosys ir Baluosiukas). Pakilus vandens lygiui, jie taip pat prisijungė prie tvenkinio – pavirto jo pietrytinė įlanka. Čia seklu (tik įlankos viduryje gelmės siekia 9 m), lėkštose pelkėtose pakrantėse veši viksvos, asiūkliai, puplaiškiai, giliau – nendrės, meldai, plūdės. Sekliausioje įlankos dalyje dunkso dvi didokos salos. Trečioji, V formos, kyšo šiaurėje ir žymi seną krantą, skyrusį Baluosius nuo Negasčiaus. Tai pirmoji tvenkinio sala, kuri pasitinka keliauninką, vykstantį iš Trakų į Aukštadvarį.

Anksčiau Negasčiaus ir Navos ežerai buvo apsupti vandens malūnų, nuo kurių darbo ritmo priklausė ir ežerų vandens lygis. Pastačius 0,18 MW galios hidroelektrinę, vandens lygio svyravimų amplitudė padidėjo bene dešimteriopai. Ar bereikia sakyti, kaip tada atrodė pakrantės po kasdieninių potvynių ir atoslūgių? Dabar hidroelektrinė dirba pastoviu režimu ir atitinka visus gamtosaugos reikalavimus. Tvenkinį maitina nuo Vilkokšnio ežero atitekanti Verknė (ilgis iki tvenkinio – 18,8 km, baseino plotas – 93 km²), Mošios upelis (ilgis – 2,3 km, baseino plotas – 22,7 km²) ir, žinoma, požeminiai vandenys, kurie liejasi šaltiniais ir tvenkinio pakrantėse. Per metus tvenkinio vanduo atsinaujina 12 kartų, tačiau jo ypatybės pavienėse tvenkinio dalyse skiriasi. Sekloje, durpėtoje pietrytinėje įlankoje vanduo rusvas, skaidrumas nebūna didesnis kaip 3 m, o

temperatūra ir priedugnyje, ir paviršiuje – tokia pat. Visai kitas vaizdas giliojoje tvenkinio dalyje: vanduo žalsvas, skaidrus (jei nežydi, iki 5 m), vienodos temperatūros sluoksnis – iki 7–8 m gylio, o prie dugno vandens temperatūra per metus kinta vos 3–4 °C; vandenyje ištirpusių druskų – apie 360 mg/l. Tvenkinys žuvingas. Sugaunama gražių lydekų, kuojų, raudžių, karšių, lynų, karosų, ungurių. Vilūnų miško remiamoje pietinėje Negasčiaus pakrantėje įrengta stovyklavietė, o šiauriniame krante, prie pat Trakų–Aukštadvario kelio, – poilsio aikštelė, smėlėtas paplūdimys. Kitapus kelio markstosi nedidukas (2,5 ha) tamsžalis Marčio ežerėlis. Šios apskritos „duobutės“ gylis siekia net 14 m. Ežerėlį maitina Kartuvių kalno požemių vanduo, todėl jis visada sklindina kaip akis, net trumpą upokšnij, bėgantį tvenkinio link, sugeba išmaitinti.

Hidroenergetikai Aukštadvario tvenkiniui taip pat priskiria Sienio ir Zamkelio ežerus. Jei priimtume jų siūlomą schemą, Aukštadvario tvenkinio plotas siektų 293,4 ha, vandens tūris – 19 mln. m³, o kranto linijos ilgis – 21,2 km. Šitokį ryškų visų tvenkinio morfometrinių rodiklių padidėjimą daugiausia lemia Sienis. Nors šis ežeras visiškai savarankiškas – su buvusiu Negasčiumi jį sieja ne sąsiauris, o gyva Verknės atkarpa, verta jį aplankyti. Sienis telkšo iš šiaurės ir pietų akmeningomis kalvomis užremtoje rinoje (prie Nikronių kaimo dunkso mitologinis akmuo su ženklais), kurios šlaitai iš tiesų kyla virš vandens it kokios sienos. Dėl to ežeras atrodo dar siauresnis (vidutinis plotis – 400 m, ilgis – 2,5 km). Sienis labai gilus: rytinėje, platesnėje, dalyje gelmės siekia net 40 m. Bet pavasarį ir rudenį, kai vandens paviršiaus temperatūra būna apie 6 °C, vėjas pravėdina visą ežerą. Mat jo ilgoji ašis ištįsusi vyraujančių šiaurės vakarų vėjų kryptimi. Tad deguonies net ir didžiausiose gelmėse pakanka ištisus metus. Tokius vandenį (o Sienyje jie dar ir skaidrūs) mėgsta šiaip jau labai išrankios seliavos. Garsus Sienis ir karšiais,

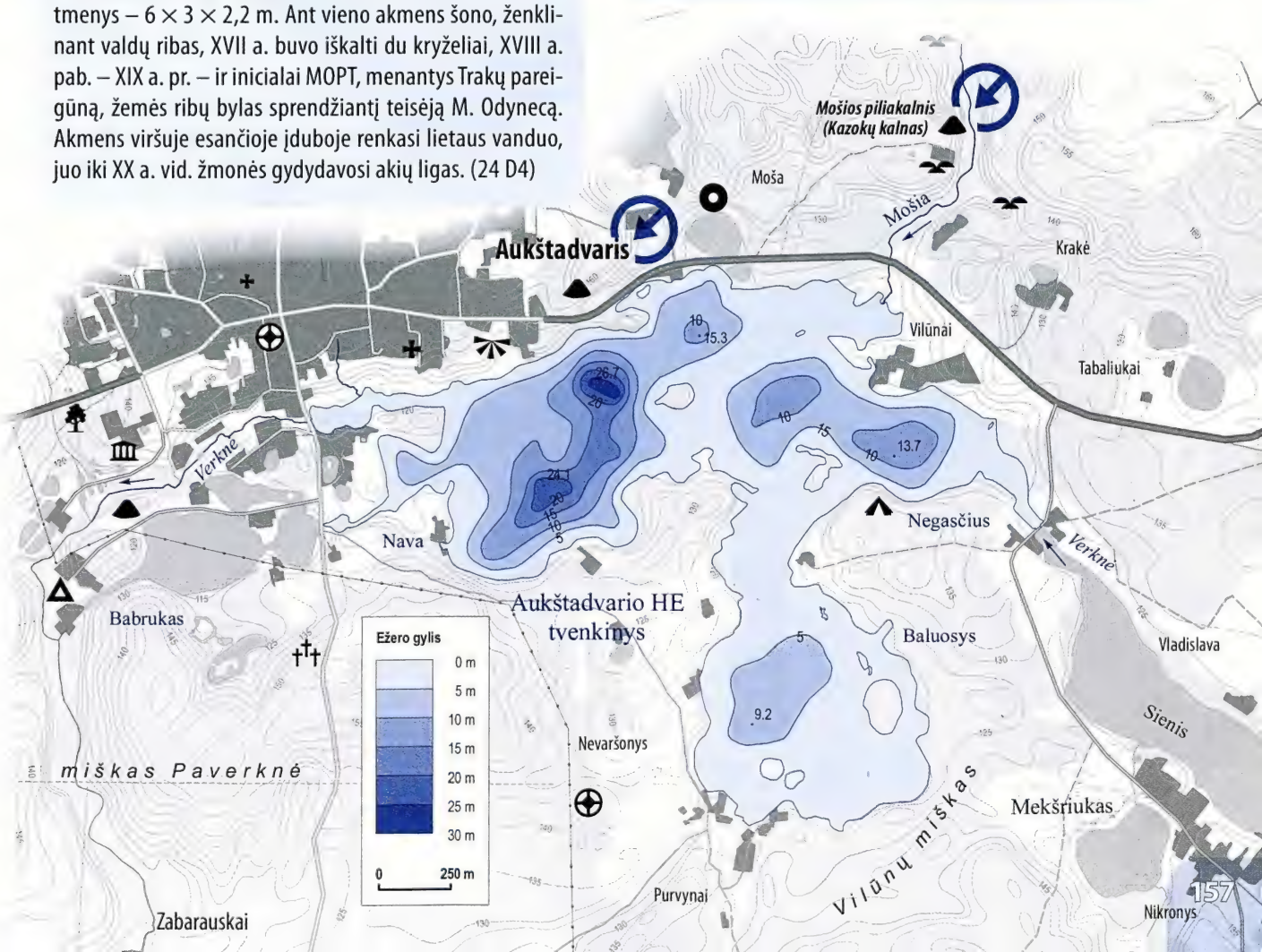
lydekėmis, stambiais ešeriais. Nors ežero atabrada i siauri, bet smėlingi, žvyringi ir nelabai užžėlę, tad gerų maudyklių nestinga.

Poilsiautojų labai mėgstamas Zamkelio ežeras spindi stačiašlaitio piliakalnio papėdėje. Nors Aukštadvario ežerų pakrantėse aptikta ir akmenų amžiaus stovyklų, šis piliakalnis, be abejonės, garsiausias. Jį ir papėdėje buvusią senovės gyvenvietę kasinėję archeologai aptiko daug keramikos fragmentų, metalo lydymo krosnelių liekanų, bylojančių, kad čia mūsų protėvių gyventa jau II a. iki Kr.

Mošių piliakalnis (Kazokų kalnas) įrengtas atskiroje kalvoje, dešiniajame Mošios krante. Aikštelė $18 \times 4,5$ m dydžio, ją žiedu juosia pylimas. Piliakalnio šlaitai statūs, iki 20 m aukščio. Pietų papėdėje 1,5 ha plote yra senovės gyvenvietė, kurios kultūriniam sluoksnyje aptiktas židinys, lipdytos keramikos šukių. Čia pat ir trys dideli pilkapynai, datuojami III–VI a. Svarbiausias to meto laidosenos bruožas – pilkapių sampilas virš kapo – buvo sukraunamas iš keleto dešimčių ir net kelių šimtų vidutinio dydžio akmenų. (24 D4)

Nikronių akmuo su ženklais – vienas gražiausių ir įdomiausių tarp Dzūkijos mitologinių akmenų. Jo matmenys – $6 \times 3 \times 2,2$ m. Ant vieno akmenų šono, ženklinant valdų ribas, XVII a. buvo iškalti du kryželiai, XVIII a. pab. – XIX a. pr. – ir inicialai MOPT, menantys Trakų pareigūną, žemės ribų bylas sprendžiantį teisėją M. Odynečą. Akmenų viršuje esančioje įduboje renkasi lietaus vanduo, juo iki XX a. vid. žmonės gydydavosi akių ligas. (24 D4)

Aukštadvaris. Čia stovėjusi Navos, arba Navininkų, pilis minima jau XIV a., karų su kryžiuočiais metais. Medinės pilies būta piliakalnyje (Pilaitėje) kairiajame Verknės krante. Piliakalnio aikštelė 80×50 m dydžio, apjuosta iki 2 m aukščio pylimu. Šlaitai statūs, 9–15 m aukščio. Piliakalnio papėdėje plyti III–XIV a. senovės gyvenvietė, kurią tyrinėjant rasta pastatų, geležies lydymo krosnelių liekanų, įvairių metalinių dirbinių, lipdytos ir žiestos keramikos, gyvulių kaulų. Nuo XV a. pr. ant piliakalnio stovėjo didžiojo kunigaikščio dvaras, tuomet gyvenvietei prigijo Aukštadvario vardas. Prie Vilniaus kelio stūkso aukštas Kartuvių kalnas. Padavimai šią vietą sieja su senovės lietuvių religija, taip pat pasakojama, kad baudžiaivos metais ponai ant kalno kardavo jiems nusikaltusius žmones. 1518 m. Aukštadvaryje buvo pastatyta pirmoji bažnyčia. Dabartinė dvibokštė Kristaus Atsimainymo bažnyčia iškilo 1913 m. Ji medinė, turi neogotikos bruožų. Mūrinis Šv. Dominiko bažnyčios ir dominikonų vienuolyno ansamblis pastatytas 1635 m. Vėliau vienuolyne buvo kareivinės, o bažnyčia paversta cerkve. Šiandien vienuolyne – Šv. Dominiko pensionatas. Vakariniame miestelio pakraštyje yra XVI a. dvaras. 1837 m. statyti dvaro rūmai turi klasicizmo bruožų. Čia lankydavosi VU filomatų organizacijos nariai, tarp kurių buvo poetas Adomas Mickevičius. Senas ažuolas, po kuriuo sėdėdavo ir rašydavo poetas, ir dabar vadinamas jo vardu. Aukštadvario kapinėse yra Nepriklausomybės kovose žuvusių Lietuvos karių kapų. (24 C3)

Trakų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Strėvos) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 147,0 m BS.

Ežero plotas – 133,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 6,2 km², santykinis baseinas – 4,7.

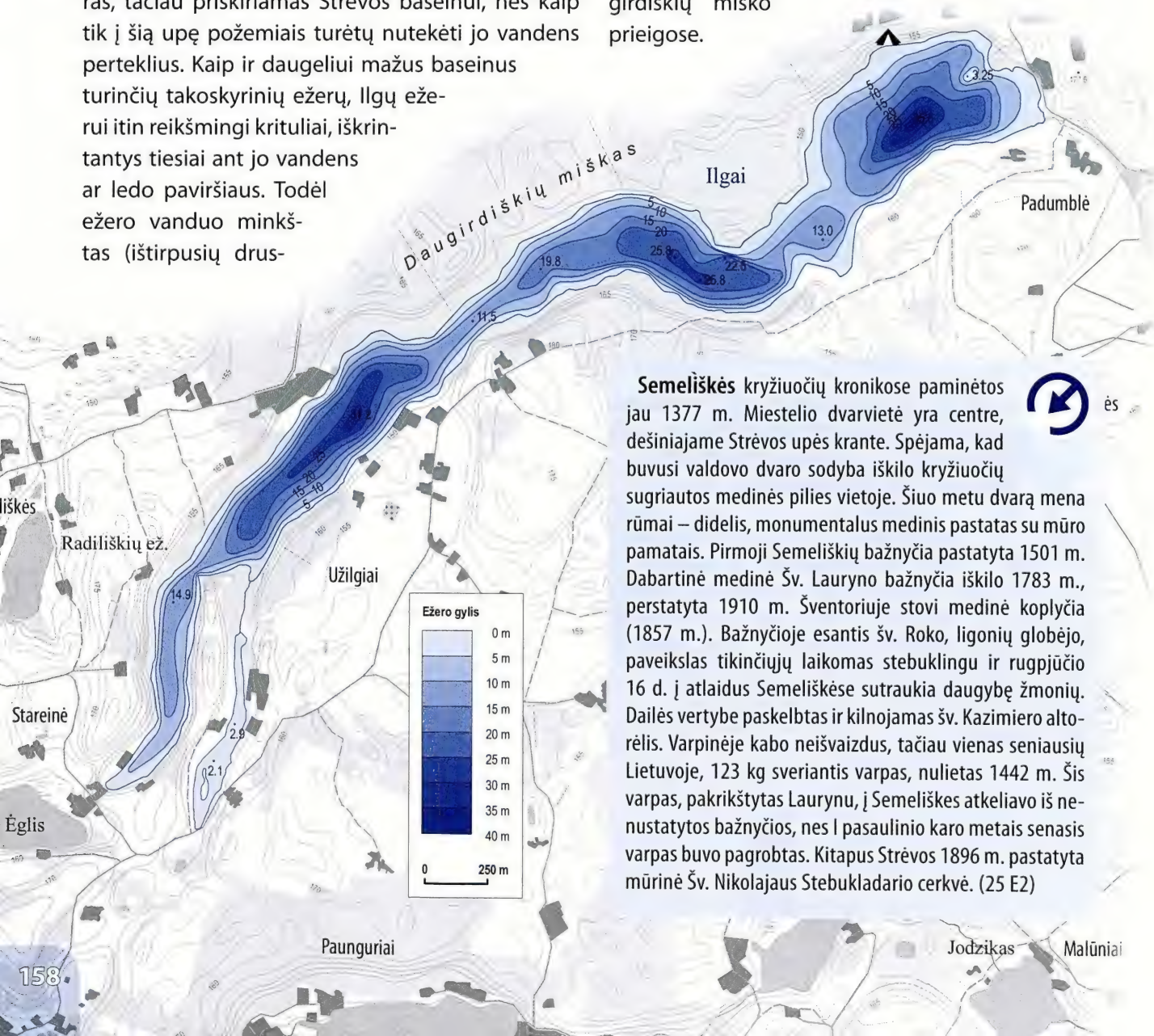
Kranto linijos ilgis – 13,8 km, vingiuotumas – 3,4.

2 salos, plotas – 0,3 ha. Didžiausias gylis – 35,5 m, vidutinis – 11,7 m, santykinis – 2,7 %.

Vandens tūris – 15,6 mln. m³.

Savo vardą pateisinantis – išties ilgas (4,6 km), bet labai siauras (didžiausias plotis siekia tik 0,65 km) ežeras telkšo apie 10 km į vakarus nuo Trakų. Ežero dubuo – klasikinė rina, kurios dugne ritmiškai kaitaliojasi gilios duobės ir jas skiriantys balnai. Krantai statūs ir aukšti, virš jūros lygio pakyla iki 180–200 m. Iš šiaurės vakarų ir pietryčių ežerą spaudžia moreninių kalvų grandinės; nuolaidesnis tik siauras pietinės pakrantės ruožas – savotiški vartai, per kuriuos rinos vandenys kadaise tekėjo į Strėvos dubumą. Dabar vartai sausi. Ilgai – nenuotakus ežeras, tačiau priskiriamas Strėvos baseinui, nes kaip tik į šią upę požemiais turėtų nutekėti jo vandens perteklius. Kaip ir daugeliui mažus baseinus turinčių takoskyrinių ežerų, Ilgų ežerui itin reikšmingi krituliai, iškrinantys tiesiai ant jo vandens ar ledo paviršiaus. Todėl ežero vanduo minkštas (ištirpusių drus-

kų kiekis – apie 180 mg/l), gana skaidrus (vandens skaidrumas vasarą – apie 4 m), o maisto medžiagų stokojanti vandens augmenija veši tik seklesnėse pietinio „dvišakio“ įlankose. Ilgai priskiriami prie termiška labai gilių ežerų, kurių vandens temperatūra priedugnyje per metus beveik nesikeičia, t. y. ir vasarą, ir žiemą yra artima 4 °C. Deguonies niekada nestokojančiame ežere pagaunama stambių lydekų ir ešerių, įlankose – lynų, karšių, karosų. Ežero atabrada siauri, žvyringi. Geriausios stovyklavietės – šiauriniame krante, Daugirdiškių miško prieigose.

Semeliškės kryžiuočių kronikose paminėtos jau 1377 m. Miestelio dvarvietė yra centre, dešiniajame Strėvos upės krante. Spėjama, kad buvusi valdovo dvaro sodyba iškilo kryžiuočių sugriautos medinės pilies vietoje. Šiuo metu dvarą mena rūmai – didelis, monumentalus medinis pastatas su mūro pamatais. Pirmoji Semeliškių bažnyčia pastatyta 1501 m. Dabartinė medinė Šv. Lauryno bažnyčia iškilo 1783 m., perstatyta 1910 m. Šventoriuje stovi medinė koplyčia (1857 m.). Bažnyčioje esantis šv. Roko, ligonių globėjo, paveikslas tikinčiųjų laikomas stebuklingu ir rugpjūčio 16 d. į atlaidus Semeliškėse sutraukia daugybę žmonių. Dailės vertybe paskelbtas ir kilnojamas šv. Kazimiero altorėlis. Varpinėje kabo neišvaizdas, tačiau vienas seniausių Lietuvoje, 123 kg sveriantis varpas, nulieta 1442 m. Šis varpas, pakrikštytas Laurynu, į Semeliškės atkeliavo iš nenustatytos bažnyčios, nes I pasaulinio karo metais senasis varpas buvo pagrobtas. Kitapus Strėvos 1896 m. pastatyta mūrinė Šv. Nikolajaus Stebukladario cerkvė. (25 E2)

Trakų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Strėvos) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 145,1 m BS.

Ežero plotas – 121,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 57,7 km², santykinis baseinas – 47,6.

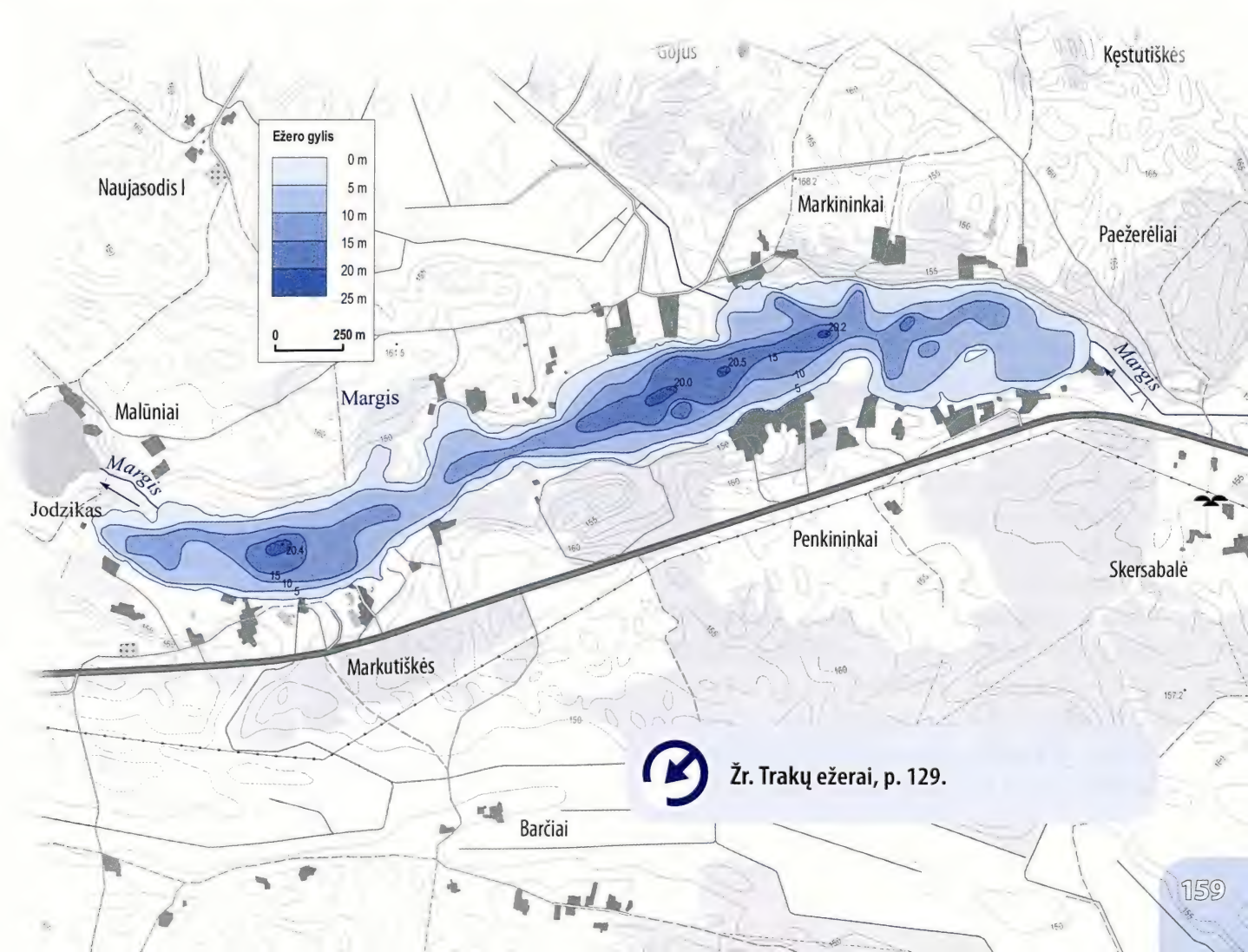
Kranto linijos ilgis – 9 km, vingiuotumas – 2,3.

1 sala, plotas – 0,2 ha. Didžiausias gylis – 20,5 m, vidutinis – 8,6 m, santykinis – 1,6 %.

Vandens tūris – 10,4 mln. m³.

Nutįsęs per 3,7 km, bet labai siauras (didžiausias plotis – tik 0,42 km) ežeras telkšo žvyringame Dzūkų aukštumos tarpugūbryje šalia Trakų–Aukštadvario kelio. Ant tos pačios į Strėvos dubumą nusileidžiančios rinos suverti ir mažesni Margio kaimynai – Juodikis, Katyšius, Ungurys ir Unguraitis. Šiuo iš paskutinio ledynmečio paveldėtu keliu į Strėvą nuteka ir Margio vandens perteklius, kurio per metus susidaro apie 13 mln. m³. Taigi ežerui visiškai atsinaujinti pakanka vienų metų. Daugiausia vandens suplaukia pavasarį, ir ežero vandens lygis pakyla apie 70–80 cm. Ežerą maitina trys melioratorių kadaise ištiesinti upeliai ir, žinoma, požeminiai vandenys, kai kur išsiliejantys šaltiniais ir duburio šlaituose, ypač šiauriniuose. Ežero krantai

sausūs, statūs ir aukšti, pakylantys virš vandens iki 15–20 m; atabradaai siauri, žvyrėti, tik vietomis pakaišyti reta vandens augmenija. Sakoma, kad ežere galima pagauti gražių lydekų, ešerių, kuojų, lynų, karšių, tačiau patikrinti šiuos pasakojimus sudėtinga. Margis – elitinis ežeras, jo pakrantėse išdygusias prabangias vilas saugo sunkiai įveikiamos tvoros. Kita vertus, jame galima rasti ir plačiai visuomenei skirtų spragų: Markutiškių, Penkininkų ir Markininkų kaimuose savo paslaugas siūlo keliomis žvaigždutėmis pasipuošusios sodybos su pirtimis, viešbučiais, SPA centrai. Rasite čia ir į ežerą brendančių lieptų, valčių prieplaukų, taigi turėsite galimybę pagauti išsvajotą auksinę žuvelę. Tiesa, už ją teks mokėti...

Žr. Trakų ežerai, p. 129.

Varėnos r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų pabaseinis, absoliutusias aukštis – 73 m BS.

Ežero plotas – 3,7 ha.

Kranto linijos ilgis – 0,76 km, vingiuotumas – 1,1.

Didžiausias gylis – 10,6 m, vidutinis – 5,7 m, santykinis – 4,9 %.

Vandens tūris – 0,21 mln. m³.

Nemunas žemiau Merkinės teka pralaužtiniu slėniu, kuris yra savotiška riba tarp Sūduvos ir Dzūkų aukštumų. Upės vagoje daug akmeningų rėvų, o dešiniojo kranto terasose – termokarstinių ežerų. Visa grandinė šitokių ežerų, išsidėsčiusių buvusiam ledyno tirpsmo vandenų nuosrūvos latakė, ties Netiesų kaimu peršoka į kairįjį Nemuno krantą ir baigiasi antrojoje terasoje atsivėrusiu Kuleinio ežerėliu. Pasak kalbininkų, vandenvardis kildintinas iš liet. *kulys* „įlanka, užsisukimas, vingis; kampas“. Ežerėlis pateisina savo vardą: uždaras, pasislėpęs Kibyšių miške, tačiau per vakarinio apyežerio slėnumas, vadinamąsias Pokrykštės pievas, ir senvages jį kartais pasiekia ir Nemuno vanduo. Tiesa, tai atsitinka tik per labai didelius potvynius, bet šitokie Nemuno užsisukimai iš esmės pakeičia Kuleinio gyvenimą: iki tol tik lietaus ir požeminių vandenų maitinamas žaliaspalvis, skaidrus (vandens skaidrumas vasarą – iki 4–5 m) ežerėlis paruduoja, jo vandens skaidrumas sumažėja daugiau nei perpus (1,5–2 m). Potvyniui pasibaigus, į slūgstantį Nemuną išplaukia ir dalis ežerėlyje gyvenančių žuvų – šitaip atsitiko su čia įveistais karpiais. Kuleinis – šiltas ežeras, vandens temperatūra gelmėse vasarą siekia apie 5,5 °C, o žiemą – apie 4,5 °C ir nesikeičia iki pat jį dengiančio plono (10–20 cm) ledo apačios. Šitokį neįprastą šilumos pasiskirstymą žiemą ežerotyrininkai vadina poledine homotermija, kurią nulemia ežerėlį gausiai maitinantys požeminiai vandenys: žiemą jie būna šiltesni ir lengvesni už slūgsantį po ledu paviršinį vandens sluoksnį, kyla į viršų, maišosi, o iš čia ir rezultatas – drungnas 4,5 °C „kokteilis“. Nors Kuleinį retsykliais užlieja Nemunas, šiaip jau jis ištisus metus yra nenuotakus. Dosniai požeminių vandenų maitinamam ežerui tai nenormalu, todėl galima pagrįstai spėti, kad vandens perteklius patenka į greta tekančią Nemuną taip pat požemiais.

Kuleinis telkšo Dzūkijos nacionalinio parko vakariniame iškyšulyje. Jį lengviausia pasiekti nuo Kibyšių kaimo (nuo Merkinės 6 km į vakarus, pakeliui į

Leipalingį) galulaukių pietų link vingiuojančiu miško keleliu, o vandens kelionių mėgėjams – Nemunu, nuplaukus pasroviui nuo Merkinės apie 10 km. Ežerėlio atabradai smėlėti, labai siauri ir daugelyje vietų apaugę vandens augalais. Apyežeryje vyrauja sausi pušynai (rytiniame krante įrengta poilsio vieta), bet yra ir užpelkėjusių pakrančių. Neišsigąskite žalčių. Šių mielų padarėlių čia itin daug, be to, saulėtą ramią dieną jie taip pat mėgsta paplaukioti ežerėlyje...

Joniūnų griova (Didžioji) yra Nemuno slėnyje, vakariniame kaimo pakraštyje. Ji stačiašlaitė, beveik 1 km ilgio ir 15 m gylio. Griova patikimai saugo retuosius augalus ir skaidrius šaltinius. Didžioji jos vertė – atodangose užfiksuota geologinė informacija apie seniausią šio krašto praeitį. (36 B2)

Merkinė pirmą kartą paminėta XIV a., tačiau gausios akmens amžiaus stovyklavietės apie Nemuno ir Merkio santaką rodo, kad šis kraštas buvo gyvenamas jau prieš 10–12 tūkst. metų. Merkinės piliakalnis įrengtas Nemuno, Merkio ir Stangės santakos kyšulyje. Strategiskai svarbi pilis XIV–XV a. pr. stovėjo ant 30 m aukščio kalvos, kurios buvusios aikštelės dydį šiandien sunku nustatyti (griuvo paplauta Stangės). 1377 m. kryžiuočių kariuomenė sudegino Merkinės papilį, 1394 m. pilį sudegino patys lietuviai. Atstatytą pilį 1403 m. vėl degino kryžiuočiai.

XV a. pr. valdovo dvaras kūrėsi papilyje, Gardino gatvės rajone, čia pat buvo laidojama (kapinės veikė, matyt, iki XVII a. vid.). XV a. kapų rasta ir Merkinės bažnyčios, pastatytos XIV a. pab. – XV a. pr., šventoriuje. XV–XVII a. prekybinių kelių kryžkelėje įsikūręs miestas suklestėjo, tapo svarbiu administraciniu ir ekonominiu krašto centru. Merkinėje būta rotušės su laikrodžiu bokšte, trijų mūrinių bažnyčių ir dviejų vienuolynų (jų vietas dabar ženklina tautodailininko Antano Česnulio sukurti koplytstulpiai). Po gaisrų ir karų XVIII a. miestas nyko. Nors ir naujai užstatytas, viduramžiais susidaręs gatvių tinklas ir trikampės aikštės planas išliko iki šių dienų. Tebestovi ir du miesto ribas žymėję stulpai.

Merkinės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia minima nuo 1392 m. 1648 m. ji rekonstruota: iš naujo suskliausti skliautai, pastatytas trijų tarpinių frontonas.

Gotikinė šventovė įgijo savitų baroko bruožų. Vidaus erdvė išliko gotikinė. Galbūt XVII a. II p. bažnyčios lauko sienoje buvo įmūryti du akmeniniai patrankų sviediniai. Pagrindiniai šventoriaus vartai kartu yra ir varpinė (XIX a.). Šventoriuje – vietos kunigų kapai, čia ilsisi ir kunigas, lietuviškos spaudos platintojas Konstantinas Jagminas. Bažnyčios viduje – penki barokiniai altoriai su skulptūromis, didžiajame yra Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų paveikslas (XVII a. pab.). Dešiniojo altoriaus viršutiniame tarpsnyje – nedidelis Marijos su Kūdikiu atvaizdas (XVI–XVII a.). Šis ant lentų tapytas kūrinys yra seniausias bažnyčios paveikslas.

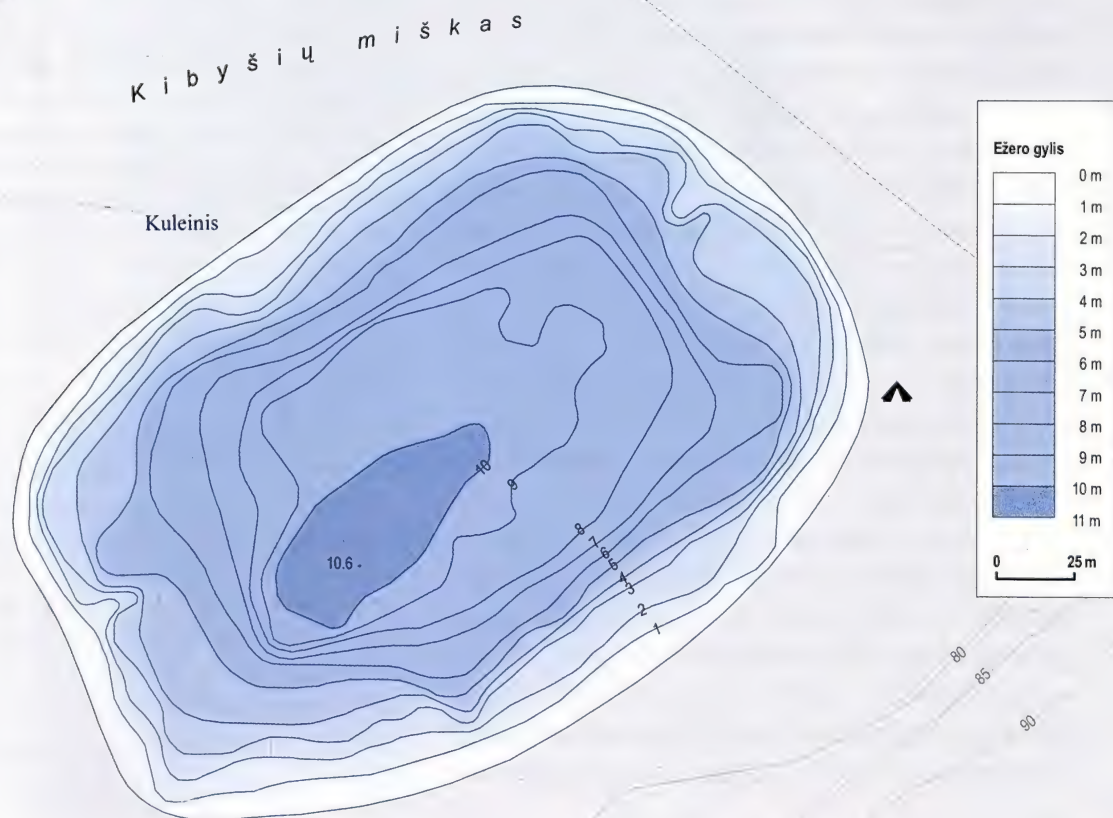
Ant apgriautos renesansinės Merkinės rotušės pamatų caro valdžia 1888 m. pastatė Viešpaties Kryžiaus cerkvę (veikė iki 1940 m.). Šiaurinė rotušės siena sutapo su pietine cerkvės siena. Dabar cerkvėje įkurtas Merkinės kraštotyros muziejus.

Merkinę mėgo lankyti Lietuvos ir Lenkijos valdovai. 1648 m. gegužės 20 d. čia mirė Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza IV. Legenda byloja, kad, pajutęs artėjant mirtį, valdovas liepęs išnešti jį į miestelio aikštę. S. Dariaus ir S. Girėno vardu pavadintoje aikštėje stovintis namas, kuriame mirė valdovas, šiandien vadinamas Vazos namu. Tam įvykiui atminti prie vėlesniais metais rekonstruoto namo pritvirtinta trimis kalbo-

mis užrašyta atminimo lenta. Miestelyje yra ir daugiau vertingų pastatų. Merkinės globos namų pastato (Gardino g. 28) frontone išlikusi data – 1887 m. Istorizmo laikotarpiu (XX a. pr.) mūrinis sinagogos pastatas per II pasaulinį karą buvo apgriautas, dabar jis iš dalies atstatytas, čia įrengta mokyklos aktų salė.

Po II pasaulinio karo Merkinės apylinkėse vyko arši laisvės kova. Spėjama, kad buvusiam miestelio sąvartyne galėjo būti užkasti apie šešių šimtų žuvusių kovotojų kūnai. Vėliau toje vietoje buvo įrengtas mokyklos stadionas. Atgimimo metais ten iškilo Kryžių kalnelis, buvo pastatyta koplytėlė. Kalnelyje – apie 200 kryžių, atskiri koplytstulpiai skirti partizanų vadams Juozui Vitkui-Kazimieraičiui ir Adolfui Ramanauskui-Vanagai. (36 C2)

Zakavoliai ir Maksimónys garsėja juodosios keramikos tradicijomis. Čia yra įrengtos dirbtuvės, kur specialiu išdeginimo būdu gaminami neglazūruoti, juosvo metalo atspalvio dirbiniai. Zakavolių kaime keramikas Petras Pretkelis įkūrė ir Juodosios keramikos muziejų. Savo gaminius jis dega seniausioje Lietuvoje juodosios keramikos krosnyje. Maksimonių kaime Elvyra Petraitienė su vaikais Sauliumi Indrašiumi ir Džiugu Petraičiu savo sodyboje įrengė atvirą keramikos darbų galeriją-pavėsinę. (36 C2, 36 B1)

Lazdijų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Peršėkės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 105,1 m BS.

Ežero plotas – 1290 ha, maitinančiojo baseino plotas – 42,7 km², santykinis baseinas – 3,3.

Kranto linijos ilgis – 18,8 km, vingiuotumas – 1,5.

Didžiausias gylis – 15 m, vidutinis – 6,8 m, santykinis – 0,4 %.

Vandens tūris – 87,7 mln. m³.

Antras pagal dydį Užnemunės ežeras plyti Metelių regioniniame parke, apie 7 km į šiaurę nuo Seirijų. Metelis, kaip ir jo kaimynai – Dusios ir Obelijos ežerai, išsiliejo ledyno liežuvio išslėgtoje ir pasilikusio ledo luisto užkonservuotoje ovališkoje dubumoje (ilgis – 6,8 km, plotis – 2,7 km). Ežero krantai žemi, su plačiomis terasomis, šiaurės rytiniame ir pietvakariniame kampe – ardomi bangų, skardėti. Atabradai platūs, smėlingi, bet pasitaiko ir uždumblėjusių ruožų, ypač pelkėjančiose įlankose. Ten ir vandens augalų – nendrių, meldų – juosta plačiausia ir tankiausia. Pietinius ežero krantus remia Statiškės ir Širvinto miškai. Du galingi Širvinto miško ąžuolai – Senasis ir Drevėtasis, augantys šalia kelio Seirijai–Simnas, paskelbti gamtos paminklais. Pats ežeras ir jo pakrantės turi kraštovaizdžio draustinio statusą. Ežere peri antys rudės, pilkosios žąsys, didieji bauliai, plovinės vištelės, švygždos ir kiti vandens paukščiai. Metelis garsėja ir žuvimis: gražiai įmitusiomis lydekėmis, lynais, karosais, karšiais, karpiais, kuojomis, ešeriais, unguriais ir kt.; 1985 m. ežere sugautas net 28 kg šamas.

Ežerą maitina keli upeliai, iš jų didžiausias – Dubelis (ilgis – 3,9 km, baseino plotas – 19,2 km²). 1926 m. prie Metelio buvo įsteigta pirmoji Lietuvoje vandens matavimų stotis. Tiesa, ji veikė tik iki 1932 m., bet sukaupti duomenys leidžia bent apytiksliai apibūdinti ežero vandens pulsą. Jis labai panašus į šalia telkšančios Dusios ežero pulsą: pavasarį vandens lygis pakyla apie 20 cm ir aukščiausias būna balandį, gegužę, o kartais net birželio mėnesį; per metus vandens lygis svyruoja maždaug 30 cm. Metelio dubenyje sukauptam vandens tūriui visiškai atsinaujinti reikia net 13 metų. Ežero vandens perteklius nuteka Metelytės upeliu. Šio upelio ir Obelytės, ištekančios iš Obelijos ežero, santakoje gimsta Peršėkė – kairysis Nemuno intakas.

Ežerotyrininkai Metelį vadina termiškai sekliu ežeru, nes vėjo sukeltos bangos suplaka jo vandenį iki pat dugno, todėl vandens temperatūra net

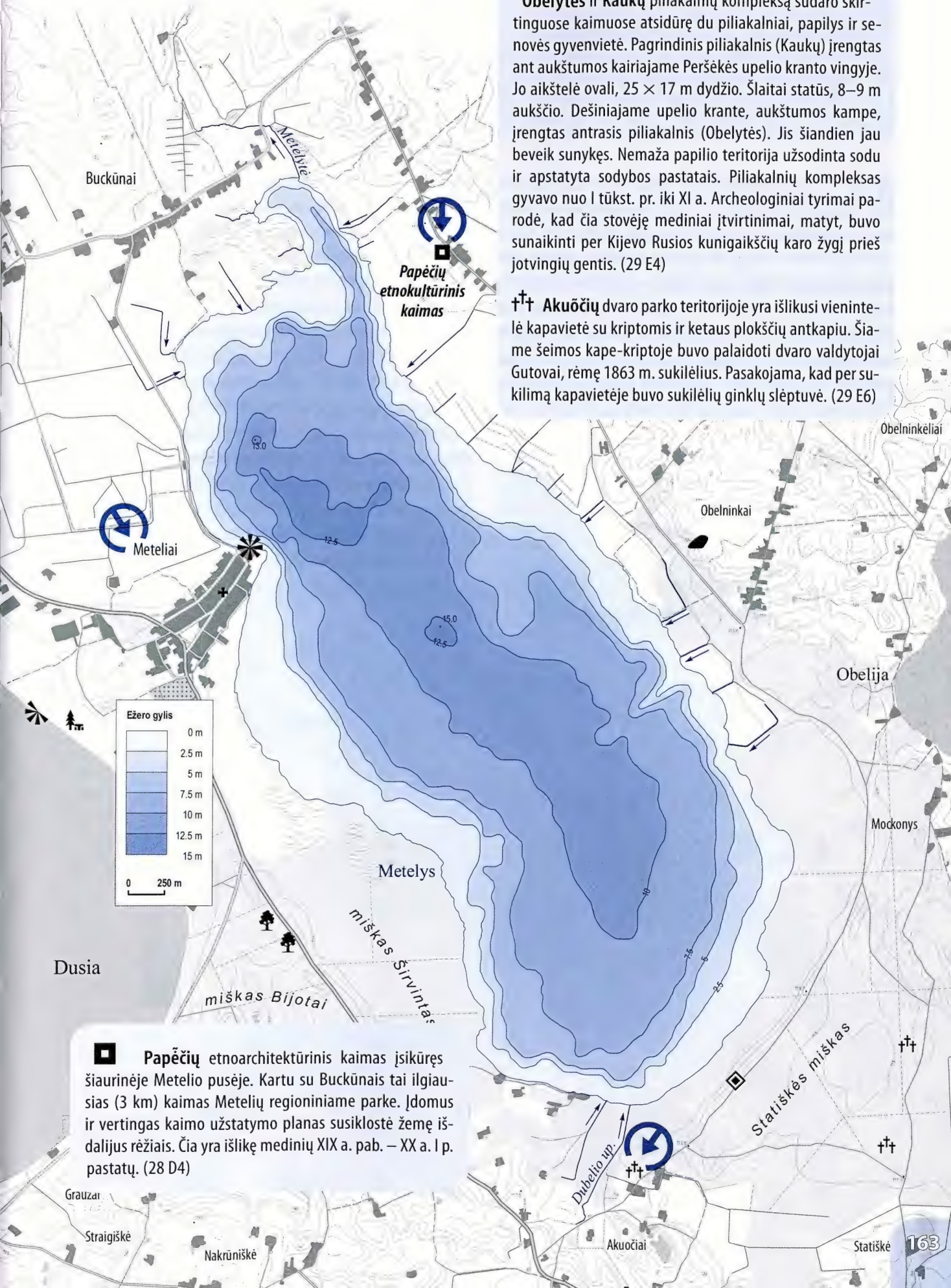
ir gelmėse nedaug skiriasi nuo paviršinio vandens sluoksnio temperatūros. Ežero vandens skaidrumas vasarą kinta nuo 2,5 m iki 5 m – nelygu, kaip intensyviai vystosi mikroskopiniai dumbliai; vandenyje ištirpusių druskų kiekis siekia apie 320 mg/l.

Poilsiautojai dažniausiai renkasi vakarinį Metelio krantą, kur yra automobilių stovėjimo aikštelė, įrengta poilsiavietė, nuomos punktas ir, žinoma, smėlėtas paplūdimys. Smalsesni lankytojai atras Širvinto–Bijotų miškus kertantį ir Dusios ežero link vedantį pažintinį taką, rytiniame Metelio krante dunksantį mitologinį Laumės akmenį, šiek tiek įšiauriau – Papėčių piliakalnį.

Meteliai tarp didžiausių Dzūkijos ežerų įsikūrė 1508 m. Senoji miestelio dalis – urbanistinės paminklas. Pirmąją bažnyčią 1619 m. čia pastatė Povilas Sapiega. Dabartinė Kristaus Atsimainymo bažnyčia, turinti klasicizmo ir neobaroko architektūros bruožų, pastatyta 1822 m. Ji dvibokštė, trinarė, bazilikinė. Bažnyčioje yra keletas vertingų XVII a. pab. paveikslų: „Marija su Kūdikiu“, „Arkangelas Mykolas“, „Šv. Jurgis“, „Šv. Juozapas“, „Šv. Jadvyga“ ir kt. Dusios ežero pakrantėje įsikūrusi Metelių regioninio parko direkcija ir Gamtos mokykla, siūlanti pažintines keliones. Pėsčiųjų pažintinis takas Bijotų ir Širvinto miškais tęsiasi 3,3 km ir veda per Dusios ir Metelio tarpuežerį. Tai pati siauriausia smėlingos sausumos dalis tarp didžiųjų ežerų. Norintiems susipažinti su pusiau natūralių pievų ir lapuočių miškų gamtos įdomybėmis nutiesta papildoma Širvinto atšaka. (28 D5)

Dąpkiškės. Čia gimė 1831 m. sukilimo dalyvis Simonas Konarskis (1808–1839), daugelio mūsų su caro kariuomene dalyvis. Sukilimui pralaimėjus pasitraukė į Vakarus. 1838 m. grįžtantį į tėvynę S. Konarskį sučiupo rusų žandarai. Sušaudytas Vilniuje. Ant neaukštos kalvos stovinti Dąpkiškių dvaro sodyba priklauso mažųjų dvarų grupei, neišsiskiriančiai puošnumu. Vieno aukšto gyvenamasis rūmas pastatytas ant akmenų ir plytų mūro pamatų, kiti dvaro sodybos pastatai – malūnas, kumetynai, tarnų namai, daržinės, kluonas, virtuvė – iki šių dienų neiškilo. (29 F3)

Obelėtės ir Kaukų piliakalnių kompleksą sudaro skirtinguose kaimuose atsidūrę du piliakalniai, papildys ir senovės gyvenvietė. Pagrindinis piliakalnis (Kaukų) įrengtas ant aukštos kairiajame Peršėkės upelio kranto vingyje. Jo aikštelė ovali, 25×17 m dydžio. Šlaitai statūs, 8–9 m aukščio. Dešiniajame upelio krante, aukštos kampe, įrengtas antrasis piliakalnis (Obelėtės). Jis šiandien jau beveik sunykęs. Nemaža papilio teritorija užsodinta sodu ir apstatyta sodybos pastatais. Piliakalnių kompleksas gyvavo nuo I tūkst. pr. iki XI a. Archeologiniai tyrimai parodė, kad čia stovėję mediniai įtvirtinimai, matyt, buvo sunaikinti per Kijevo Rusijos kunigaikščių karo žygį prieš jotvingių gentis. (29 E4)

†† **Akuočių dvaro parko** teritorijoje yra išlikusi vienintelė kapavietė su kriptomis ir ketaus plokščių antkapiau. Šiame šeimos kape-kriptoje buvo palaidoti dvaro valdytojai Gutovai, rėmę 1863 m. sukilėlius. Pasakojama, kad per sukilimą kapavietėje buvo sukilėlių ginklų slėptuvė. (29 E6)

■ **Papėčių etnoarchitektūrinis kaimas** įsikūręs šiaurinėje Metelio pusėje. Kartu su Buckūnais tai ilgiausias (3 km) kaimas Metelių regioniniame parke. Įdomus ir vertingas kaimo užstatymo planas susiklostė žemę išdalijus rėžiais. Čia yra išlikę medinių XIX a. pab. – XX a. I p. pastatų. (28 D4)

Elektrėnų savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Strėvos) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 147,0 m BS.

Ežero plotas – 102,3 ha, maitinančiojo baseino plotas – 18,9 km², santykinis baseinas – 18,5.

Kranto linijos ilgis – 6,9 km, vingiuotumas – 1,9.

1 sala, plotas – 0,6 ha. Didžiausias gylis – 33,5 m, vidutinis – 13,2 m, santykinis – 2,9 %.

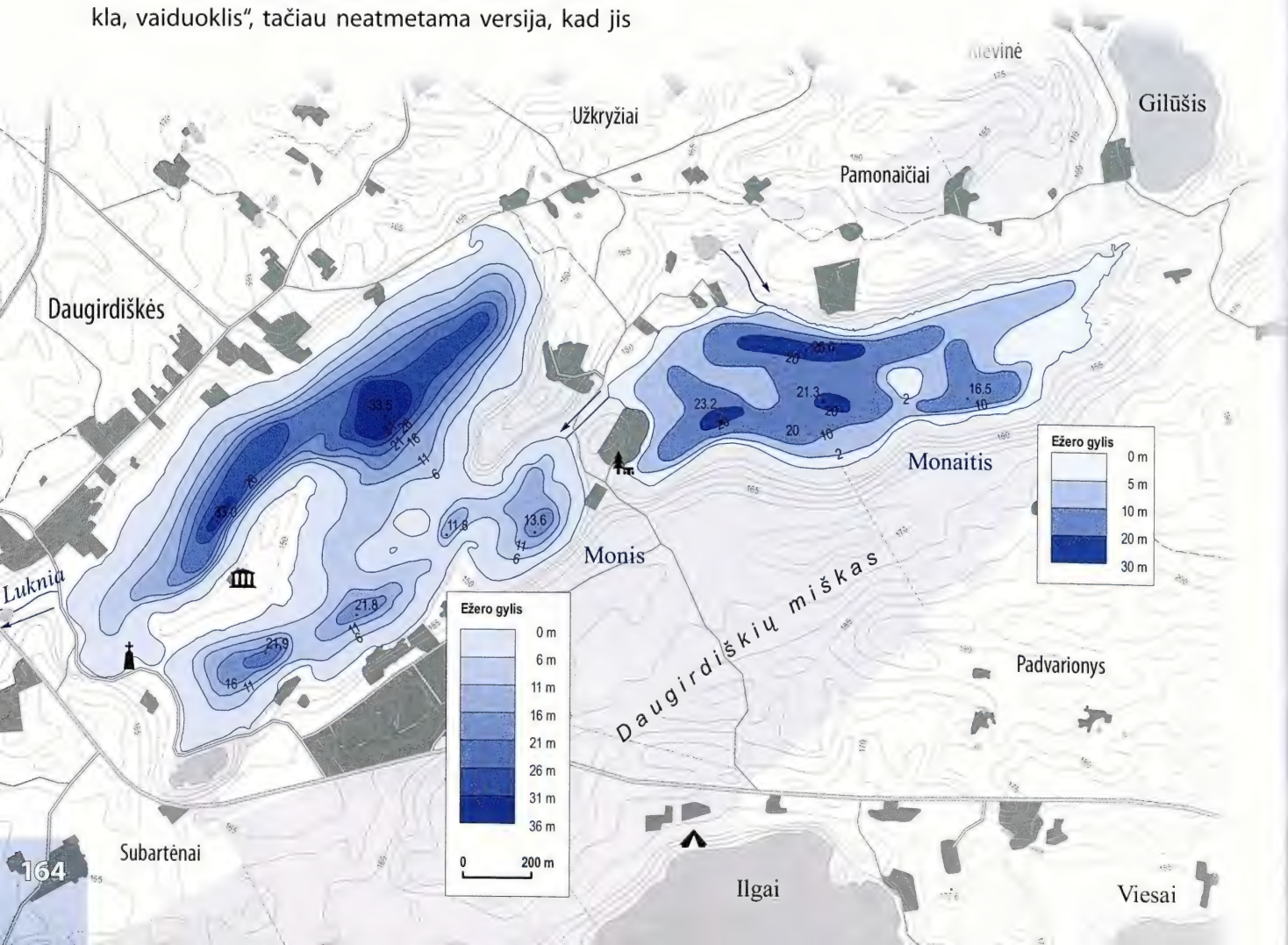
Vandens tūris – 13,4 mln. m³.

Monis ir jo prielipas Monaitis (plotas – 49 ha, didžiausias gylis – 25 m) telkšo įšiauriausioje Trakų aukštumą kertančioje ir į Strėvos dubumą atsiveriančioje rinoje. Iš šiaurės pusės ją remia Laičių moreninis masyvas, iš pietų – šiek tiek senesnių žvyringų, bet irgi aukštų kalvų lankas. Ežero krantai pakyla virš vandens iki 20–25 m, statūs, sausi. Atbradai siauri ir smėlėti, o ardomų krantų ruožuose juos dengia gargždas, pasitaiko didesnių riedulių. Toli išsišaukiantys pusiasaliai ir tarp jų išnyranti sala skaido ežero duburį į dvi dalis; gilesnė šaka tenka Daugirdiškių kaimui, o seklesnė – Subartėnams. Kadaise visas ežeras priklausė Daugirdų (prieš tai – Gerkiškių) dvarui ir buvo vadinamas Daugirdiškių ežeru; pietiniame pusiasalyje išliko senosios dvarvietės likučių.

Ežero vardas gali būti kilęs nuo slav. *monas*, „šmėkla, vaiduoklis“, tačiau neatmetama versija, kad jis

yra senesnis ir gali būti siejamas su *liet.* „tekėti, srūti“. Ledynmečio pabaigoje, kai pasitraukė Strėvos dubumoje tūnojęs ledyno liežuvis, tas tekėjimas galėjo būti ištis įspūdingas ir vertas jamžinimo. Šiuo metu Monis maitina melioratorių beveik visai ištiesintą Luknios upelį (ilgis – 3,7 km) – dešinįjį Strėvos intaką. Ežero vandens perteklius per metus siekia apie 4,5 mln. m³, taigi ežero vandens tūriui visiškai atsinaujinti reikia 3 metų. Ežero vandens lygis per metus svyruoja apie 80 cm, pavasarį – 70 cm.

Ežere daugiausia seliavų, bet pagaunama ir lydekų, karšių, lynų, ungurių, vėgėlių bei kitų žuvų. Pakrantėse yra didesnių ir mažesnių poilsiaviečių (A. Daukanto kaimo turizmo sodyba; mokymo centras „Daugirdiškės“), apžvalgos ir poilsio aikštelių (Monio–Monaičio tarpežeris).

Lazdijų r. savivaldybė; Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Baltosios Ančios) pabaseinis; absoliutusias aukštis – 125,5 m BS.

Ežero plotas – 126,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 15,5 km², santykinis baseinas – 12,2.

Kranto linijos ilgis – 8,3 km, vingiuotumas – 2,1.

Didžiausias gylis – 22,3 m, vidutinis – 8,7 m, santykinis – 1,75 %.

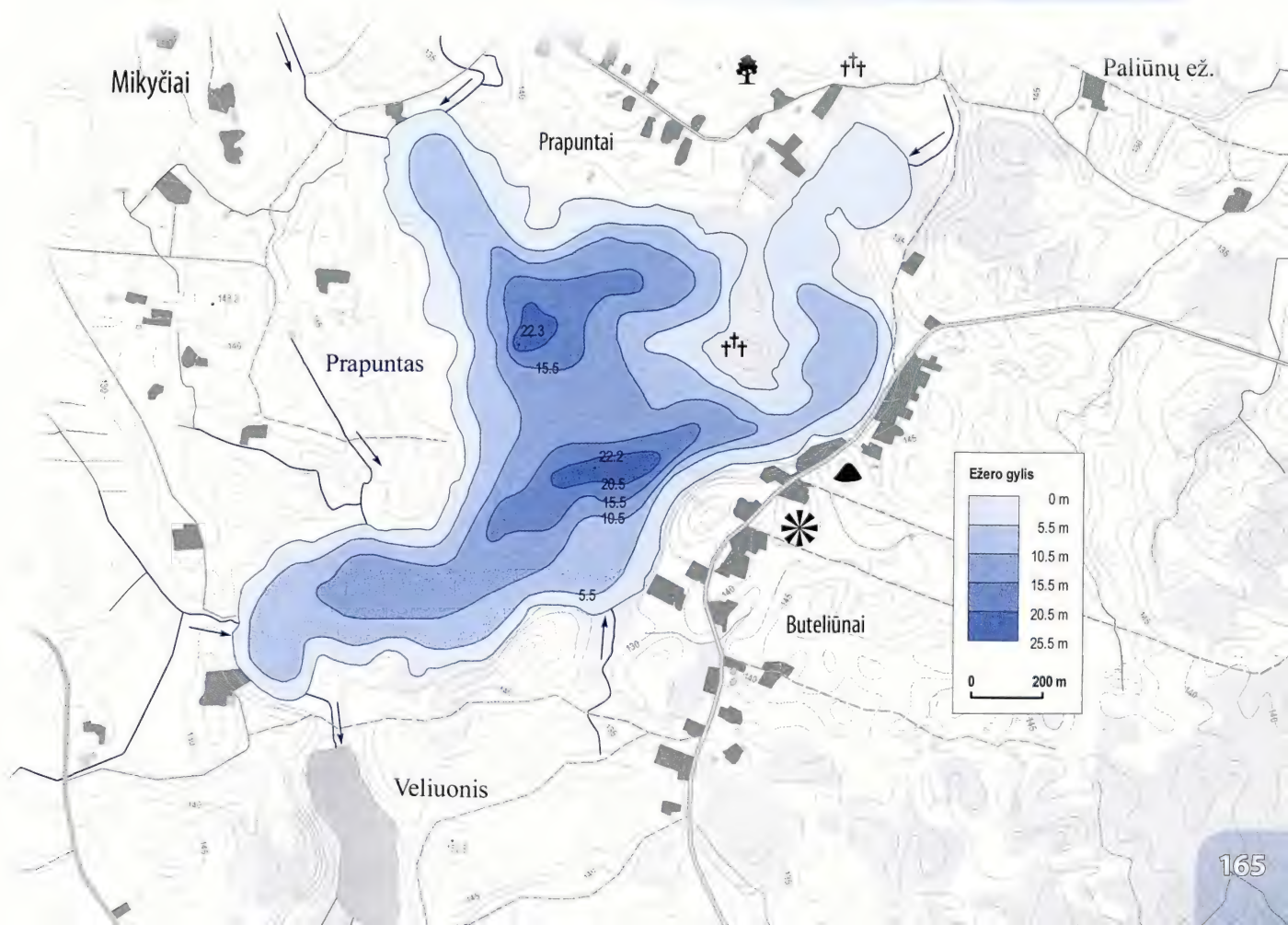
Vandens tūris – 11 mln. m³.

Tarp Seirijų ir Šventežerio driekiasi priemolingų kalvų lankas, atskiriantis didžiųjų Užnemunės ežerų (Dusios, Metelio, Obelijos) ledyninę dubumą nuo Pietryčių smėlėtosios lygumos. Prapuntas tyvuliuoja pietiniame šio lanko šlaite, apie 10 km į pietvakarius nuo Seirijų. Ežero dubuo – rinos ir ledo luisto guolio derinys. Gal poledynmetyje vykusio dubens pertvarka – palaidoto ledo tirpsmas – atspindi ir ežero pavadinime, kuris siejamas su liet. *pusti* (*punta*) „tinti, brinkti, pūstis“? Pietrytiniai ežero krantai iškyla virš vandens iki 20–25 m, nuo jų atsiveria erdviausios panoramos; poilsiautojų itin lankoma regykla – Buteliūnų piliakalnis. Vakariniai krantai žemesni, lėkštesni. Šiaurinėje dalyje į ežerą išsišauna 0,5 km ilgio pusiasalis. Apyežeris plikokas, su kultūrintas, į ežerą tekančių upelių vagos – ištiesintos. Prapuntą galima vadinti takoskyriniu ežeru, nes jo

vandens perteklius nuteka pietų kryptimi – į Baltąją Ančią (per Veliuonio, Sparto, Šlavanto, Ančios ežerus), o artimojo įšiauresnio kaimyno – Babrų ežero, telkšančio tik už 1 km, – į Šešupę.

Ežero vandens lygis per metus svyruoja apie 0,5 m, vandens skaidrumas vasarą siekia 3–3,5 m. Prapuntas vadinamas karšių ežeru, bet nestokoja ir kitų žuvų. Įlankose pagaunama lynų ir karosų, lydekų, stambių raudžių, kuojų ir ešerių, gelmėse – šamų.

✦ **Šventežerio Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčia** (1882 m.) – jau ketvirtoji miestelyje. Tai originalus istorizmo epochos medinės architektūros pavyzdys. Grakščių proporcijų pagrindinis fasadas susideda iš keturkolonio portiko ir ant jo užstatyto bokšto. XIX a. pab. barokinius altorius sukūrė liaudies meistras Vincas Penčyla. Prie klebonijos pastatytas kryžius su koplytėle (aut. J. Pileckas, 1938 m.). (28 C6)

Lazdijų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Baltosios Ančios) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 120,4 m BS.

Ežero plotas – 501,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 46,8 km², santykinis baseinas – 9,3.

Kranto linijos ilgis – 9,7 km, vingiuotumas – 1,2.

Didžiausias gylis – 19,2 m, vidutinis – 7,9 m, santykinis – 0,76 %.

Vandens tūris – 39,6 mln. m³.

Didelio ledo luisto išslėgtas asimetriškas duburis, kuriame telkšo erdvus (ilgis – 3 km, didžiausias plotis – 2,8 km), ovalo formos ežeras, yra apie 2 km įpiečiau Seirijų miestelio – pakeliui į Druskininkus. Ežerą juosia plikokos moreninės kalvos, kiek aukščiau pakylančios virš vandens tik vakariniame krante; pietinės ir rytinės pakrantės žemesnės, užpelkėjusios. Atabradai platūs ir smėlėti, vietomis apaugę nendrėmis, švendrais, plūdėmis. Ežeras atviras visų kryptių vėjams, kurie nesunkiai jį išmaišo iki pat dugno, ir vandens temperatūra gelmėse vasarą gali siekti 14–15 °C. Vanduo skaidrus (vasarą – apie 3–5 m) ir palyginti minkštas (ištirpusių druskų kiekis siekia apie 220 mg/l). Ežerą maitina keli upeliai, iš jų vandeningiausias Sagavas (ilgis – 1,5 km), atsrūvantis nuo kaimynystėje telkšančio Sagavo ežero. Vandens perteklių išplukdo Seira (ilgis – 32,6 km) – Baltosios Ančios intakas. Ežerą maitinantis baseinas yra santykinai mažas (tik 9 kartus didesnis už paties ežero plotą), todėl visam vandens tūriui atsinaujinti reikia vidutiniškai 4 metų.

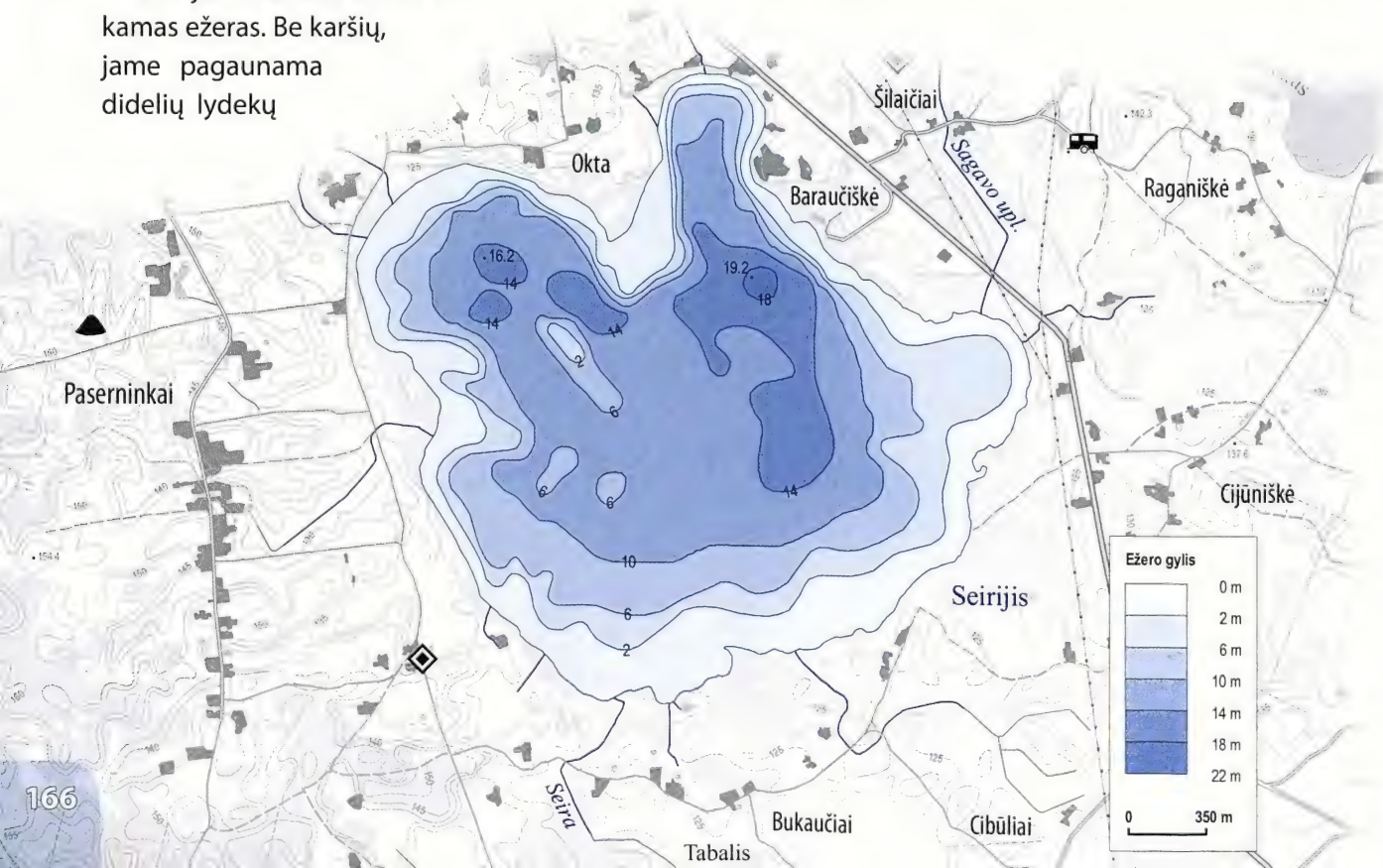
Seirijis – karšiams veistis tinkamas ežeras. Be karšių, jame pagaunama didelių lydekų

ir kuojų, ešerių, raudžių, lynų ir kt. žuvų. Tačiau ežeras garsus ir... brakonieriais. Sakoma, kad jų statomų tinklų ilgis matuojamas kilometrais.

✚ **Seirijų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčią** 1584 m. pastatė Radvilos. Ji buvo šio krašto kalvinizmo centras. 1824 m. renesansinė šventovė atnaujinta ir perduota katalikams. Ant baltai tinkuoto mūrinio pastato klasicistinio frontono imitacijos iškilo neaukštas, bet masyvus bokštas. Bažnyčioje saugoma vertinga liturginė taurė (aut. L. Šildbergas, 1871 m.). (29 E6)

◆ **Statiškės miške** palaidoti žuvę 1863 m. sukilimo dalyviai. 1863 m. birželio 21 d. keli šimtai sukilėlių šioje vietoje susikovė su Rusijos armijos daliniu. Sukilėliai įsitvirtino pamiškėje ir, kaip teigiama, per anksti atidengė ugnį, todėl mūšį pralaimėjo. Trisdešimt penki sukilėliai žuvo, dalis jų pateko į nelaisvę. Žuvusiųjų kapui buvo parinkta vieta prie šventais laikomų ažuolų. Sukilėliams vadovavęs artilerijos karininkas Povilas Suzinas po kelių dienų buvo iškilmingai perlaidotas senosiose Seirijų kapinėse. (29 E6)

Lazdijų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Baltosios Ančios) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 117,5 m BS.

Ežero plotas – 207,5 ha, maitinančiojo baseino plotas – 7 km², santykinis baseinas – 3,4.

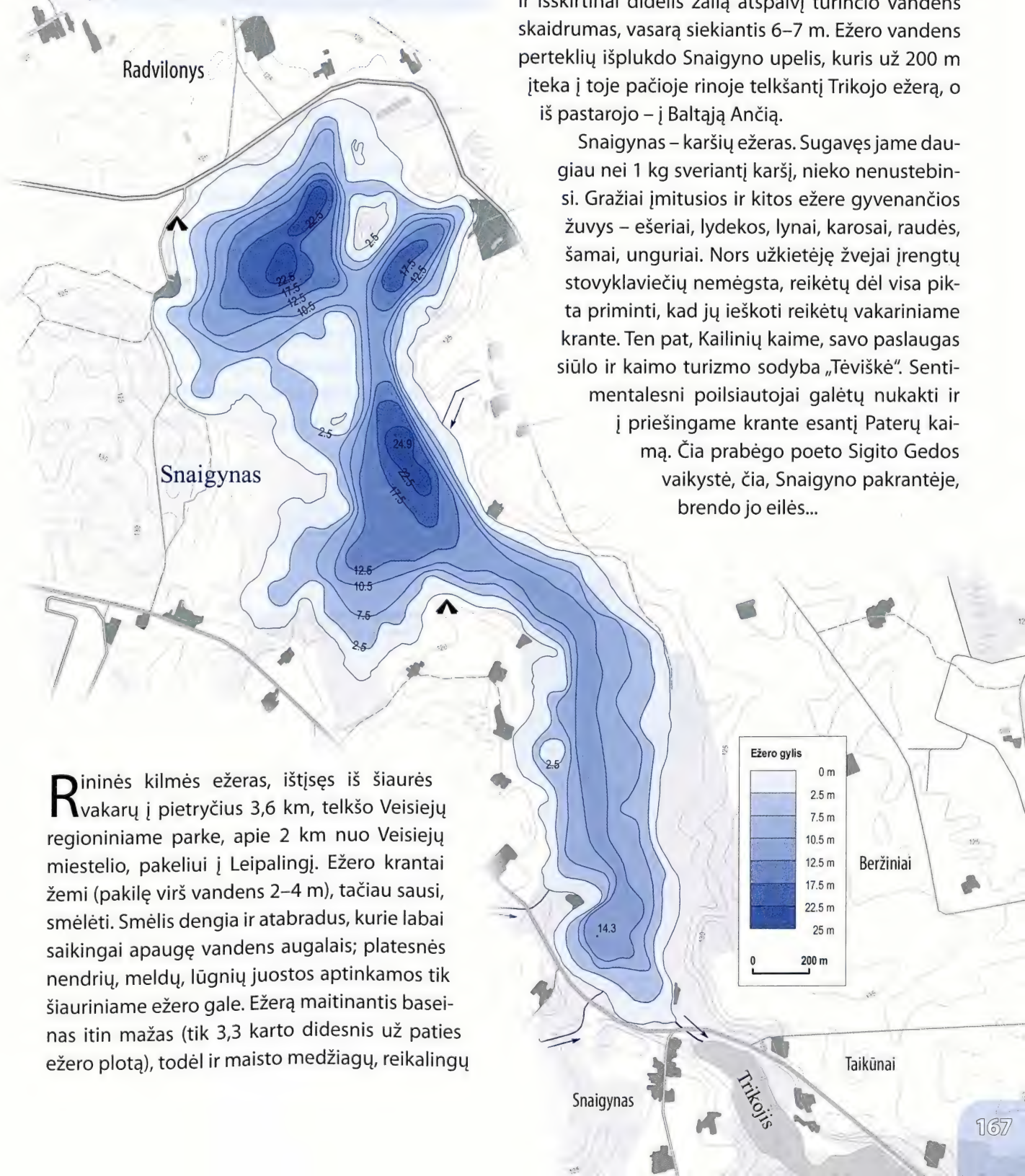
Kranto linijos ilgis – 11,6 km, vingiuotumas – 2,3. 3 salos, plotas – 1,5 ha, salingumas – 0,7 %.

Didžiausias gylis – 24,9 m, vidutinis – 7,6 m, santykinis – 1,5 %.

Vandens tūris – 15,6 mln. m³.

Žr. Ančia, p. 152.

Rininės kilmės ežeras, ištįsęs iš šiaurės vakarų į pietryčius 3,6 km, telkšo Veisiejų regioniniame parke, apie 2 km nuo Veisiejų miestelio, pakeliui į Leipalingį. Ežero krantai žemi (pakilę virš vandens 2–4 m), tačiau sausi, smėlėti. Smėlis dengia ir atabradas, kurie labai saikingai apaugę vandens augalais; platesnės nendrių, meldų, lūgnių juostos aptinkamos tik šiauriniame ežero gale. Ežerą maitinantis baseinas itin mažas (tik 3,3 karto didesnis už paties ežero plotą), todėl ir maisto medžiagų, reikalingų

dumbliams žydėti, suplaukia nedaug (ežero vandenyje ištirpusių druskų kiekis – apie 200 mg/l). Iš čia ir išskirtinai didelis žalią atspalvį turinčio vandens skaidrumas, vasarą siekiantis 6–7 m. Ežero vandens perteklių išplukdo Snaigyno upelis, kuris už 200 m įteka į toje pačioje rinoje telkšantį Trikojo ežerą, o iš pastarojo – į Baltąją Ančią.

Snaigynas – karšių ežeras. Sugavęs jame daugiau nei 1 kg sveriantį karšį, nieko nenustebinsi. Gražiai įmitusios ir kitos ežere gyvenančios žuvys – ešeriai, lydekos, lynai, karosai, raudės, šamai, unguriai. Nors užkietėję žvejai įrengtų stovyklaviečių nemėgsta, reikėtų dėl visa piktą priminti, kad jų ieškoti reikėtų vakariniame krante. Ten pat, Kailinių kaime, savo paslaugas siūlo ir kaimo turizmo sodyba „Tėviškė“. Senti-mentalesni poilsiautojai galėtų nukakti ir į priešingame krante esantį Paterų kaimą. Čia prabėgo poeto Sigito Gedos vaikystė, čia, Snaigyno pakrantėje, brendo jo eilės...

Trakų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Strėvos) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 134 m BS.

Ežero plotas – 8,5 ha, maitinančiojo baseino plotas – 5,4 km², santykinis baseinas – 63,5.

Kranto linijos ilgis – 1,2 km, vingiuotumas – 1,2.

Didžiausias gylis – 8,3 m, vidutinis – 5,2 m, santykinis – 2,6 %.

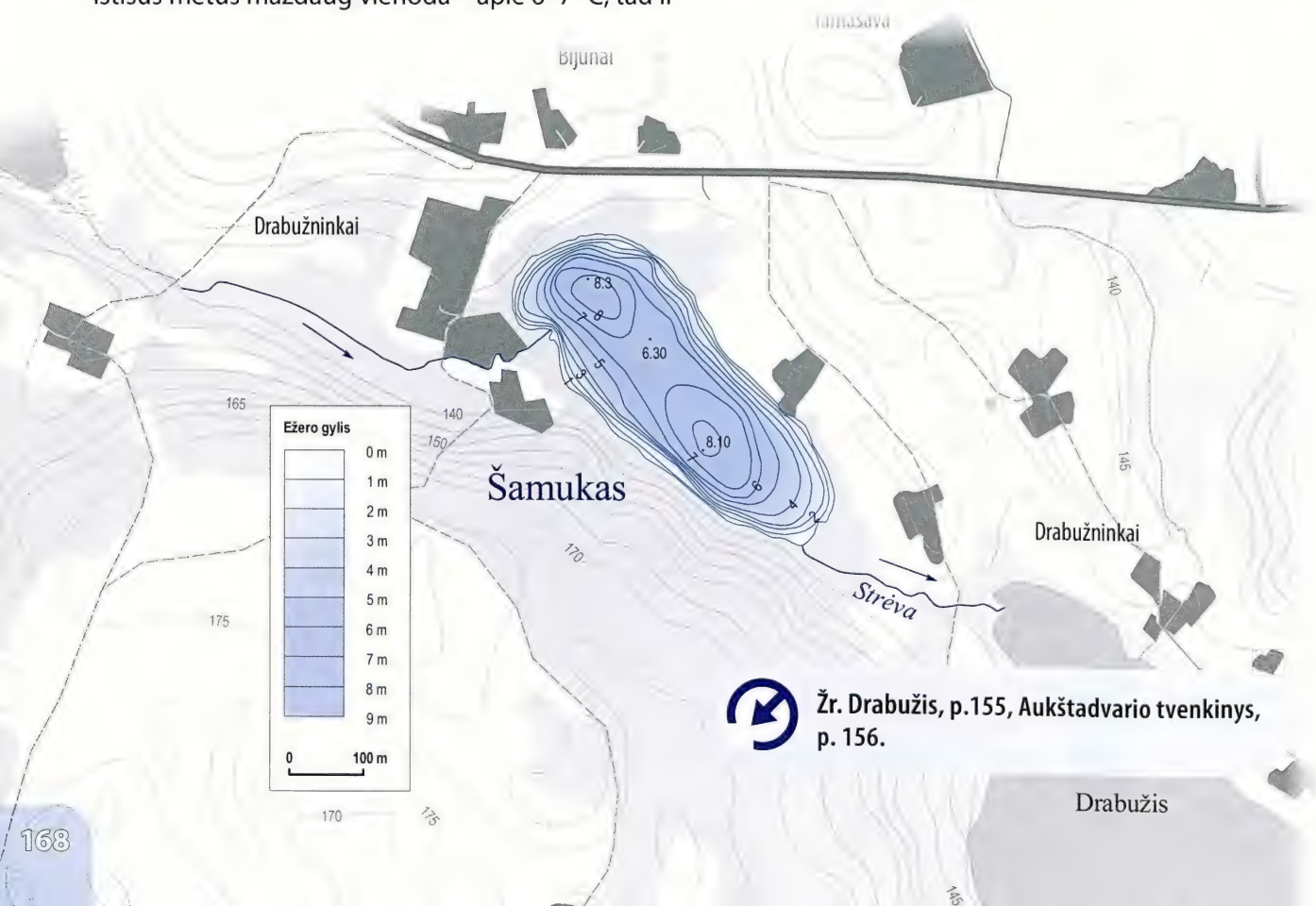
Vandens tūris – 0,44 mln. m³.

Ežerėlis tūno giliame rininiame klonyje, skrodžiančiame Aukštadvario kalvyno pietinę pašlaitę ir toliau nutįstančiame Strėvos dubumos link. Toje pačioje rinoje, o tiksliau – išlikusiose jos duobėse, telkšo ir Šamuko kaimynai: įšiauriau – Strėvininkų ir Strėvytės ežerėliai, įpiečiau – Drabužis ir Spindžiuskas. Šamukas – iš jų „arčiausiai pasaulio“, prasme-gęs visai šalia Trakų–Aukštadvario plento. Duburį iš šiaurės ir pietvakarių remia itin aukšti krantai, ypač status ir aukštas pietvakarinis krantas, pakylantis virš vandens iki 50 m. Pavasarį jis skendi žalzgana-me sprogstančių beržų šyde, vasarą apsitaisęs vien-tisu tamsžaliu drabužiu, o rudenį, regis, visus saulės spindulius surinkęs. Papėdė pašlapusi, šaltiniuota, neša ežerui duoklę. Net sausais vidurvasariais Ša-mukas gauna iš požemių apie 10 l/s. Didesniam ežerui tai būtų vieni juokai, tačiau Šamukui – daug, nes iš požemių sutekėjęs vanduo sugeba jį atnaujinti per vienus metus. Gruntinio vandens temperatūra ištisus metus maždaug vienoda – apie 6–7 °C, tad ir

Šamuko vanduo kiek kitoks nei jo gentainių: vasa-rą vandens temperatūra priedugnyje siekia 10 °C – sekliam ežerui pernelyg žema, o žiemą, priešingai, vanduo šiltas – 4,2–4,5 °C.

Šaltinių vandeniu minta ir į ežerą įtekantis upe-lis – Strėvos aukštupys, puošiantis jo siaurą atabra-dą gražia smėlėta delta. Beje, giliu, tačiau pelkėtu kloniu tekantis upokšnis surenka daug organinių rūgščių, todėl Šamuko vanduo neskaidrus, rusvas. Ežerėlio vandens perteklius tuo pačiu Strėvos upe-liu nuteka į Drabužio ežerą.

Šamukas telkšo Aukštadvario regioninio parko teritorijoje, bet, priešingai nei kiti jo kaimynai, ne-turi jokio specialaus gamtosauginio statuso (šiaur-inė rinos dalis iki Šamuko priklauso Strėvos ištakų hidrografiniam draustiniui, o pietinė – nuo Šamuko pakrantės – Spindžiaus kraštovaizdžio draustiniui). Kodėl? Kartais sunku suprasti draustinių planuotojų logiką...

Žr. Drabužis, p.155, Aukštadvario tvenkinys, p. 156.

ŠKILĖTŲ EŽERAI

Trakų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Verknės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 151 m BS.

Ežerų plotas – 4,6 ha ir 4,4 ha.

Kranto linijos ilgis – 1,0 km ir 1,1 km.

Didžiausias gylis – 18,2 m ir 12,8 m, vidutinis – 7,8 m ir 4,1 m, santykinis – 7,7 % ir 5,4 %.

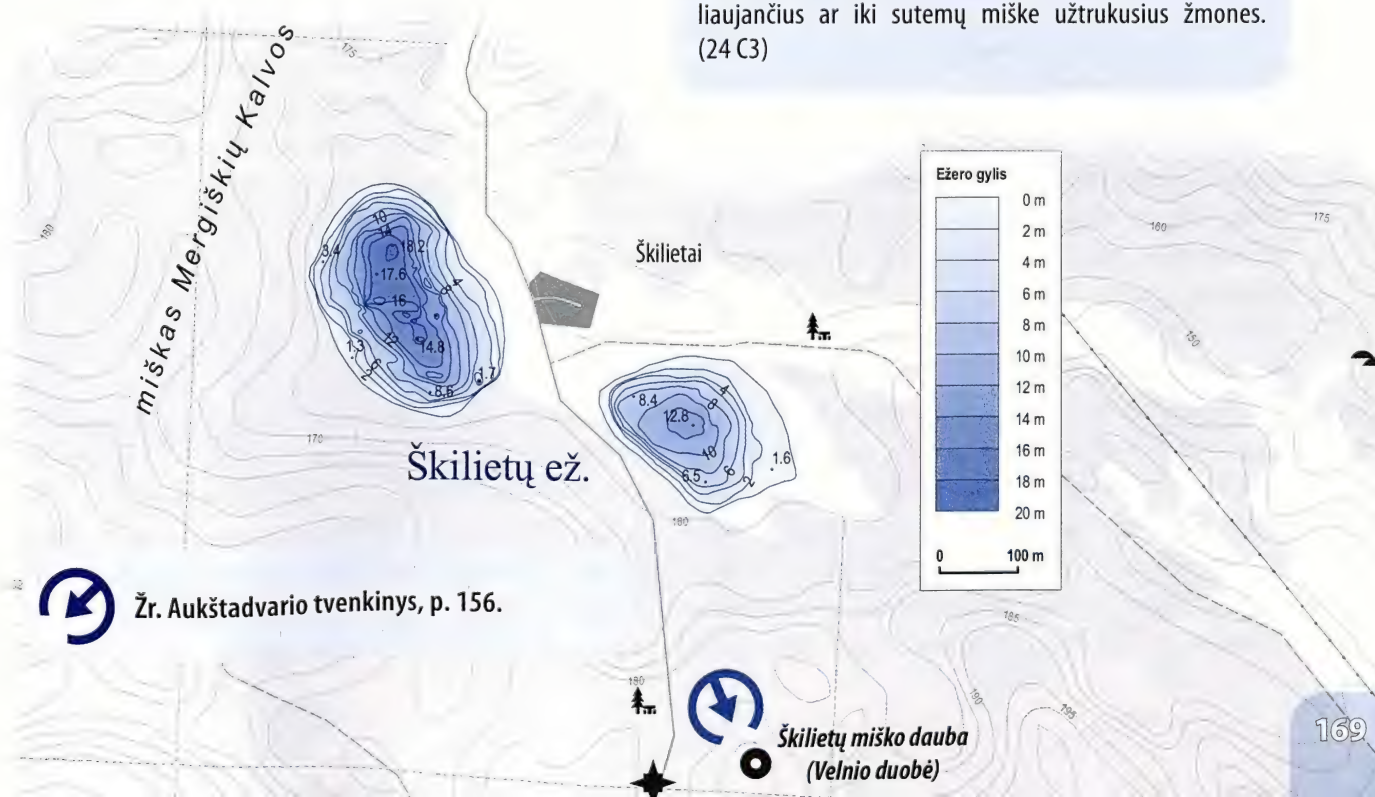
Vandens tūris – 0,36 mln. m³ ir 0,18 mln. m³.

Nuo Aukštadvario į šiaurę – Beižionių link – nutįsta aukščiausia Dzūkų aukštumos juosta, susidariusi tarp Strėvos ir Verknės dubumomis slinkusių ledyno liežuvių. Daugelio kalvų momenys pakyla virš jūros lygio daugiau kaip 200 m, o aukščiausios, Gedanonių kalvos, net 257,4 m. Priemolingas tarp-liežuvinis masyvas kimšte prikimštas akmenų; kai kurie iš jų (Ustronės riedulynas, Daudų akmenys, Mergiškių akmuo su duobute) kyšo paviršiuje, stebina žmones savo forma, gausa. Kai kuriose masyvo dalyse, ypač pietinėje, morena užklojo ir nuo ledyno nutrūkusius ledo luistus. Pastariesiems vėliau ištirpus, radosi gilūs, stačiašlaitiai duburiai. Viename iš jų, esančiame apie 5 km į šiaurę nuo Aukštadvario, markstosi Škilietų ežerėlių akys (Aukštadvario regioninis parkas, Mergiškių kraštovaizdžio draustinis). Jie nedideli, tačiau labai giliai įdubę. Šlaitai kai kur, ypač į Gedanonių pusę, pakyla virš vandens 40–50 m. Pridėkite dar 18 m po vandeniu – iš viso 60–70 m! Iš tiesų kur čia nesusimąstysi, kas galėjo išmušti tokią skylę, ypač kai šalia, Mergiškių Kalvų miško gūdumoje, tūno paslaptingoji Velnio duobė.

Pasakojama, kad joje nugrimzdusių karvių griaučiai („skeletai“) išplaukdavę ežerėliuose, todėl žmonės juos ir pavadinę Škilietais.

Ežerėliai uždari, juos maitina tik krituliai ir iš požemių suplaukęs vanduo; požemiais nuteka ir vandens perteklius. Į kurią pusę? Galima tik spėlioti, tačiau veikiausiai – į Verknę. Nors ežerėliai telkšo greta – to paties duburio duobėse, jie visiškai skirtingi. Vienas iš jų, įšauriau prasmigęs, yra skaidrus, kietadugnis, vos vienu kitu vandens augalėliu žvyrėtą atabradą pasikaišęs; antras – seklesnis, dumblu tvoskiantis, nendrynais pasišiaušęs, lūgnių lapais nuklotas, pakraščiuose kai kur pelkaitėmis liulantis. Kita vertus, abiejų ežerėlių vanduo vasarą yra labai ryškiai susisluoksniavęs pagal temperatūrą, kuri prie dugno yra apie 4,5 °C.

● Škilietų miško dauba (Velnio duobė) yra piltuvo formos, 37 m gylis, o jos dugne – dar 9,5 m durpių stormė. Viršuje Velnio duobė yra net 200 × 220 m dydžio, dugne – 63 m skersmens. Iki šiol mokslininkai neturi vienos nuomonės apie daubos kilmę. Pasakojimuose apie Velnio duobę dažniausiai minimi vaiduokliai, velniai, gąsdinę keliaujančius ar iki sutemų miške užtrukusius žmones. (24 C3)

Trakų r. savivaldybė, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Verknės) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 124,7 m BS.

Ežero plotas – 337 ha, maitinančiojo baseino plotas – 67,3 km², santykinis baseinas – 20,0.

Kranto linijos ilgis – 26 km, vingiuotumas – 4,0.

Didžiausias gylis – 23,6 m, vidutinis – 7,1 m, santykinis – 1,1 %.

Vandens tūris – 24 mln. m³.

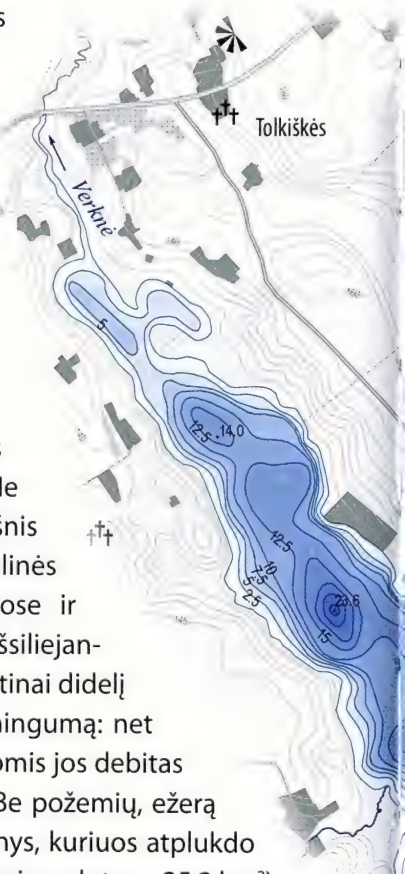
Didžiausią Verknės upės baseine, labai ilgą (8 km), tačiau siaurą (vidutinis plotis – 600 m), išlinkusį iš rytų į šiaurės vakarus ežerą nesunku rasti, jis telkšo Rūdiškių–Onušio pusiaukelėje, pietrytiniame Aukštadvario regioninio parko kampe. Vilkokšnio rina kadaise buvo ledyno vandenų nuosrūvos latako – Verknės proupės – žemupys. Šiaurinę duburio dalį kerta dar viena rina, kurioje išsiliejo 2 km ilgio, siaura (plotis – 100–200 m) įlanka, vadinama Koją. Nuo jos į rytus toje pačioje rinoje telkšo nuo Vilkokšnio atitrūkę Pakojo ir Saloviškių ežerėliai, o į vakarus – Žalieji Prūdėliai, iš kurių į Vilkokšnį srūva šaltiniuotas Žaliosios upelis. Jo jėgos pakako čia stovėjusiam vandens malūnui.

Vilkokšnio krantai aukšti, statūs, pakilę virš vandens iki 30 m, o artimajame apyežeryje, ties Žuklijais, kai kurios kalvos iškilusios virš jūros lygio 173 m, taigi virš ežero – beveik 50 m. Gynybai parankūs kalvų momenys tapo piliakalniais, Žuklijų kaime jų net du. Ežero duburio, ypač Kojos įlankos, šlaitus vagoja senų raguvų randai. Kai kurie iš jų – nuo vėlyvojo ledynmečio, kai dar nebuvo miškų, ir srūvantys vandenys galėjo nekliudomi gremžti, plauti ir varpyti stačius rinų šlaitus. Didesnių miškų Vilkokšnio apyežeryje nėra ir dabar, tačiau duburys nėra plikas: senų eglynų juostos saugo Kojos įlankos ramybę, vakarinę ežero krantą remia Kreivakio ir Tolkiškių miškai. Atviresni vėjams tik ežero rytinio rago krantai, kuriuose įsikūrė Žydkaimio, Savaitiškių, Grendavės, Panošiškių, Žuklijų kaimai. Čia ir geriausios regyklos, ypač nuo Vilkokšnio ir Kojos santakos įsiterpusio pusiasalio.

Per Vilkokšnio riną plūdę ledyno tirpsmo vandenys vilko daug nešmenų – smėlio, žvyro, kai kur jie uždengė ir priemolingus darinius. Susidarė „pyragas“, kurio viršutinis sluoksnis gerai praleidžia vandenį, o giliau slūgsantis, priešingai, jį sulaiko, ir šis yra priverstas tekėti požemyje didžiausio nuolydžio kryptimi – į ežero duburį. Vilkokšnis – išskirtinai gausiai požeminių vandenų maitinamas ežeras. Galaverknio šaltinis maitina Verknės hidrografinį

aukštupį, įtekantį į Baluosiu vadinamą Vilkokšnio rytinį prielipą. Prie Panošiškių kaimo stačiame ežero šlaite išsiliejantys vandenys išplovė didelį sufozinį cirką, šis neužšąla ir žiemą, todėl čia spiečiasi pasilikusios antys. Ypač daug šaltinių Kojos įlankos pietiniame krante – net atabrada, todėl jo dugnas klampus, „verdantis“. Šaltinių vandenį surinkusių upokšnių (jų net aštuoni) vandens temperatūra vasarą tesiekia 10–12 °C, bet žiemą ji yra santykinai aukšta, todėl verdenes dengia labai plonas ledas. Ne veltui sakoma, kad Vilkokšnis neužšąla, iki nepasiima eilinės aukos. Ežero viršvandeniuose ir povandeniniuose šlaituose išsiliejantys šaltiniai nulemia ir stebėtinai didelį ištekančios Verknės vandeningumą: net ir išskirtinai sausomis vasaromis jos debitas yra didesnis kaip 0,6 m³/s. Be požemių, ežerą maitina ir paviršiniai vandenys, kuriuos atplukdo Galuverknė (ilgis – 2 km, baseino plotas – 25,2 km²), Samė (išteka iš Samio ežero, ilgis – 3,2 km, baseino plotas – 15 km²) ir kiti upeliai. Sudėjus viską išeity, kad per metus į Vilkokšnį suplaukia apie 26 mln. m³ vandens, t. y. didžiuliame ežere sukauptam vandeniui visiškai atsinaujinti užtenka vieno metų. Vanduo minkštas, jame ištirpusių druskų kiekis – apie 190 mg/l.

Vilkokšnio pakrantėse labai daug privačių valdų, bet kai kurios iš jų („Dalgedų sodyba“, „Vilkokšnio vingis“ – Žuklijų kaime, „Papartis“, „Vilkokšnis“ – Jankovicų kaime ir kt.) pritaikytos kaimo turizmui, taigi laukia lankytojų. Yra ir viešų erdvių: Grendavės kaime už ES lėšas įrengtas puikus paplūdimys. Žvejų ežere laukia lydekų, ešerių, karšių, kuojų ir kitos

žuvys. Norintys apžvelgti ežerą iš paukščio skrydžio gali pasinaudoti Antakalnio kaime įsikūrusios UAB „Aerodream“ teikiamomis paslaugomis. Tačiau visą laiką būtina prisiminti, kad esate kraštovaizdžio draustinyje. Jame saugoma sudėtingos formos rina, į ją atsiveriantys šaltiniai, o apyežeryje – į Lietuvos raudonąją knygą įrašytų paukščių (didžiųjų baublių, didžiųjų dančiasnapių, pievinių ir pelkinių lingių, griežlių, juodųjų peslių, mažųjų erelių rėksnių, švygždų, tulžių) buveinės, plačialapių klumpaičių augavietės, kadagiais apaugę sausi karbonatingi pietrytiniai šlaitai, Žuklijų piliakalniai, Tolkiškių dvarvietė.

Ōnuškis žinomas nuo tada, kai Žygimantas Senasis jo dvaro savininkui 1524 m. suteikė privilegiją kurti miestelį, rengti savaitinius turkus. Po poros metų jau minima ir bažnyčia. Kaip urbanistikos vertybė saugomas miestelio gatvių tinklas, aikštės planas ir jos tūrinė erdvinė kompozicija. Miestelio planas – linijinis, savaimingos raidos, dabartinę formą įgavęs dar iki XVII a. vid. Vyrauja XX a. I p. vienaaukščiai mediniai namai. XIX a. pr. sudegę senoji miestelio bažnyčia. Dabartinė vėlyvojo klasicizmo Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčia pastatyta 1829 m. pagal Vilniaus arkikatedros pavyzdį. Ji halinė, stačiakampio plano, su šešių dorėninių kolonų portiku, turi romantizmo bruožų. Meni-

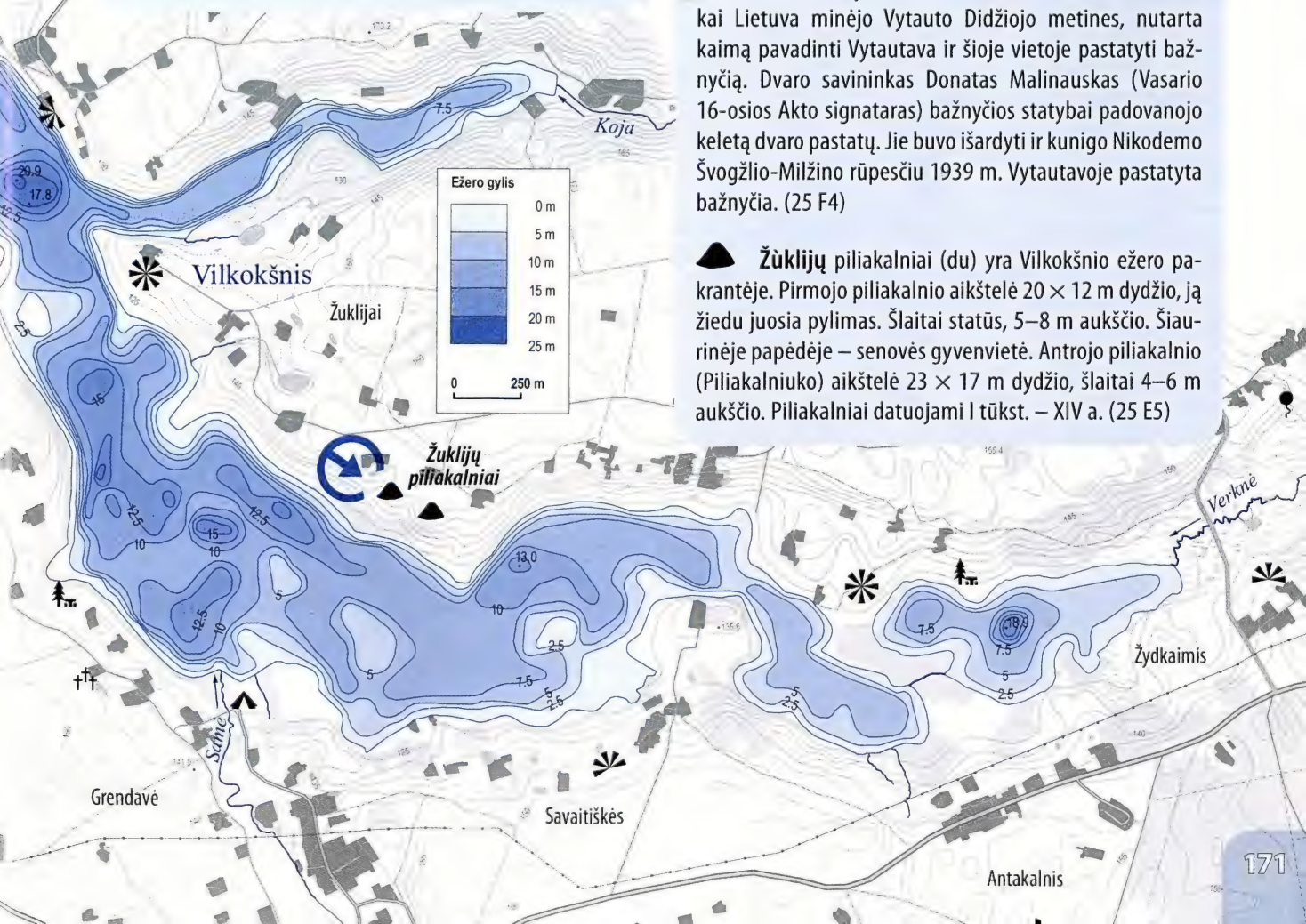

niu požiūriu vertingi „Šv. Roko“ ir „Šventosios Dvasios atsiuntimo“ paveikslai (XIX a.). Šventoriuje – Vasario 16-osios Akto signataro Donato Malinausko (1869–1942) kapas. Jo palaikai iš Sibiro į Onušį perkelti 1993 m. Miestelyje dėmesį patraukia 1926 m. felčerio namas (Trakų g. 18) su ant dviejų mūrinių kolonų iškeltu mezoninu. Namo viduje išliko autentiško interjero elementų. Senųjų Onušio kapinių pakraštyje būdavo užkasami žuvusių arba nukankintų Lietuvos partizanų kūnai. Atkūrus Nepriklausomybę ši vieta sutvarkyta, atidengtas paminklinis akmuo. Kelio Onuškis–Rūdiškės 26-ame kilometre yra paminklas, žymintis Lietuvos partizanų kautynių vietą. Čia 1948 m. spalio 27 d. Didžiosios kovos apygardos partizanai surengė pasalą ir susprogdino sunkvežimį su enkavėdistais. Iki šių dienų išlikęs sovietmečiu pastatytas paminklinis akmuo su žuvusiųjų pavardėmis. (24 D6)

✚ **Rūdiškių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia** buvo pastatyta 1925–1932 m. Mūrinės bažnyčios šventoriuje yra vertingas koplytstulpis su dviem skulptūromis (XIX a.). Miestelio geležinkelio stoties statinių kompleksą (Stoties g. 1, 5), statytą XIX a. pab. – XX a. I p., sudaro stotis, vandens bokštas ir namas. 1929 m. iškilęs geležinkelio stoties pastatas dailus, istoristinis, su mansardinio stogu. (25 G5)

✚ **Vytautavos Šv. Antano Paduviečio bažnyčia** stovi viena laukuose. Čia prie Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto demarkacinės linijos buvo Paulinavos dvarelis. 1930 m., kai Lietuva minėjo Vytauto Didžiojo metines, nutarta kaimą pavadinti Vytautava ir šioje vietoje pastatyti bažnyčią. Dvaro savininkas Donatas Malinauskas (Vasario 16-osios Akto signataras) bažnyčios statybai padovanojo keletą dvaro pastatų. Jie buvo išardyti ir kunigo Nikodemo Švogžlio-Milžino rūpesčiu 1939 m. Vytautavoje pastatyta bažnyčia. (25 F4)

▲ **Žuklijų piliakalniai** (du) yra Vilkokšnio ežero pakrantėje. Pirmojo piliakalnio aikštelė 20 × 12 m dydžio, ją žiedu juosia pylimas. Šlaitai statūs, 5–8 m aukščio. Šiaurinėje papėdėje – senovės gyvenvietė. Antrojo piliakalnio (Piliakalniuko) aikštelė 23 × 17 m dydžio, šlaitai 4–6 m aukščio. Piliakalniai datuojami I tūkst. – XIV a. (25 E5)

Lazdijų r. ir Druskininkų savivaldybės, Nemuno vidurupio mažųjų intakų (Baltosios Ančios) pabaseinis, absoliutusias aukštis – 112,4 m BS.

Ežero plotas – 89,2 ha, maitinančiojo baseino plotas – 8,4 km², santykinis baseinas – 9,4.

Kranto linijos ilgis – 5 km, vingiuotumas – 1,5.

Didžiausias gylis – 5,9 m, vidutinis – 3 m, santykinis – 0,55 %.

Vandens tūris – 2,7 mln. m³.

Rytiniame Lazdijų rajono pakraštyje, tarp Veisiejų ir Leipalingio, dunkso Kamorūniškės miškas. Kilpinėdami jo kelių labirintu, galite pasiekti erdvų rėninį duburį – Vilko ežero guolį. Ežeras ištįsęs iš šiaurės į pietus beveik 2 km, siauras (vidutinis plotis – 400 m), tačiau seklokas – rina, matyt, nesugebėjo atsinaujinti poledynmetyje, kai tirpo palaidoti ledo luistai. Apyežeris kalvotas, ypač vakarinėje pusėje, bet krantai ne itin statūs, todėl vandeniui bent kiek nulsūgus, jie gerokai nutolsta nuo ežero. Rytiniame krante ošia sausi šilai, bet yra ir supelkėjusių, tamsiais eglynais apaugusių pakrančių. Atabradaai platoki, daugiausia smėlėti, pasikaisę aukštais nendrynais, meldais, o seklesniuose padumblėjusiuose užutėkiuose – alavijiniais aštriais. Ežerą maitina keli striuki upeliai ir požemiai, o vandens perteklių išplukdo Vilkė, kuri už 4,4 km įteka į Seirą, o ši – į Baltąją Ančią.

Ežeras ir jo pakrantės 1960 m. įgijo botaninio draustinio statusą. Vilko įžymybės – mažaziedės vandens lelijos, pelkinės žilės ir, žinoma, menturlapės ežerutės. Pastarųjų tankūs gyvatiškų stiebų sąžalynai kai kur ištiesai nukloję atabradas ir jų paunuolius. Ežere pagaunama karšių, lydekų, ešerių, raudžių. Bet vieta atkampi, poilsivimui tinkamų vietų ne tiek ir daug – tikra vilkinyčia...

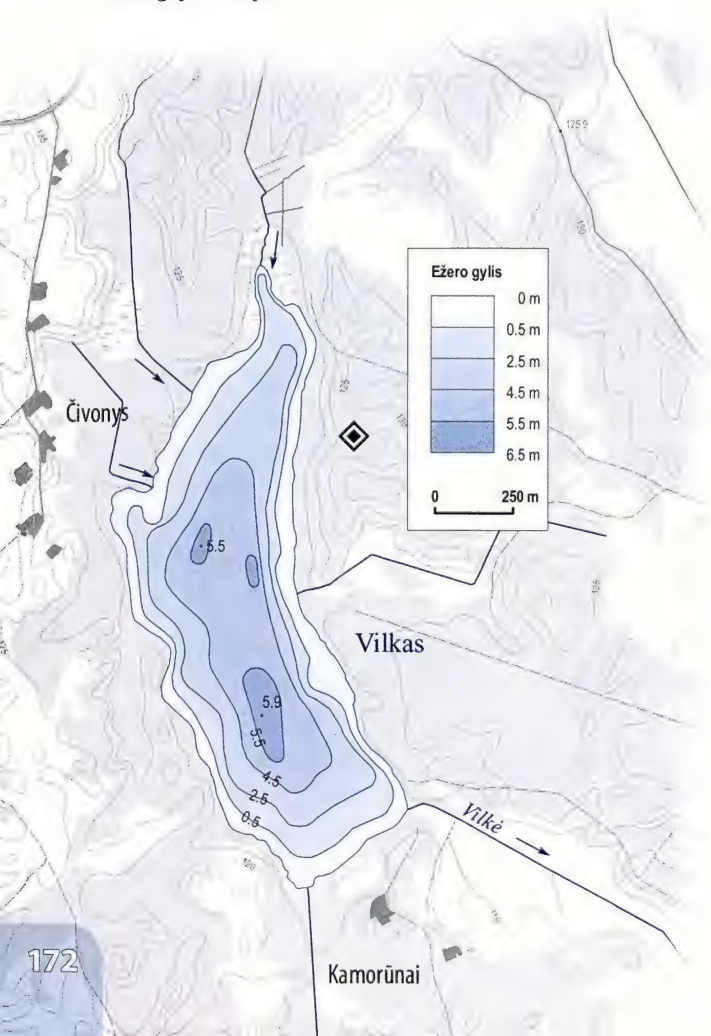
Lėipalingis. Miestelio dvaras žinomas nuo 1503 m. Bevardžio upelio slėnyje, atskiroje kalvoje, įrengtas Černiauskų piliakalnis. Jo aikštelė 50 × 11 m dydžio, šlaitai statūs, 6–7 m aukščio.

Išsamiau netyrinėtas piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pr. Antras prie Leipalingio esantis piliakalnis vadinamas Druskininkėlių (Saltoniškės) vardu. Jo aikštelė yra 22 × 14 m dydžio, šlaitai – 10–11 m aukščio. Vakariniam Leipalingio pakraštyje, dešiniame Seiros krante, yra kapinynas, kuriame archeologai ištyrė daugiau kaip šimtą XVI–XVII a. laikotarpio kapų.

Miestelio planas spindulinis. Pirmoji bažnyčia čia pastatyta apie 1580 m., dabartinė Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia iškilo 1821 m. Ji klasicistinė, turi baroko bruožų. Fasadas pabrėžtas trikampi frontonu, suskaidytas piliastrais. 1885 m. buvo pastatyta varpinė, šventorius aptvertas gražia mūro tvora. Aikštėje prie bažnyčios – Šv. Agotos koplyčia (XIX a.) ir atstatytas Nepriklausomybės paminklas. Bažnyčios viduje išliko vertingos stacijos (1859 m.), klausyklos (1919–1920 m.). Varpinėje kabo senas 1816 m. varpas.

Apie 200 metų Leipalingio dvarą valdė Sapiegos. Vėlesni savininkai Kruševskiai pastatydino neoklasicistinius rūmus. Šių rūmų šiauriniame fasade dominuoja platus šešių kolonų portikas. Pietinis fasadas turi keturių kolonų portiką.

Leipalingio kapinėse palaidotas Nepriklausomybės kovų dalyvis Florijonas Janukavičius, vakarinėje jų dalyje – dar septyni Lietuvos kariai, pasieniečiai ir šauliai, žuvę 1919–1923 m. Prisimenant juos, 1928 m. Leipalingyje buvo pastatytas paminklas žuvusiems už Nepriklausomybę. Leipalingį garsina ir mokyklos kraštotyros muziejus, kurį dar 1957 m. įkūrė mokytojas Algirdas Volungevičius. Šiandien muziejuje sukaupia apie 12 tūkst. eksponatų. (35 F4)

ŠEŠUPĖS PABASEINIO EŽERAI

Lazdijų r. savivaldybė, Šešupės up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 125,3 m BS.

Ežero plotas – 67,8 ha, maitinančiojo baseino plotas – 7,1 km², santykinis baseinas – 10,5.

Kranto linijos ilgis – 4,5 km, vingiuotumas – 1,5.

Didžiausias gylis – 25,3 m, vidutinis – 12 m, santykinis – 2,7 %.

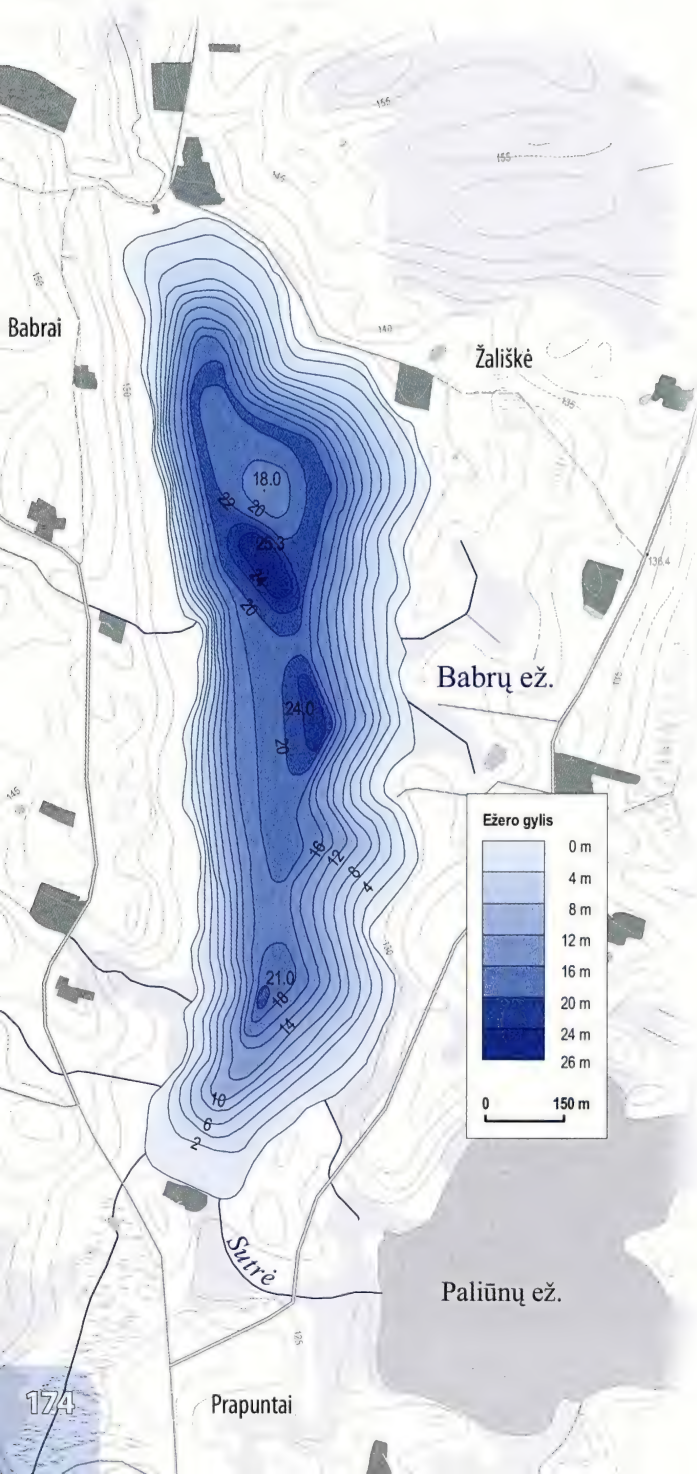
Vandens tūris – 8,1 mln. m³.

Ilgas (1,9 km), bet siauras (plotis – 0,5 km) „bebrų“ ežero rėnis kilmės duburys įsirežęs į Sūduvos aukštumą juosiantį moreninį kalvagūbrį, kuris skiria Baltosios Ančios ir Šešupės baseinus. Apyežerio reljefas aukštėja vakarų link (ties Šventežeriu kai kurios

kalvos pakyla virš jūros lygio net 187 m), tad ir rėnio krantai šiek tiek asimetriški: vakarinis krantas, kuriame pabirusios Babrų kaimo sodybos, pastebimai aukštesnis (pakyla virš vandens apie 25 m) už rytinį. Aplink plyti ganyklos, dirbami laukai, kad ir iš kurio kranto žiūrėti – ežeras kaip ant delno. Atabrada smėlėti, saikingai pakaišyti meldais bei nendrėmis, tačiau, kaip dažniausiai ir būna rininiuose ežeruose, – siauri.

Ežerą 1934 m. pirmą kartą tyrinėjo ir jo batimetrinį planą sudarė Kauno Vytauto Didžiojo universiteto geografs, tarp jų – būsimasis profesorius, akademikas Kazimieras Bieliukas, kaupęs duomenis daktaro disertacijai „Dovinės baseino ežerai“. Taigi Babrai – Dovinės upės baseino ežeras, Dovinės hidrografinis aukštupys. Ežero vandens perteklių išplukdantis upelis Sutrė srūva į Paliūnų ežerą, iš jo – į Senkučio ežerą, o iš pastarojo – į Dusią. Kadangi ežerą maitinantis baseinas labai mažas (ir absoliučiai, ir santykinai), vandens perteklius taip pat menkas, ir ežero vandens tūriui atsinaujinti reikia daugiau nei 7 metų.

Žvejams Babrai – stambių lydekų ir ešerių ežeras. Pagaunama jame ir karšių, lynų, karosų, kuojų, raudžių. Žališkės kaime yra sodyba, kurioje galima apsistoti, išsinuomoti valtį. Ežerą nesunku pasiekti, jis telkšo Seirijų–Lazdijų pusiaukelėje.

◆ **Trāko** miškas žaliuoja aukščiausiose Metelių regioninio parko kalvose. Čia auga bekočių ąžuolų giraitė. Tai vienintelė medžių rūšis, įrašyta į Lietuvos raudonąją knygą, ir tik čia yra jų augavietė Lietuvoje. Kivakalniui vadinamas alkakalnis apipintas padavimais – jo vardas siejamas su Kijevo raganomis, kurios esą čia atskrisdavo į trumpiausios vasaros nakties šventę. Dar neseniai kalno aikštelėje buvo matyti niekada neužauganti duobelė – svarbiausia burtininkų susirinkimų vieta. Kiekvienas burtininkas esą privalo per metus užburti dvyliką žmonių, antraip yra teisiamas. Tie, kurie viršija šį skaičių, paaugstinami. (28 D6)

Lazdijų r. savivaldybė, Šešupės up. pabaseinis, absoliutusias aukštis – 106,3 m BS.

Ežero plotas – 2334 ha, maitinančiojo baseino plotas – 84,5 km², santykinis baseinas – 3,6.

Kranto linijos ilgis – 21,6 km, vingiuotumas – 1,3.

Didžiausias gylis – 32,4 m, vidutinis – 15,4 m, santykinis – 0,6 %.

Vandens tūris – 360 mln. m³.

Sunku įsivaizduoti Lietuvos žemėlapi be hidrografinio „logotipo“ – trijų žydrų lašų jo pietvakariniam kampe. Ten, erdvoje buvusio ledyno dubumoje, įsispraudusioje į Sūduvos aukštumų kalvagūbrius, plyti didieji Užnemunės ežerai. Kadaise šioje vietoje tūnojo Nemuno vidurupio plaštakos ledyno liežuvis. Jam pradėjus tirpti, atitrūko didžiuliai ledo luistai, kuriuos priedėdyninės upės pridengė smėlio ir žvyro patalais. Vėliau tirpsmas kiek sulėtėjo, stabtelėjusio ledyno pakraštyje susidarė neaukštas moreninis pylimas ir užtvėrė dubumą iš šiaurės. Paskui buvo ir priedėdyninės marios, ir palaidotų ledo luistų tirpimas, ir plačiai išsilieję ežerų vandenys, suformavę krantuose erdvius terasų laiptus, ir pagaliau iš ežerų ištrūkę Nemuno link skubantys upeliai. Taip geografiškai supaprastintai aiškina didžiųjų ežerų, tarp jų didžiausio iš didžiųjų – Dusios ežero – kilmę.

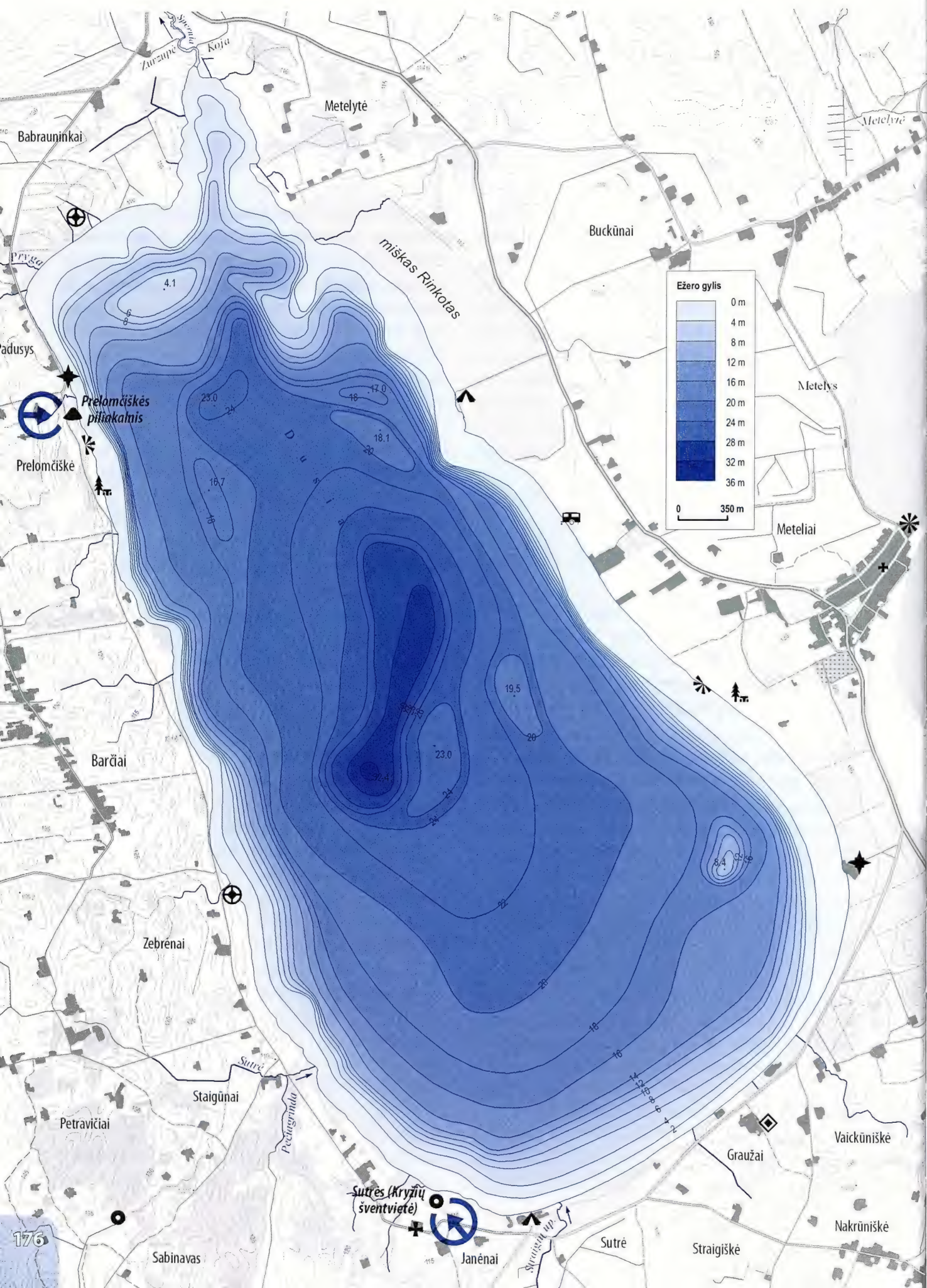
Dusia plyti Metelių regioniniame parke ir turi hidrografinio draustinio statusą. Tai trečias pagal dydį Lietuvos ežeras, bet jame sukauptas vandens tūris mažai atsilieka nuo rekordininko Drūkšių ežero. 1926 m. vasarą išskirtinį Sūduvos ežerą tyrinėjo Kauno profesūra: Konstantinas Regelis aprašė vandens augaliją, o Teodoras Daukantas ir Kazys Pakštas išmatavo gylį, sudarė batimetrinį planą. Prie šio darbo prisidėjo ir Hidrometrinė partija (biuras): vedėjas prof. Steponas Kolupaila ir technikas B. Poška. Išmatavo įtekančių ir ištekančių upelių vandens debitą, pirmą kartą įvertino ežero reguliuojamąją gebą. 1934 m. pavasarį Kauno universiteto geografiškai išmatavo Dusios ežero gylį antrą kartą. Šįsyk nuo ledo, tiksliau, todėl ežeras „pagilėjo“: vietoj plane buvusios 30 m gylio žymos atsirado 32,4 m žyma. Vėlesniais metais Dusią dar ne sykį tyrinėjo biologai, geografiškai, hidrologai, o nuo 1941 m. beveik be pertraukų iki šiol veikia vandens matavimo stotis. Galima drąsiai tarti, kad Dusia yra vienas iš geriausiai ištirtų Lietuvos ežerų.

Dusios dubuo lėkštadugnis, palengva gilėja centro link; atabradaai platūs, smėlingi arba žvyringi, kai kur pabarstyti dreisenų kiautelių nuolaužomis. Botanikai yra apskaičiavę, kad virš vandens kyšan-

ti augalija Dusios ežere užėmusi apie 5 % vandens paviršiaus, platesnės ir tankesnės augalų juostos susidarė vakarinėje ežero pakrantėje ir šiaurinėje įlankoje – Kojoje. Rytiniai ir pietiniai ežero krantai žemi (3–5 m virš vandens paviršiaus), tačiau terasingi, smėlingi, su šen bei ten išlikusiais miškeliais (Bijotų, Rinkoto); vakarinį krantą remia priemolingi kalvagūbriai, todėl jis kur kas aukštesnis, jame iškylės ir Prelomciškės (Eglynų) piliakalnis.

Ežero ilgoji ašis ištįsusi iš šiaurės vakarų į pietryčius 8,4 km, plotis siekia 4,2 km, taigi bet kurios krypties vėjui čia yra kur įsibėgėti, vandenis įsiūbuoti. Intensyviai maišomame vandenyje padaugėja deguonies, susilygina temperatūra: vienodos temperatūros paviršinis sluoksnis (epilimnionas) būna vidutiniškai 9 m storio, tačiau labai dažnai stiprios audros išmaišo ežerą iki 20–25 m gylio, ypač pavasarį ir rudenį, kai vandens temperatūros, taigi ir tankio, skirtumas paviršiuje ir priedugnyje nėra didelis. Net ir didžiausioje Onelės gelmėje vandens temperatūra per metus svyruoja 7–8 °C. Stiprūs vėjai ilgai neleidžia ežerui užšalti, jis užsikloja ledu vidutiniškai gruodžio 29 d., t. y. kai susidaro beveik 70 °C neigiamos oro temperatūros (paros vidurkio) suma. Iki to laiko ežero vanduo atiduoda atmosferai labai daug šilumos, stipriai atvėsta. Bet nėra to blogo, kas neišeitų į gera – tiek prisisotina deguonies, kad jo niekada nestokoja net ir ilgiausią žiemą.

Ežerą maitinantis baseinas itin mažas – tik 3,6 karto didesnis už patį ežerą, todėl atsirūvantys upeliai (Sutrė, Pečiagrinda, Pryga, Šventupė) atplukdo labai mažai vandens – ne ką daugiau, nei jo iškrinta lietumi ir sniegu į ežero paviršių. Pavasarį ežero vandens lygis pakyla vidutiniškai 22 cm, o per metus svyruoja apie 40 cm. Vandens skaidrumas vasarą būna apie 5 m, vandenyje ištirpusių druskų kiekis siekia 330 mg/l. Ežero vandens tūris visiškai atsinaujina tik per 15 metų. Vandens perteklių išplukdo Dovinė (jos dalis tarp Dusios ir Simno ežerų vadina ma Spernia) – Šešupės intakas. 1971 m. jos ištakoje pastačius šliuzą reguliatorių, Dusia tapo tvenkiniu: vandens lygis pakilo 0,6 m, ir šitaip ežere buvo su-

kaupiami papildomai apie 12 mln. m³ vandens. Juo buvo užpildomi Simno žuvininkystės ūkio tvenkiniai, „gelbėjamas“ žemiau telkšantis Žuvinto ežeras ir praskiedžiamas užterštas Šešupės vanduo žemiau Marijampolės. Projektas nepasiteisino: po keletą dešimtmečių trukusio ekologinio eksperimento vandens reguliavimo Dusioje galiausiai buvo atsisakyta, bet užtvanka Spernios ištakoje liko.

Lankytojus Dusia traukia plačiais smėlėtais atbradais, skaidriu vandeniu, didelėmis buriavimui tinkamomis erdvėmis, tvarkingomis poilsiavietėmis (jų daugiausia pietinėje ir rytinėje pakrantėje) bei kaimo turizmo sodybomis (Metelytės, Vickūniškės, Teizininų, Zebrėnų kaimai) ir, žinoma, žuvimis – jų čia gyvena net 18 rūšių.

Giraitės miškas – kraštovaizdžio draustinis.

Jame yra įrengtas pažintinis takas, kuriuo keliaujant galima stebėti miško įvairovę: 150 metų augantį ąžuolyną, atsodintus miškus su skrobais ir bukais, kenkėjų sunaikintus medynus. Šiame miške yra septyni kaddaisė čia buvusio Papečių dvaro tvenkiniai, sujungti protakomis į vieną sistemą. (28 B6)

◆ **Kalniškės** miškas įrašytas į laisvės kovų istoriją. 1945 m. gegužės 16–17 d. čia įvyko vienas didžiausių mūsų, jame susidūrė partizanai (jų galėjo dalyvauti daugiau nei šimtas) ir okupantų kariuomenė. Lietuvių kovotojams vadovavo Jonas Neifaltas-Lakūnas. Kovoje didvyriškai kovėsi ir žuvo jo žmona Albina Neifaltienė-Pušelė ir dar daugiau nei keturiasdešimt partizanų. NKDV karių sužeista ir nukauta keli šimtai. Apie šį kruviną mūsų buvo kuriamos dainos ir eilėraščiai. Mūsų vietoje šiandien pastatyta atminimo kryžių. Tame pačiame miške, į rytus, yra ir daugiau Lietuvos partizanų žūties vietų: V. Neimano-Jaunučio ir V. Tuinylos-Kario (viena vieta), partizanų vado J. Neifalto-Lakūno. (28 B4)

▲ **Prelomčiškės** piliakalnis įrengtas Dusios ežero pakrantėje. Aikštelė ovali, 16 × 35 m dydžio. Jos pietiniame krašte supiltas 4 m aukščio pylimas. Šlaitai statūs, iki 10 m aukščio. Į visas puses nuo piliakalnio plyti senovės gyvenvietė. Plačiau netyrinėtas piliakalnis datuojamas I tūkst. – XIII a. (28 C5)

● **Sūtrės** (Kryžių) šventvietė yra pietinėje Dusios ežero pakrantėje. Pasakojama, esą Lietuvos kariuomenės etmonas Mykolas Višnioveckis, būdamas Ašmenos apskrityje, Borūnuose, lankė ten esantį bazilijonų vienuolyną. Jam labai patikęs malonėmis garsus Dievo Motinos paveikslas, todėl jis užsisakęs paveikslą kopiją, kurią vėliau visuomet turėdavęs karo žygiuose. 1702 m., stovyklaudamas su nedideliu daliniu prie Dusios, etmonas įsakė čia pastatyti tris

kryžius ir ant jų pakabinti paveikslą. Staiga pasirodė švedai. Atsitraukdami lietuviai per sumaištį pamiršo paveikslą. Kariams grįžtant atgal, vienas mūsų apakęs kareivis paprašė jį nuvesti prie kryžiaus, nusiplovė akis ten buvusio šaltinėlio vandeniu ir praregėjo. Šiai stebuklingai vietai prigijo Kryžių vardas. 1816 m. čia pastatyta medinė koplyčia, bet 1963 m. ateistų iniciatyva ji buvo nugriauta. 1993 m. Kryžiuose, nuošaliau nuo senosios koplyčios vietos ir šulinio, pastatyta moderno stiliaus koplyčia. (28 D6)

● **Metelių** regioninis parkas įsteigtas 1992 m. Jo plotas – 15 300 ha, miškai užima 22 %, ežerai – 28 % teritorijos. Didžiausios parko gamtos vertybės – vieni švaresniųjų šalyje Dusios, Metelio ir Obelijos ežerai. Įvairius ir turtingas parko kraštovaizdis: Teizų–Verstaminų kalvagūbriai, sufozinių cirkų paveikti gūbrių šlaitai, siauros keteros ir užpelkėję lobai, raguvų suskaidytas Žagarių moreninio masyvo šiaurietinis šlaitas, Dusios vakarinėje pakrantėje (Barčių geomorfologinis draustinis) ir Obelijos ežero rytinėje pakrantėje plytintys gūbriai. Parke užregistruota 1676 augalų ir gyvūnų rūšys (iš jų 113 įrašytos į Lietuvos raudonąją knygą). Didieji Dusios, Metelio, Obelijos ežerai yra europinės svarbos teritorija migruojantiems paukščiams. Kasmet per sezoninę migraciją čia susitelkia daugiau nei 10 tūkst. paukščių (ausuotieji kragai ir laukiai, kuoduotosios antys, klykuoliai, rudagalvės ir didžiosios antys, didieji kormoranai, gūlbės ir kt.). Juodabalės herpetologiniame draustinyje saugomi nykstantys baliniai vėžliai (iš viso čia jų suskaičiuojama apie 36). Trako miške – vienintelė šalyje bekočių ąžuolų (tai vienintelis medis, įrašytas į Lietuvos raudonąją knygą) giraitė. Obelytės gamtiniame rezervate saugomi liepiniai skroblynai, o Širvinto miške – senesni nei 300 metų ąžuolai.

Nepakartojamą Metelių regioninio parko kraštovaizdį daugiau lemia gamtinės nei kultūrinės vertybės. Nuo Prelomčiškių piliakalnio atsiveria puikus vaizdas į Dusią, paukščius geriausia stebėti Prelomčiškių gamtiniame take nuo Padusio kalvų. Keturiuose senuosiuose Obelininkų, Žagarių, Papėčių, Barčių kaimuose ir Metelių bažnytkaimyje dar išlikę valakinių ir išretintų vienkieninių gyvenviečių apstatymo ženklų. Įdomūs aštuoni parko piliakalniai, manoma, įrengti dar jotvingių. Verta aplankyti Prelomčiškės, Giraitės piliakalnius, o Verstaminų kaime jų yra net keturi, tiesa, tikraisiais laikom tik du iš jų. Nuo švedų karų laikų parke išlikusi katalikų garbinama vieta – Kryžių koplyčia, 1863 m. sukilėlių kapai, daili Metelių bažnyčia ir varpinė.

Parke įrengtos poilsiavietės prie Dusios, Metelio ežerų, yra kaimo turizmo sodybų. Visuose ežeruose (išskyrus paukščių apsaugos zonas vasarą) galima žvejoti. Dusios ežerą yra pamėgę buriuotojai – vasaros pabaigoje čia kasmet vyksta burlentininkų regata. (28 B5)

ŽODYNĖLIS

Absolutusis aukštis – bet kurio taško aukštis nuo plokštumos, sutampančios su jūros vidutiniu vandens paviršiaus lygiu (Lietuvoje priimta skaičiuoti nuo Baltijos jūros vidutinio vandens lygio – BS skaičiavimo sistema).

Akivaras – atviro vandens plotas ežerinės kilmės pelkėje.

Anaerobinė bakterija – bakterija, kuri gyvena ir dauginasi laisvojo deguonies neturinčioje aplinkoje.

Apyežeris – ežero apylinkės (ribų neturi).

Atabradas – ežero dubens dalis nuo kranto linijos iki povandeninio šlaito (1–2 m gylis).

Aukštesnieji vandens augalai (makrofitai) – nesisteminė daugialąsčių augalų grupė; augalai turi stiebą, lapus ir šaknis.

Baltijos aukštumos – kalvotos ir ežeringos moreninės aukštumos į pietus ir rytus nuo Baltijos jūros, jas sustūmė paskutinis pleistoceno ledynas, slinkęs iš Skandinavijos per Baltijos jūros dubumą.

Batimetrinis planas – stambaus mastelio žemėlapis, kuriame izobatėmis pavaizduotas ežero dubens reljefas.

Biogeninės (maisto) medžiagos – vandenyje ištirpę cheminiai junginiai, ypač azoto ir fosforo, skatinantys dumblių ir aukštesniųjų vandens augalų augimą ir dauginimąsi (biologinį produktyvumą).

Deguonies atsargos – ištirpusio deguonies kiekis vandenyje.

Drenuoti – surinkti paviršinį arba požeminį vandenį.

Dumbliai – žemesnieji, dažniausiai vienaląsčiai mikroskopiniai augalai; gausiai dauginamiesi jie sukelia vadinamąjį vandens žydėjimą.

Epilimnionas – paviršinis beveik vienodos temperatūros ežero vandens sluoksnis šiltuoju metų laikotarpiu.

Eutrofinis ežeras – daug maisto medžiagų sukaukęs, sparčiai užaugantis, intensyviai žydintis ežeras; šią raidos stadiją anksčiausiai pasiekia seklūs ežerai.

Evorzinė duobė – nuo ledyno pakraščio ar į plyšį krintančio krioklio vandens išplauta duobė žemės paviršiuje.

Ežero kranto linijos vingiuotumas – ežero kranto linijos ilgio ir tokio pat ploto (kaip ir ežeras) skritulio apskritimo ilgio santykis.

Ežero plotas – kranto linijos ribojamas plotas, t. y. į ežero plotą įeina ir salų plotas.

Ežero pratakumas (vandens atsinaujinimo laikas) – ežero vandens tūrio ir per vienus metus iš jo nutekančio vandens tūrio santykis.

Ežero santykinis gylis – didžiausias gylis, išreikštas ežerui lygiapločio skritulio skersmens dalimis.

Ežero vandens lygio svyravimai – ežero vandens paviršiaus aukščio pokyčiai per vieną ar kitą laikotarpį – daugelį metų, vienus metus, sezoną ir pan.; svyravimų dydį apibūdina amplitudė – skirtumas tarp aukščiausio ir žemiausio vandens lygio per tiriamąjį laikotarpį.

Ežero vandens masė (tūris) – ežero dubenyje sukauptas vandens kiekis.

Ežero vandens paviršiaus plotas – ežero plotas, atėmus salų plotą.

Ežero vidutinis gylis – ežero vandens tūris, padalintas iš ežero vandens paviršiaus ploto.

Gėlavandenės klintys – ežere susidariusios karbonatingos nuogulos.

Geomorfologija – bendra geografijos ir geologijos šaka, tirianti Žemės paviršiaus reljefo formas, jų sandarą, kilmę, amžių ir raidą.

Gylio taškas – sudarant batimetrinius planus, gyliai ežere matuojami atskiruose, tolygiai išdėstytuose pagal ežero plotą taškuose.

Gruntinis vanduo – arčiausiai žemės paviršiaus slūgsantis, nespūdinis požeminio vandens sluoksnis.

Hidrologija – geofizinės krypties geografijos mokslo šaka, tirianti vandens apytaką, vandens išteklius, jų pasiskirstymą, sąveiką su aplinka.

Hidronimas – vandenvardis, tikrinis hidrografinio objekto vardas.

Hipolimnionas – giliausiai slūgsantis ežero vandens sluoksnis, kuriame temperatūra palengva krinta nuo 7 °C iki 4–5 °C (priklauso nuo ežero gylio ir išsiliejančio požeminio vandens temperatūros).

Ichtiologija – zoologijos mokslo šaka, tirianti žuvų sandarą, gyvenseną, sistematiką, paplitimą.

Intakas – į ežerą įtekantis upelis.

Ištakas – iš ežero ištekančio upelis.

Izobatė – žemėlapio linija, jungianti vaizduojamo ežero vienodo gylio vietas.

Kanjonas – gilus ir palyginti siauras upės slėnis stačiais šlaitais ir plokščiu dugnu; ežerų, jūrų ir vandenylių dugne yra povandeninių kanjonų – išgraužų.

Kietas vanduo – vandenyje yra daug ištirpusių kalcio ir magnio druskų.

Konvekcinė, arba savaiminė, sąmaiša – ežero vandens sąmaiša, vykstanti dėl vandens tankio (temperatūros) pokyčių.

Krituliai – lietūs (skystieji krituliai) ir sniegas (kietieji krituliai).

Ledynas – slenkantis ledo masės telkinys Žemės paviršiuje.

Ledynmetis – Žemės geologinės istorijos šalto klimato laikotarpis, kai išplisdavo žemyninė ledo danga.

Ledyno plaštaka, liežuvis – aktyvaus žemyninio ledyno skirtingo dydžio (mažėjančia tvarka) iškyšuliai.

Ledo luistas – sutrupėjusio ledo liežuvio dalis.

Limnosistema – ežero ekosistema.

Lobas – prieleidyninių marių dugne performuota rina.

Loma – lygumos paviršiaus pažemėjimas, turintis lėkštus šlaitus ir dugno nuolydį viena kryptimi.

Maitinantysis baseinas – sausumos plotas, iš kurio į ežerą suteka paviršinīs ir požeminis vanduo.

Meromiktinis ežeras – savaime tik iš dalies išsimašantis ežeras, kurio priedugnyje yra susikaupęs didesnę mineralizaciją, taigi ir tankį, turintis vanduo.

Metalimnionas – antras nuo paviršiaus termiškai susisluoksniavusio ežero vandens sluoksnis, kuriame vandens temperatūra staigiai (kartais keletą laipsnių per 1 m) krinta – nuo temperatūros, buvusios šiltame epilimnione, iki maždaug 7 °C.

Mezotrofinis (vidutinmaistis) ežeras – tarpinė ežero raidos stadija eutrofijos (senėjimo) link.

Mineralizacija – ištirpusių druskų kiekis ežero vandens tūryje (mg/l).

Morena – ledyno atvilkty, sustumty ir pertrintų uolienų mišinys.

Nenuotakus ežeras – paviršinio ištako neturintis ežeras.

Nuotėkis – vandens kiekis, nutekantis iš maitinančiojo baseino per vieną ar kitą laikotarpį (parą, mėnesį, metus ir pan.).

Oligotrofinis (mažamaistis) ežeras – pradinė (anks-tyvoji) ežero raidos stadija, kai maisto medžiagų kiekis vandenyje yra labai mažas.

Organinė produkcija – naujos organinės medžiagos (biomasės), sukurtos per vieną ar kitą laikotarpį, kiekis (dumblių ir aukštesniųjų vandens augalų biomasės kiekis – pirminė biologinė produkcija).

Ozas – siaura, pailgos formos smėlio ar žvyro kalva, susidariusi iš ledyno plyšyje susiklosčiusios medžiagos.

Pabaseinis – didelės upės, pavyzdžiui, Nemuno, baseino dalis.

Panuovolis – ežero dugno struktūrinis elementas, esantis tarp atabrado ir ežero gelmių.

Paplūdimys – lėkšta, mažai pakilusi virš vandens, bangų veikiamą ežero kranto dalis.

Paviršinė prietaka – upeliais ir duburio šlaitais į ežerą sutekantis vanduo.

Požeminė prietaka – į ežero povandeninę dubens dalį iš požemio išsiliejančias vanduo.

Požeminiai vandenys – į ežerą įsiliejančių gruntinių (nospūdininių) ir tarpsluoksniinių (spūdininių) vandenų visuma.

Prieledyninė upė – nuo tirpstančio ledyno arba pagal ledyno pakraštį tekėjusi upė.

Protaka – trumpas upelis tarp greta telkšančių ežerų.

Rina – po ledynu tekėjusios upės (suspausto vandens srauto) išplauta vaga.

Salingumas – salų ploto dalis ežero plote.

Santykiniis baseinas – ežerą maitinančio baseino ir paties ežero plotų santykis.

Sėklus – gretimas ežero gelmes (duobes) skiriantis paauskštėjimas (sekluma).

Spūdinis povandeninis šaltinis – iš tarpsluoksniinio (spūdinio) požeminio vandens sluoksnio išsiliejančias šaltinis.

Sufozinis krateris – kylančiojo vandens šaltinio išplautas pažemėjimas ežero dugne.

Takoskyra – upės ar ežero paviršinį baseiną apibrėžianti linija, einanti per aukščiausius reljefo taškus.

Takoskyrinis ežeras – takoskyros kertamas ežeras, turintis nuotėkį į du gretimus upių baseinus; platesnė prasmė – arti takoskyros telkšantis ežeras.

Tarpsluoksniiniai vandenys – požeminiai vandenys, esantys tarp dviejų vandeniui nelaidžių sluoksnių (vandensparų).

Teritorijos ežeringumas – ežerų ploto dalis aptariamoje teritorijoje.

Termokarstinis ežeras – ežeras, kurio dubuo susidarė poledynmetyje ištirpus palaidoto ledo luistui.

Upės baseinas – teritorija, iš kurios vanduo suteka į vandens telkinį.

Vandens debitas – vandens tūris, nutekantis per upės vagos skersainį per 1 sekundę.

Vandens didžiausio tankio temperatūra – keičiantis vandens temperatūrai, kinta ir jo tankis, tačiau ši priklausomybė nėra tiesinė; gėlas vanduo būna tankiausias (sunkiausias), kai jo temperatūra yra apie 4 °C, o vandens temperatūrai toliau kylant arba, atvirkščiai, krintant, tankis mažėja, t. y. vanduo tampa lengvesnis.

Vandens skaidrumas – ežerotyroje juo vadinama 30 cm skersmens balto skritulio (Sekio disko) matomumo ribos gylis.

Vandens tankis – masės ir tūrio santykis, priklausantis nuo vandens temperatūros, mineralizacijos (druskingumo) ir slėgio.

Vandens žydėjimas – intensyvus dumblių dauginimasis ir augimas ežero vandenyje.

Svarbiausi literatūros šaltiniai

- Aukštaitis J. *Lietuvos nacionaliniai parkai*. Vilnius: Margi raštai, 1996.
- Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, 2 t. Vilnius: Mintis, 1965.
- Bieliukas K. *Dovinės baseino ežerai*. Kaunas: VDU, 1937.
- Gailiušis B., Jablonskis J., Kovalenkoviėnė M. *Lietuvos upės. Hidrografija ir nuotėkis*. Kaunas: Lietuvos energetikos institutas, 2001.
- Kilkus K. *Lietuvos draustinių ežerai*. Vilnius: Mokslas, 1986.
- Kilkus K. *Dimiktinių ežerų terminės struktūros*. Vilnius: VU leidykla, 2000.
- Kudaba Č. *Žemės giedra*. Vilnius: Kultūra, 2004.
- Lietuva. Kelių atlasas*. Vilnius: Alma littera, 2011.
- Lietuvos saugomos teritorijos: informacinis leidinys – žinynas*. Vilnius: Lututė, 2006.
- Sokolovaitė L. (rengėja). *Trakų didžiųjų ežerų vardynas*. Vilnius: Trakų istorinio nacionalinio parko leidinys, 2010.
- Virbickas J. (red.). *Lietuvos ežerų hidrobiologiniai tyrimai*. Vilnius: Mintis, 1975.
- Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981.

Apie autorių ir jo tekstus

Kęstutis Kilkus (g. 1947 08 01, Vilniuje) – habilituotas gamtos mokslų daktaras, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, Vilniaus universiteto profesorius emeritas, Lietuvos mokslo premijos laureatas. Kompetentingas autoritetas, kurio mokslinių ir pedagoginių vardų bei garbingų laimėjimų sąrašą galima tęsti ilgai. Ir kartu visada santūrus. Tad, matyt, pakaks pasakyti, kad Kęstučio Kilkaus darbai nužymi esmines šių dienų Lietuvos hidrologijos gaires. Daug dėmesio skirdamas ežerams, jis suformavo šalyje naują ežerų hidrologijos tyrimų kryptį.

Vis dėlto daugiausia žinių apie autorių teikia jo parašytas tekstas. Informacija, žodžiais pasklindanti jo straipsniuose ar knygose, dažnai neleidžia atskirti objektyviai įvertintų ir subjektyviai pajautų tikrovės bruožų. Bet abejonių dėl tikrumo nekyla. Viskas patirta. Įvairiai: klampojant aplink ežerus, renkant duomenis archyvuose, skaičiuojant funkcinių ryšių rodiklius.

Iš tos patirties randasi kūrybos laisvė – kartais jis leidžia sau kai ką nutylėti, bet tiksliai žino, ką pasakyti. Kiekvieną žodį čia dengia konkrečios atminties klodas: kas, kur, kaip ir kada daryta. Tad keliaujant profesoriaus kūrinių puslapiais dažnai išvysti balkšvą rūkaną, išgirsti meldų šiugždesį, pajunti šaltinio vėsq... Geros kelionės skaitant naują knygą!

Lankytinos vietos

 Kalva, piliakalnis / Hill, mound	 Mečetė / Mosque	 Istorinis valstybės sienos žymuo / Historical signs of national boundary
 Piliakapis, piliapių grupė / Barrow, Group of barrow	 Kenesa / Kenesa	 Nuskendusio laivo vieta / Sunken ship place
 Akmuo / Stone	 Koplyčia / Chapel	 Paminklas / Monument
 Mitologijos vertybė / Mythological object	 Koplytėlė / Oratory	 Senosios kapinės / Old cemetery
 Archeologijos vertybė / Archaeological object	 Kryžius / Cross	 Šaltinis / Spring
 Urbanistikos vertybė / Urbanistical object	 Memorialinė sodyba / Memorial farmstead	 Parkas, medis / Park, notable tree
 Pilis / Castle	 Etnokultūros vertybė / Ethno cultural object	 Hidrografinis paminklas / Hydrographic object
 Piliavietė / Place of a castle	 Inžinerinis paveldas / Engineering heritage	 Geologinė vertybė / Geological object
 Dvaro sodyba / Manor	 Vėjo malūnas / Windmill	 Pažintinis takas / Cognitive walkway
 Dvarvietė / Place of a manor	 Vandens malūnas / Water mill	 Pramogų parkas / Adventure park
 Architektūros vertybė / Architectural objects	 Motorinis malūnas / Motor mill	 Muziejus / Museum
 Bažnyčia / Church	 Gynybiniai įtvirtinimai / Bunkers	 Panorama / Panorama
 Cerkvė / Orthodox church	 Istorinių įvykių, žūties, žudynių vietos / Place of historic event	 Apžvalgos bokštas / View tower
 Sinagoga / Synagogue		

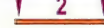
Turistinė informacija

 Poilsio aikštelė / Rest site	 Oro uostas / Airport
 Stovyklavietė / Campsite	 Aerodromas / Aerodrome
 Kempingas / Camping	 Švyturys / Lighthouse
 Degalinė / Petrol stations	 Vėjo jėgainė / Wind turbine
 Keltas / Ferry	 Žirgynas / Stud farm
 Geležinkelio stotis / Railway station	 Pasienio punktas / Border cross point
 Uostas / Port	

Ribos

	Valstybės siena / National boundary
	Savivaldybės riba / Boundary of municipality
	Rezervato riba / Boundary of reserve
	Nacionalinio ir regioninio parko riba / Boundary of National & Regional park
	Draustinio riba / Boundary of nature preserve

Keliai

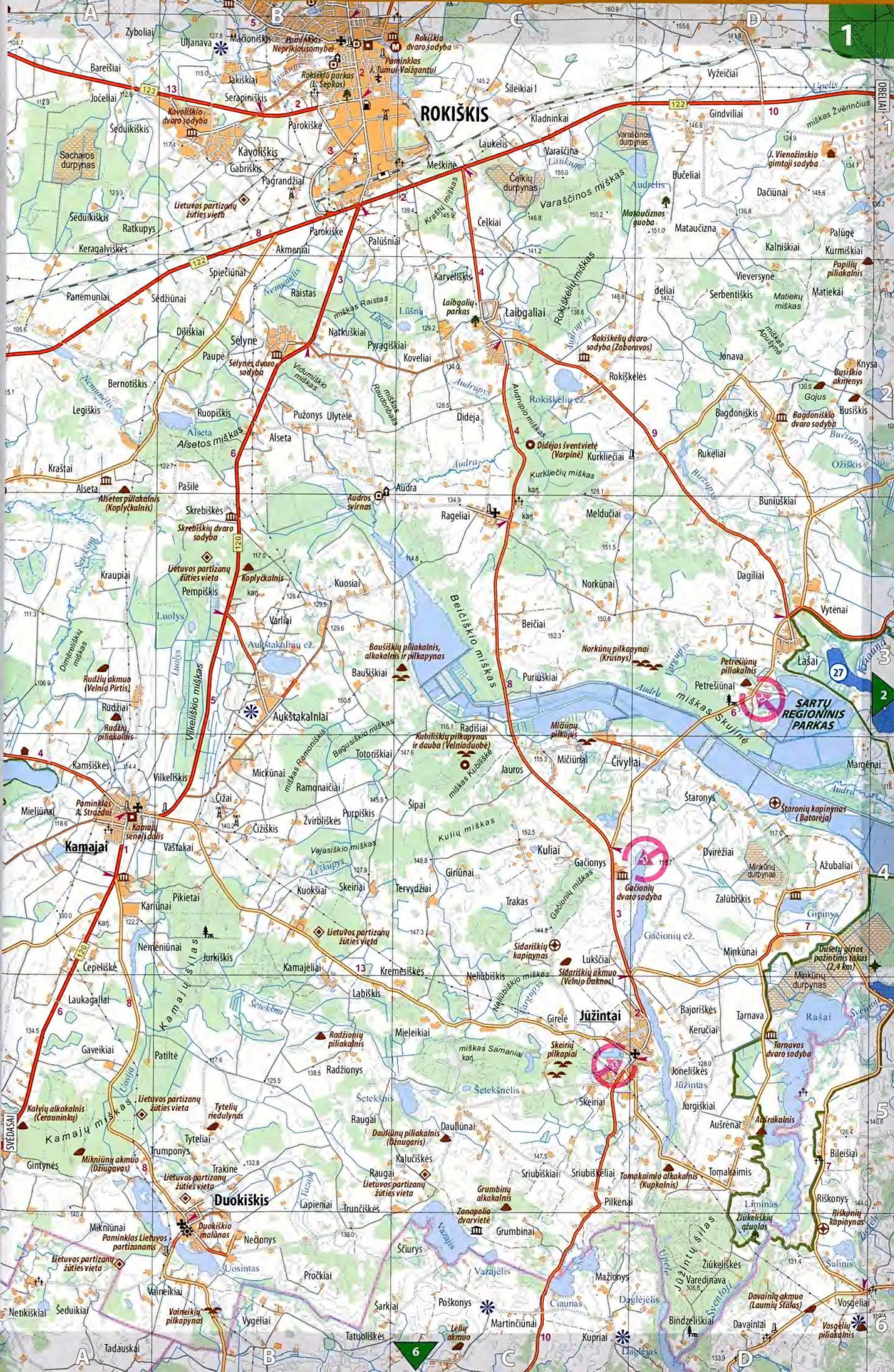
	Magistralinis kelias (130 km/h) / Main road (130 km/h)		Vietinis kelias (žvyras) / Local road (gravel)
	Magistralinis kelias (100 km/h) / Main road (100 km/h)		Pagrindinė gatvė / Main street
	Magistralinis kelias (90 km/h) / Main road (90 km/h)		Gatvė / Street
	Krašto kelias / National road		Geležinkelis / Railway
	Rajoninis kelias (asfaltas) / Regional road (asphalt)		Siaurasis geležinkelis / Narrow railway
	Rajoninis kelias (žvyras) / Regional road (gravel)		Vaizdingas kelias / Panoramic routes
	Vietinis kelias (asfaltas) / Local road (asphalt)		Atstumas kilometrais / Distance in kilometres

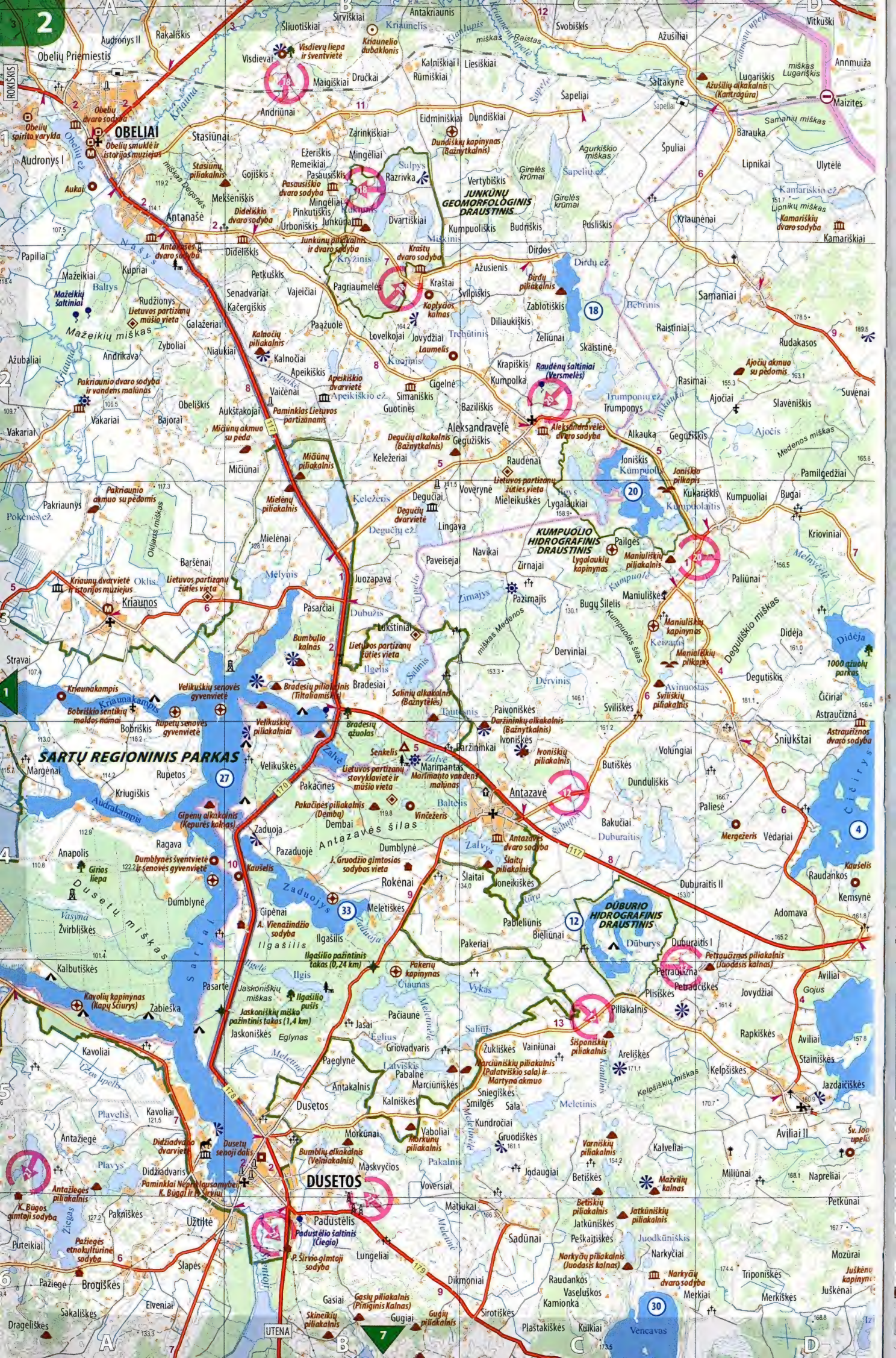
Gyvenvietės

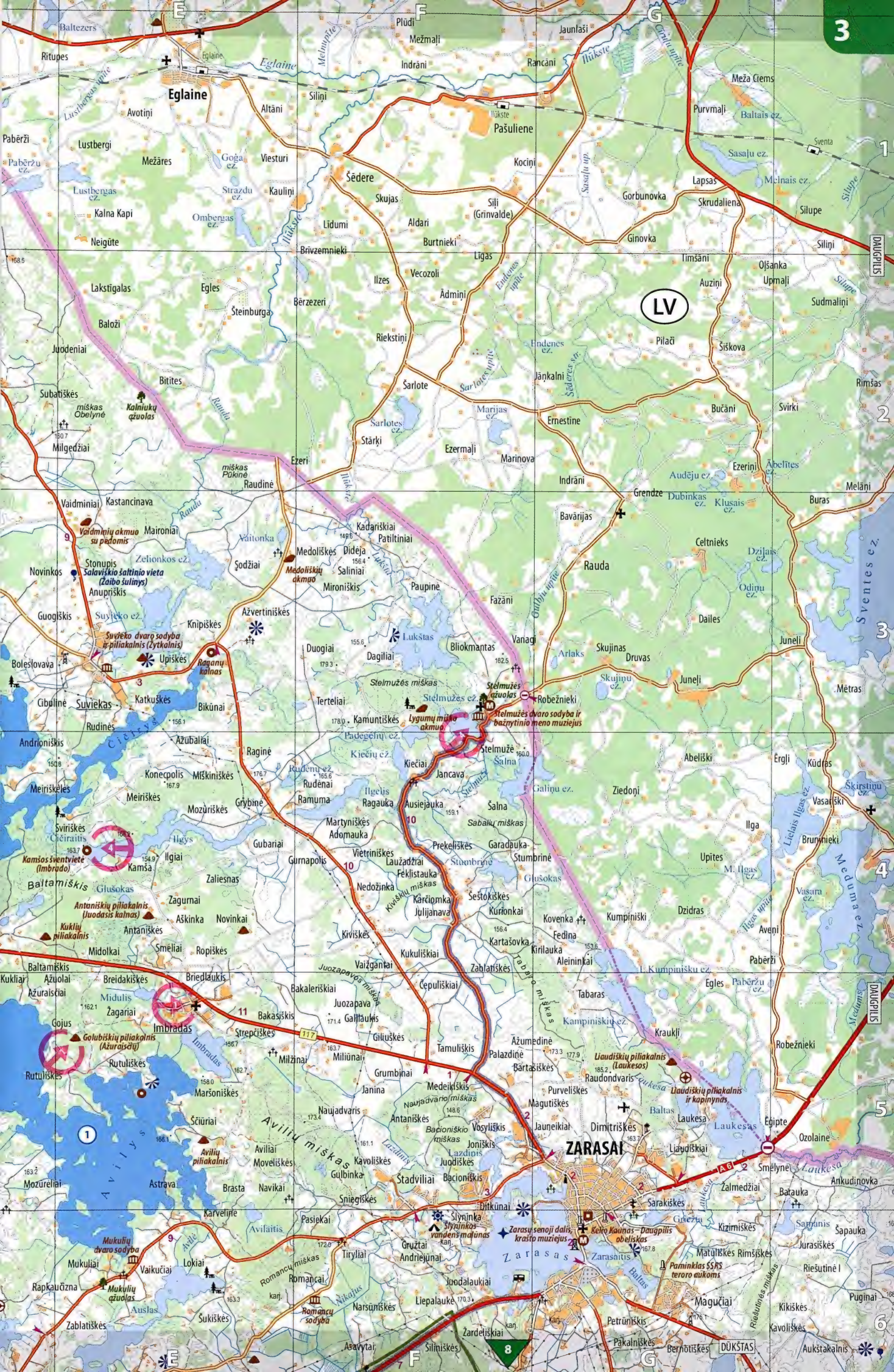
VILNIUS	Sostinė / Capital
KLAIPĖDA	Miestas 100 000 - 500 000 gyv. / Town 100 000 - 500 000 hab.
ALYTUS	Miestas 50 000 - 100 000 gyv. / Town 50 000 - 100 000 hab.
UKMERGĖ	Miestas 20 000 - 50 000 gyv. / Town 20 000 - 50 000 hab.
BIRŽAI	Miestas 10 000 - 20 000 gyv. / Town 10 000 - 20 000 hab.
MOLĖTAI	Miestas 3000 - 10 000 gyv. / Town 3000 - 10 000 hab.
LINKUVA	Miestas < 3000 gyv. / Town < 3000 hab.
BŪTINGĖ	Miesto dalis / Part of town
Veliuona	Miestelis / Small town
Avižieniai	Gyvenvietė > 1000 gyv. / Settlements > 1000 hab.
Grūžiai	Gyvenvietė 100 - 1000 gyv. / Settlements 100 - 1000 hab.
Akstina	Gyvenvietė < 100 gyv. / Settlements < 100 hab.
Papilys	Seniūnijos centras / Centre of neighbourhood

Žemėlapio pagrindas

	Upė / River
	Ežeras, tvenkinys / Lake, pond
	Miškas, kvartalinė linija / Forest, clearing line
	Pelkė / Swamp
	Vaismedžių sodas / Orchard
	Sodų bendrija / Garden association
	Užstatyta teritorija / Built-up area
	Smėlynas / Sand
	Durpynas / Peatbog
	Karjeras / Open pit
	Kapinės / Graveyard
	Izolinija / Isoline
	LKS-94 koordinatų tinklėlis / Geographic coordinate system

LV

ZARASAI

1

2

3

4

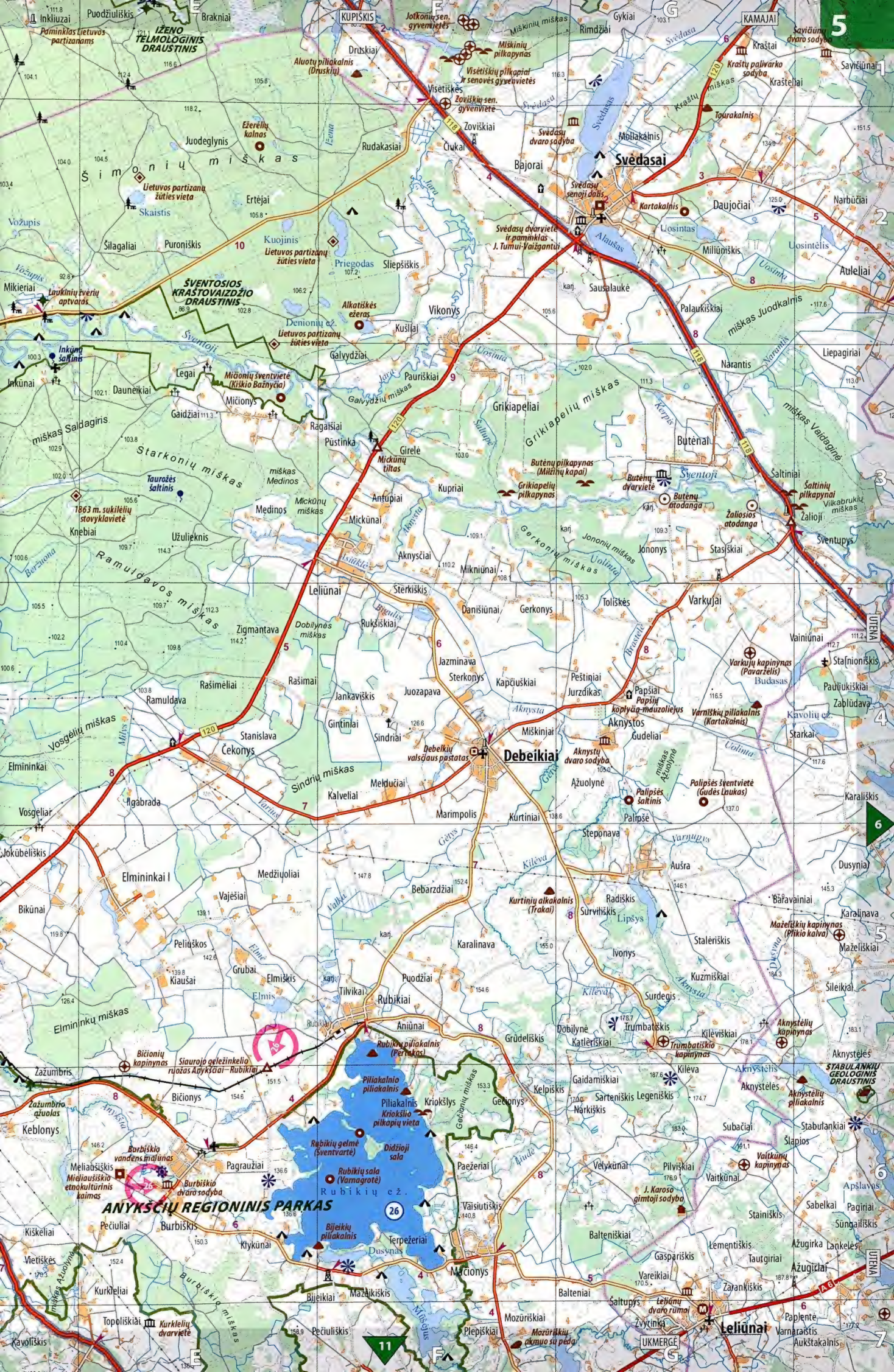
5

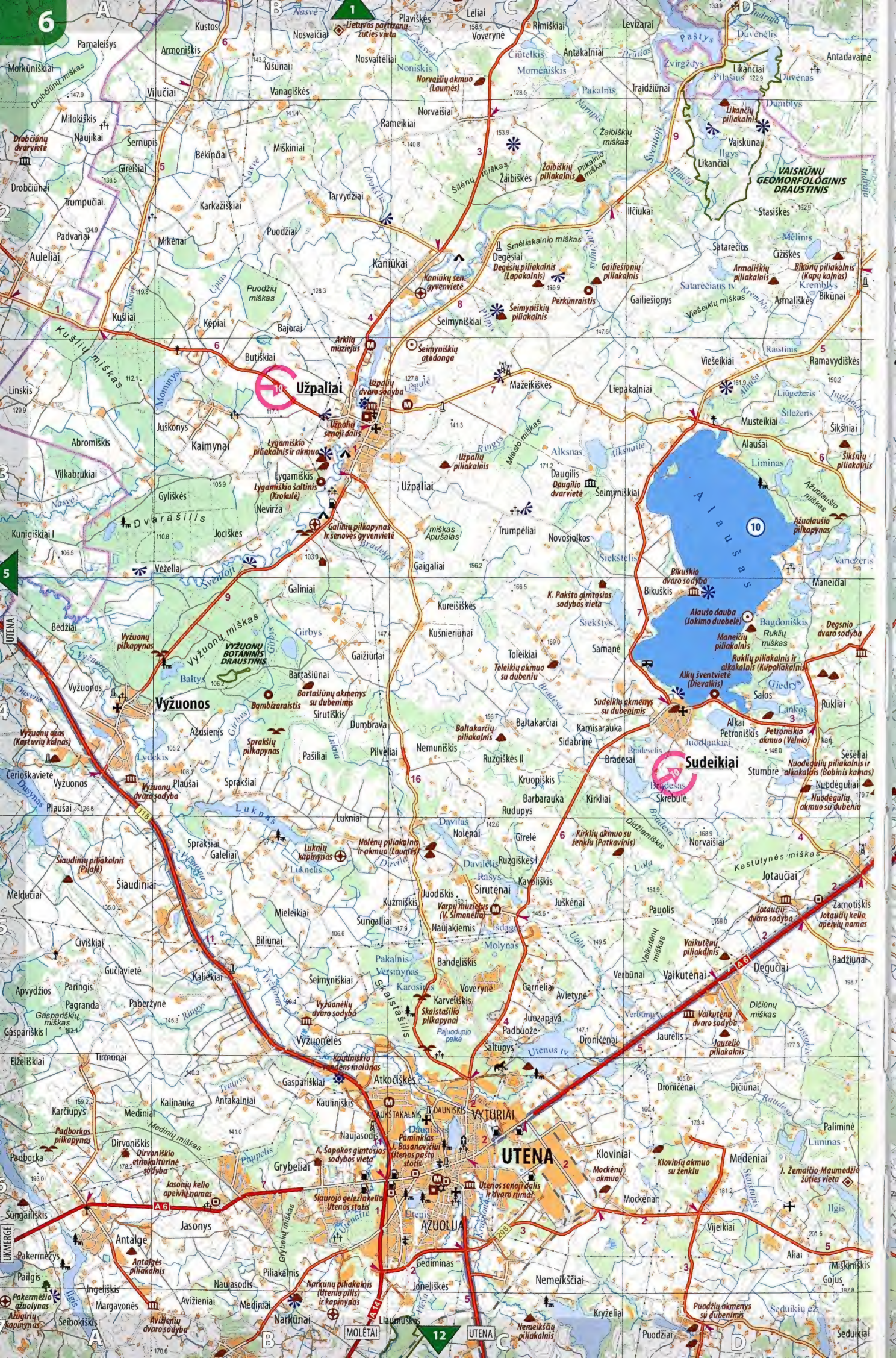
6

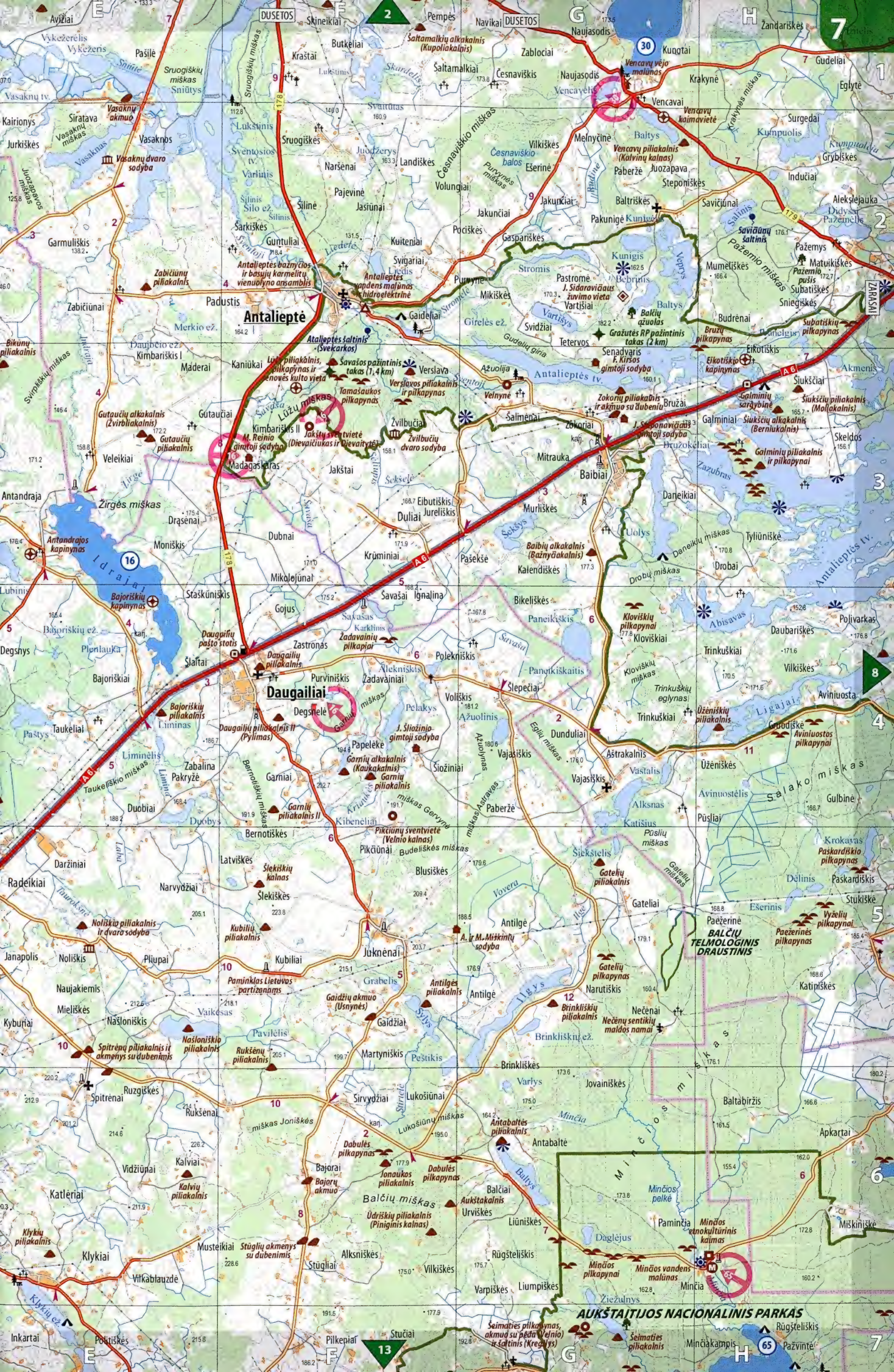
DAUGPIŠIS

DAUGPIŠIS

DUKSTAS

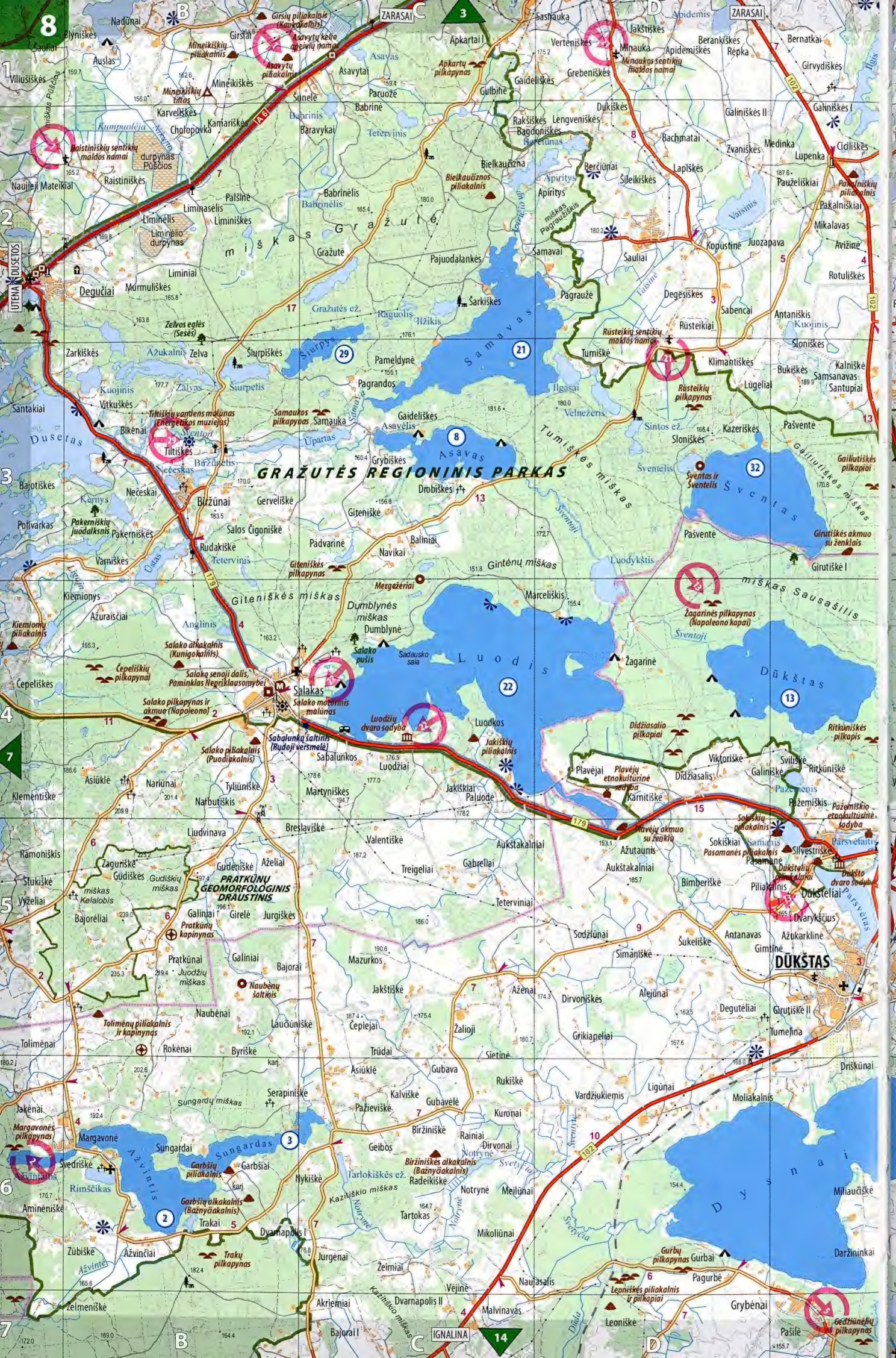

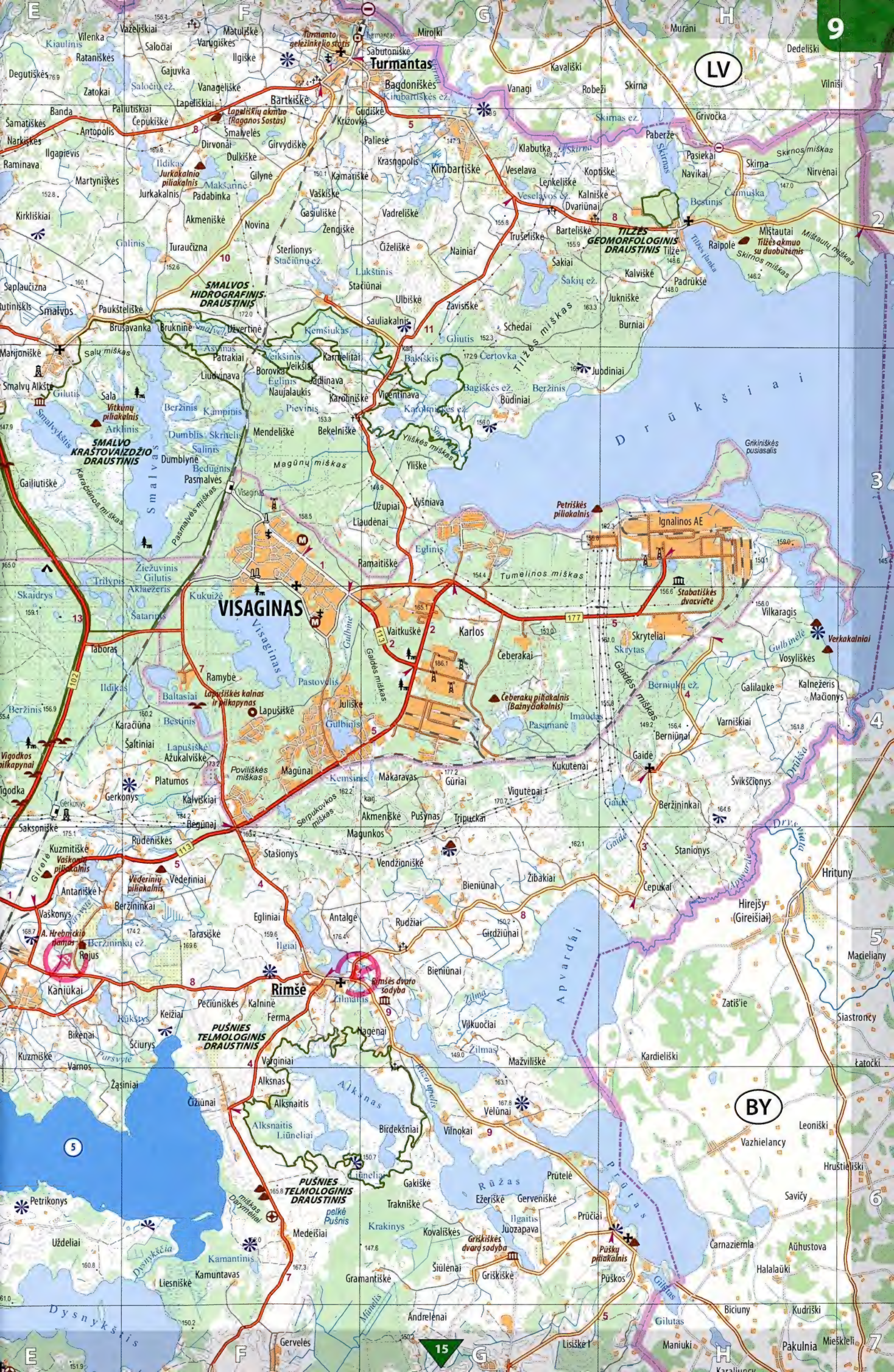
Antalieptė

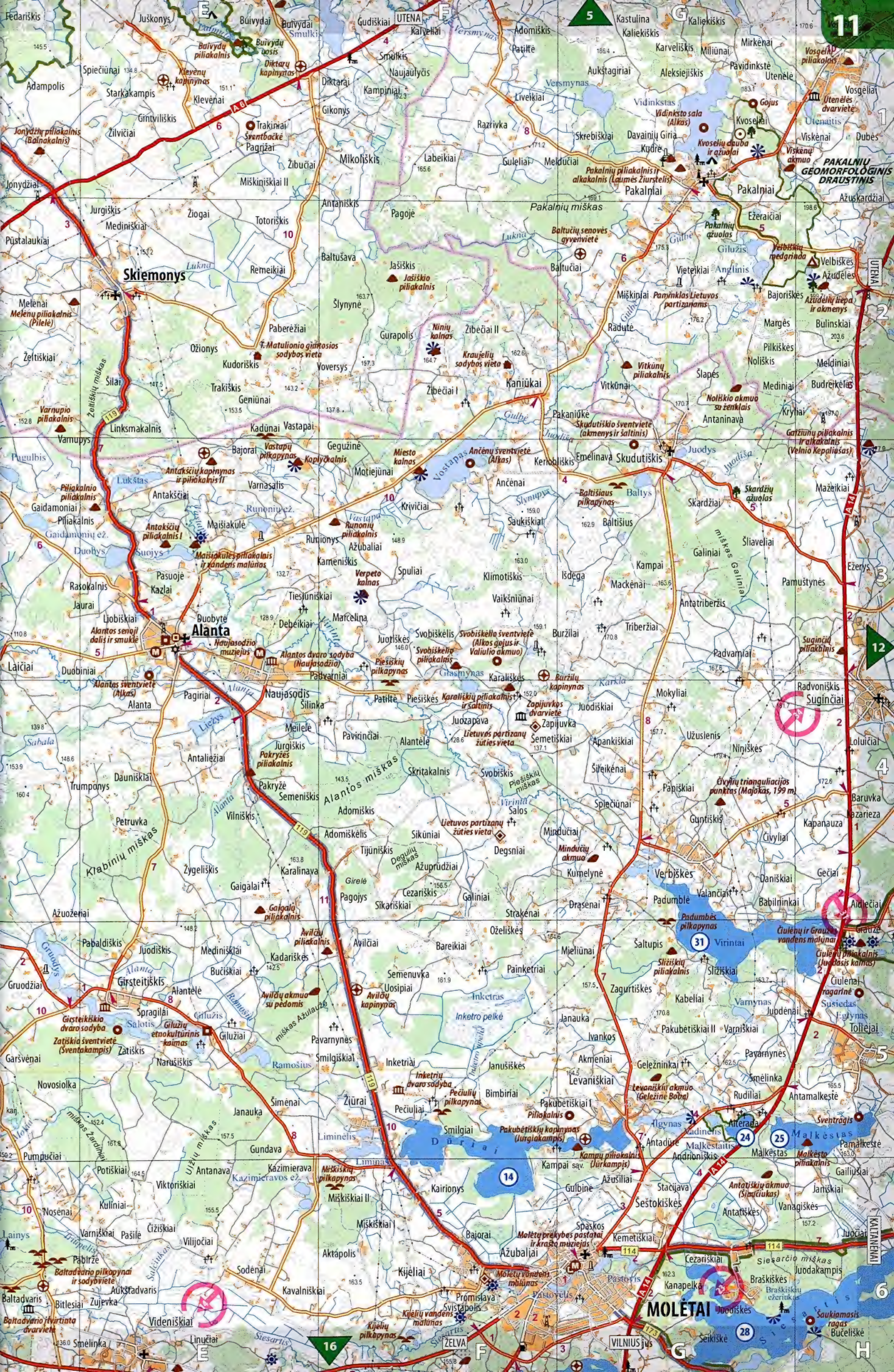
Daugailiai

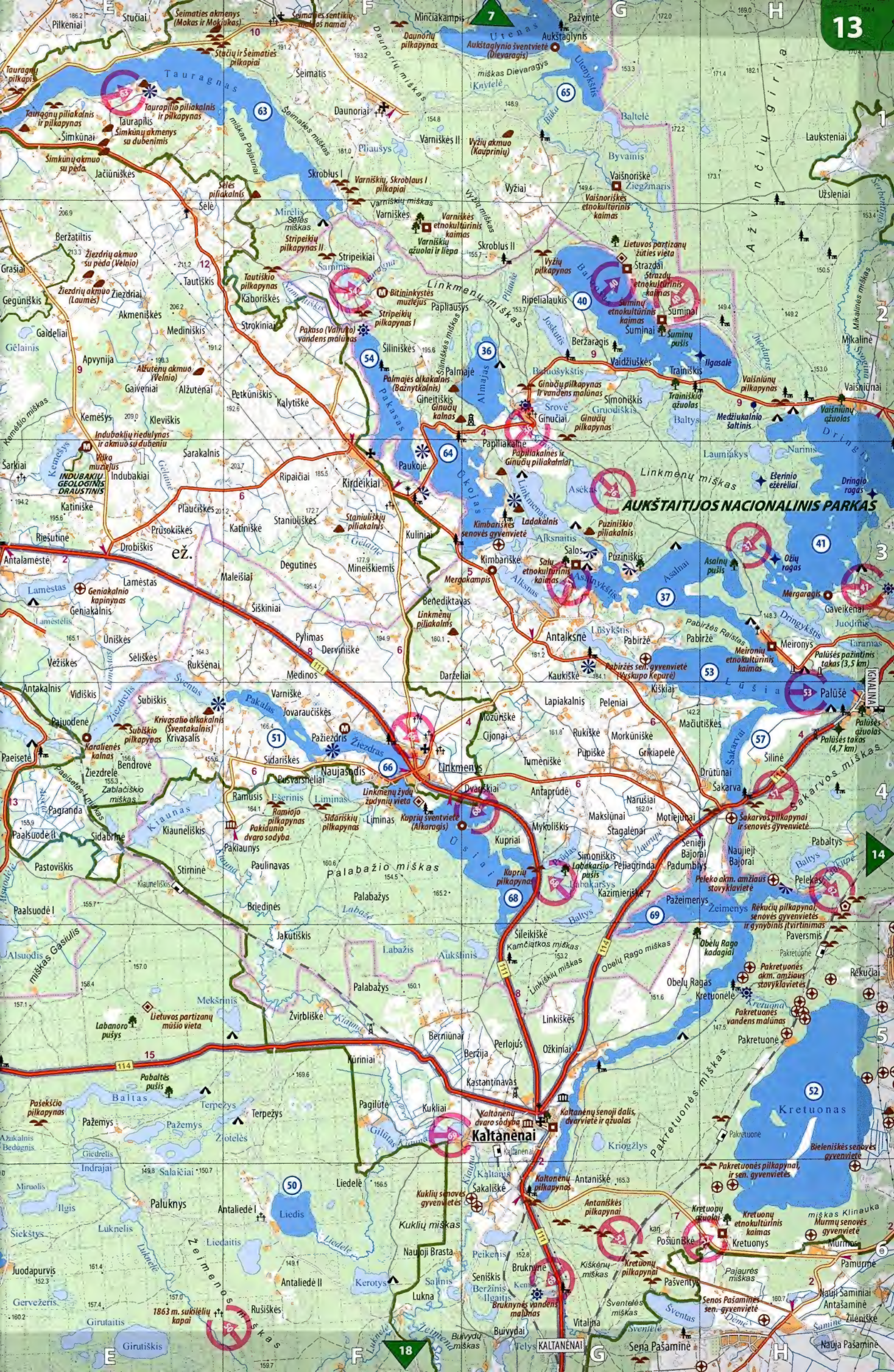
BALČIŲ TELMOLOGINIS DRAUSTINIS

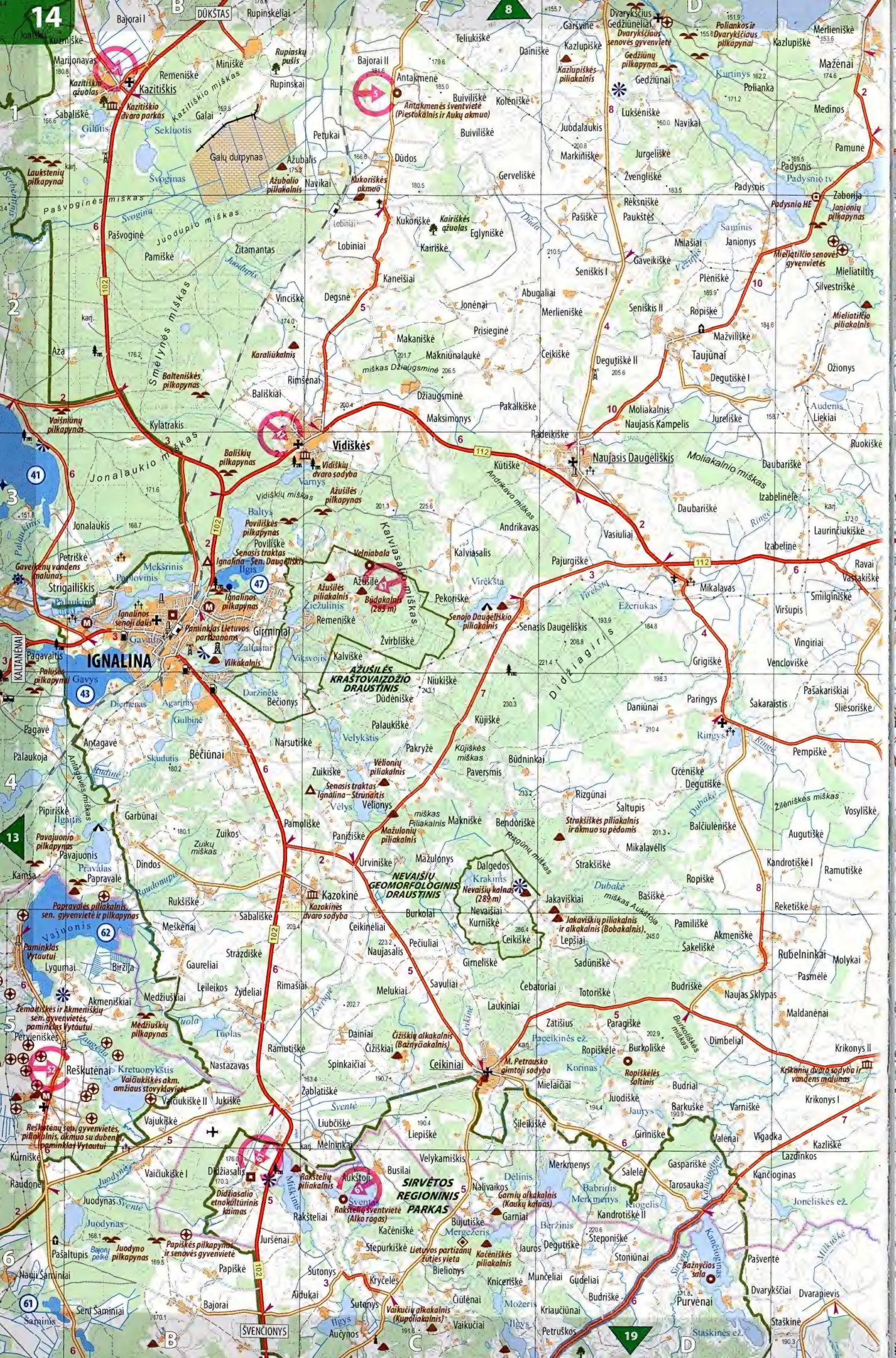
AUKŠTAJIOS NACIONALINIS PARKAS

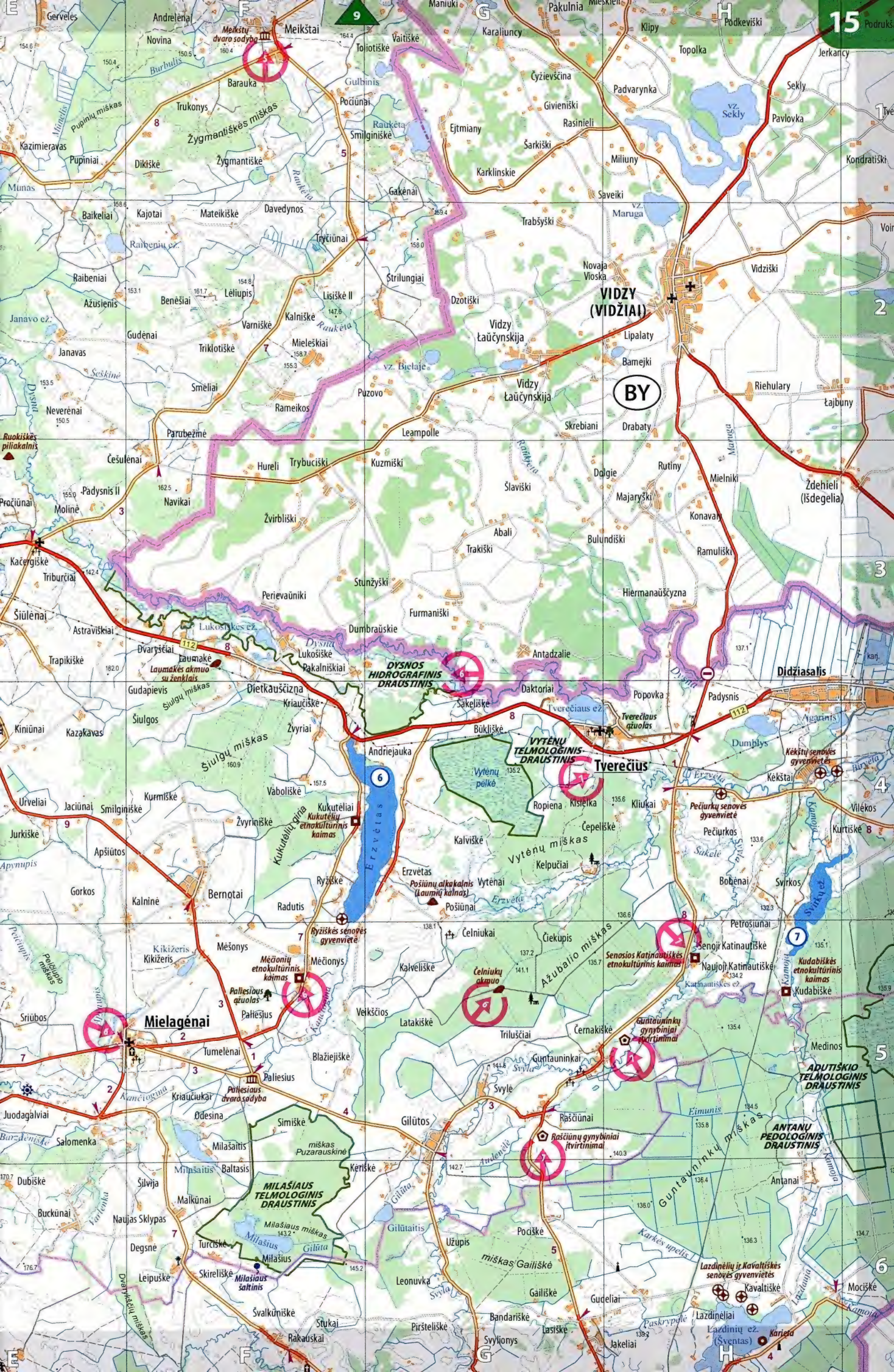

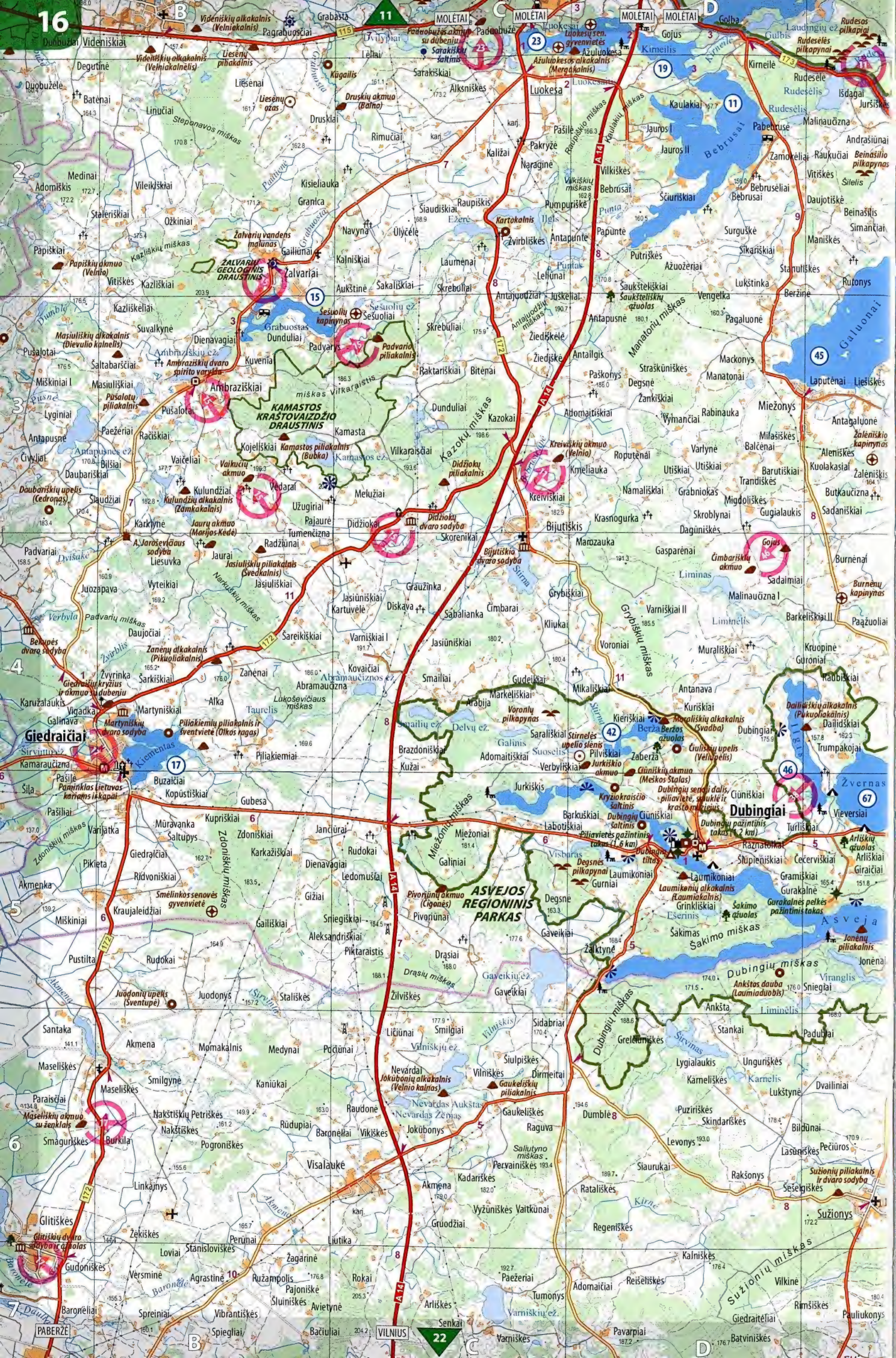

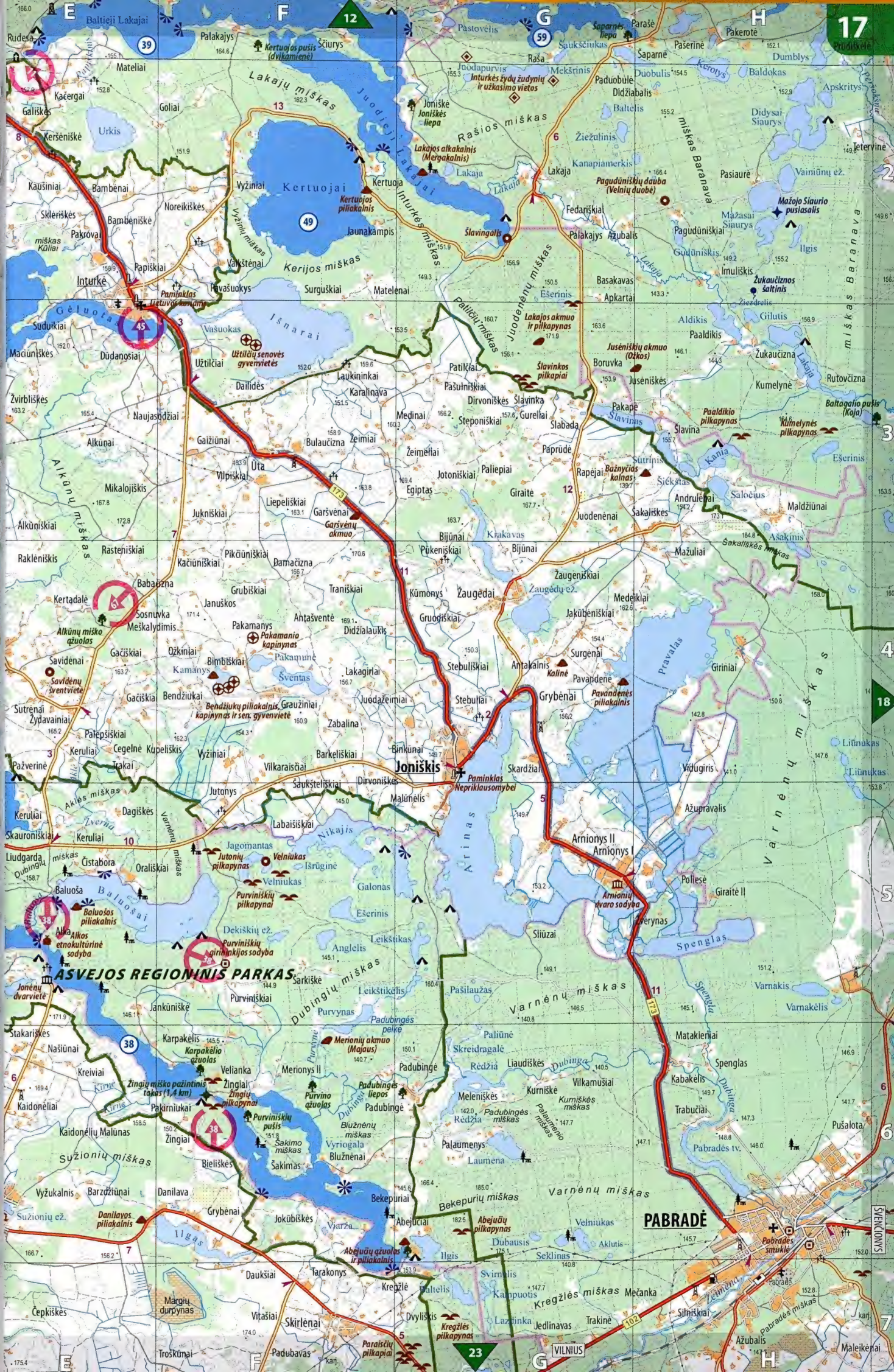

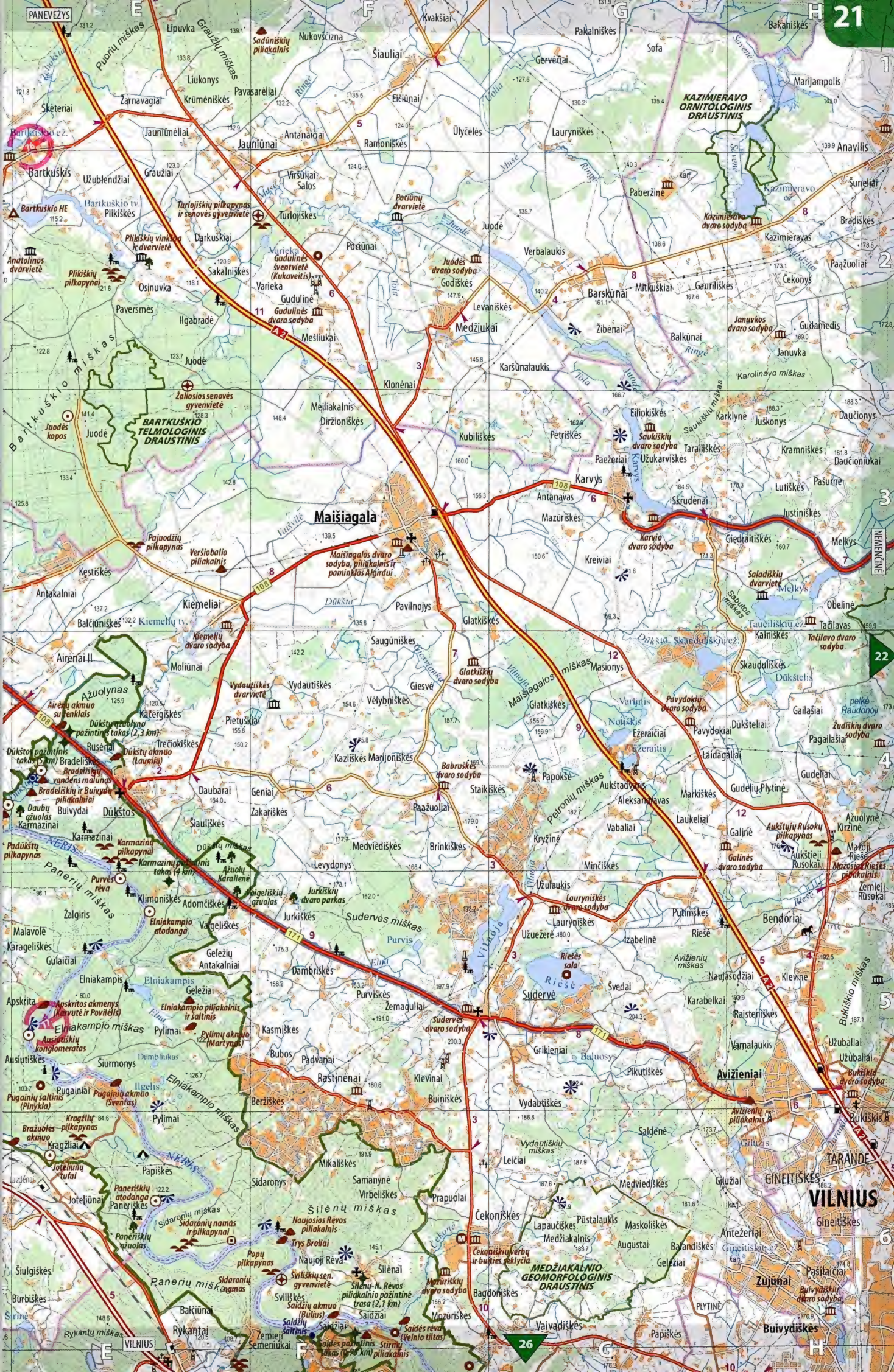

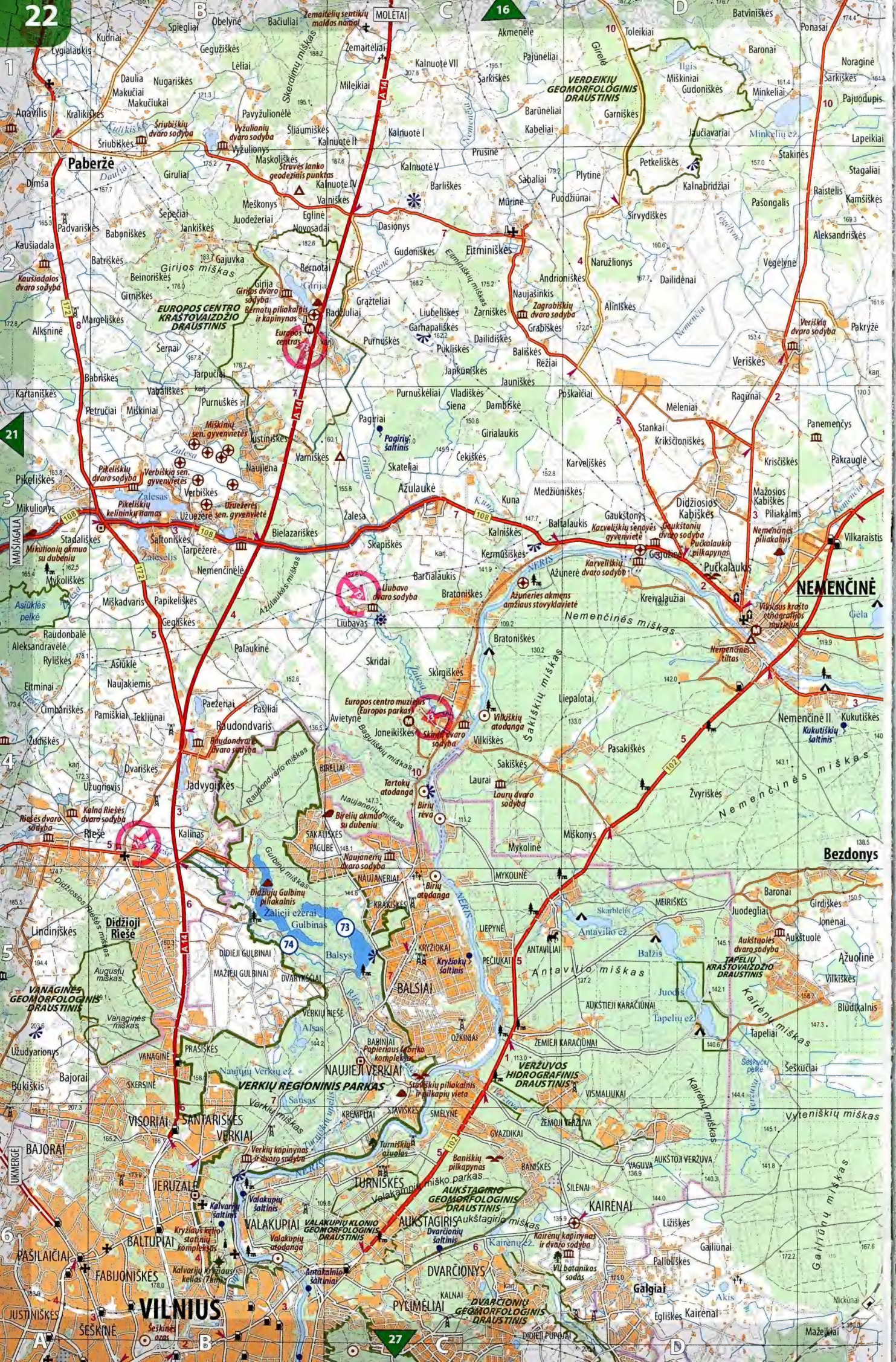

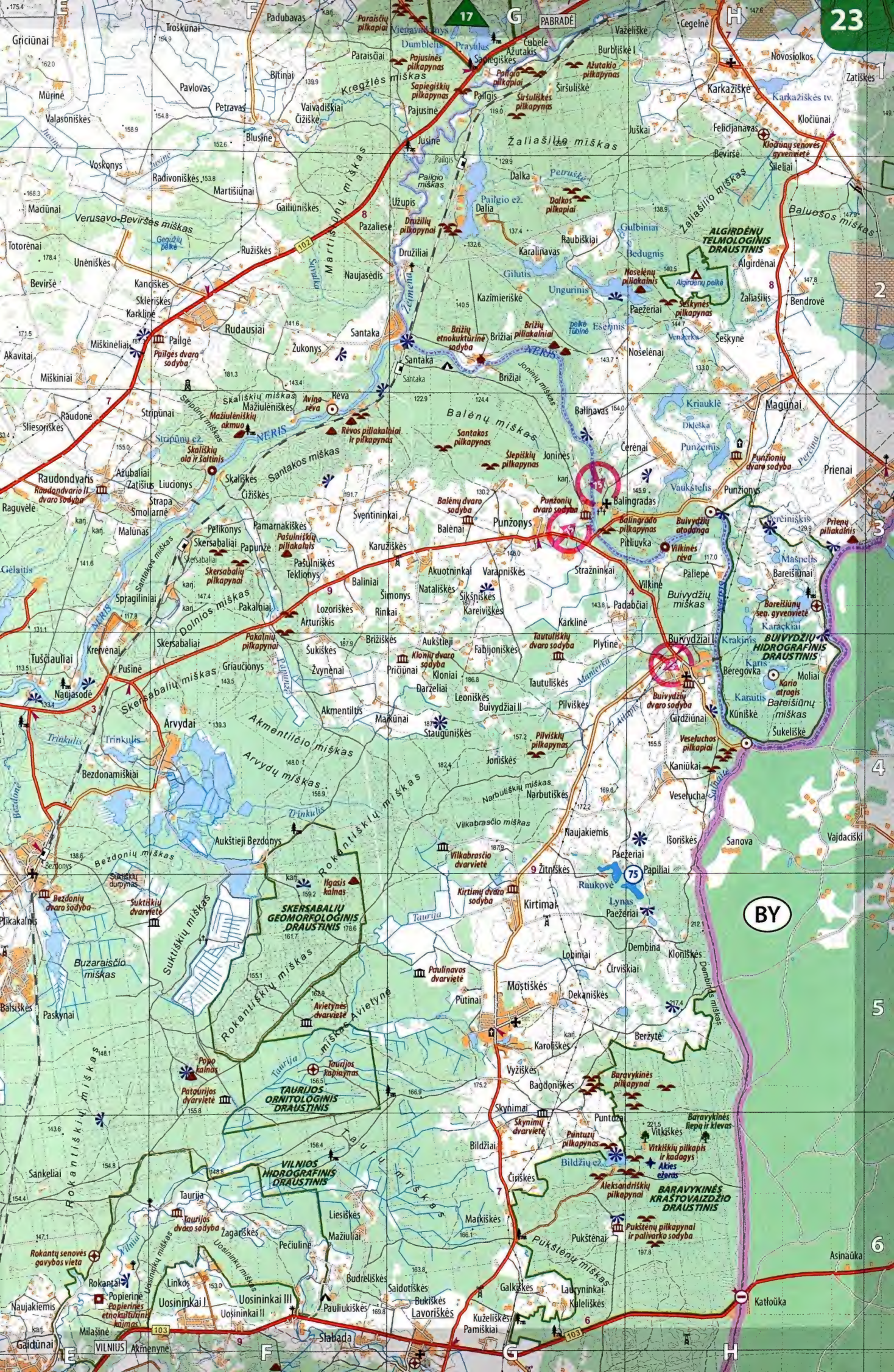

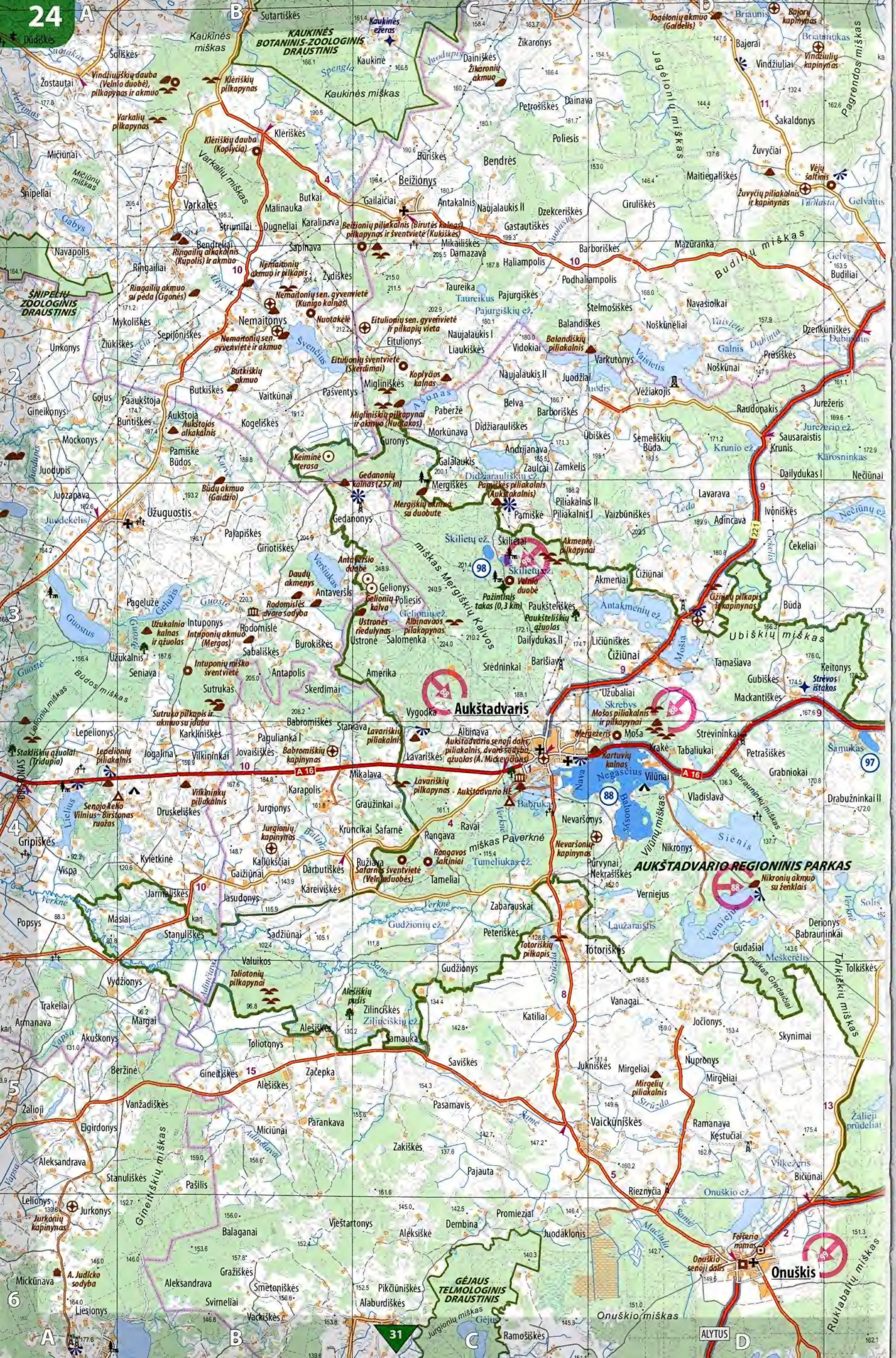

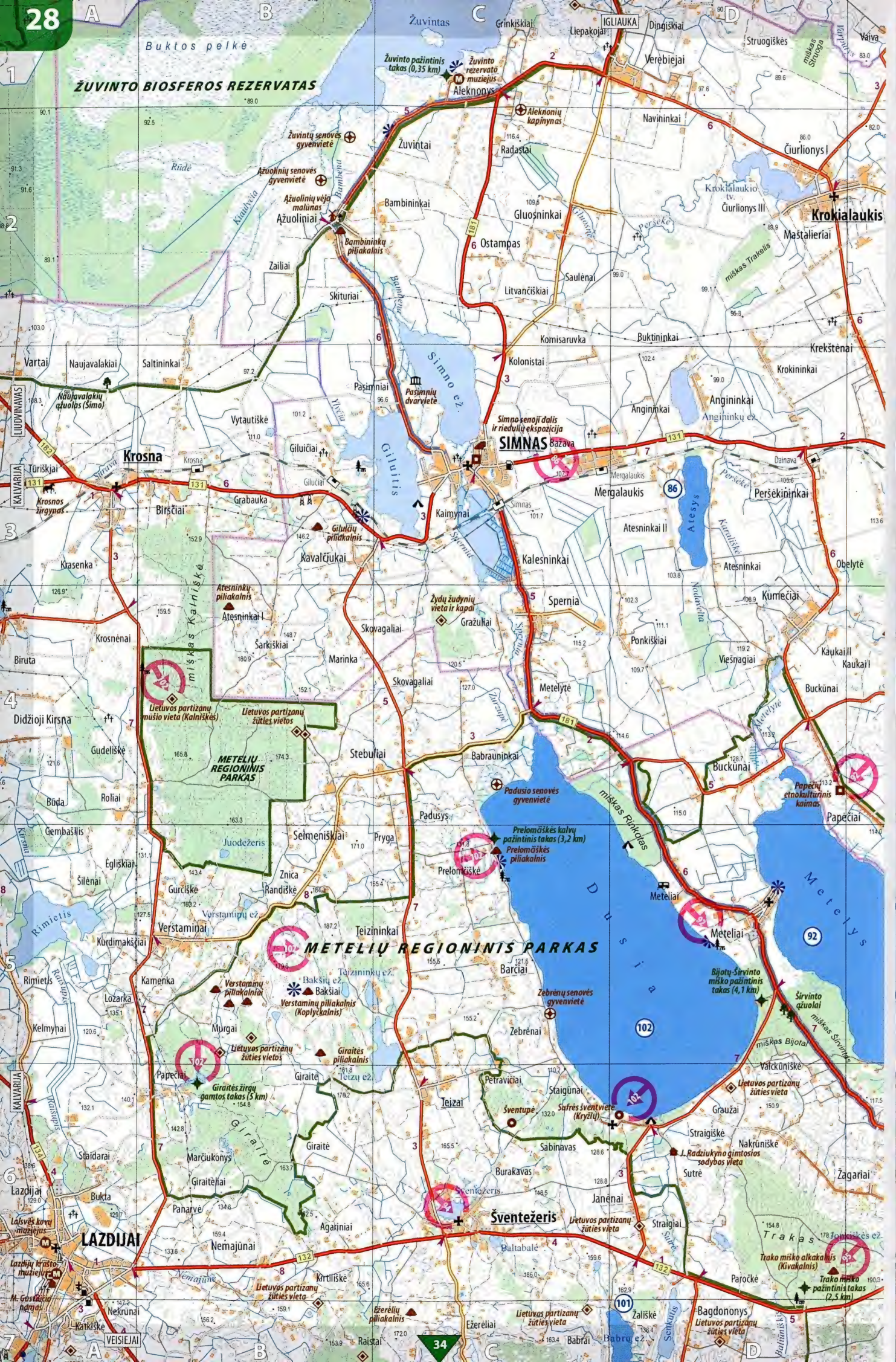

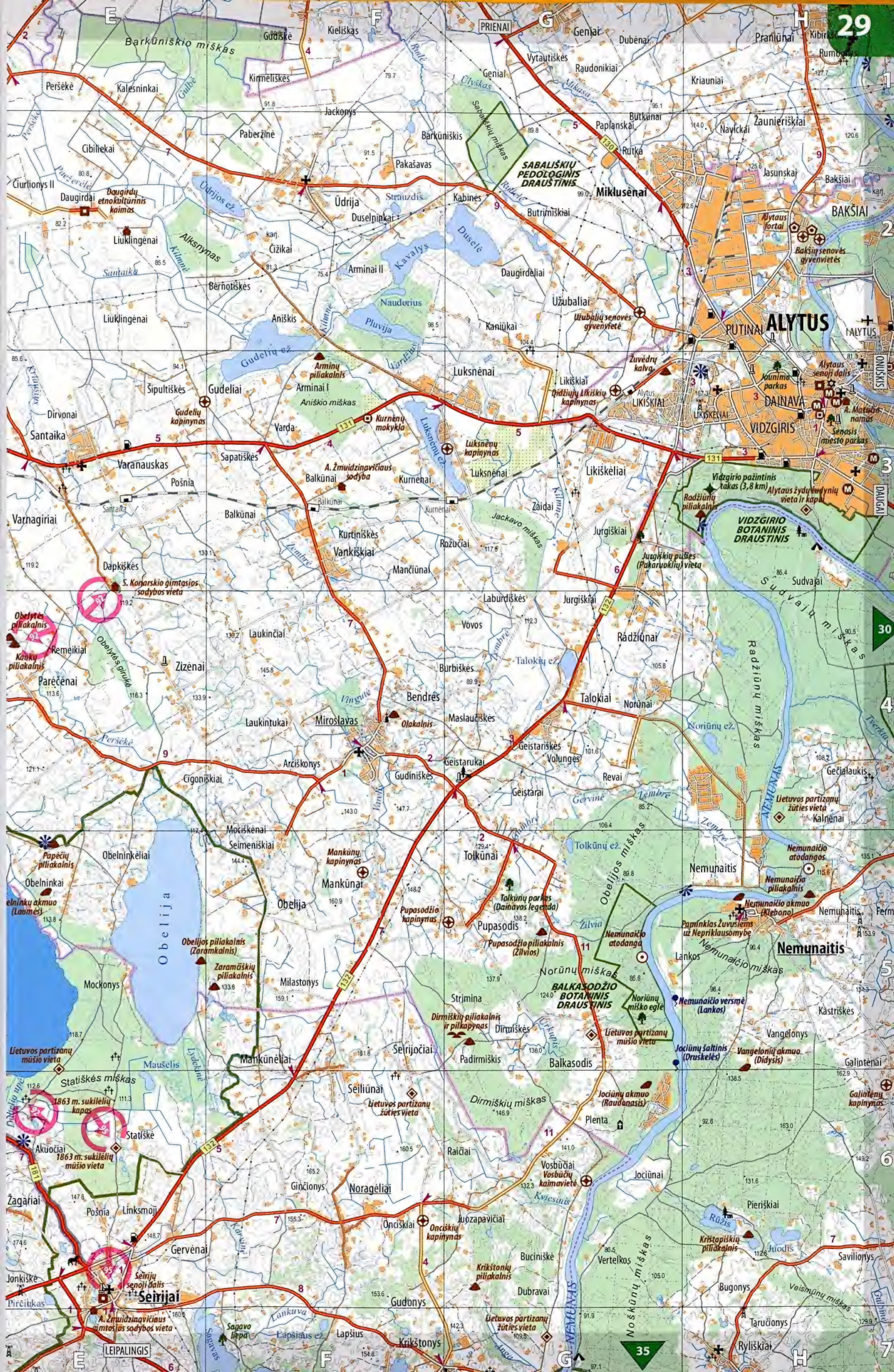

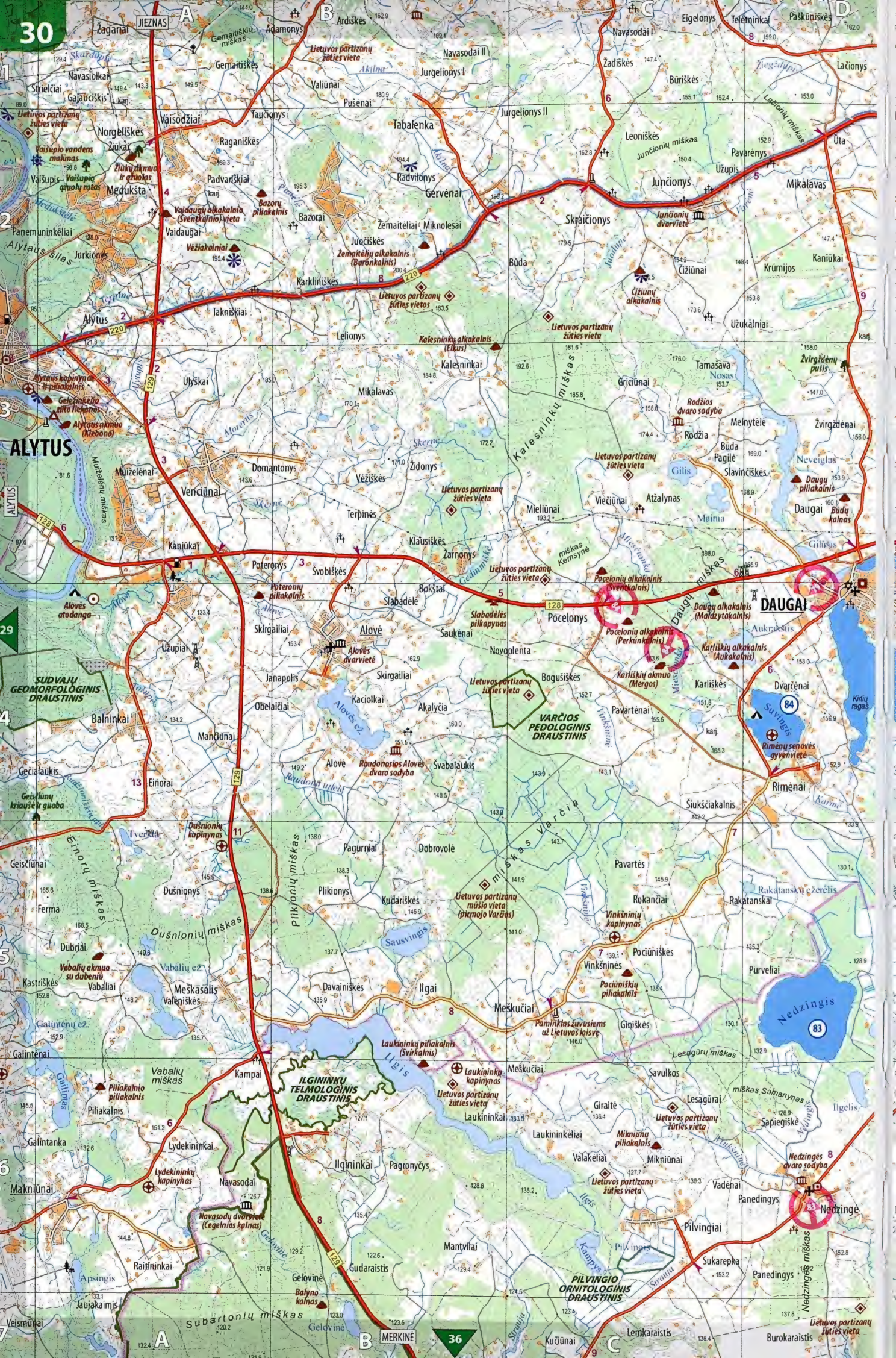

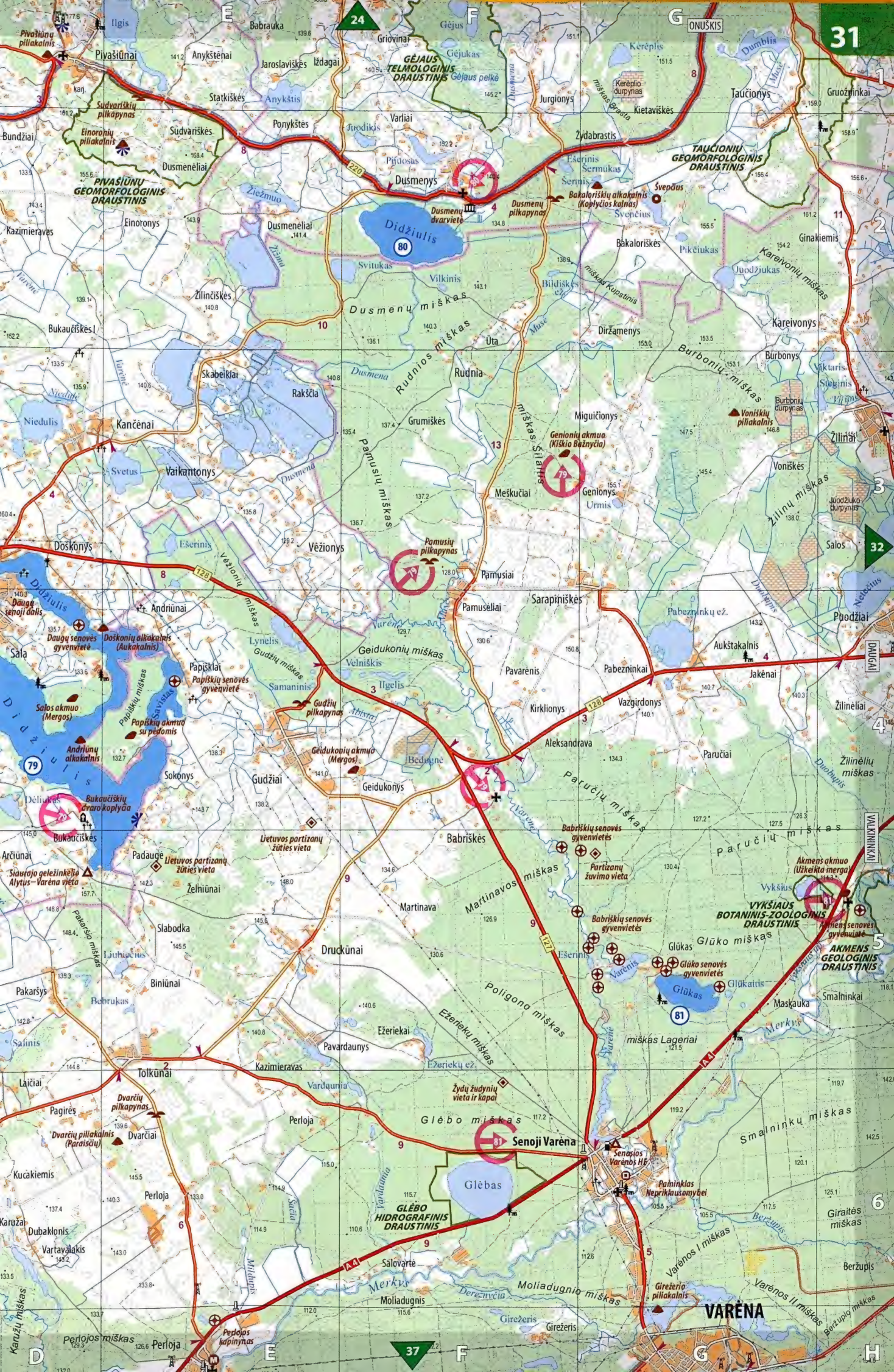

ŽUVINTO BIOSFEROS REZERVATAS

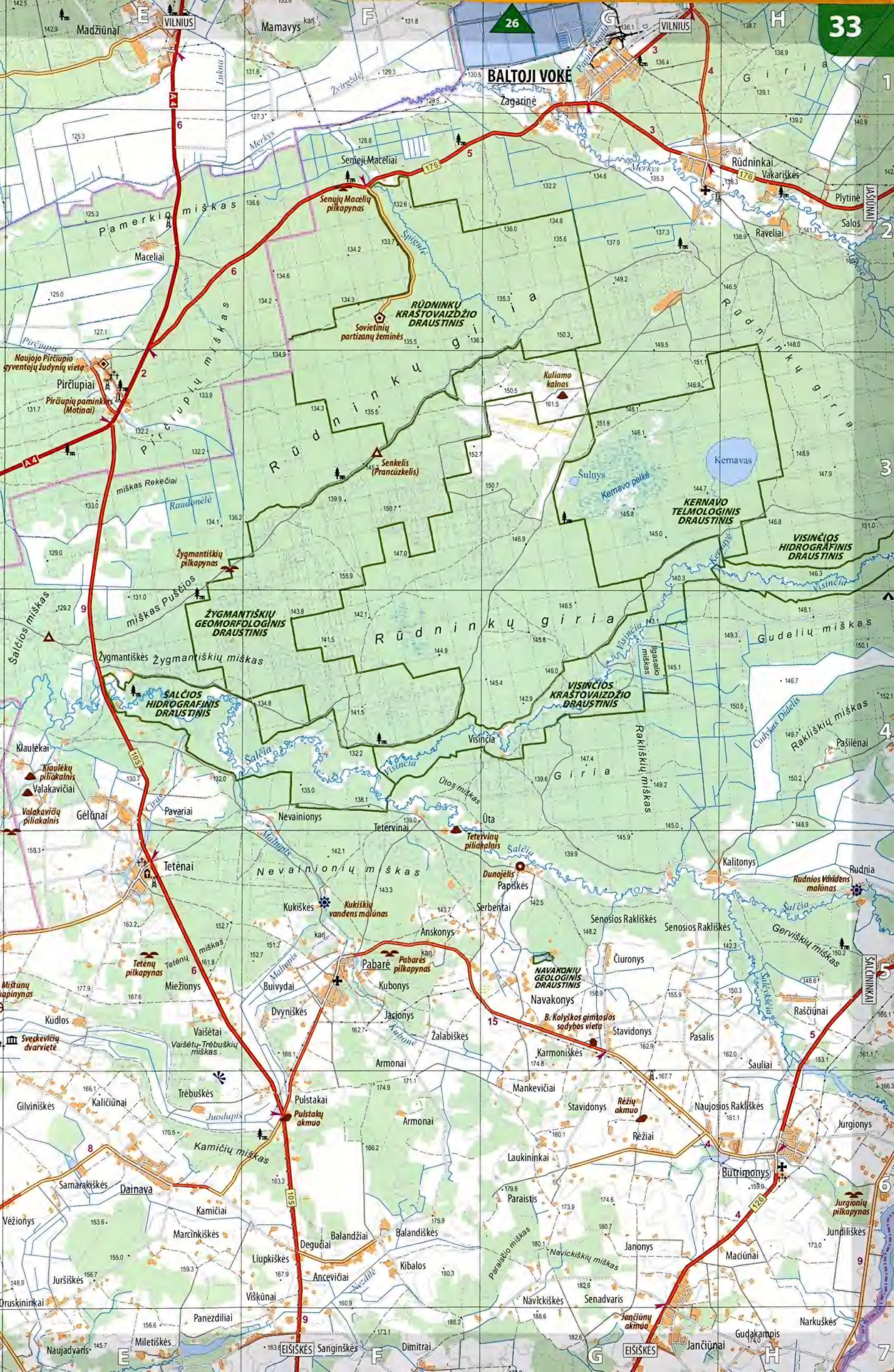

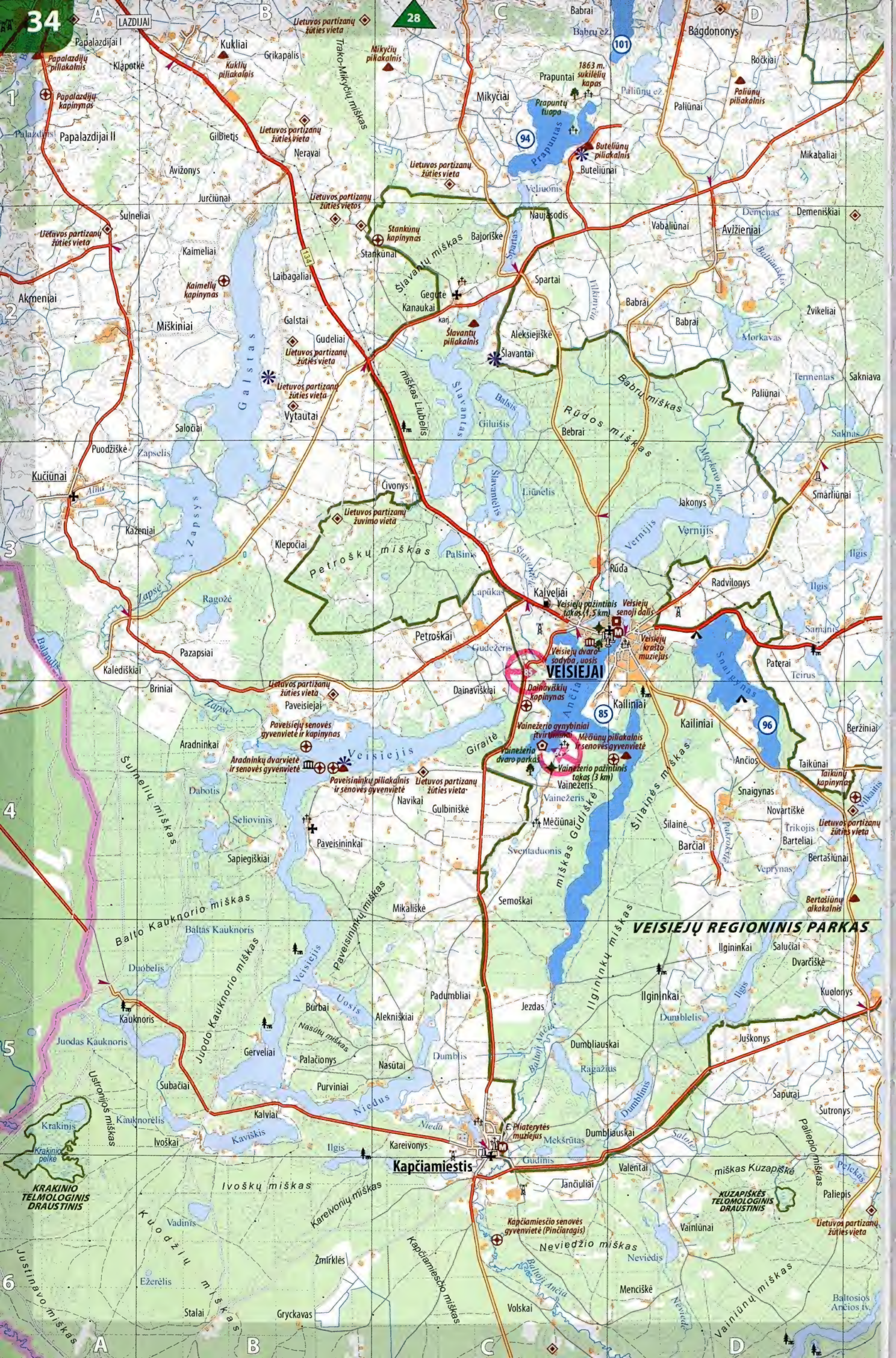

34

LAZDUIAI

28

101

100

94

85

96

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

5

6

A

B

C

D

1

2

3

4

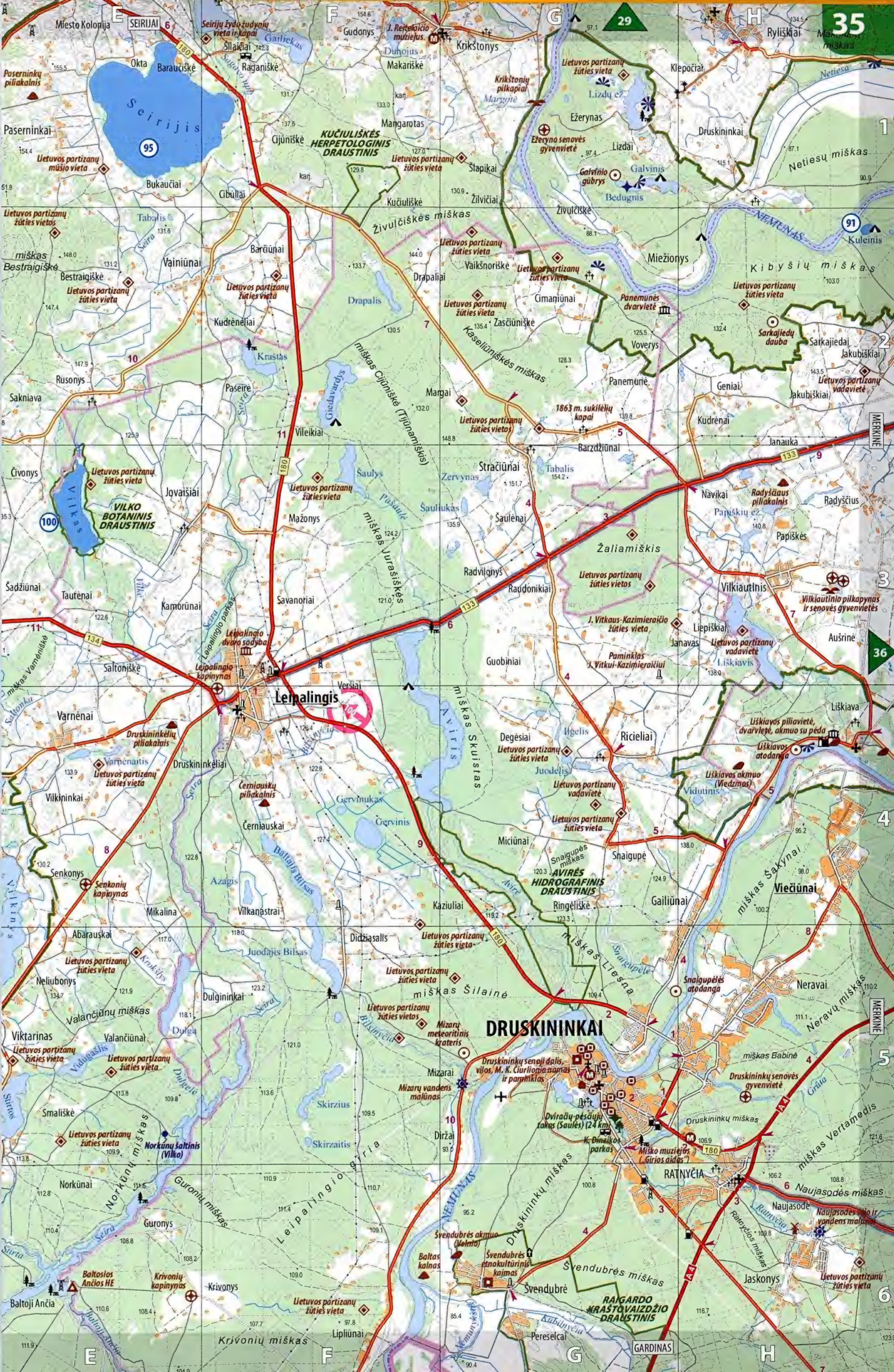
5

6

A

B

C

Kilkus, Kęstutis

Ki75 Ežerai : 119 Lietuvos ežerų / Kęstutis Kilkus. – Vilnius : Alma littera, 2013. – 220 p. : iliustr., žml.

ISBN 978-609-01-0965-6

Nors mūsų šalies ežeringumas artimas pasaulio vidurkiui, neretai sakoma, kad Lietuva yra ežerų kraštas. Pažvelgus į žemėlapi matyti mėlynomis ežerų akimis nusagstyta pasaga – ežeringoji Lietuvos juosta, besidriekianti iš šiaurės rytų į pietvakarius. Knygoje pateikiami išsamūs ežerų aprašai: ežero ir jo vardo kilmė, salos, intakai, vandens temperatūros sluoksniai, kraštovaizdis, dėmesio verti gamtos, kultūros ir istorijos paminklai. Bene pirmą kartą skaitytojai gali susipažinti su detaliais batimetriniais ežerų planais, kuriuose pavaizduotas ežero duburio povandeninės dalies (dubens) reljefas. Batimetriniai planai yra daug darbo reikalaujantys kartografiniai kūriniai, todėl šias „vizitines korteles“ turi tik išrinktieji – apie 800 Lietuvos ežerų, tarp jų ir aprašomi šioje knygoje.

UDK 556.6(474.5)

Kęstutis Kilkus
EŽERAI. 119 LIETUVOS EŽERŲ

Redaktorė Vitalija Dalmantaitė
Žemėlapius parengė ir maketavo Aira Dubikaltienė
Dailininkas Edvardas Jazgevičius
Viršelyje panaudota Zigmanto Jonikos fotografija
Korektorė Gražina Stankevičienė

Tiražas 2000 egz.

Išleido leidykla „Alma littera“, Ulonų g.2, LT-08245 Vilnius
Interneto svetainė: www.almalittera.lt
Spausdino UAB BALTO print, Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Lankytinos vietos

	Kalva, piliakalnis / Hill, mound		Mečetė / Mosque		Istorinis valstybės sienos žymuo / Historical signs of national boundary
	Pilkapis, pilkapių grupė / Barrow, Group of barrow		Kenesa / Kenesa		Nuskenusio laivo vieta / Sunken ship place
	Akmuo / Stone		Koplyčia / Chapel		Paminklas / Monument
	Mitologijos vertybė / Mythological object		Koplytėlė / Oratory		Senosios kapinės / Old cemetery
	Archeologijos vertybė / Archaeological object		Kryžius / Cross		Šaltinis / Spring
	Urbanistikos vertybė / Urbanistical object		Memorialinė sodyba / Memorial farmstead		Parkas, medis / Park, notable tree
	Pilis / Castle		Etnokultūros vertybė / Ethno cultural object		Hidrografinis paminklas / Hydrographic object
	Piliavietė / Place of a castle		Inžinerinis paveldas / Engineering heritage		Geologinė vertybė / Geological object
	Dvaro sodyba / Manor		Vėjo malūnas / Windmill		Pažintinis takas / Cognitive walkway
	Dvarvietė / Place of a manor		Vandens malūnas / Water mill		Pramogų parkas / Adventure park
	Architektūros vertybė / Architectural objects		Motorinis malūnas / Motor mill		Muziejus / Museum
	Bažnyčia / Church		Gynybiniai įtvirtinimai / Bunkers		Panorama / Panorama
	Cerkvė / Orthodox church		Istorinių įvykių, žūties, žudynių vietos / Place of historic event		Apžvalgos bokštas / View tower
	Sinagoga / Synagogue				

Turistinė informacija

	Poilsio aikštelė / Rest site		Oro uostas / Airport
	Stovyklavietė / Campsite		Aerodromas / Aerodrome
	Kempingas / Camping		Švyturys / Lighthouse
	Degalinė / Petrol stations		Vėjo jėgainė / Wind turbine
	Keltas / Ferry		Žirgynas / Stud farm
	Geležinkelio stotis / Railway station		Pasienio punktas / Border cross point
	Uostas / Port		

Ribos

	Valstybės siena / National boundary
	Savivaldybės riba / Boundary of municipality
	Rezervato riba / Boundary of reserve
	Nacionalinio ir regioninio parko riba / Boundary of National & Regional park
	Draustinio riba / Boundary of nature preserve

Keliai

	Magistralinis kelias (130 km/h) / Main road (130 km/h)		Vietinis kelias (žvyras) / Local road (gravel)
	Magistralinis kelias (100 km/h) / Main road (100 km/h)		Pagrindinė gatvė / Main street
	Magistralinis kelias (90 km/h) / Main road (90 km/h)		Gatvė / Street
	Krašto kelias / National road		Geležinkelis / Railway
	Rajoninis kelias (asfaltas) / Regional road (asphalt)		Siaurasis geležinkelis / Narrow railway
	Rajoninis kelias (žvyras) / Regional road (gravel)		Vaizdingas kelias / Panoramic routes
	Vietinis kelias (asfaltas) / Local road (asphalt)		Atstumas kilometrais / Distance in kilometres

Gyvenvietės

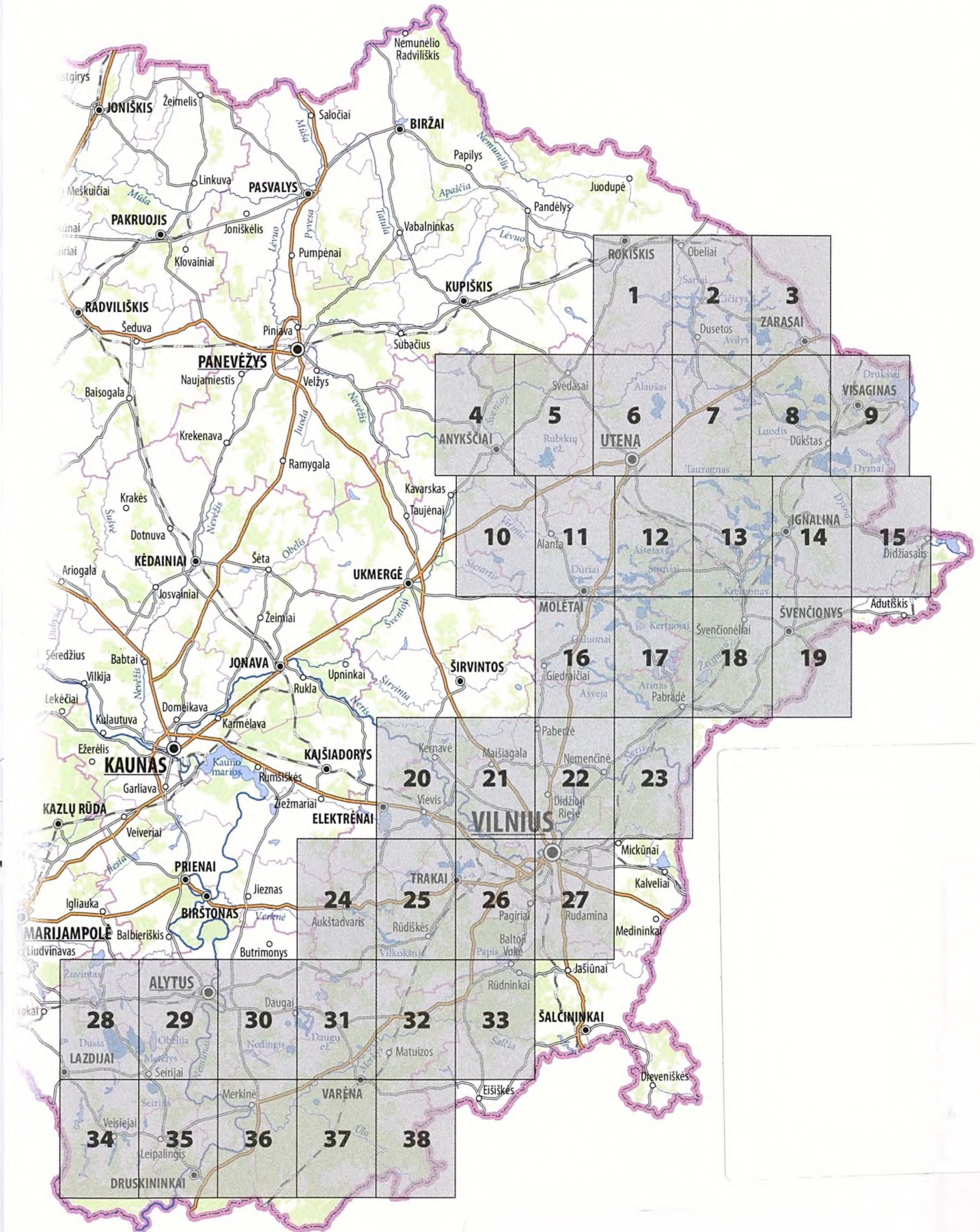
VILNIUS
KLAIPĖDA
ALYTUS
UKMERGĖ
BIRŽAI
MOLĖTAI
LINKUVA
BŪTINGĖ
Veliuona
Avižieniai
Grūžiai
Akstinai
Papilys

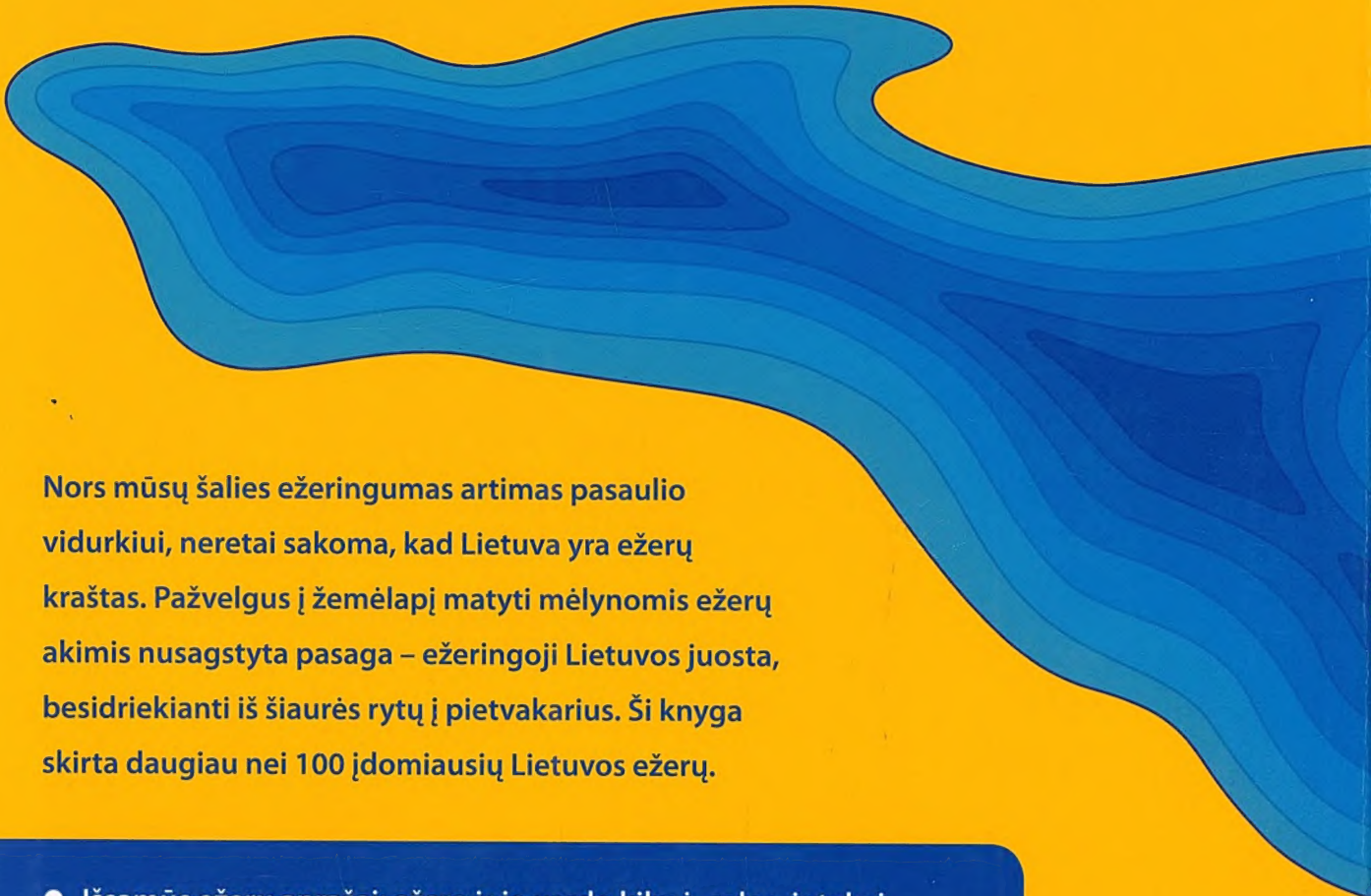
Sostinė / Capital	
Miestas 100 000 - 500 000 gyv. / Town 100 000 - 500 000 hab.	
Miestas 50 000 - 100 000 gyv. / Town 50 000 - 100 000 hab.	
Miestas 20 000 - 50 000 gyv. / Town 20 000 - 50 000 hab.	
Miestas 10 000 - 20 000 gyv. / Town 10 000 - 20 000 hab.	
Miestas 3000 - 10 000 gyv. / Town 3000 - 10 000 hab.	
Miestas < 3000 gyv. / Town < 3000 hab.	
Miesto dalis / Part of town	
Miestelis / Small town	
Gyvenvietė > 1000 gyv. / Settlements > 1000 hab.	
Gyvenvietė 100 - 1000 gyv. / Settlements 100 - 1000 hab.	
Gyvenvietė < 100 gyv. / Settlements < 100 hab.	
Seniūnijos centras / Centre of neighbourhood	

Žemėlapių pagrindas

	Upė / River
	Ežeras, tvenkinys / Lake, pond
	Miškas, kvartalinė linija / Forest, clearing line
	Pelkė / Swamp
	Vaismedžių sodas / Orchard
	Sodų bendrija / Garden association
	Užstatyta teritorija / Built-up area
	Smėlynas / Sand
	Durpynas / Peatbog
	Karjeras / Open pit
	Kapinės / Graveyard
	Izolinija / Isoline
	LKS-94 koordinatų tinklėlis / Geographic coordinate system

Atlaso skaidymas lapais

Nors mūsu šālies ežeringumas artimas pasaulio vidurkiui, neretai sakoma, kad Lietuva yra ežerų kraštas. Pažvelgus į žemėlapi matyti mėlynomis ežerų akimis nusagstyta pasaga – ežeringoji Lietuvos juosta, besidriekianti iš šiaurės rytų į pietvakarius. Ši knyga skirta daugiau nei 100 įdomiausių Lietuvos ežerų.

- Išsamūs ežerų aprašai: ežero ir jo vardo kilmė, salos, intakai, vandens temperatūros sluoksniai, kraštovaizdis.
- Dėmesio verti gamtos, kultūros ir istorijos paminklai.
- Detalūs batimetriniai ežerų (gylio) planai, kuriuose pavaizduotas ežero duburio povandeninės dalies (dubens) reljefas.
- Detalūs žemėlapiai.

Knyga kviečia keliautojus ir aistringus žvejus į pažintį su Lietuvos ežerų gelmėmis, turtinga jų augalija bei gyvūnija ir ledynmečius menančia istorija.

Tapkite Knygų klubo nariu!

- Nemokamas knygų katalogas kiekvieną ketvirtį
- Naujausios ir populiariausios knygos
- Ypatingi pasiūlymai
- Knygų pristatymas į namus, darbovietę ar paštą

www.knyguklubas.lt

